

29,594 / E / 1

F. xviii

18 / h

WAARNEEMINGEN
OVER DE
NATUURLIJKE EN INGEËNTE
KINDER-POKJES,

OVER VERSCHEIDENE
ZIEKTEN DER KINDEREN,

EN
ZOWEL OVER DE GENEESKUNDIGE
BEHANDELING, ALS OVER DEN
LEEFREGEL DER KINDEREN.

DOOR
DR. CHRIST. WILH. HUFELAND,

---

*Naar de derde, zeer vermeerderde Uitgave
uit het Hoogduitsch vertaald*

DOOR
JAN ADRIAAN SAXE,
Med. Doctor te AMSTELDAM.

TE UTRECHT, BIJ
G. T. VAN PADDENBURG EN ZOON.

1802.

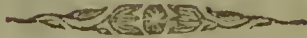
Qui regnantem temporis constitutionem non assidue respexerit, neque inde suos canones efformarit, nae is alto se mari committit, ventorum ludibrium, et flusuum praeda.

STOLL, *Rat. Mcd. T.II. p. 219.*

Die de heerschende luchtgesteldheid niet naauwkeuriglijk gadeslaat, noch zijne voorschriften en behandelingen daarnaar regelt, die geeft zich voorwaar aan de ruime zee, als eene speelpop der winden en ten prooi der golven over.

V O O R B E R I C H T.

Het zou zeer overtollig kunnen schijnen, nog iets over de pokjes te schrijven, waarover zedert meer dan duizend jaaren zo veel geschreven is, en waaromtrent ons nog in het voorledene jaar de Heer Hofarts Vogel (in zijn Praktisch Handbuch) en de Hoogleeraar Hildebrand volledige Verhandelingen hebben medegedeeld. Doch wanneer wij bedenken, dat 'er in spijt van zulke langduurige ondervindingen nog met deeze verschriklijke plaag menigmaal vruchtloos geworsteld word, en dat het trachten der konst naar nieuwe hulpmiddelen nimmer behoorde op te houden, dat zo menige artijken der bespiegelende en beoefenende geneeskunde nog duister en strijdig zijn, en dat iedere Epidemie haare bijzondere eigenschappen en gesteldheden heeft, welken voor het onderwerp van het opstel als 't ware, eene nieuwe vereffening daarsstellen; als dan zal men ook de verschijning van dit Werkje verschoonen, dat geene algemeene Verhandeling over de Kinderpokjes, maar slechts enkele waarnemingen bevat over eene bijzondere Epidemie daarvan, die zich in meer dan één opzigt, inzonderheid ook door den invloed der Influenza op dezelve, door de goede werkingen van

de Zinkbloemen, van het Heulsap en van het Kwik enz. onderscheidde. Ik houde het voor den plicht van elken beoefenenden Geneesheer, de waarnemingen, die hij over belangrijke onderwerpen meent gedaan te hebben, openlijk bekend te maaken, deels om, ingevalle dezelve gegrond zijn, zijnen weldadigen werkings-kring uit te breiden, deels om hem gelegenheid te verschaffen, verkeerde gevoelens te regt te brengen; doch vooral behoort de geene, die eene beschrijving der Epidemien leevert, nimmer te vergeeten, dat de waarheid zijner beweerings dikwerf slechts betrekkelijk is, dat de voorspoedigste ondervindingen in eene Epidemie nog geene wetten voor het geheel uitmaaken, en slechts met een wel geregeld oordeel en met eene schrandere opmerking op andere gevallen kunnen toegepast worden. Genoeg, zo hij slechts van het zuiverste oogmerk, om tot nut te verstreken, en van de strengste in achtneeming der waarheid in het verhaalen overtuigd is. En met deeze overtuiging kan ik ook dit Werkje aan het algemeen overleeveren, en tevens verzekeren, dat hetzelfde zijne bestemming in eene volle maate zal bereiken, al bevat het ook slechts eene gedachte, eene opmerking, die op het behoud van het leeven van een mensch eenigen invloed heeft.

V O O R R E D E

T O T D E

T W E E D E U I T G A V E .

Het gunstig onthaal, waarmede het algemeen dit Boek heeft verëerd, vereischt mijne leevendigste dankbetuiging. Hetzelve heeft mij gelegenheid gegeven, dit Werk nog eenmaal met oplettenheid te doorloopen, te verbeteren, en met eenige, zedert dien tijd door mij en anderen gemaakte opmerkingen en bijvoegzelen vermeerderd, wederom in het licht te geeven. Voornaamlijk scheenen mij de gevoelens omtrend de eigenaartige en wezenlijke voordeelen der inënting, omtrend de volkomenheid en onvolkomenheid der ingeënte Kinder-pokjes, omtrend de verkiezing der Pok-stoffe, enz., vermids dezelyven nog eenige tegenspraak hadden ontmoet, een nog naauwkeuriger onderzoek te verdienen, en ik besteedde daartoe een eigen Aanhangsel, waarbij ik nog verscheidene over andere ziekten der kinderen gemaakte opmerkingen voegde. Op deze wijze kunnen ook de bezitters van de eerste Uitgave zich hetzelve, daar het ook afzonderlijk verkogt word, verschaffen, zonder het geheele Werk dubbeld te koop.

Weimar, in Februarij 1792.

* 3

VOOR.

V O O R R E D E

T O T   D E

D E R D E   U I T G A V E .

*H*et algemeen ontvangt hiermede een Werk met bijvoegzelen en opmerkingen, welken mij mijne zedert dien tijd gedaane ontdekkingen en de werkzaamheden van verdienstelijke mannen hebben opgeleverd. Ook is daar een geheel nieuw Hoofdstuk over de verplaatsingen en ziekten, die na de inënting ontsonden, bij gekomen; een onderwerp, dat mij zeer belangrijk toefchen, en tot nog toe te weinig uitgewerkt was.

Blijft het algemeen verder het Werk en deszelfs Schrijver zijner genegenheid waardig oordeelen!

Jena, in April 1798.

I N H O U D.

E E R S T E A F D E E L I N G.

Waarneemingen over de algemeen heerschende Kinder-pokjes en derzelver inënting te Weimar in den jaare 1788.

I. HOOFDSTUK. Geschiedverhaal der ziekte, van den a'gemeenen gezondheids toestand, en van de lichtsgefeldheid geduurende dezelve.	Bladz.	1
II. HOOFDST. Beschrijving en behandeling der door konst verwekte Pokjes.	-	13
III. HOOFDST. Beschrijving en behandeling der natuurlijke Pokjes.	-	68
Tijdslijp der uitbotting.	-	96
Tijdslijp der verzweering.	-	105
Tijdslijp der opdrooging.	-	120
Verplaatsingen en andere gevolgen der ziekte.	-	125
IV. HOOFDST. Geschiedverhaalen der ziekte.	-	130

T W E E D E A F D E E L I N G.

Over de wezenlijke voordelen der inënting van de Kinder-pokjes, over de echte en valsche Pokjes, over de uitroeing der Pokjes, en andere daartoe betrekking hebbende zaaken.

I. HOOFDST. Eenige nog niet wederlegde tegenwerpingen tegen de inënting. — Het leerstelsel van Hofmann.	-	160
II. HOOFDST. Over de wezenlijke goedaartigheid der ingeënte Pokjes.	-	175
III. HOOFDST. Over de volkomenheid en onvolkomenheid der natuurlijke en ingeënte Pokjes, en derzelver mogelijke ontaarting.	-	201
IV. HOOFDST. Over de vereischte voorzichtigheid bij het verkiezen der Pok-stoffe.	-	213
V. HOOFDST. Voorbeelden van voorspoedige inëntingen geduurende de eerste levens-maanden.	-	218
VI. HOOFDST. Over de inënting buiten de Epidemie.	-	225
VII. HOOFDST. Over de op de inënting volgende ziekten en verplaatsingen.	-	227

DER-

I N H O U D.

D E R D E   A F D E E L I N G.

Over den leefregel en de geneeskundige behandeling der Kinderen, en verscheidene ziekten der Kinderen.

I. HOOFDST.	<i>Algemeene denkbeelden over de ziekten der Kinderen, en de belangrijkste Kinder-middelen.</i>	Bladz. 241
I.	<i>Braakmiddelen.</i>	263
II.	<i>Laxeermiddelen.</i>	278
III.	<i>Verzachtende, de prikkeling verhinderende, en inwikkellende middelen.</i>	282
	<i>Aardüchtige, opsurpende middelen.</i>	285
	<i>Slijmige, inwikkellende, en ligtlijk voedende middelen.</i>	294
	<i>Olieüchtige Emulsien.</i>	300
IV.	<i>Bijzondere krampbedaaende en verdoovende middelen.</i>	314
V.	<i>Afleidende en tegenwerkende middelen.</i>	320
VI.	<i>Uitwendige middelen, en het uitwendig gebruik van inwendige geneesmiddelen.</i>	329
II. HOOFDST.	<i>Doodlijke toevallen van Jonggeboorenen in de eerste veertien dagen van hun leven.</i>	335
III. HOOFDST.	<i>Herinnering aan eenige zeer wezenlijke, en nogthans zeer verwaarloosde, artikelen der natuurlijke opvoeding in het eerste tijdperk der kindschheid.</i>	355
IV. HOOFDST.	<i>Waarneemingen over den Kinkhoest.</i>	389
I.	<i>Oplossing, ontlasting en zuivering.</i>	404
II.	<i>Verzachtung en afleiding der prikkelende stoffe, bedaarung der kramp.</i>	408
	<i>1. Tegenwerkende en afleidende middelen.</i>	410
	<i>2. Eigenüartige krampstillende middelen.</i>	416
III.	<i>Wederherstelling der veêrkragt, en opheffing van den krampüchtigen aart in de zenuwen.</i>	426
V. HOOFDST.	<i>Iets over de Mazelen en Scharlaken-koorts.</i>	431
VI. HOOFDST.	<i>Eene op zekere tijden wederkeerende Spraakloosheid; Hartkloppingen, St. Vitus dans, door wormen.</i>	439
VII. HOOFDST.	<i>Het groote nut der verdoovende middelen in sleepende ontsteekingen der Oogen.</i>	448
VIII. HOOFDST.	<i>Eene geschiedenis van twee inwendige Waterhoofden, waaryan het eene geheellijk naar eene worm-koorts gelek.</i>	452
IX. HOOFDST.	<i>Geneezing van eene door klier-scherpheden veroorzaakte Kankèr aan de Lip; inzonderheid door vluchtig Loogzout en afkooksel van de uitspruitzels des Pijnbooms.</i>	459
X. HOOFDST.	<i>Doorflikking van ongewoone dingen bij Kinderen.</i>	464
XI. HOOFDST.	<i>Stuipüchtige toevallen met verslikking bij een Kind van zes jaaren, door aderlaating en witte Vitriool geneezen.</i>	469
XII. HOOFDST.	<i>Mengelwerk.</i>	471

* * *

EER-

E E R S T E   A F D E E L I N G .

WAARNEEMINGEN OVER DE KINDERPOKJES EN DER-
ZELVER INËNTING TE WEIMAR, IN DEN
JAARE 1788.

E E R S T E   H O O F D S T U K .

*Geschiedenis van deeze ziekte, van den alge-
meenen staat der gezondheid, en van de
gesteldheid van het weér geduurende
dezelve.*

Te *Weimar* was zedert het jaar 1782 geene algemeen heerschende Kinderziekte geweest, in het welke dezelve echter niet overal doordrong, en veele kinderen verschoonde, die naderhand der tegenwoordige Epidemie ten prooi verstrekten. Gemeenlijk heerschen de pokken bij ons alle vijf of zes jaaren, en men kon dezelfen dus in dit of het volgende jaar verwagten, inzonderheid daar op het einde van het jaar 1787 de valsche pokken, die de gewoone voorboden der waaren zijn, zich menigvuldiglijk ver- toonden. Niettegenstaande dezelfen in het voorlé- dene jaar te *Erfurt*, en in het begin van dit jaar te *Jena*, in het algemeen heerschten, bleef echter onze stad, in weerwil der nabijheid en bestendige gemeenschap tuschen beide plaatsen, daarvan bevrijd. In de maand April werd van *Buttsädt*, eene drie uuren hiervan daan gelegene plaats, alwaar zedert eenige maanden eene zeer goede soort van kinder- pokjes heerschte, de pok-stof hier naar toe gebragt, .
A . . . . . om

om tot de inënting der beide zeer beminde Vorstelijke kinderen gebruikt te worden, waartoe de hooge Ouderen, even zo wijslijk voor den welvaart van hun Huis als voor het algemeen welzijn zorgdraagende, hadden besloten. De inënting viel ongemeen wel uit, en de Vader des Vaderlands smaakte omtrend zijn verheven besluit die zoete belooning, dat hij niet alleen de dierbaare hoop van zijn Huis en Volk behouden en bevestigd, maar ook door het vermogen van dit groote voorbeeld eene menigte navolgeren verwekt, ja zelfs eene menigte jonge burgers aan hun aannaderend verderf ontrukkt had. Bijna honderd kinderen werden in de maanden April en Mei alhier ingeënt, en daar stierf geen één van. De straten, de wandelplaatsen waren vol van kinderen, die de pokjes hadden, en toch duurde het tot in Junij, eer men van natuurlijke pokken hoorde. Zo sterk scheen toen de aanhoudende verblijving der lijderen in de open lucht, het koele, dikwerf koude voorjaars-weêr, welligt ook de nog geringe verspreiding van het vergift zelve, de besmetting te verhinderen. Doch zo ras als de maand Junij warmere dagen aanbragt, en de lucht door eenen aanhoudenden westlijken wind met dampen bezwangerd werd, verkreegen de ligchaamen meer vatbaarheid, en de besmetting begon toen in het zuidelijk gedeelte der stad te heerschen, echter viel 'er in deeze maand nog geen sterfgeval voor. Nu begon deeze ziekte met elke maand opteklimmen, en bereikte in September en October haaren hoogsten top; zij werd besmettelijker, haare toevallen waren gevaarlijker en de gevol-

volgen kwaadaartiger. In November verloor zij reeds veel van haare kwaadaartigheid, in December nog veel meer, en de eerste weeken van dit jaar maakten daar een volmaakt einde aan. Merkwaardig was het, dat, zo als die ziekte in het zuidlijk gedeelte deezer stad haarer aanvang genomen had, zij ook in het noordlijke eindigde, tot een zeker bewijs van haare voordplanting door mededeeling.

Tot gemaklijker overziening van de evenredigheid der zieken omtrend de dooden, en van deeze wederom naar den ouderdom, naar het geslacht en jaargetijde, zal de volgende tafel dienen:

Ziek waren aan natuurlijke pokjes . . . 650 (*)

Van deezen stierven vijftig binnen drie maanden.

In het eerste Jaar	13
In het tweede	10
In het derde	7
In het vierde	4
In het vijfde	3
In het zesde	1
In het zevende	2
In het agtste	0
In het negende	6
In het tiende	2
In het elfde	2

50

Dus

(*) Ten minsten leeveren de ontdekkingen, die bij het vervaardigen der jaarlijksche lijsten van de overledenen gemaakt zijn, benevens het getal der door de Genessheeren deezer plaats behandelde zieken, deeze som daar- of daaromtrent op.

Dus in de eerste drie maanden en in het agtste jaar geen sterfgeval!

Van het mannelijk geslacht	18
Van het vrouwelijke	32
	50

Een opmerkingswaardig onderscheid!

In de maand Julij	2
. . . . . Augustus	2
. . . . . September	13
. . . . . October	20
. . . . . November	10
. . . . . December	3
	50

De sterfte was dus, over het geheel genomen, nog zeer machtig, daar slechts het dertiende stierf. Welk een gelukkig onderscheid tusschen de Epidemie van het jaar 1777, toen 'er 136 stierven! Zelfs in den jaare 1782, waarin de Kinderziekte zich minder uitbreidde, stierven 'er 86.

Voor en alëer ik echter verder ga, meen ik eene korte schets van den algemeenen en bijzonderen staat der gezondheid van dit jaar en van verscheidene toevallige omstandigheden vooruit te moeten zenden, die tot opheldering van den algemeen heerschende aart en van de verschillende gedaante der ziekte dienen kan, en die voor den beschrijver der Epidemische ziekten van even zo veel nut is, als eene grond-schets voor den beschrijver van veldslagen.

De staat der gezondheid is alhier, over het geheel genomen, zeer goed, en de sterfte zo gering, dat
men

men jaarlijks van de 50 menschen slechts éénen dooden kan rekenen. *Weimar* ligt in een gezond bekoorlijk dal, van allengskens zich verheffende bergen omringd, die, wel is waar, de hevigheid der winden, doch niet de geduurige vernieuwing der lucht beletten. Voor den Noorden-wind beschermt ons de *Ettersberg* geheel-en-al, de Oosten- en Zuiden-wind heeft reeds eenen vrijëren, en de Westen-wind den allervrijsten doortogt. Daarbij eene snelvlietende rivier, goed water om te drinken, geen stilstaand water of moeras, een rijke en schoone groei, allen omstandigheden, die veel tot de gezondheid van onze valei bijdraagen. De lucht is over het geheel eene fijne berg-lucht, het weêr is, wegens het nabijgelegen *Thuringer*-woud, min of meer afwisselend, de winter duurt eenige weken langer dan op het platte land, de rukwinden zijn 'er menigvuldig. Derhalven zijn zwaare algemeen heerschende ziekten, rot- en koude koortsen zeer zeldzaam, en de algemeene, ik zou bijna zeggen aan dit land eigene, ligchaamsgefeldheid is *zinkingagtig*: zij bevat, naamlijk, alle toevallen in zich, die uit eene ongeregelde, dan eens vermeerderde, dan wederom belette uitwaasfeming voortspruiten; zeer dikwijls is dezelve galagtig, niet zelden helt dezelve tot ontsteekingen, toch zeer zelden tot bederf over. Men erkent en bemint bij ons de voordeelen der open lucht, tot welker genot eene menigte van fraaije wandelplaatsen iedereenen uitnoodt, en men zoude het voordeel deezer zo heilzame gewoonte geheel genieten, indien men door de kleeding en andere voorzorgen de verkoudheden trachte

te vóórtekomen, die bij ons de zinkingagtige toeval-
len zo algemeen maaken. Voornaamlijk hadden de
strengre winters en de nat-koude zomers der jaaren
1784, 1785 en 1786 deeze ligchaamsgesteldheid
vermenigvuldigd en bewaarheid. Onderscheidene lang-
duurende zinkingen en verkoudheden, zenuwziekten,
uit eene vlugtige zinkingagtige stof ontstaande, aan-
borstigheid, kolijken uit dezelfde oorzaak, uitlagen
van menigerlei aart — een zeker bewijs eener be-
lette uitwaasfeming — zinking- en galagtige zijde-
weeën, wormen, waren de meest heertchende ziek-
ten der laatste jaaren. Het meest werd echter de ge-
zondheid der kinderen, zedert de laatste vier jaaren,
door eene reeks van algemeen heerschende ziekten
ondermijnd. Op de Mazelen, in den jaare 1785,
volgde de Scharlaaken-koorts, en op deeze, in de
jaaren 1786 en 1787, een vreeslijke Kink-hoest,
die weinig kinderen verschoonde, en menigen langer
dan drie maanden plaagde.

De winter van 1787 en 1788 was zacht en
vogtig, de hoogste graad der koude 4 graaden onder
het vriespunt. Men onttrok zich deswegens minder
aan de open lucht, dan anders wel in den winter plagt
te geschieden, en de kinders waren veel op straat.
Zekerlijk eene gunstige omstandigheid voor de daar-
op volgende kinderpokjes. De koude had echter de
vogten niet genoegzaam verdikt, de spier-vezels, en
inzonderheid het geheele huid-gestel, niet genoeg
versterkt, en daaruit sproten slijmagtige gal-ziekten
voord, het roodvonk en eene soort van scharlaaken-
koorts, zeere keelen, huid-waterzucht. Menigvul-
di-

diger dan ooit waren bij de kinderen de worm-koortsen en andere toevallen van wormten, volgens de waare uitspraak van Döverens, dat het wakke weêr derzelve ontwikkeling het meest begunstigt; andere oorzaken, die ik in het vervolg aanroeren zal, niet mede gerekend.

April: min of meer koud, stormagtig, tot de laatste week, waarin het helder en schoon weêr werd.

Barometer: de hoogste trap $28''2'''$, de laagste $27''$, de gewoone $27''9'''$.

Reaum. Thermometer: de hoogste $+ 8$, de laagste $+ 1$, de gewoone $+ 3$.

Wind: meest West en Noord-west.

De staat der gezondheid was zeer goed, eenige zuiver zinkingagtige toevallen uitgezonderd.

Maij: in den beginne taamelijk koud, van het midden af schoon en warm weêr, de lucht vol van den schoonsten bloesem-balzem — bereids hevig onweêr.

Barom. $28''2'''$ -- $27''6'''$ -- $27''10'''$.

Thermom. $+ 18$ $+ 4$ $+ 12$.

Wind: grootendeels Oostlijk, slechts in de laatste week West.

De staat der gezondheid was in de eerste helft deezer maand voortreffelijk. Doch nu nam de zinkingagtige ligchaamsgesteldheid de gedaante van eene algemeen heerschende koorts aan, van eene *Influenza*, welke aan die van het jaar 1782 gelijk was, de lijdens echter veel minder aantastte, en meestendeels binnen vier dagen over was. De gal werd daarbij weinig of niet aangedaan, en de scheiding

der ziekte geschiede gemeenlijk door zweeten en waterloozen. Op de kinderpokjes had dezelve echter eenen merklijken invloed, en belette den voortgang der inënting.

Junij: grootendeels warme, betrokken, dikke lucht, met onweêr en regen vermengd.

Barom. 27"9"^{'''}--27"2"^{'''}--27"7"^{'''}.

Thermom. +19 (in de middagzon 22) --+12--
+15.

Wind: meest Z.W. somwijlen Z.O.

De *Influenzâ* hield bereids wederom op, in derzelve plaats verscheenen enkel zinkingagtige galkoortsen, zijde-weê, toevallen van slaapzucht, dikwerf met eene zeere keel en spruw, roodvonk, daauwurm, huid-gezwellen, door eene geringe koude, die men gevat had, ontstaan.

Julij: meest schoon, helder en warm weêr.

Barom. 27"9"^{'''}--27"5"^{'''}--27"8"^{'''}.

Thermom. +19--+14--+15.

Wind: in de eerste helft gestadig Z.W. in de tweede Z.O.

Thans werd de tot hiertoe met slijm bedekte gal werkzaam en bijtender, 'er ontstond een menigvuldig galbraaken, pijnlijke buikloopen, die zekerlijk in den roodenloop zouden veränderd zijn, indien niet het veelvuldig nuttigen van geheel rijpe boomvruchten zulks had verhoed. Alle koortsagtige ziekten ontstonden meestendeels uit eene vervuiling der eerste wegen; evenwel verdween de zinking- en jigt-agtige toestand niet geheel-en-al.

Augustus: minder mooi weêr, meer regen en koelte.

Barom. 27" 11" -- 27" 1" -- 27" 7".

Therm. + 16 -- + 12 + 13.

Wind: de heerschende W. dikwijls N. W. eenige reizen storm.

De ziekten van de voorgaande maand bleven omtrend dezelfde, echter had 'er thans eene meerdere toevloed naar het hoofd plaats — een gevolg van den westen wind — daarvan daan meerdere snel doodende beroerten. De zenuwen werden om dezelfde redenen meer aangedaan; Maag-krampen, duizelingen, braakingen, opstijgingen, ook de koortsen gingen met toevallen op de zenuwen verzeld.

September: grotendeels helder en schoon weêr, eenige maalen rijp.

Barom. -- 27" 10" -- 27" 4" 27" -- 8".

Therm. + 16 -- + 9 -- + 12.

Wind. Z. W., somwijlen Z. O.

De staat der gezondheid was zeer draaglijk, wederom meer zinkingagtig; weinig koorts-agtige ziekten, zachte buikloopen, rheumatische gezwellen, somwijlen een' scharlaaken uitslag.

October. De eerste helft helder, de tweede betrokken met regen en storm.

Barom. 28" 3" -- 27" 2" -- 27" 6".

Therm. + 13 -- 0, in de laatste dagen + 8.

Wind: meest N. W.

De zinkingagtige gesteldheid bekwam hoe langzamerhand zo meer de overhand, verkoudheid en hevige hoest, jigtagtige pijn in de zijde, podagreuse toevallen,

bloed-ophoopingen, inzonderheid door ambeijen, ontsteekingen der oogen en der keel zijn algemeen.

November: grootendeels helder en droog, met veel storm.

Barom. + 28'2" -- 27'5" -- 27'9".

Therm. + 9 -- 3 -- 0.

Wind: O. en N. O.

De ligchaamsgesteldheid bleef bijna dezelfde, uitgezonderd, dat de tot hier toe enkel zinkingagtige toestand meer tot ontsteeking overhelde, daarom werden de met ontsteeking verzelde borst-ziekten, het zijde-weê en de roos menigvuldiger; ook eenige be-roerten.

December: betrokken en veel sneeuw, aanhoudende vorst,

Barom. -- 27'9" 27" -- 27'5".

(Bijna dagelijks dikwijls elk uur veranderd.)

Therm. + 2 -- 24 (den 17^{den}) 9.

Wind: gelijk in de voorige maand.

Dezelfde ligchaamsgesteldheid, en inzonderheid was die hooge graad van koude voor zwangere vrouwen en voor kinderen gevaarlijk. De eersten ondergingen dikwerf ontijdige geboorten, de laatsten kreegen gevaarlijke borstziekten en koortsen bij het tanden krijgen, toevallen van stuiptrekkingen, de netelkoorts en het roodvonk. Thans, terwijl de waare pokjes verminderden, kwamen de windpokken ten voorschijn, gelijk in het begin der Epidemie.

Nu tot besluit nog een paar woorden van de bij ons gewoone behandeling en van den gezondheidstoestand der kinderen, als eene noodwendige opmer-

king

king bij de geschiedenis eener ziekte, die toch eigenlijk eene kinderziekte was. De behandeling is bij de meeste niet de beste. Men houdt de kinders van den beginne af te warm, men bakert hen wel in en begraaft ze in de veeren, men voedt hen daarenboven menigvuldiglijk met dikke meelpap, koffij en bier, men verzuimt ten sterksten de zo noodwendige reinliikheid en het zo hoogst noodzaaklijke dagelijksche wasfchen over het geheele ligchaam. Aldus word menigmaal bereids in het eerste jaar de veêrkragt der vezelen verflapt, de spijsverteering verzwakt, de klieven van het alvleesch raaken verftopt, en de fchoonfte aanleg word bij deszelfs oorsprong terftond vernield.

Naauwlijks hebben zij de noodigfte tanden gekreegen, of zij moeten reeds alles mede eeten, dat den ouderen wel bekomt, en thans zijn de meelspijzen en de aardappelen het gewoone, zekerlijk echter voor de tedere maag van het kind te fcherp en te raauw voedzel (*). Thans verandert men gemeenlijk de al
te

(*) Over het geheel zou het wel de moeite waardig zijn, te onderzoeken, welk eenen invloed dit zo algemeen en in zulk eene verbaazende menigte genuttigd voedsel op de natuurlijke gefteeldheid van het menschdom had gehad. Welligt maakt het een merkwaardig tijdstip uit in de gezondsheids-geschiedenis van *Europa*. Eene prijswaardige bijdraage daartoe heeft de Predikant Amelung te *Gersfeld* bij *Fulda* geleverd, die uit de Kerk boeken bewijst, dat zedert deszelfs invoering de aamborstigheid en dergelijke ongemakken veel vermenigvuldigd zijn. Zie Pyls *Neues Magazin* 2. B. 2. St. Ook is het zeker, dat hetzelfde voerdzal, uit
hoof-

te warme behandeling in eene al te koude, en die overgang van de eene tot de andere is dikwijls zo ſchielijk, dat menig één daardoor zijn leeven verliest. Doch die geenen, die dit tijdperk gelukkiger wijze ontkomen, beteren zichtbaarlijk, en verkrijgen binnen weinig jaaren eene frifchheid en vaſtheid, die men in den beginne in het geheel niet van hun verwagt had, en welke dit nieuwe tijdſtip, waarin het dagelijks genot der verſche lucht, het wandelen met ongedekten hoofde en de ligte kleeding-mode werden, op eene zeer voordeelige wijze kenmerkt. De algemeenſte kinderziekten zijn deswegens de volgenden: In de eerſte jaaren moeiëlijk tanden krijgen, ſtuip-trekkingen, ſlikzinkingen, verder éene neiging tot krop-kliergezwellen, dikke buiken, daauw-worm, klier-gzwellen, kromme beenen en andere miſmaakt-heden, inzonderheid de hardnekkigſte water-agtige gezwellen der gewrigten, uitſlag — toch klaarlijklijk zedert dien tijd, dat men veel bloots hoofd's gaat minder zere hoofden — verſlijming der eerſte wegen en derzelve metgezellen, de wormen. De laaſten werden voornaamlijk zedert de vogtige jaaren 1784 en 1785! ongemeen menigvuldig, en daar was geen twijffel, of derzelve oorſprong werd deels door het ſlappe weêr, deels door de daaruit voordſpruit-

ten-

hoofde van dezelveſ-winderige en opblaazende hoedanigheden de welluſtige driften zeer ſterk bevoordert, eene opwerking, die zekerlijk ten opzichte der natuurlijke opvoeding en der verhoeding van zekere geheime ondeugden alle oplettendheid verdient.

tende flegte hoedanigheid der granen, die een zwaar en ongaar brood opleeverden, op eene uitmuntende wijze bevoorderd.

Zodanig was de toedragt der zaaken, toen de pokjes verfcheenen en werkten, en het volgende bevat de grond-trekken der algemeene ligchaams-gesteldheid, die aan onze befmettelijke ziekte haare wijziging en beftemming gaven. Een eenigzins ontbonden en door eene zinking- en jigtagtige neiging fcherp geworden wateragtig vogt, de klieren verftopt en geprikkeld, de vasten deelen taamelijk in evenwigt, toch daar het wakke winter-weêr min of meer verflapt, de zenuwen juist deswegen aandoenlijker en beweeglijker, de onderbuik verflijmd en menigvuldig met wormen aangevuld; over het geheel meer helling tot bederf en zenuwziekten dan tot ontfleeking. Ondertusfchen veröorzaakten de door de konst bewerkte of natuurlijke befmetting, en de verfchillende tijdperken der Epidemifche, ziekte zelve zulk een aanmerklijk onderscheid omtrend derzelve uiterlijke gedaante en minder of meerder gevaar, dat ik het raadzaamer oordeelde; dezelve in haare drie voornaamfte gedaante-vormingen, de konstiglijke, de natuurlijke, de goed- en kwaadaartige, (die hier enkelijk gevaarlijk hiet) daar te ftellen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

*Beschrijving en behandeling der door de konst
verwekte pokjes.*

Vóór dat hier nog iemand de kinderpokjes had, echter in het tijdstip, waarin de nabijheid des vijands en deszelfs lange afwezigheid met zekerheid een spoedig bezoek deed verwagten, werd de inënting der beide vorstlijke kinderen door den Heer Hofraad Starke ondernomen. Men had niet gelukkiger kunnen kiezen. Nog was 'er geene natuurlijke besmetting mogelijk, men kon echter wel op eene Epidemische neiging en op eene vatbaarheid voor deeze ziekte rekenen, die altijd omtrend derzelve gelukkige gevolgen zeer belangrijk is. Men maakte een goed gebruik van het meer koude dan zachte voorjaars-weêr, van een tijdstip dat van andere Epidemische ziekten volkomen vrij was, van den vijfjaari-gen ouderdom des Vorsten, en de gelukkigste uitkomst rechtvaardigde deeze genomene maatregelen. Onze dierbaare Erfprins, een Vorst van de beste verwagting, kreeg over de 300 zeer goede etter maakende pokjes, de Princes geene 100; de eerste kwam nimmer buiten de gewoone slaap-uuren in zijn bed, de laatste echter wegens haare tedere kindsheid iets meer. De toevallen waren van weinig aanbelang, en de koorts ging de gewoonlijk uit verkoudheid ontstaande koorts niet te boven, vooral door mid-

middel van eene verkoelende leefwijze en van het dagelijksch genot der open lucht, de weinige dagen der opdrooging van de pokjes uitgezonderd. — Dit gelukkige voorbeeld moedigde ook anderen aan, en ik had in de maanden April en Maj 54 kinderen inteënten, die, eenige uitgenomen, waarbij de de pokstof niet vatte, daar gelukkiglijk en zonder de minste flegte gevolgen doorkwamen, hoewel het eene en andere uit hoofde van eene bijzondere gesteldheid iets meer te lijden had.

Mijne handelwijze, om de pokjes medetedeelen, was de volgende: Hoe weinig ik ook houde van eene op zekere wijze ingerigte voorbereiding, zonder een bepaald oogmerk, zo zeer was ik echter overtuigd, dat ik bij onze tegenwoordige gesteldheid der ligchaamen van dit jaar, op de verbetering der weivogten, op de losmaking van het kliergestel, en inzonderheid op de bevrijding des onderbuiks van het slijm en van de wormen bij voorraad moest werken, en met dit oogmerk gaf ik vooraf, eenige weeken lang, alle drie of vier dagen eene gift *Calomel* (*),
of

(*) Of het Kwik een aan hetzelfde een bijzonderlijk eigen, en tegen de pok-stof werkend vermogen bezitte, gelijk Boerhave, Lobb, Belloste, Hoffmann, en andere groote mannen beweeren, dat zal ik niet beslissen; dat hetzelfde echter in eene ziekte, die voornaamlijk het geheele water- en klier-gestel aangaat, inzonderheid bij onze besmettelijke ziekte, daar het slijm en de wormen zo dikwerf mede gepaard gingen, volmaakt wel te pas kwam, is wel zeker, en ik kan verzekeren; dat ik nimmer nadeel, maar altijd voordeel bij deszelfs gebruikt ontmoet heb. — Ik heb hetzel-

of de hunne wezenlijke waarde bezittende Hofmannsche pokkenpillen (*), tusfchenbeiden dikwerf *Zverzaad*, en aan zeer tedere, bleeke en zwakke voorwerpen een koud aftreksel van *Kina*; fomwijlen liet ik een geheel bad laauw, gewoonlijk echter voetbaden met mostert gekookt, gebruiken, en geduuriglijk versche lucht fcheppen, deels om de huid te

ver-

- zelve aan negen kinderen verscheidene maanden lang alle agt dagen toegediend, en alle negen hebben de ligste natuurlijke pokjes gehad. Hetgeene het aandeel, dat het Kwik daaraan hadde, nog meer bewijst, is, dat van vijf broederen, waarvan vier op de bovengemelde wijze behandeld werden, de eene echter om verscheidene redenen geen Kwik gebruikte, deeze vier de beste natuurlijke pokjes in eene geringe hoeveelheid kreegen, daar de eene, in denzelfde tijd en in dezelfde kamer, met zeer kwaadaartige pokjes als overdekt was.

(*) Dezelfen bestaan uit verzoete kwik, waarover driemaal wijngeest afgebrand is, en uit de kruim van wittebrood, zodat uit 60 grein kwik 80 pillen gemaakt worden. Men geeft daarvan den kinderen zo veel stuks als zij jaaren hebben, en men kan zulks, inzonderheid wanneer de kinderpokjes beginnen te naderen, alle drie of vier dagen herhaalen. Dezelfen tasten zelden sterk aan — uitgezonderd daar, waar zij fomwijlen wormen ontmoeten — zij veroorzaaken eene zachte ontlasting, zij zuiveren de eerste wegen en de klieren voortrefflijk van het slijm, drijven de wormen kragtdaadiglijk af, en hebben zekerlijk eenen grooren invloed op de vermindering en den goeden aart der daarop volgende pokjes.

Herhaalde ondervindingen hebben het mij zedert de eerste verschijning van dit Werk steeds waarschijnlijker gemaakt, dat in het kwik werkelijk een pok-stof krachtloos maakende en daartegen werkend vermogen verborgen ligge.

versterken, deels om zulken, die zelden uit hunne kamer kwamen, daaraan te gewennen, zonder welke gewenning het altijd in de kóorts eene mislijke zaak was, hen schielijk aan het hun zo nieuwe element bloot te stellen. Ten opzichte van hun voedzel liet ik de onverdouwelijke en scherpe spijsen weg, beval hun vooral de versche groenten en boomvruchten aan, ook melk of hui tot hunnen drank, en verbood het vleesch nimmer, behalven dan wanneer de kinderen met al te zwart bloed opgevuld waren. Door deeze eenvoudige handelwijze had ik het genoeg te bemerken, dat de meesten eene menigte wormen en vuiligheden ontlasteden, en dat de kinders vrolijker werden en frischer uitzagen, zo dat die akker tot het bezaaijen het best gereed gemaakt scheen. De inënting verrigtte ik deels met de Steek, deels met eene Spaanschevliegen pleister, meestendeels met het laatste, om dat ik mij bij veele kinderen in het geheel met geen werktuig durfde laten zien, en om dat mij werkelijk gevallen bekend zijn, waar na eene tweemaalige vruchteloöze inënting met de Steek, de derde met het Spaanschevliegen-pleister vattede. Meest nam ik eene vloeibaare versche stof, en eenige reizen wel gedroogde, in een toegestopt vleschje bewaarde draaden. Want het bewaaren der vloeibaare stof is, vooräl in den zomer, eene onaangename zaak; dezelve verrot ligtlijk, gelijk de reuk aantoot en verliest door derzelve menging het besmettend vermogen (*),

of

(*) Over deeze gegronde opmerking. Zie *Lond. Medical Journal for the Year 1787*. P. I. p. 9.

of verkrijgt zelfs wel eene nieuwe verrotting-ver-spreidende hoedanigheid. Ik zou het ten min-sten nimmer wagen, met zulk eene stof inteënten, indachtig zijnde, wat een enkele droppel rotagtige wei of bloed, bij eene insnijding onmiddelijk in het bloed gebragt, voor eene verschriklijke uitwerking kan voordbrengen. Ik nam den etter van natuurlijke en kunstige pokjes, zo wel uit de pokken zelve als uit de wonden, en vond in deszelfs werking geen onder-scheid; slechts moest in beide gevallen het tijdpunt der volkomene ettermaaking daar zijn, dewijl men anders niet van de noodzaaklijke rijpheid en verdiktheid der pokstof kan overtuigd zijn. — Ik entte altijd op den boven-arm in, om dat ik redenen niet begriip, waarom ik door de inënting op de hand den kinderen het zo noodzaaklijk gebruik van dat deel, en mij zel-ven van het gewigtig voordeel, de wonde eenigen tijd open te kunnen houden, zoude berooven, om van andere redenen geen gewag te maaken, welken de Heer Akkermann op eene zeer ophelderende wijze heeft voorgedraagen (*). — Ook verkoos ik altijd den nugteren voormiddags-tijd, in die vaste ver-beelding, dat als dan het opflorpend vermogen der vaten veel sterker ware.

Op

(*) Waaronder deeze geene van de minsten is, dat het bij de inëntingen op de hand bijna niet te vermijden is, dat zich de kinders, inzonderheid bij het in dit geval ge-woone weenen; door het uitwischen en wrijven der oogen met de handen, niet onmiddetijk de pokstof in de oogen inënten zo als zulks bereids menigmaal het middel was, waardoor een druipt naar de oogen werd verplaatst.

Op den vierden, vijfden, ook wel zesden dag begonnen de wonden, die even scheenen te verdwijnen, op nieuw te ontsteeken, daar verhief zich op de ingeënte plaats, wanneer ze gestoken was, een pok; was dezelve daarentegen met een blaãtrekkend pleister gemaakt, en dus van de opperhuid ontbloot, als dan vertoonde zich daar een witte spekagtige vlak op. In den omtrek verscheenen gemeenlijk zeer veele roode pok-vlakken, of ook eene soort van groote scharlaakvlakken over de armen, of een roode huid-uitslag, welke beiden echter met de uitbotting verdweenen. Nu begonnen de klieren onder den oxel pijnlijk te worden, en op te zwellen, de kinders werden min of meer bleek en neêrslagtig, stonken uit den mond, met eene wit beslagen tong, en zij verloren hunne eetlust; de pis werd troebel. Op den zesden, zevenden of agtsten dag begonnen de koortsen eenigzins te verheffen, de wonden, die dikwijls reeds sterk geloopen hadden, droogden op en werden blaauwagtig-rood, hoofd- en buikpijn, ook pijn in de leden, druipende oogen, eene druipende neus, somwijlen ook het bloeden uit den neus, op het laatst misfelijkheid en braakingen, kwamen meest bij allen ten voorschijn, slechts twee uitgezonderd, die in derzelve plaats eenen hardnekkigen hik hadden. Slaaperigheid en vermoeidheid gingen bij den meesten daarmede gepaard, bij sommigen echter de uiterste leevendigheid, en eene overdreevene geestdrijverij, een toestand, die volkomenlijk aan eenen roes gelijk was; de trekkingen en het opspringen in den slaap waren niets ongewoons, ja zelfs kwamen 'er bij drieën van hun werkelijk toevallen van de vallende

ziekte ten voorschijn, welken met het uitbotten van zeer talrijke pokjes een einde namen. Alle deeze ongemakken verdweenen, zo ras als de pokjes uitkwamen, en het was eene alleraangenaamste verrasfching, dezelfde kinderen, die den voorigen avond de allerzieksten fcheenen, den volgenden morgen wakker en vrolijk rond te zien huppelen. De uitbotting der pokjes was grootendeels regelmatig, en binnen drie dagen geëindigd. Doch de menigte der pokken was over het geheel genomen talrijker, dan men bij ingeënte pokjes gewoon is. Veeien hadden verfcheidene duizenden, de meesten vier tot vijfhonderd, flechts drie beneden de vijftig pokjes. De ziekte was eigenlijk nu zo goed als geëindigd. De pokjes werden vol, etterden, en meestendeels eerst op den negenden dag na derzelve uitbotting droogden zij op. Met het zweeren der pokjes begonnen ook de bij het inënten gemaakte wonden fterk te etteren, en zulks duurde menigmaal drie of vier weken lang voort. Noch bij het zweeren noch bij het opdroogen vertoonden zich aanmerklijke verheffingen van koortfen; de meesten ftonden op hunnen gewoonen tijd op, zij kleedden zich aan, en liepen den geheelen dag in de open lucht rond, zo dat menige ouders zich nauwlijks konden verbeelden, dat hunne kinders de waare pokjes hadden, die zij te voren zekerlijk niet anders dan in derzelve naar de pest gelijkende gedaante kenden. Nogthans hadden 'er ook uitzonderingen plaats. Die geenen, welken met pokjes, als het ware, bezaaid waren, leeden natuurlijker wijze veel meer, zij konden zich zonder fmerten niet verroeren; zij zwollen in het aan-
ge-

gezicht en aan handen en voeten aanmerklijk op, de pokjes vlociden te faamen, en bij het zweeren en opdroogen van dezelveu kreegeu zij koortfen; evenwel werd de inwendige geregelde werking van het ligchaam, ook door de grootfte menigte van pokjes, weinig of niet gestoord, de eetlust kwam terftond na het eindigen der uitbotting wederom ten voorschijn, en de kragten herftelden op eene ongelooflijk schielijke wijze. Van meer aanbelang waren de afwijkingen, die door toevallige prikkelingen, door het tanden krijgen, wormen en dergelijken ontftonden, en waarvan ik verder beneden cenige voorbeelden zal aanhaalen.

Aldus was de toedragt van zaaken, tot in het midden der maand Maj. Doch nu verftoonde zich een aanmerklijk onderscheid, dat ik door niets, dan de thans algemeen heerschende *Influenza* kan ophelderen. In plaats dat in April van ten minften vijftig ingeëntten geen enkele mislukt was, gebeurde het nu zeer dikwijls, dat de pok-stof niet wilde vatten, en altijd bespeurde ik, dat de sterke werking der zinking-stof daar de oorzaak van was (*). Of dezel-

(*) Een sterk, hiernaar gelijkend, merkwaardig voorbeeld heeft de Heer Bergraad Bucholtz in den jaare 1782 waargenomen, waarin van de zeventien met de zelfde stof ingeënte kinderen naauwlijks de helft de pokjes kreegen, om dat in dien tijd de *Influenza* sterk woedde. Hunters opmerking stemt ook daarmee overéén, dat eene andere ziekte-stof, b. v. van de Mazelen, de werking der pok-stof vertraage of ook belette. Z. Hunter von den *Venerifchen Krankheiten*. Ook bij Dimsdale en Bond vind men soortgelijke aanmerkingen.

zelve beroofde het ligchaam van alle varbaarheid voor de pok-stof, of zij verhinderde de ontwikkeling en vorming van deeze stof, waarvan ik de duidelijke bewijzen gezien heb. Hier vertoonden zich, wel is

Bovendien kan ik niet nalaten, datgeene, wat mijn vriend, de Doctor Pfündel, in denzelfden tijd te *Ilmenau*, 5 mijlen van hier, waargenomen heeft, mede te deelen dewijl hetzelfde den floorenden invloed der zinking-stof op de pokjes onwederस्पreeklijk bewijst. Dezelve schrijft mij het volgende: „ In den beginne des jaars 1788 heerschten de pokjes in de naar het Oosten en Zuid oosten liggende dorpen, zonder dat wij daar deel aan hadden, alhoewel het grootste gedeelte van *Februarij* en de geheel maand *Maart* door de wind meestendeels uit het Oosten waaide. Eindelijk kreegen in het midden van *April* enkele voorwerpen in deeze stad talrijke pokjes, doch van eene goede soort. (Dezelfde loop der ziekte; zo als wij denzelven in *Weimar* waargenomen hebben.)”

„ Wij hadden eenen zeer zachten vogtigen winter gehad, en aan denzelven hadden wij waarschijnlijk de slijm- en galagtige gesteldheid toeteschrijven, die tot in *April* heerschte. In den beginne van *Maij* verspreidden zich de pokjes verder; de daarmede gepaarde koorts was maatig, en van eenen slijmagtigen aard. Omtrend het einde van *Maij* hielden dezelve schielijk op. Wij hadden thans zedert drie weeken veele zieken gehad, die door hevige zinkings-koortsen overvallen werden, zeer sterk naar de *Influenza* van het jaar 1782 gelijkende. Zonderling was het, dat, hoe meer deeze zinkingagtige ziekte zich uitbreidde, des te meer verminderden de pokjes, en eindelijk verdweenen dezelve geheel en al, zo dat ik van derzelve oorsprong af tot aan het einde van *Junij*, in spijt van alle naspeuring, slechts van twee, die de pokjes hadden, hoorde. Op dezelfde wijze ging het

is waar, alle verschijnzelen der plaatselijke besmetting, de wonden geraakten op den behoorlijken tijd ontstoken, de armen, ja zelfs eenige reizen ook andere deelen, waren met pok-vlakken bedekt; doch nu kwam

het op de omliggende dorpen toe. In den beginne van *Ju-lij* werd de tot hiertoe nat-koude lucht warmer, en zo ras als de zinkingagtige gesteldheid begon afteneemen, vertoonden zich ook de pokjes wederom sterker, die toch altijd van eene goede soort waren.

„Het volgend geval zal voor mij steeds merkwaardig blijven. Een jongeling van agt jaaren en van een kwaadsappig voorkomen, was ook met de *Influenza* behebt geweest; en in het geheel niet wel behandeld, zodat hij nog vol van zinkingagtige overblijfselen was. Hij kreeg de pokkoorts, krampagtige pijnen aan de linkerzijde van het hoofd, vooral van het aangezicht, dat ook een weinig gezwollen was, de klieren der ooren en wangen zwollen op, en hij werd door hevige aanvallen van zinkings-pijnen in de keel aangetast; de koorts was nogthans matig, en daar waren voor het overige geene bedenkelijke toevallen bij. Op den derden dag botteden de pokjes uit, aan de uitwendige leden zeer veelen, aan den hals echter en op het hoofd in het geheel geene. In het aangezicht vertoonden zich taamelijk veele, doch op de rechter niet gezwollen zijde waren veel meer roode vlakken, dan op de linker, die gezwollen was, ook waren dezelve op deeze veel bleeker. Op den vierden dag werd de linkerzijde van het aangezicht nog dikker en pijnlijker, schoon zonder eenige roodheid, en de pokvlakken waren op deeze zijde tot op ééne na wederom geheel verdweenen, ook kwamen daar geene wederom ten voorschijn. Op de rechter zijde botteden zij echter op eene behoorlijke wijze uit, en men telde aldaar omtrent veertig schoone en volle pokjes, het welke met de bleeke gezwol-

kwam de zinking-koorts ten voorschijn, en plotseling verdweenen de vlakken en alle blijken van kinderpokjes. In derzelve plaats volgde nu een sterk zweeten, dat volkomenlijk de reuk van de pokjes had, een sterk druipende neus en uitwerping van slijmen, ook somwijlen eene stinkende buikloop. De ingeënte plaatsen etterden nu nog eenigen tijd sterk, na verloop van zeven dagen hield de *Influenza* meestendeels op, en de kinders bevonden zich wederom wel, slechts één enkel geval uitgezonderd, waar nog eenige weken lang eene sleepende avond-koorts, met loomigheid, vermagering en hoest overbleef, die nogthans eindlijk door dienstige middelen, inzonderheid door het openhouden der zweeren op den arm, geheel-en-al weggenomen werd. Doch zulk eene onvolkomene Kinderziekte beveiligde zekerlijk niet voor derzelve wederkeering. — Zelfs bij dengeenen, bij welken de pokjes werkelijk uitkwamen, bemerkte ik zedert de verschijning der *Influenza* eene vertraagende

lene zijde van het aangezicht eene sterk in de oogen vallende en zeer viese vertooning maakte; want het gezwel bedekte ook bijna het geheele linker oog, en trok den mond scheef naar het linker oor toe. — Zachte ontlastingen, een maatige zweetverwekkende leefregel, *salmiak* met *kampher* hadden deeze zinkingagtige toevallen verdreeven toen de pokjes begonnen optedroogen, die dit kind zonder eenige kwaade gevolgen doorstond."

Hier belette dus de in deezen oord toen bepaaldelijk heerschende zinking- en jigtigtige prikkeling slechts plaatselijk het uitbotten der pokjes, en werkte juist zo, als of men kampher- kwik- of loodmiddelen aldaar had aangewend.

de en min of meer onregelmaatige ontwikkeling der pok-stof. Men moest de uitbotting en de ettering door de kunst ondersteunen; de pokjes waren wateragtiger, en in weerwil van alle voorzorg kwamen 'er nog zweeren, na-pokken of ettergezwollen agter-aan.

Ik heb kinders van allerlei ouderdom ingeënt, van hunne zesde week af tot derzelver twaalfde jaar, en ik werd overtuigd, dat de eerste vier maanden de geschikstten waren, om deeze ziekte gemaklijk door te staan. In dezelve heeft men nog niets te vreezen van de tanden, wormen en scherpheden, de verstoppingen der klieren zijn ongemeen zeldzaam, de vogten door het gestadig nuttigen der melk zacht en frisch, en het geheele ligchaam is nog van natuur in dien toestand van volkomenheid, dien wij aan hetzelfde naderhand eerst door de voorbereiding trachten te geeven (*). Het beste bewijs voor dit gevoelen leevert de lijst der overledenen op, die zelfs van de natuurlijke pokjes in de eerste drie levensmaanden geen één sterfgeval aantoot (**). Hierbij komt

(*) Zou niet zelfs het melkvoedzel, die toch meestendeels uit een ligchaam voerdkomt, waarin de pokstof bereids verdooft is, ook daardoor als eene soort van tegengift, ten minsten als een verzwakkings-middel werken?

(**) Men weet, hoe veele jong gebooren kinderen Locher iuëntte, en hij verloor slechts één enkel. Z. Locher, *Observ. pract. circa inoculationem in neonatis instit. Vienn.* 1768. En Percival vond, dat van 539, die te *Manchester* aan de pokjes overleden, slechts vier beneden de drie maanden

komt nog de zekerlijk niet onbelangrijke omstandigheid, dat de kinders in deezen ouderdom nog geenen eigen wil hebben, dat dus het inneemen en andere hulpmiddelen nog in het geheel geenen tegenstand ontmoeten, welke in de volgende jaaren den Geneesheer onbeschrijflijk veele belerselen toebrengt. Zekerlijk behoort dit ook daarbij, dat de moeder of de minnen niet al te aandoenlijk van zenuwgestel zijn, ten minsten moeten zij in dat geval door versterking daartoe voorbereid worden. — Van deezen tijd af, tot op het einde van het tweede jaar, maaken de tanden het inënten gevaarlijk; nogthans heb ik uit noodzaaklijkheid verscheidene binnen deezen tijd moeten inënten, en hen menigmaal zonder eenige gevaarlijke toevallen tanden met de pokjes te gelijk zien krijgen. De volgende jaaren zijn wederom zeer gunstig, en inzonderheid schijnt, volgens de sterflijsten, het zevende en achtste jaar het minst doodelijk te zijn.

Be-

waren. *Z. Samml. auserl. Abhandl. für pract. Aertze. 3 B. S. 636.* De Heer Wichmann heeft de gronden, die 'er vóór en tegen zijn, met zijne gewoone bondigheid opgehelderd. In het *Hannöv. Magazin 1773. et 31.* Mijs bedunkens behoorde men niet zo zeer op de sterflijkheid in het algemeen, maar veelëer op de sterflijkheid van de pokjes in de eerste drie maanden te letten, die zekerlijk minder aanmerkelijk zou uitvallen dan men denkt, wanneer men dezelve van het gehele eerste jaar wilde afzonderen. Sommige voorbeelden van zulke wel uitgevallene inëntingen vindt men in de tweede Afdeeling verhaald.

Behalven de wormen en het tanden-krijgen heb ik slechts de uitteering en klier-gezwellen eenen na-deeligen invloed op deeze ziekte zien hebben. De verstopte klieren van het alvleesch scheenen de be-slisschende werking der pok-stof te beletten, en brag-ten zeer ligtlijk eenige afwijkingen te wege. Voor-naamlijk was als dan een verplaatzing der stoffe op het gebeente te vreezen: Een langduurige uitslag en de schurft op het hoofd bleeven meestendeels onveran-derd, en maakten de pokjes niet het minst kwaad-aartiger. Mijne grondstelling was altijd deeze — en ik verbeeldde mij, dat zij het, na dat de voor-treffelijkheid der inënting zo wel beweezen is, wel zijn mag; — naamlijk, wanneer het te vreezen is, dat het kind de konstige pokjes moeielijk zal door-staan, alsdan is het vast en zeker, dat hetzelve de natuurlijke in het geheel niet zal overleven, en durf de Geneesheer, die in het leven der menschen het eenigste, ja! het grootste belang stellen, moet, nu nog lang kiezen?

Bereids heeft Buchan zijn eigen kind alleenlijk door het opbinden der pok-stof ingeënt, en verschei-dene Asiatische Natiën zullen dezelfde gewoonte heb-ben. Ik zelf had ook gelegenheid het goede gevolg deezer behandeling te aanschouwen. Ik moest een kind inënten, dat in den hoogsten graad eigzinnig en driftig was. Ik durfde hetzelve niet naderen, of het tierde en raasde op eene onbeschrijflijke wijze. Ik liet hetzelve heimlijk door deszelfs moeder kleine blaartrekkende pleisters leggen, welke het in het eerste uurt reeds afscheurde. Ik verkoos dus de eenvoudigste
wij-

wijze, en liet door de moeder eenige droppels stof op de gewoone plaatsen des opperarms invrijven. Deze plaatsen begonnen op den behoorlijken tijd te ontsteeken, en daarop volgde eene zeer overvloedige en algemeene uitbotting der pokjes. Zou het niet raadzaam zijn, deze wijze van inënten meer uittebreiden (*)? Zij zou zekerlijk de geheele behandeling gemakliker en bij het volk beminder maaken, en het geheel verkeerde denkbeeld, dat men zich van de operatie vormt, verbannen.

Sommigen hebben beweerd, dat het uitpersen van het geronnen bloed uit de navel-streng, terstond na de geboorte verrigt, een veilig voorbehoedmiddel tegen de pokjes ware (**); anderen hebben dit gevoelen op eene driftige wijze wederlegd. En des te meer verheugt het mij, dat ik zelf een geval gezien heb, het welke de ongegrondheid daarvan volkomen-

men-

(*) Het zou echter toch altijd noodzaaklijk zijn, die plaats eerst te prikkele, of de opperhuid eerst door een klein trek-pleister te verzachten, dewijl'er anders eerder natuurlijke, dan ing önte pokjes door het enkele invrijven zouden kunnen ontstaan. Zelfs in dit geval had evenwel reeds eenige uren een trek-pleister op die plaatsen gelegen, en schoon men uiterlijk niets zag, mogt nogthans aldaar reeds eenige prikkeling of meerdere vatbaarheid verwekt zijn. Men zie de tweede Afdeeling.

(**) De Ridder Digby legde den grondslag tot deeze stelling, en onlangs werd dezelve in *Pyls Magazin*, B II. bl. 3. verdedigd; waar echter het afwaschen met zout water nog bij behoort, dat zekerlijk, zo niet tegen de pokjes, toch in een ander opzicht zijn nut kan hebben.

menlijk bewijst. Ik entte een kind in, waarbij men de zo evengemelde handelwijze met alle mogelijke voorzichtigheid had aangewend, en hetzelfde kreeg niet alleen de pokjes regelmatiglijk, maar ook in zulk eene menigte, en was zodanig gezwollen, dat het zijne op die wijze niet behandelde zuster, en werkelijk de meeste inëntelingen van dit jaar, overtrof.

BEHANDELING DER DOOR KONST VERWEKTE POKJES.

Het is eene algemeene, doch zeer gegronde, stelling, dat niet dan de verwekking deezer ziekte aan de konst, doch dat derzelve loop en geneezing bijna geheel-en-al aan de natuur moet overgelaaten worden. Het zaad is gezaaid, en het hangt nu volstrektlijk van de kragt der natuur en van de gesteldheid van den grond af, of hetzelfde veel of weinig, volkomene of onvolkomene vruchten zal voortbrengen. Alles komt dus daarop aan, dat de natuur niet gestoord worde. Wanneer wij echter bedenken, hoe betrekkelijk het denkbeeld, dat men zich van de natuur vormt, zij, hoe dikwijls dezelve ten laaften met de gewoonte verwisfeld worde, en hoe ongemeen gewigtig elke afwijking daarvan voor haare werkingen is, alsdan zullen wij eerst ontdekken, dat het zo gemaklijk niet valt aan de natuur getrouw te blijven, als het schijnt, en dat juist de natuurlijke behandeling, naamlijk, de naauwkeurige inrigting van den geheelen leefregel en van het gedrag, volgens den eisch en de
be-

behoefte der natuur, zeer dikwijls meer konst en oplettendheid vereifche, dan het gewoone eigendunklijke bestieren van dezelve. Ik kon dus noch de koude noch de warme behandeling als algemeen aanneemen, maar mijn besluit hing van de bijzondere gesteldheid des voorwerps, van de gewoonte en andere toevallige omftandigheden af. Kortom ik maakte het mij tot eene staalen wet, om noch de ontwikkeling noch de vermeenigvuldiging der pok-stof al te veel te bevoorderen, of ook dezelve met geweld te beletten. Ik wist, dat men, volgens Gatti, Wagler, Dimsdale en anderen, door eene zeer koude leefwijze, door het wasfchen met koud water, door eene togtige lucht te verwekken, door ontlastingen, de pok-koorts bijna geheel en al onderdrukken, de gisting der pok-stof ftremmen en slechts weinige niet eenmaal zweerende pokjes voordbrengen kan, doch alsdan bleef 'er nog immer eene twijffeling over, of zulks ook wel de waare, voor alle wederkeering en voor langduurige gevolgen beveiligende, pokjes zouden geweest zijn? en de ondervinding van eenen Bond, Elsner (*) en andere voortreffelijke mannen bevestigen de ongenoegzaamheid van zulke pokjes (†). Aan de andere kant begreep ik echter zeer wel, dat

(*) Zie Bond, *Verdediging van de inënting der pokjes*, uitgegeven door Akkerman.

Elsner, *Een paar woorden over de pokjes en over de inënting*.

(†) Over dit zo belangrijk, tot hier toe nog nimmer genoegzaam onderzocht onderwerp der volkomene of onvolko-

dat hij eene warmere leefwijze de bereiking van het oogmerk, wel is waar, zekerer is, doch dat daar door ook eene al te sterke vereeniging der pok-stof en alle onaangenaame gevolgen der natuurlijke pokjes, als hevige koorts, toevallen op de zenuwen, gevaarlijke verettering, naaden, enz. zouden kunnen bewerkt worden, en bij gevolg het geheele voorrecht der inënting verlooren gaan. Ik verkoos dus den middenweg, en maakte van het goede, dat beide behandelingen hadden, het best mogelijkst gebruik om mijn oogmerk te bereiken, en zulks bestond in de volkomene verdelging der pok-stof in het ligchaam, benevens verhoeding van alle onnoodige vermenigvuldiging derzelve en der daarmede verzeld gaande toevallen. Om zulks te verkrijgen, moest de pok-stof volkomenlijk gelijk gemaakt en verwerkt, en de gisting (*), die tot de geheele verdooving der pok-stof

mene ontwikkeling der pok-stof, van de daardoor mogelijke ontäarting van dezelve of van derzelve werkingen enz., heb ik mij in de tweede Afdeeling nog breedvoeriger verklaard.

(*) Ik denk, dat deeze naam voor de werking der natuur, daar wij van spreken, steeds de gepastste is, schoon het toch slechts een woord is, en men daaraan even zo wel den naam van *verwerking* of *crisis* zou kunnen geeven. Ook wil ik hierdoor de veronderstellingen van eenen Hofmann en Schäffer, welke verdienste ik zo zeer eerbiedige, niet verwerpen, of besliffchen, of bij deeze handelwijze klieren of zenuwen vernietigd worden. Voor mij is het genoeg, te weten, dat deeze werking altijd slechts door eene gisting verwekt, door warmte bevoorderd, en door koude gestoord worden, dat dezelve slechts éénmaal in hetzelfde voorwerp

mo.

stof en derzelve vatbaarheid volstrekt noodzaaklijk is, tot op eenen zekeren genoegzaame graad toegelaaten worden. In dit opzicht is het welligt niet zonder nut, de omstandigheden te beschouwen, die volgens mijne waarneeming den grootsten invloed op het beter vatten en op de volkomene ontwikkeling der pok-stof hebben. Deezen zijn de volgende:

Ten eersten: De over het algemeen heerschende ligchaamsgesteldheid. Derzelve invloed is zeer zichtbaar. Waarom zouden anders de algemeenlijk heerschende pokjes slechts op zekere tijden wederkeeren? waarom is de werkelijke verplanting der pok-stof op zekere tijden niet in staat, eene algemeene besmetting voort te brengen, die op eenen anderen tijd door eene zeer geringe mededeeling word bewerkt (*)? Voornaamlijk schijnt de warme en vogtige lucht de voordplanting en ontwikkeling der pokjes te begunstigen, en deeze hadden wij den geheelen winter door gehad; daarbij eene menigte ziekten met uitslag ver-

mogelijk zij. en dat het wezerlijke daarvan in de gelijkmaaking en afschiding van zekere deeltjes besta; en daar dit alles hoedanigheden der gisting zijn, verkies ik met Brinkmann deezen naam het liefst. Zie Brinkmann *over de werking der pok stof bij de inënting.*

(*) Dat 'er behalven de besmetting ook eene zekere luchtgesteldheid tot meerdere ontwikkeling en voordplanting der pok-stof medewerken mag, zulks verkrijgt door de bemerkingen van Rustel eene nieuwe waarschijnlijkheid, die zelfs van de pest verhaalt, dat 'er eene zekere hoedanigheid der lucht vereischt worde, om der besmetting haare volle kragt te geven. Zie Rustel *on the Plague.*

verzeld, inzonderheid wind-pokjes, de algemeenheid der pokjes over de geheele landstreek mede gerekend, en wij hebben genoegzaame bewijzen, dat de algemeen heerschende toestand aan de pokjes voordeel toebragt, waarvan ik in het bijzondere ook de bij de beste ingeënte pokjes ongemeen rijklijke uitbotting afleide. Desniettegenstaande was de tusfschenkomst der *Influenza* in staat, derzelve voortgang voor eenigen tijd te stremmen, als een nieuw bewijs van den invloed eener algemeen heerschende ziekte.

Ten tweeden: De bijzondere toestand van het voorwerp. Wij zien, dat metige menschen voor alle besmetting zeer ligtlijk vatbaar zijn, anderen wederom niet. 'Er zijn menschen, die in spijt van alle aansteeking niet venetiek worden; van de pokjes zien wij zulks dagelijks. Deeze toestand kan aanhoudend duuren, echter ook slechts voor een zekere tijd; en wanneer wij bedenken, dat alle sterk hypochondrieke of zelfs zwaarmoedige lieden meer van aansteekende ziekten bevrijd zijn dan anderen, en door welke midelen eigenlijk de besmetting medegedeeld word, schijnt de grond deezer gesteldheid in eene bijzondere wijziging der zenuwen en der opslurpende vaten te liggen, waaromtrent ik mij in het vervolg meer opheldering uit de voordgezette overweegingen over het stelzel der watervaten beloof. —

Op dergelijke gronden schijnt nu ook de volkomene of onvolkomene verwerking en ontwikkeling der gevatte pok-stof te berusten; en ik bemerkte steeds, dat de *crisis* des te minder verhinderd en te volkomener werd, hoe vrijer het klier-geftel, en hoe

meer overeenstemming en veêrkragt in het zenuwgestel was. Voornaamlijk vond ik echter de verstoppingen der klieren en des onderbuiks zeer werkzaam, welker gewigtige betrekking op de huid-ziekten en op de verhindering van het afzonderings vermogen genoegzaam bekend is, ook op de wijziging, ontäarting of geheele scheiding der kinderziekte. Ik weet eenige gevallen, daar zelfs de natuurlijke besmetting bij dergelijke kinderen alleenlijk windpokjes voortbragt, en daar langduurige en sleepende ongemakken op volgden (*). Wormen kunnen, om gelijke redenen hetzelfde bewerken. Eene slappe huid, die, of van natuur, of toevalliger wijze tot sterk zweeten overhelt, kan insgelijks oorzaak zijn, dat de pok-stof, nog vóór dat dezelve diep genoeg indringt, wederom vervliegt; hetzelfde gebeurt, wanneer de gemaakte wondjes terstond in den beginne te sterk vloeijen. En eindelijk vond ik die geenen, welken te weinig vette deelen of dierlijke warmte hadden, meer en meer tot eene onvolkomene crisis geneigd, schoon de besmetting, wegens gebrek aan vermogen om de stof van de inwendige naar de uitwendige deelen uittezetten, ligtlijk varrede.

Hieruit blijkt, dat, indien ook niet de geheele gesteldheid, zekerlijk toch eene merklijke verbetering

(*) De Heer D. Justi bemerkte, dat drie sterk uitteerende kinderen midden onder schurftigen leefden en slapen, zonder besmet te worden. *Z. Baldingers N. Magazin* 10. B. 3. St.

ring van denzelfven tot eene gemaklijke opneeming en volkomene ontwikkeling der pok-stof in onze magt staat. Het voordeelig gebruik van de Kina, van het Kwik en het nut van de versterking der huid, als eene voorbereiding, is daar zeer duidelĳk uit te zien, en ik heb in gevallen, daar zulks noodig was, de overtuigenste bewĳzen daarvan beleeft.

Ten derden: De hoedanigheid der pok-stof. Welĳt gewigtiger, dan men tot hiertoe gemeend heeft. Onrijpe, vóór de eigenlijke verëtering genomen stof, brengt menigmaal in het geheel geene, en soms valsche pokjes voort; die voor nieuwe besmetting niet beveiligen; terwijl daarentegen, naar de opmerking van Watson, eene welgekookte stof de grootste pokjes voordbrengt. Hetzelfde onderscheid is 'er tuschen oude gedroogde stof en versche nog vloeibaare. Dezelve verliest echter haare aanstekende kragt nog meer, wanneer ze vloeibaar bewaard wordende bederft (*), en met zulk eene stof behoorde men nimmer inteënten, om dat ze ook gevaarlijke gevolgen naar zich kan sleepen. Het voorbeeld, dat Monro verhaalt, is, wel is waar, niet volkomenlijk beslĳschend, doch alle opmerkzaamheid waardig. Vijf personen werden met eene lang bewaarde stof ingeënt; op den veertien-

(*) Dat eene oude en bedorven stof valsche pokjes kan voordbrengen, daarvan verhaalt Bond eenige merkwaardige voorbeelden. Z. deszelfs *Vertheidigung der inokul der Bl.* uitgegeeven door Akkermann Z. 70.

den dag daarna verscheen bij den éénen de koorts, de pokjes botteden uit, en hij stond ze gelukkig door. Drie kreegen eerst zes weken daarna de koorts: één van dezen kwam 'er door en de andere twee stierven. De vijfde kreeg in het geheel geene pokjes. — Tusschen den etter der wondjes en der pokjes zelve vond ik geenerlei onderscheid, wanneer men slechts den tijd van de rijpwording der pokjes afwagte. Doch de gedagten van den Heer D. Vogel heeft ook niet weinig waarschijnlijkheid en overéénstemming: dat de besmettende stof van zekere perfoonen op zekere ligchaamen werkzaam zij dan op anderen, en dat daarom de inënting met de ééne stof wel gelukt, terwijl dezelve met eene andere vruchtloos was. Z. deszelfs *Handbuch* 3 B. bl. 180. — De Heer Elsner geeft die vraag nog op: of de door het enkel aanraaken ontstaane plaatselijke pokjes ook besmetten, en de waare pokjes wel voordbrengen kunnen? De volgende voorbeelden kunnen daaromtrent enig licht verspreiden: de Heer Quier entte op *Jamaika* eene Negeres in, welke reeds de waare pokjes had doorgestaan. De wonden ontstaken en etterden op de gewoone wijze zonder eenige uitbotting te bewerken. Doch op den agtsten dag entte hij uit dezelfde wonden twee Neger-kinderen in, en zij kreegen de waare pokjes. Dezelfde proef nam Dr. Way te *Wilmington*. Hij entte zich zelve in, schoon hij de waare pokjes reeds had gehad, en uit zijne wondjes eene andere perfoon, die op den behoorlijken tijd de waare pokken kreeg. Hier was dus al-

alleenlijk eene plaatselijke besmetting en vereeniging, evenwel behielt de pok-stof haare kragt en besmettelijkheid. — Ook de Heer Dawson entte twee kinderen in, welker wondjes ontfaken, en den agtsten dag etter maakten, waarmede hij 19 andere perfoonen inënttede, welken allen de pokjes kreegen. Doch deeze twee kinderen kreegen ze niet, en werden daarna nog eenmaal ingeënt, wanneer zij de pokjes behoorlijk kreegen. *Z. Medical Transact Vol. III.*

Ten vierden. De aart der mededeeling van de pok-stof. Dat dezelve niet onverschillig zij, bewijst reeds het groote onderscheid tusfchen de natuurlijke en ingeënte pokjes. Doch ook bij de laaftten heb ik ondervonden, gelijk hier boven reeds aangehaald is, dat de inënting door middel van een blaar-trek-kend pleister ongelijk werkzaam was (*), dan die met

(*) Ik legde altijd slechts een zeer klein, omtrend als eene erte groot stukje Spaansch vliegen-pleister des avonds op, hetwelk alsdan 'sanderen morgens een juist niet grooter blaartje getrokken had, dat zich nu zeer ligtlijk openen, en, na dat het water wel afgedroogd was, de pok-stof door middel van een' penne-fchagt of pinceeltje onder de opperhuid brengen liet. Hier was dus de prikkeling zekerlijk gering, en, schoon ik niet kan ontkennen, dat die wonden iets meer etterden dan de gestokene, heb ik echter nimmer die gevaarlijke tot op het gebeente invreetende zweeren daarbij kunnen bespeuren, die men aan deeze handelwijze ten laste legt. Zekerlijk moet men, gelijk bij elke andere inëntingswijze, aan de soms al te hevige ontsteeking bij tijds door koud water, *Ejër-zalf* met *Kampher*, paal en perk stellen.

met het Lancét. Dezelve vatte de veel ligter en bewerkte eene veel rijkelijk uitbotting, en meer ge-

Over het geheel is het geene, mij mijne ondervinding daaromtrent, tien jaaren na dat ik het bovengemelde schreef, geleerd heeft, het volgende:

1.) De inënting met een blaartrekkende pleister prikkelt sterker, deswegen kan dezelve bij voorwerpen die minder prikkelbaarheid bezitten, de plaatselijke besmetting bevorderen, waartoe toch steeds een zekere graad van terugwerking noodzakelijk is. Ik heb ondervonden, dat de inënting met de naald mislukte, en dat naderhand de inënting door blaaren te trekken vatte de. — Ook heb ik eenige maalen in gevallen, waar ik aan den eenen arm met de naald, en aan den anderen door blaartrekking geënt had, gezien, dat de inënting met de naald geheel en al zonder besmetting verdween, daar die aan den anderen arm echter ontfeking en besmetting bewerkte.

2.) Zij brengt eene veel spoediger koorts, eene spoediger uitbotting en verettering der pokjes voort.

3.) Zij maakt de aanwending der drooge pok-stof, of van de roef en draad tot de inënting gemakkelijk, welken men echter bij de inënting met de naald niet wel gebruiken kan. In dit geval echter schuift men dezelve onder de geopende oppervlakte, daar dezelve alsdan door het uitdampend weivogt opgelost en ligter opgesurpt word.

4.) Dezelve kan zekerlijk ook eene te sterke ontsteeking en plaatselijke ettering, ook meer toevallen van prikkeling door een medelijdend gevoel verwekken; doch alleenlijk wanneer men de blaartrekkende pleisters te groot gemaakt heeft, of te lang laat liggen. Bij mijne behandeling werd ik deze kwaade gevolgen niet gewaar. Zij is de volgende:

Ik neem een stuk linnen, zo groot als een Rijksdaalder, met een hegt-pleister bestreken, en druk daar in het midden eene pil van Spaansche vliegez-pleister op van de grootte

gevulde pokjes (*) — waarschijnlijkter wijze, om dat de trek-pleister bereids tot de opneeming vereisch-

te eener kleine Erte. Ik leg dit 'savonds naauwkeuriglijk op de bestemde plaats met een verband daarom, en neem hetzelve vroeg bij tijds 6—8 uren daarna af. Als dan vind ik eene blaas zo groot als eene Erte, deeze open ik met de schaar, ik druk daar eenige reizen zachtjes met linnen op, om de wei afgedroogen, en breng nu, of met eene schagt van de pen of met een penceel een weinig vloeibaare pok-stof, roof en dergelijken onder de opperhuid. Daarna leg ik een niet veel grooter stukje zwart Engelsch pleister daar over, dat echter slechts tot 's anderen daags behoeft te blijven liggen.

Ik bediene mij slechts van deeze twee soorten der inënting, naamlijk, van eene behendige prikking met de naald of met het lancet onder de opperhuid, of van het blaaren-trekken, het meest echter van de eerste; doch somwijlen ook van de laatste. Ik ga daarbij naar de volgende grondregelen te werk:

1.) Bij elk bloedrijk of aandoenlijk voorwerp verkies ik de inënting met de steek.

2.) Doch bij slappe, bleeke, koude en onaandoenlijke voorwerpen bediene ik mij gaarne van het blaar-trekken, ten minsten aan den eenen arm.

3.) Bij aldien de inënting mislukt is, en nog eenmaal moet verrigt worden, alsdan verkies ik het blaar-trekken.

4.) Op dezelfde wijze ga ik te werk bij eene drooge of al te oude stof, welke, zo als bekend is, ligtlijk eene onvolkomene of in het geheel geene besmetting te wege brengt. In dit geval schijnt mij de inënting met een blaar-trekkend pleister de besmetting te bevoorderen, deels om dat door het warme uitdampende wei-vogt de drooge pok-stof het best vloeibaar gemaakt, deels om dat daardoor eene eenigzins sterkere prikkeling veroorzaakt word.

(*) Het is mij aangenaam, dat ik deeze bemerking met

eischte plaatselijke koorts verwekt, of, om mij bepaaldelijker uittedrukken, door ontblooting der zenuw-tepeltjes en der opslurpende vaten van de opperhuid, aan die plaats eene meerdere vatbaarheid, en door prikkeling der vetrok en der watervaten, meer vatbaarheid tot de eerste plaatselijke gisting en opneeming der pok-stof gegeven had.

Ten vijfden. De behandeling der bij de inenting gemaakte wondjes zowel als des geheelen lichaams. Daar is het meeste aan gelegen; want dezelve bepaalt den graad der ziekte en de volkomene of onvolkomene ontwikkeling der pok-stof, en wij zijn gelukkig, dat eene reeks van ondervindingen ons thans in staat stelt, vaster besluiten te trekken.

Zo

zulk eenen goeden waarborg, als de Heer Dr. Wichmann is, kan bevestigen, welke in het *Hannöversche Magazin* 1773. St. 31. schrijft: „Het zal voor de Leezers belangrijk zijn, wanneer ik hun aantoon, dat mij de besmetting dikwerf na de gewoone behandeling, toch nog meer naar die van Gatti of veeléer van Dimsdale mislukt is, en dat ik ook zelfs bij de herhaaling verscheidene reizen met drooge en vloeibaare geheel versche stof mijn oogmerk niet heb kunnen bereiken, daar ik naderhand op het spoedigste met de gewoone Spaansche vliegen pleister daaromtrent wel slaagde. Bijaldien deeze laatste behandeling ook niet minder pijnlijk en afschrikkend ware, zou dezelve weiligt toch de voorkeur verdienen, om dat derzelve werking veel zekerer is, en men niet eerst veertien dagen lang met bevreesdheid behoeft te wagen, of de pok-stof wel vatten zal enz.” Hunter beweert ook, dat de opslurping beter door eene etterende opperhuid dan door eene ontstokene geschiede, *Z. Auserl. Abhandl. für prakt. Aerzte B. VII. bl. 123.*

Zo zeker als de plaatselijke opneeming den grond van de algemeene in zich bevat, zo zeker als de toestand der ingeënte plaats met het algemeene in betrekking staat, even zo zeker is ook de invloed van derzelver behandeling op den toestand van het geheel, en dezelfde wetten zijn hier in het klein toepasselijk, die zulks aldaar in het groot zijn. Men wasche de wondjes geduuriglijk met koud water, men legge ook wel *kampher* en pleisters uit *ceruis* daarop, men laate, zo dra men slechts eene geringe hitte bespeurt, het aangezicht en de handen met koud water bevochtigen, den zieken aanhoudenlijk in eene open en koude lucht leeven, men onttreke hem al het voedzaame, en onderhoude eene door de konst bewerkte buikloop — en de pok-stof zal zodanig verzwakt, het ligchaam van alle vettigheid beroofd, en de geheele uitzetting naar de opperhuid op zulk eene wijze onderdrukt worden, dat men de ontsteking der wondjes van weinig belang, de koorts nauwlijks merkbaar zal vinden, en de pokjes slechts rond om de wondjes, of niet, dan weinigen aan de overige deelen zal zien uitbotten, deezen als roode knopjes eenige dagen staan en als dan zonder eenige ettering verdwijnen, en dat men, zo ze ook blaartjes krijgen, deezen binnen drie of vier dagen en bijna zonder roofjes zal zien vergaan. Deeze zo onnatuurlijke als gemakkelijk gemaakte ziekte heeft men evenwel als het grootste voorrecht der inënting beschouwd. Het is echter geenzins de inënting zelve, maar de wijze waarop dezelve behandeld word, die hier aan de ziekte zulk eene gedaante geeft; en ten

tweeden: zou wel dit voorrecht werkelijk zo gegrond, ja, ten minsten zo prijzenswaardig geweest zijn, als men meende? Ik twijffele daar zeer aan. Veelëer weet ik zeker, dat juist deeze onnatuurlijke gemaklijkheid, deeze geheel veränderde gedaante der ziekte bij veele in het geheel niet onverrichte lieden de steen des aanstoets is geweest, die hun enig wantrouwen omtrend de inënting en omtrend de besmettelijkheid der ingeënte pokjes inboezemde, en eindelijk het gevoelën verspreidde, dat zulks eene enkel valsche *en in weêrwil der natuur* opgedrongene ziekte ware. En zouden zij wel zulk groot ongelijk hebben? Doch wat zouden dan volgens alle waarneemingen de eigenaartige kenmerken der waare pokjes zijn? Na dat de koorts eenige dagen geduurd heeft, de verschijning van roode vlakken op de huid, die zich binnen eenige dagen verheffen, waare puistjes vormen, en niet eerder dan op den zevenden of agtsten dag na de uitbotting opdroogen en roofjes bekomen. In deeze orde en voortduuring der tijdperken is immers het erkende wezenlijke onderscheid tuschen de waare pokjes en de valschen gelegen, welke laatsten anders ten opzichte van de menigte van puistjes, van de koorts, van de naaden en andere omstandigheden zo sterk met dezelve overëenkomen (*). En waardoor moet ik mij nu ge-

(*) Zulk eene Epidemie van blaaspokken word door den Heer Hofr. Fritze in zijne voortreffelijke *Mediz. Annalen* I. B. bl. 249 afgeschilderd, waarin deeze kundige opmerker zelf bekennt, dat hij zeer ligtlijk door eene verkeerde beschrij-

gerust stellen bij zulke ingeënte pokjes, die geheel-lijk naar de valschen gelijken, dat mijn lijder de waare kinderziekte doorgestaan, en thans de vatbaarheid voor verdere besmetting verlooren hebbe? Misschien daardoor, dat ik waare pok-stof in het ligchaam gebragt had? Dit is evenwel niet voldoende, want meermaalen zag ik, gedurende dat de natuurlijke pokjes algemeen heerschten, kinderen, welken door hunne bij hun slaapende zusters en broeders, die de pokjes hadden, zekerlijk met waare pok-stof bezwangerd waren, en toch zo weinig onregelmaatige pokjes kreegen, dat ik ze voor valschen en de kinderen niet van alle besmetting vrij moest verklaren, hetwelke ook de waare besmetting, die bij sommigen naderhand daarop volgde, bevestigde (*). Of daardoor, dat toch de koorts vóór de uitbotting plaats had? Dit kan eene enkele wond-koorts bij prikkelbaare voorwerpen zijn, en het is bekend, dat de koorts ook bij valsche pokjes, zelfs tot ij lens toe, kan verheffen; zelfs de etter-koorts bewijst niet met al, wans dezelve ontbreekt menigmaal bij enkele natuurlijke pokjes, en kan daarentegen bij menigvuldigen valschen alleenlijk door de prikkeling van de huid ontstaan. Of zou mij de uitbotting van werkelijk etterende pokjes kunnen gerust stellen, wanneer de

schrijving van den oorsprong en voordgang der Epidemie zoude misleid geworden zijn, om pok-stof tot de inënting daarvan te neemen.

(*) Bond zag eenige reizen uit de inënting met waare pok stof valsche pokjes ontstaan. bl. 73.

de orde en bestemde tijdperken daaraan ontbreeken, dat dezelve slechts een gevolg van plaatselijke besmetting kan zijn, gelijk ik en anderen bij veele moeders en baakers van kinderen, die sterk met de pokjes behebt waren, gezien heb, welken de pokjes volkomenlijk gehad hadden, daar wij, dat meer is, uit het boven aangehaalde voorbeeld zien, dat de plaatselijke besmetting zulk eenen graad kan bereiken, dat met derzelve stof waare pokjes kunnen worden ingeënt, bij gevolg ook dit menigmaal gebruikt bewijs voor de besmettelijkheid of welker volledigheid der ingeënte pokjes van zelve vervalst? Even zo misleidend is de naar pokken riekende adem, het zweet en de pis, wanneer het eigenlijke kenmerk der ziekte te weten de blaar-wording ontbreekt, gelijk de Heer Vogel opmerkt (*), en gelijk ik zelf bij twee kinderen ondervond, welken op den zevenden of agtsten dag na de inënting niet alleen deezen reuk zeer sterk, maar ook reeds eene menigte pok-vlakjes hadden, die echter door tusfschenkomst van de *Influenza* spoedig weder verdweenen. De pokken-reuk bleef nog verscheiden dagen aanhouden, doch beiden kreegen eenige maanden daarna de natuurlijke pokjes. Dezelve bewijst derhalven wel dat de pok-stof gevat heeft; doch zo min deeze zonder derzelve heilzaame scheiding en blaarwording voor wederinstorting in de ziekte beveiligt, zo min kan men ook op dit bewijs staat maken. Zelfs de pijnlijkste opzwellling der oxel-klieren — schoon

Bond

(*) Zie deszelfs *prakt. Handbuch* Deel III. bl. 187.

Bond dezelve als een voornaam bewijs aanhaalt — is in mijne oogen van eene geringe betekenis. Want vooreerst kan dezelve alleenlijk een medelijdend verschijnzel der nabuurige ontsteking zijn, gelijk ik menigmaal bij sterk prikkelenden *garroe* of bij *fontanel-len* gezien heb; en zo dezelve ook werkelijk een gevolg van de gevatte pok-stof ware, wat zou ze meer bewijzen — dan de geschiede vating? — Of de gesteldheid der inëntings-naaden zulke zekere tekenen eener werkzaame of vruchtlooze inënting opleevere, gelijk Bond beweert, zulks moet de ondervinding nog eerst bevestigen.

Uit dit alles blijkt op eene voldoende wijze, hoe onvoldoende, hoe weinig geruststellend de gewoone bewijzen voor de onvolkomenheid der doorgestaane pokjes zijn; daar zijn echter ook reeds werkelijke daadzaaken voorhanden, dat dergelijke onvolkomene en verhinderde uitbotting der pokjes niet voor weder instorting beveiligen (*), en dat, zo zulks ook mogelijk ware, nogthans zeer dikwijls overblijfselen van de pok-stof terug blijven, welken, indien zij niet spoediglijk onder de gedaante van na pokjes of andere verzweringen worden uitgedreeven, de ergste toevallen aan de oogen en ooren, ongemakken op de borst, uitteeringen en dergelijken voortbrengen, en menigmaal eerst binnen den

(*) De voorbeelden der Graavin Maurice van Cornwallis en der Hertoginne van Boufflirs zijn bekend, en welligt behooren menige anderen hierbij, welken men op rekening van eenen valschen pok-stof stelt.

den tijd van een jaar door de pooging der natuur overwonnen en afgescheiden worden. Dat deeze enkel verkoelende behandeling geenzins de natuurlijke, maar veelëer met de oogmerken der natuur en met het doelwit der inënting regelregt strijdig zij, zulks is nu, gelijk ik vertrouw, genoegzaam beweezen, en men ziet daaruit, hoe onbillijk het zij, dat geene alleenlijk der inënting toe te schrijven, dat niet dan het gevolg eener onzijdige behandeling is. Wie zou het eenen zaaier kwaalijk neemen, wanneer hij zijn zaad in het bekwaamste jaargetijde onder de gunstigste omstandigheden aan de aarde toevertrouwd? Hij verdient alsdan eerst berisping, wanneer hij in de trek-kasten aan hetzelfde door de konst eene al te heete of te koude lucht bezorgt, en de kiem vernielt. — Doch uit het nadeel zelve van de al te verkoelende behandeling ziet men, welk een geweld het vermogen der konst over deeze vreeslijke ziekte uitoefent; en men moet steeds aan een Sutton, Dimsdale (*), Gatti, Wagler. de grootste verdienen

(*) Nogthans zie ik met genoegen, dat zo wel deeze voorname voorvechter der allerverkoelendste handelwijze, als ook de meeste *Engelschen*, van toon veranderen, en, door de ondervinding geleerd, den middenweg beginnen te vinden. Zie Dimsdale *neue Bemerkungen über die Einpfropfung, in Samml. auserl. Abhandl. für prakt. Aerzte* VII. B.

Waarschouwingen aan de huisgezinnen omtrend de overhandneemende gezwellen, borstziekten, teeringen en slaauwtens door de tegenwoordige behandeling der mazelen en kinder-

sten toeëigenen, dat zij het eerst de mogelijkheid van zulk eene vernietiging der pok-stof hebben beweezen. Men doe slechts eenige redelijke bepalingen plaats grijpen, en men zal door dezelfde handelwijze geene verstooring of verhindering, maar slechts verzachting der ziekte bewerken; wij zullen alsdan in de ingeënte pokjes geene nieuwe verdachte verscheidenheid, maar de gedaante der goedartigste natuurlijke pokjes aanschouwen, welke omtrend geene wezenlijke eigenschap, maar slechts omtrend de overvloedige menigte, omtrend het gevaar, omtrend de al te langduurende verettering en derzelve gevolgen, de naaden en de langduurige etterächtigheid der vogten van den natuurlijken aart zal afwijken. Van deeze soort waren ten minsten de pokjes mijner inëntelingen van dit jaar, en ik kan hun — weinigen uitgezonderd, bij welken de *Influenza* de ontwikkeling der pok-stof belettede — met een gerust geweten het getuigenis geeven: dat zij de waare pokjes volkomenlijk hebben doorgestaan. Geen één werd in de daarop volgende drie vierendeel-jaars daurende Epidemie op nieuw besmet; bij geen één zijn

pokjes, door J. Samson *Lond.* 1787. *Covey Observ. in Lond. Med. Journ.* Vol. VIII.

Ook Adair (in den *Edinb. Medizin Commentaren* 2 B.) leevert daaromtrent merkwaardige voorbeelden; en Baker verhaalt, dat van de 19 perfoonen, welken men in elk tijdstip der ziekte sterk ontlastende kwik-middelen had gegeven, tien kort na de gelukkiglijk doorgestaane inënting aan de long-teering stierven.

zijn 'er thans kwaade naweën' deezer ziekte te vinden.

Welken zijn dan toch die voorschriften, die be- paalingen, hoe verre zich eigenlijk de graad der verkoelende en verwarmende leefwijze, of, gelijk ik het liever wilde noemen, van eene verhindérende of bevoorderende handelwijze moete uittrekken? Algemeene regelen weet ik hieromtrent zo min als in de eene of andere kritieke gevallen der beocfe- nende geneeskunde. Alles hangt van de bijzondere gesteldheid des voorwerps, van de gewoonte, van het jaar-getijde, van de algemeene heerschende ge- steldheid af, en de naauwkeurigste oplettenheid op deeze omstandigheden, doet mij eerst bepaalen, of en in hoe verre ik de tot mijn oogmerk benoedig- de hitte moet vermeerderen of verminderen. Mijne voornaamste grondstelling hieromtrent was: *De op- pervlakte des ligchaams, als den eigenlijken zetel der crisis, en de long, zo veel mogelijk te verkoe- len en te versterken*, het ligchaam echter over het geheel niet te sterk van zijne vetagtige deelen te be- rooven, welken als het voornaamste rijp- en vlug- maakings-middel der pok-stoffe tot de volkomene *crisis* onöntbeerlijk waren (*). In dit oogmerk zet- te ik de verkoelende leefwijze, het gestadig genot der versche lucht, het waschen met koud water tot de

(*) Ten bewijze van dit gevoelen dient, dat, volgens de praktijk van Lentin en anderen, eene zuivere gal de beste pokjes voordbringe, en deeze bevat, gelijk bekend is, de meeste vet-stof.

de uitbotting der pokjes voord, echter met de volgende voorzichtige maatregelen:

Nimmer stelde ik mijne inëntelingen aan eenen togt bloot, maar ik deed hun dikwerf eene vernieuwde versche lucht genieten, daar ik de werking van den eersten, als een' ongelijken en geweldigen indruk, geheellijk van de laatste verschillend en zeer nadeelig vond; op eene gelijke wijze vermijdde ik elken te schielijken overgang van de warmte in de koude, en de vogtige nevelagtige lucht. Verder, wanneer mijne lijdens gewoon waren zich zeer warm te houden, en ik buiten staat was, dezelve eenige weken van te vooren aan de koude te gewennen, alsdan was ik gedurende deeze ziekte, sterk op mijne hoede, om ze niet te veel daar aan bloot te stellen, dewijl zulks te ligtlijk eene waare verkoudheid in plaats van eenige weldaadige versterking zoude te wege gebragt hebben. Zo stond het ook geschaapen, wanneer ik in spijt van alle overreeding het zo verre niet kon brengen, dat men de vederbedden met ligte matrasfen wilde verruilen, en de zieken deswegen gedurende den nacht meestendeels sterk uitwaasfenden, dan zou het zekerlijk niet raadzaam geweest zijn, hen terzelver tijd of met open vensters te laten liggen, of terstond na dat zij wakker werden, hen met de nog open zweetgaaten aan de koude lucht van April bloot te stellen. Bijaldien nu bovendien vóór en bij de uitbotting eene wezenlijke zinking ten voorschijn kwam, alsdan moest door zulk eene verkoudheid de zinking-stof nog scherper worden, zich op den hals, de long en

D

an-

andere edele deelen werpen, en op die wijze ligtelijk bij deeze kinderziekte eene gevaarlijke vermeniging van kwaalen veroorzaaken. Ten laafsten, heb ik het nimmer gewaagd, de fterkverkoelende leefwijze in haare geheele uitgebreidheid aan te wenden, wanneer 'er bij de uitbotting groote roode vlakken ten voorschijn kwamen, om dat deezen eene geneigdheid tot eenen fcharlaakenagtigen uitflag aantoonen, welke de koude minder kan verdraagen, en waaromtrent Dimsdale zelve in dit geval de voorzichtigheid aanraad. — In alle deeze gevallen vermijdde ik steeds de aanmerklijke koude; echter verzuimde ik nimmer voor eene versche dikwerf vernieuwde lucht zorg te draagen. Ik was insgelijks zeer voorzichtig omtrent het waschen der inëntings-wonden met koud water, om dat de ondervinding mij leerde, dat men daardoor de plaatselijke gisting en opneeming der pok-stof in derzelve oorsprong zou kunnen verftikken, zekerlijk tot eene onvolkomene ontwikkeling aanleiding geeven, en de zo noodzaaklijke ontlasting der wonden verhinderen, waardoor als dan zeer ligtelijk zeere oogen, ongemakken aan de hals, en zweeren in den omtrek der wondjes ontstonden. Dezelfde uitwerking hadden de pleisters uit *Ceruis*; Eetmaakende middelen daarentegen maakten de ontlasting te fterk, en konden ook daardoor het opneemen der pok-stof beletten; ik liet deswegen verder niets dan een linnen lapje, met ongezoutene boter of hertenvet bestreeken, of gewascht papier daarop leggen, om het vrijven te beletten. Doch wanneer de ontfteeking zich te fterk verspreidde, alsdan heb ik van het

het herhaald omslaan van in koud water geweekte compresen, ook van eene ontbinding van kampher in den dooijer van een ei de heilzaamste gevolgen gezien.

Bij een cenigzins zwakkelijk met wormen behebrt kind, werd de eerste drie dagen na de inënting de wonde een weinig vast verbonden en bijna in het geheel niet geöpend. De gevolgen daarvan waren eene vreeslijke ontsteeking van den geheelen boven- en halven onder-arm, met eene ongemeene opzwellling (*). 'Er werd alles aangewend, dat tegen de eigenaartige pokken-ontsteeking zo sterk aangepreczen word, eerst koud water, daarna Hoffmanns beroemde kampher-ontbinding in ei-geel. Doch deeze prikkelde zodanig, dat het kind de allervreeslijkste pijnen kreeg, en de ontsteeking vermeerderde. Daar werd nu anders niets dan zakjes met gedroogde kruiden, zo als met *vlier-bloemen*, *roozen-bloessem*, *steenklavers* en *boonen-meel* opgevuld, daarom geslagen, en inwendiglijk iets verkoelends, en elken avond eene gift van *Calomel* gegeeven. Na eenige dagen verminderde hierdoor de ontsteeking, 'er ontstond echter aan deezen arm eene groote menigte wel etterende pokjes, de ziekte hield toen eenen zeer regelmaatigen loop en nam een goed einde.

Hoe meer ik echter zocht, door de verkoeling
der

(*) Zo even vind ik in een nieuw voortreffelijk Werk (Kortums *Beyträge zur prakt. Arzneywissenschaft, Gottingen 1796.*) (*) van dit nog niet behoortijk beschreeven toeval bij de inënting breedvoeriglijker gewag gemaakt.

(*) Dit Boek is reeds door mij in het Hollandsch vertaald, en bij de Uitgeevers van dit Werk insgelijks te bekomen. *Aann. v. d. Vert.*

der huid de vermenigvuldiging der pok-stoffe en derzelve afzonderings-werktuigen daarin te verminderen, des te minder waagde ik het, eenen al te sterk verkoelenden en schraalen leefregel (*), en herhaalde ontlastingen daarmede te vereenigen, om dat anders de opneeming en het ontsteekings-vermogen der pok-stoffe te sterk mogt belet geworden zijn. Ik liet zonder bedenking dun vleeschnat, dun bier, ook wel flappe koffij met melk — dien ik bij zwakken, als een werkzaam bevoorderings-middel der uitbotting, kan aanbeveelen — gewoonlijk echter water en melk drinken, hetwelke ik als een tusfchen het dierlijk en planten-voedzel voornaamlijk gepast middel, en tevens als het beste bedaarings-middel tegen de prikkeling der wormen ongemeen nuttig vond (**). Doch zo ras als mij de boven aangehaal-

(*) Daarom was ook het nuttigen van vleesch-spijzen ter voorbereiding reeds van zo veel nut, en ik verheuge mij, dat ik in den beoordeelaar van het werk van Hildebrand in der *A. L. Zeitung*. No. 187. die een man van veel ondervinding en van een beoefend verstand moet zijn, eene zo warmen verdédiger van het vleesch-eeten geduurende deezen leefregel vinde, zo dat hij zelfs verzekert, nimmer een kind, dat men te schraal had gevoed, ingeënt te hebben, zonder hetzelfde, ten minsten van den dag der inënting af tot de uitbottings-koorts bij zijnen leefregel het vleesch-eeten toe te laten.

Hier over zo wel als over de geheele behandeling der inënting, verdient de voortreffelijke Verhandeling van den Heer D. Kortum naargezien te worden in het *Journal der prakt. Heilkunde*, 4 B. 2 st.

(**) Ik stem hieromtrent met den Heer Ackermann, die

haalde omstandigheden verhinderden, de verkoelende behandeling behoorlijk aan te wenden, zo ras als ik bij een voorwerp eene zeer ontsteekingagtige en galagtige gesteldheid bemerkte, of op den vierden dag na de inënting bereids eene sterke ontsteeking der wonde, op den vijfden of zesden dag reeds pokvlakken en tekenen van koorts ontdekte, alsdan liet ik nimmer na, door den verkoelendsten leefregel, door dikwerf herhaalde zuuragrige ontlastmiddelen, met geringe giften van *Calomel* verbonden (*) en door klijfsteeren de te vreezende sterke hitte bij tijds tegen te gaan. Het beletten van den slaap buiten den gewoonen tijd en de aangenaame uitspanningen waarmede ik de ziel trachtte onledig te houden, bleeken op de koorts-dagen van ongemeen veel nut te zijn, en onderhielden het geheele zenuw-gestel in eene gelijkvormige goede overëenstemming.

Zodanig was mijne behandeling tot dat de uitbotting geschied was. Doch nu scheen 'er eenige verandering vereischt te worden. De verkoeling der huid voldeed niet meer aan het oogmerk, daar de verspreiding der pok-stof en de vermenigvuldiging van derzelve afscheidings-werktuigen (van de pokjes)

die de voordeelen der melk, in de *Voorrede* tot Bonds Verhandeling, zeer ieverig ontleedt, volkomenlijk overëen.

(*) Men heeft mij verkeerdelijk verstaan, indien men meende, dat ik beiden te saamen had voorgeschreeven. Gemeenlijk liet ik des avonds *Calomel* gebruiken, en den volgenden morgen eene genoegzaame gift *Tamarinde* met *Manna*, ook wel een weinig *Polychrest-zout*.

jes) in dezelve, als reeds geschied, niet meer kon belet worden; en zij zou schadelijk geweest zijn, daar zij de ettering stuiten, en de nu bereids uit de massa der vogten afgescheidene pok-stof — die, mijns bedunkens, eerst door de voordgezette werking der verettering volkomen in de huid word afgezondert — op edele deelen of ongeschikte afzonderings-werktuigen terug drijven kon. Ik heb meermaalen gezien, dat door eene aanmerkelijke verkoeling alle reeds talrijk ten voorschijn komende pok-vlakjes wederom verdweenen, en niet eerder weder voor den dag kwamen, dan wanneer men den zieken zijne kamer deed houden, en hem een warmer deksel gaf. 'Er volgden daarop, wel is waar, niet terstond kwaade toevallen, echter had ik veel moeite, om de verettering volkomen te onderhouden, en 'er kwamen ligtlijk geringe sloopende ongemakken agter aan, al waren het ook slechts na-pokken en ettergezwollen aan de armen, die zekerlijk aanmerklijker zouden geworden zijn, bijaldien men dien misslag niet door eene warmere leefwijze wederom had verbeterd. Van meer belang is het vatten van koude, wanneer zulks bij de volle ettering geschied, daar bereids de eigenaartige doordringende reuk ook bij de minste en goedaartigste pokjes doet blijken, dat hier het vlugtigste gedeelte der pok-stof door eene ongemerkte uitwaasfeming verlooren gaat; en de ondervinding leert, dat dezelve niet zonder de bedenkelijkste gevolgen terug gedreeven worde. Ik zag ettergezwollen, zenuw-koortsen, hardnekkige zinkingen, waarvan ik in het vervolg een voorbeeld zal

zal aanhaalen, daardoor ontstaan. Nogthans verzoekte ik altijd op te merken, dat ik onder het vatten van koude, geene versche lucht — welke ik ook in dit tijdstip door de kamers mijner lidenen gestadiglijk deed doortrekken — maar slechts koude en vogtige lucht, togt, snelle overgang uit de warmte in de koude, en het wasfchen met koud water versta, en dat het warmer houden slechts in het vermijden deezer omftandigheden, en in een iets warmer dekfel bestond. Dezelfen moesten, zo veel als zulks hunne zwakheid en de pijnen der pokjes eenigzins toelieten, buiten het bed blijven, hetwelke inzonderheid alsdan, wanneer de ménigte der pokjes voor eene soms sterkere etter-koorts deed vreezen, zeer heilzaam was; zij mogten zich ook, bij weinige wel staande pokjes en bij eene zachte zuivere lucht, geheellijk in de open lucht ophouden. De volle pokjes liet ik herhaalde reizen openen en met warme melk uitwasfchen, en zo ras als het eerste pokje in het aangezicht opdroogde, begon ik ontlast-middelen te geeven, een zekerlijk belangrijk voorschrift, om alle verplaatzingen op andere deelen voortekomen. Het gewigtigfte middel echter daarbij was de volkomenlijk ongehinderde ontlasting der inëntings-wondjes. Deeze plaatsen, daar de gisting der pok-stof haar begin had genomen, welker toestand en behandeling zulk eenen zichtbaaren invloed op het geheele aantonden, en daardoor genoegzaam beweezen, dat zij geene onverschillige openingen waren, verdienden altoos de grootfte oplettenheid. Zo als eene terug drijvende behandeling, in het eerste

tijdstip de opneeming en ontwikkeling der pok stoffe zekerlijk verhinderde, op eene gelijke wijze belette zij thans derzelve zo weldaadige ontlasting, en ont- nam aan de natuur een afscheidings-werking, het welke als de eerste bronader der kwaal, en door de nabij gelegenheid der edelste deelen onder de voor- naamsten behoorde. Ik bleef dus bij het enkele verband berusten, en vond, dat, zowel de inënting met de blaar-trekkende pleister, als de bovenge- melde voorzichtige maatregelen van de beste uitwer- king waren, en dat 'er met de ettering der pokjes ook eene rijklijker verzwearing der wondjes ont- stond. Zo ras als echter derzelve roodheid ver- mindert, en de ontlasting naar evenredigheid der ziekte van te weinig belang was, of kwaadaartige toevallen aan de oogen, aan den hals of in de borst ontstonden, spoedde ik mij, om door oplegging van een Spaanschevliegen-pleister de prikkeling te ver- meerderen en ondervond altijd de spoedigste hulpe.

Geneesmiddelen kreegen mijne lijdens bij de uit- botting en de ettering in het geheel niet, daar ik steeds ondervond, dat bij den gewoonen regelmaati- gen loop deezer ziekte een behoorlijke en wel ge- paste leefregel alleenlijk voldoende was. Zelfs toe- vallen van de vallende ziekte bij de uitbotting, wan- neer zij alleenlijk de gevolgen van de prikkeling der pokjes waren, toonden verder niets dan het gebruik aan van verzachtende klijsteeren en van in laauwe melk gedoopte omslagen aan handen en voeten, ver- eenigd met eene koele en versche lucht. Zij ver- dweenen op het einde der uitbotting van zelve en
brag-

bragten, wel is waar, menigvuldige doch goedaartige pokjes ten voorschijn. Slechts bij uitzonderingen was ik genoodzaakt, de konst ter hulpe te neemen, en deezē waren van tweederlei soort. Eēns en voorāl, wanneer een zwak zenuw-gestel, slapheld der vēzelen en een wateragtig slijmig bloed de behoorlijke ontwikkeling der pok-stoffe verhinderde: als dan ontmoette ik in plaats van eene werkzaame uitbotting-koorts eeene sleepende zenuw-koorts met groote vermoeidheid, eene ongelijke kleine pols, eene geduurige huivering, koude aan handen en voeten, doffe hoofdpijn, gebrek aan eetlust; de pokjes kwamen enkeld, klein en bleek voor den dag, verdweenen wederom, verscheenen op nieuw, en dit duurde zo zeven of agt dagen lang, zonder dat zij zich uitzetteden, zonder dat de wondjes sterker ontstaken. De voedzaame leefwijze, het warmer houden wilden alleen niet helpen. In dit geval ontmoette ik bij een afkooksel van *Kina* met *Spiegelglas-Wijn* de zekerste hulp. Naauwlijks had men hetzelfde 24 uren gebruikt, of 'er vertoonde zich bereids eene geheele verandering. Vrolijkheid, warmte en kragten verspreiden zich over het geheele stilstaande werktuig, en de pokjes gingen wel ras tot de beste verzwearing over. Hieromtrent was het ook van zeer veel nut, een Spaansche-vliegen- of mostaard-pleister, tot dat daar eene genoegzaame prikkeling op volgde, op de wondjes te leggen, en daardoor het geheele huidgestel tot meerdere werkzaamheid te brengen. Eēn lepel vol wijn deed eenige maalen dezelfde uitwerking, en ik ken een kind,

bij hetwelke eerst na 14 dagen door eenen frischen drank wijns de pokjes uitbotteden. — Een zwak-lijk kind van zes weken, hetwelke dikwerf aan toevallen van kramptrekkingen blootgesteld was, waarbij hetzelfde geheel verstijfd en koud werd, moest tot gezelschap zijner broederen en zusteren mede worden ingeënt. Ik liet de moeder, die hetzelfde zoogde, vóór en na de inënting vlijtig een afkooksel van *Kina* gebruiken, en eenen voedzaamen leefregel houden, en hetzelfde kreeg weinige goed etterende pokjes, zonder het minste nadeelig toeval.

De gevaarlijkste tegenwerking echter werd veroorzaakt door de wormen, hetwelke ik éénmaal in zijne geheele uitgebreidheid gelegenheid had te beschouwen. Het geval zelve was het volgende:

Ik entte een jongetje van agt jaaren in, dat bloedrijk en van kindsch-been af met wormen geplaagd was, hetwelke de ter voorbereiding verordende wormmiddelen niet had ingenomen. Op den vierden dag vertoonde zich eene sterke ontsteeking aan beiden armen, op den zesden pijn onder den oxel en klieren van den hals, mismoedigheid en weinig eetlust. Ik gaf hem een verkoelend ontlast-middel; op den zevenden en agtsten dag was 'er weinig koorts te bespeuren, en de ontsteeking der inëntings-wondjes verdween. Des namiddags werd hij vermoeid en slaaperig, klaagde over buikpijn en viel in slaap. Twee uren daar na werd hij wakker en zeer onrustig met eene geweldige beweging van het hoofd en de handen, met knarsing der tanden, met onbe-

wustheid, rasfe pols, ijs-koude voeten en brandende hitte aan het hoofd en de handen, ook met een aanhoudend krampagtig uitrekken der voeten. Ik deed hem een voet-bad gebruiken, daarna de voeten met in warme melk gedoopte flennellen inwikkel en, een kramp-stillend klijsteer zetten, de vensters openen, en gaf alle kwartier uurs kleine giften van *Braak-Wijnsteen* met *Calomel*. Nu volgden vier sterke galügige ontlastingen van boven, en drie van onder met maaien vermengd. Daarop werd hij geruster. Des morgens waren de inëntings-wondjes bijna in het geheel niet ontstoken en hadden eene zwarte roof. Er vertoonden zich veelvuldige pok-vlakken, het meest in het aangezicht. Ik legde eene ettermaakende zalf met Spaanschevliegen op de wonden, en deed hem lang in de open lucht zitten. Omtrend den avond werd hij weder slaaperig, kreeg hitte en geraakte aan het ijlen. Klijs-teeren, voet-baden en mostaard-pleisters op de kuit en bedarden zulks welras, en hij sloop dien nacht redelijk wel. Op den tienden dag kwamen de pokjes zo talrijk ten voorschijn, dat hij daarmede als bezaaid was, de wondjes der inënting etterden sterk. Hierop volgde wederom een stoelgang met maaien vermengd. Op den elfden dag was hij tot 's avonds vrolijk en wel, en bijna den geheel en dag in de open lucht doorgebracht. Doch des nagts ontstond 'er de gevoeligste pijn in de voeten, die met eik uur toenam, en eindelijk zo hevig werd, dat hij overluid schreeuwde. Het was volgens zijne beschrijving, als of 'er een gloeiende pijl, dan in den schin.

schinkel, dan in de knie en dan onder in den voet werd geschoten. Tevens verscheen 'er een buikloop met slijm en bloed vermengd, doch weinig buikpijn en koorts, zelfs een weinig eetlust: daar waren deezen nacht nog meer pokjes bij gekomen; gedeeltelijk zetteden zij ook uit; de pis was hoogrood. Doordien ik de pijn in de voeten en den bloedägtigen buikloop voor niets anders dan worm-kramp kon houden; liet ik alleenlijk laauwe melk drinken, gaf melkklijsteeren met suiker, legde mostaard-pleisters op de kuiten, deed de voeten met warme omslagen baden, waardoor echter de pijnen zodanig vermeerderden, dat ik ze moest weg laten. Des middags schoot de pijn met veel hevigheid alleen in de linker knie, en 'er kwamen nog eenige stoelgangen met bloed. Ik liet nu de vlugtige *Kampher*-zalf met *Laudanum* in de knie en den onderbuik invrijven, legde Spaanschevliegen op de kuiten, en gaf alle zes uren een klijsteer van de *Kina* en *Valeriaanwortel* in melk gekookt. Hierop werd hij bedwaard en sliep dien nacht, de buikloop kwam zeldzaamer en was zonder bloed. Doch op den dertienden dag kwam dezelve op nieuw met des te meer hevigheid ten voorschijn, bijna elk kwartier was 'er aandrang tot ontlasting, pijnlijke persing en de afgang was met weinig drekstof, slijm en bloed, echter altijd met buik-krimpelingen verzeld — dus was 'er een volledige worm-loop. De pijn in de voeten was geheel verdweenen, de pols was klein en gespannen, de pis hoog-rood, de pokjes hadden kleine ingedrukte blaaren, doch roode randen, het

hoofd

hoofd en de borst waren niet aangedaan, de tong taame-
lijk zuiver, geen walging, de Spaanschevliegen trokken
goed. Vermids mij de groote prikkelbaarheid van
het gedarmte het gebruik van het Kwik en van alle
prikkelende wormmiddelen verbood, gaf ik inwen-
dig het afkooksel van de *Kina* en liet de klijs-
teeren van den vorigen dag voordzetten; doch de-
wijl dezelve naauwlijks ééne minuut bij den lijder
bleeven, en de buikloop steeds voordduurde, voegde
ik des avonds bij elk 4 droppels *Láudanum* en even
zo veel *Kampher-olië*, en verbond het afkooksel
van de *Kina* met de *Arabische Gom*-slijm. Hierop
sleiep hij onafgebroken vijf uren lang, den vol-
genden dag had hij slechts ééne pijnlooze ontlasting
zonder bloed, was welvaarende en gebruikte eenig
voedzel, de pis was citroen kleurig, de pols vol en
geregeld, en de pokjes zetteden uit, echter hadden
zij nog putjes. Op den vijftienden dag in het ge-
heel geen stoelgang, meer etter-koorts, geene buik-
pijn, slechts somwijlen eene pijn van de linker zijde
des onderbuiks tot in den hals — een toeval, dat
ik bij zeer veele zieken met wormen behebt, steeds
op dezelfde plaats heb bemerkt, — de pokjes zet-
teden zich beter uit en het aangezicht begon op te
zwellen. Des avonds at hij ingelegde *Tamarinde*,
en kreeg terstond drie stoelgangen agter elkanderen,
waarbij mede veel bloed afgang; ik gaf wederom
het klijsteer van de *Kina* met *Kampher* en *Heul-*
sap, ik liet de inwendige middelen voordzetten, en
nu hield de buikloop geheel en al op. De volgende
dag was zeer gewenscht, de pokjes waren volko-
men-

men uitgezet en het opzwellen van het aangezicht veel sterker. Op den agttienden dag begonnen zij daarin optedroogen en de handen meer optezwellen. Ik gaf het afkookfel van de *Kina* met *Rhabarber*, waarop eenige stoelgangen zonder bloed volgden. Op den negentienden kwam 'er een weinig meer koorts ten voorschijn, en nu kreeg hij het afkookfel van de *Kina* met *Tamarinde* en *Sene-bladen* gemengd, die eenige stoelgangen met maaiën en ronde wormen te wege bragten. En op die wijze beterde hij onder het voordgezet gebruik der *Kina* en van herhaalde ontlast-middelen met worm-middelen verbonden, binnen korten tijd volkomenlijk. De wonden der inënting etterden nog 14 dagen.

Bij eenige andere lijderen kwamen ook wormen, doch met minder gevaarlijke toevallen, daarbij. Eene lang draalende uitbotting en ettering, stuiptrekkingen, ijlen, krampagtige pijnen, en een nadeelige buikloop waren de voornaamsten, en kleine giften van *Calomel*, braak-middelen, de *Kina*, *Vale-riaan-Wortel*, melk tot den gewoonen drank, en klijsteeren verschaften de beste hulp. Een enkel geval, dat de Heer Bergraad Buchholtz ontmoette, is te merkwaardig, dan dat men het zou kunnen voorbijgaan. Hij entte twee Zusters, de ééne van drie, de andere van negen jaaren met stof uit de inëntingswonde in. De jongste kreeg de pokkenkoorts en weinig pokjes op den behoorlijken tijd. De oudste was steeds in het gezelschap der jongsten en kreeg noch koorts, noch pokjes. Op den negentienden dag werd zij knorrig, klaagde over dorst, en

en op den een en twintigsten dag werd zij van matheid, van slaapzuchtige toevallen, van krampagtige verdraaijingen van het aangezicht en van ijlhoofdigheid overvallen. Men gaf haar alle drie uren klijfteenen van het afkookfel van *Valeriaan-Wortel*, de voet-zoolen en de ruggraat werden alle 2 uren sterk met *Kampher-Olie* gevreeven, en 'er werd, zo veel als men haar kon inkrijgen, een mengzel van *Minderers-Geest* en *Muscus* gegeven. Den volgenden nacht werden verscheidene ronde wormen ontlast, waarop de slaapzuchtige toestand en de kramp-trekkingen verdweenen. Op den twee-en-twintigsten dag ontdekte men 'smorgens vroeg spooren van pokjes, welken in het vervolg van de ligfte soort werden. Men zoude, wel is waar, hier tegen kunnen inbrengen, dat dit kind veelligt door deszelfs zuster was besmet geraakt, doch dit veronderstelde evenwel eene vatbaarheid tot de pokjes, en waarom zoude dezelve niet agt dagen van te vooren daar geweest zijn?

Daar, gelijk reeds boven gemeld is, de inënting nergens kwaade gevolgen agter liet, zo was ook in het vervolg eenige geneeswijze onnoodig. Door eenige herhaalde ontlastingen, door een zeep-bad en het waschen met water en wijn werd het ligchaam wel ras wederom tot zijne volkomene kragten gebracht. Bij zwaklijken, en na eene groote menigte pokjes, werd een koud aftreksel van de *Kina*, ook naar de omstandigheden Seltzer-Water of lui daarmede gemengd. In die gevallen, waarin verzweeringen, enkele napokjes of kleine roode vlakjes in de
huid

huid ten voorschijn kwamen, deed inzonderheid de onderhoudene ontlasting der wondjes eene zeer goede uitwerking. Geen één had eenig ongemak aan de oogen. Slechts in het tijdstip der *Influenza* ontmoette ik eene hardnekkige zinking, als een gevolg der pokjes, welker oorsprong en geneezing eene breedvoerige beschrijving verdient.

Het kind, waarvan hier gesproken is, behoorde mede tot de gebrekkijken. In de zevende maand gebooren, had men het niet dan met veel moeite bij het leeven kunnen behouden, en hetzelfde droeg nog lang merktekenen van zijne onvolkomene vorming. Behalven de toevallen van Engelsche ziekte verwekten een naar evenredigheid van het ligchaam te groot hoofd, een zonderling star-oogen, een waggelende gang, menigmaal de bekommering, dat 'er een verborgen water-hoofd mogt aanwezig zijn. Haare gezondheids toestand was, wel is waar, in de laatste drie jaaren — zij was nu reeds elf jaaren oud — merklijk gebeterd, doch nog in dien graad niet, dat men de inënting zonder eenige bezorgdheid voor kwaade gevolgen zou hebben kunnen onderneemen, inzonderheid daar zich ook spooren van ronde wormen vertoonden. Vermids ondertuschen het kind zelve, wiens verstand, gelijk gemeenlijk bij zulke voorwerpen, reeds ongemeen rijp was, op de inënting gesteld was, geschiede dezelve, na eenige worm-middelen, op beide de boven-armen met een blaartrekkend pleister. Op den vijfden dag verscheenen de eerste tekenen van koorts met veel huivering en matheid, op dezelfde wijze op den zesden en

en zevenden, op welken zich de eerste roode stipjes in het aangezicht vertoonden. Op den agtsten nog altoos sleepende koorts en geene nieuwe pokjes. Des avonds bij het verbinden der sterk etterende wondjes eene sterke flauwte. Nu gaf ik het afkooksel van de *Kina* met *Braak-Wijnsteen*, waarop eenige braakingen en daarna uitwaasfeming volgde, de krachten namen merklijk toe; en door middel van eenen voedzaamen leefregel verscheenen op den tienden dag over de 200 nieuwe rood en wel staande pokjes. De koorts hield terstond op; de lijderes bleef echter, wijl het vogtig en koud weêr was, haare dikwerf geluchte kamer houden. Zij zettede de *Kina* voort; op den elfden dag kwam 'er eene gemaatigde kwijling ten voorschijn, en op den twaalfden etterden de pokjes voortreffelijk. Op den vijftienden begonnen enkele daarvan in het aangezicht op te droogen, geduurende dat dezelve aan handen en voeten, alwaar eenigen zo groot als eene boon waren, sterk etterden; de wonden der inënting vloeiden ook sterk; zij had eenen goeden eetlust en was volkomenlijk welvaarende. Op denzelfden dag zat zij een half uur in eene togtige lucht, en terstond bespeurde zij eene stijghigheid in den nek, zonder dat men in het etteren der pokjes eenige verhindering kon bemerken. Ik liet den volgenden dag eenen drank van *Tamarinde* met *Manna* gebruiken, haar warm houden, en eenen met *Kampher* gevreevenen flennellen lap om haaren hals slaan. Er kwam echter geene verandering. Ik vermeerderde dus den volgenden dag den ontlastenden drank

E

met

met *Sene-Bladen*, daarop volgden nu eenige stoelgangen, de pokjes droogden op, de wonden etterden voortreffelijk, doch de stijfheid bleef en vermeerderde den volgenden dag zodanig, dat dezelve, bij de minste beweging van den hals, die zij op mijn verzoek deed, de gevoeligste pijnen in den geheelen nek voordbragt; de oorzaak daarvan was klaarblijkelijk in de nek-spiereu te zoeken, welken sterk gespannen en min of meer pijnlijk waren, doch zonder eenig gezwel of roodheid. De inëntingswondjes etterden minder, ik liet dezelveu dus met Spaansche vliegen poeder prikkelen, en ook op den nek een blaartrekkend pleister leggen; doch zonder beterschap. Nu liet ik dagelijks 3 poeders van twee grein *Kampher* en even zo veel *Sulphur aurat. antimon.* met suiker neemen, een versch trek-pleister in den nek leggen, de wonden, die toch niet recht wilden trekken, op nieuw prikkelen, alle 2 uuren de met *Kampher* vermengde vlugtige zalf, in den hals vrijven en groenen gewasden taf daarom slaan. Daarop vertoonde zich eene buil op den linker arm dicht boven de wonde, ook een sterk zweeten; de hals bleef echter onbeweeglijk, en helde nu een weinig naar de linker zijde over, zo dat het geheele ligchaam eene scheeve houding bekwan. Ik gaf nu nog bij het *Kampher*-poeder dagelijks 3 grein *verzoete Kwik* en alle 2 uuren een sterk afkookfel van de *Kina* met *Spiesglas-Wijn*, *Liquor C. C. Succ.*, en liet Selzer-Water tot den gewoonen drank gebruiken. De afleiding door de wonden onderhield ik door prikkelende midde-

delen, en de buil begon te verminderen. Op deezze behandeling vertoonde zich na twee dagen eenige beterschap; de pijn bij het beweegen van den hals verminderde eenigzins, doch de stijfheid en scheefheid bleef nog dezelfde. Thans, op den twaalfden dag na het ontstaan van dit ongemak, liet ik een begin met de zeep-baden maaken, en aanstonds werd op den volgenden dag de hals buigzaammer, dan hij door alle de bovengemelde middelen niet geworden was, de buil op den boven-arm, die tot hiertoe in spijt van alle verzachtende pappen zo hard als steen was gebleeven, werd wecker en de inëntings-wonden etterden veel sterker. Ik deed het baden dagelijks voordzetten, en na verloop van agt dagen was de hals volkomenlijk vrij, ook werd de buil, zonder door te breeken, door de ontlasting der wonde weg genomen. Nog agt dagen lang werden de zeep-baden voordgezet, en alsdan tot een besluit agt staal-baden gebruikt, en ik had het genoegen, mijne lijderes veel gezonder en sterker dan vóór de pokjes te zien; haar waggelende gang was veel gebeterd, en zij één duim hoog gegroeid.

Ik denk, dat deeze geschiedenis genoegzaam zal bewijzen, hoe nadeelig het vatten van koude bij eene sterke ettering kan worden, en dat bij kwaadaartige verplaatzingen de baden en eene onderhouden ontlasting der wonden de eerste plaats onder de middelen bekleeden.

DERDE HOOFDSTUK.

Beschrijving en behandeling der natuurlijke pokjes.

Vermids de inënting daar aanleiding toe had gegeven, verscheenen dezelve in de maand Mei, en hadden in den beginne ook allen de goedaartige gedaante der ingeënten. De kinders kreegen dezelve onverwagts, liepen daarmede gestadiglijk in de open lucht rond, aten en dronken, dat hun voorkwam en werden gezond. Geen sterfgeval, geene kwaade naweeën der ziekte. Zelfs wanneer de pokjes zeer menigvuldig en saamenvloeiende waren, gelijk zulks dikwijls gebeurde, als dan leed de inwendige gesteldheid des ligchaams weinig daarbij. Men zag duidelijk, dat de besmetting door geen bijvoegzel van gal- of zinkenägtige scherpte, door geenen invloed der algemeen heerschende gesteldheid verandert en scherp geworden was, maar dat dezelve in haare grootste zuiverheid en frischheid de eenvoudigste en gemaklijkste ziekte voordbragt, die men werkelijk veel meer eene huid-ziekte kon noemen. Doch langzaamhand ontaarteden dezelve, en in Augustus, September en October veränderden zij zodanig, dat men haar als eene geheel andere ziekte beschouwen en over deeze onverwagte verändering verbaasd moest staan. Nogthans hielden de eerste goedaartige pokjes nimmer geheel en al op; zelfs
in

in de ſlegtſte maanden, in dezelfde kamers, daar lijdens van de kwaadaartigſte ſoort in lagen, verſcheenen dezelve onder de anderen, en maakten het onderscheid nog aanmerklijker; op het einde der Epidemie kreegen zij wederom volkomen de overhand.

Deeze wijziging, die ten opzichte van haare afwijkingen en van het gevaar met recht den naam van boosäartige verdiende, en vier maanden lang heerschte, had in derzelve grootſte boosäartigheid de volgende gedaante:

De lijdens gevoelden nauwlijks één of twee dagen, dat zij niet regt wel waren. Groote matheid, ligte misfelijkheden, ſomwijlen braakingen, zinkingächtige ongemakken, hoofd- en buikpijn, nu en dan huiveringen, deden het vatten der pok-stof vermoeden. Onverhoeds verſcheen op den tweeden of derden dag, meest omtrend den avond, eene sterke koude en daarop hevige hitte, bij kléine kinderen ſtuittrekkingen; werkelijke vallende ziekte, bij de grooteren ijlhoofdigheden en raazernij met krampächtige ſaamentrekking vereenigd, en tevens botteden de pokjes in groote menigte uit, het meest in het aangezicht, doch ook veelen aan handen en voeten, en ongeregeld; de pok-vlakjes waren zeer klein, hoekig, langwerpig en ſtonden bij hoopen. De huid was bij veelen hier en daar met eene ſcharlaakenächtige roodheid bedekt. De koorts hield nu aan, niettegenſtaande bij veelen de meeste pokjes in het begin terſtond werden uitgedreeven. Het ijlen, de onruſtigheid, de hoofd- en buikpijn duurden

voord, en bij veelen kwamen nog alle dagen nieuwe pokjes agter aan, tot op den vierden dag, op welchen de het eerst uitgebotte pokjes bereids blaaren begonnen te vormen. Meestendeels kwam nu ook een buisloop, ook wel herhaalde en sterk aantastende braakingen ten voorschijn. Verscheidene stonden veel aan eene knaagende ten uitersten gevoelige lenden-pijn uit. Het bloeden uit den neus was zeldzaam. De pis helder en bleek.

Op den derden dag na de uitbotting werden de pok vlakken breeder, kreegen heldere blaauwagtige blaarjes, die echter putjes of donker graauwe vlakken hadden, met eene bleeke djkwerf naar het blaauwe zweemende roodheid daar rond om. Dezelfen jeukten en brandden terstond van de uitbotting af op eene onverdraaglijke wijze. De pols bleef gespannen en koortsagtig, met hitte en dorst, doch tusfchen beiden met huiveringen verzeld, de adem was ongelijk, meer benaauwd dan schielijk, de buisloop hield aan, de pis was bleek. Bij veelen kwam een sterk klam zweet ten voorschijn; de neus geraakte nu verstopt, de tong met eene witte korst beslagen, de oogen rood en druipend, de inwendige slijm-rok rijklijk met pokjes bedekt, ook vertoonde zich eene nu en dan wederkeerende fchorheid. Eene herhaalde stootende hoest en een gestadig niezen, baarde veel ongerustheid. Ook op den vierden en vijften dag veranderden de pokjes nog niet. Zij bleeven, al waren eenigen op het lijf en den rug genoegzaam gezwollen, in het aangezicht en op de handen in den beschreevenen toestand, zij werden

steeds

steeds breeder, liepen in een, de opperhuid scheidde zich 'er bij het minste vrijven van af, de hitte werd steeds lastiger. Het aangezicht bleef bleek en zwol slechts een weinig op, niet dan de oogleden werden opgezet en vielen toe, echter geschiede zulks bij sommigen slechts afwisselend; in plaats van het kwijlen vermeerderde de buikloop ongemeen, zo dat bijna elk uur wateragtige, slijmige, stinkende stoffen, niet zeldzaam met bloed vermengd, ontlast werden. De pis bleef bleek, wateragtig, of werd zulks nu eerst; de aandrang daartoe kwam dikwerf, schoon 'er weinig te gelijk ontlast werd: de brand in de keel nam toe, het slikken werd bezwaarlijker, de stem heescher, de tong en het verhemelte met eene kleevende slijmige stoffe bedekt. De hoest werd krampagtiger. Tusschen beide kwamen geringe stuip-trekkingen en een algemeen beeven, dikwerf met een doordringend geschreeuw verzeld, ten voorschijn. De koorts nam toe, en had dagelijks, 's morgens en 's avonds, twee aanmerkelijke verheffingen.

Op den zesden of zevenden dag werden de pokjes in het aangezicht bij sommigen geelagtig en min of meer vaster, doch zonder zich meer uittezetten of voller te worden; dit was het begin der opdrooging; want ter zelve tijd slonk het geringe gezwel van het aangezicht, hetzelfde werd bleek, de pokjes werden spier-wit en hadden hier en daar bereids wezenlijke rooven. Menigmaal werden 'er slechts 12 uren vereischt, om deeze vreeslijke verandering — die ik meer eene versterving dan eene opdrooging der huid mag noemen — over het algemeen te be-

werken. In plaats dat nu de handen opzwellen en de pokjes daarop zouden uitzetten, bleeven dezelve zo als ze waren, de pokjes ingevallen, ledig, zij kreegen ook wel zwarte vlakken, en nu werd de droevige uitkomst zeker. Eene rillende koude kondigde den nieuwen aanval op het zenuwgestel aan door de in den hoogsten graad bijtend geworden pokstof; een verschriklijk tanden knersfen, een steeds onaffcheidelijk gevolg van dit verschijnzel, trekkingen van vallende ziekte, verdraaijing der oogen, eene onbeschrijflijke benaauwdheid, brandende dorst, eene benaauwde stootende ademhaaling, de hoest, die door elken droppel drank's vermeerderd werd, volmaakte schorheid en het geheele verlies der stem het zekerste teken van eenen aannaderenden dood — de spruw, de hik, ongemeen pijnlijke waterloozing, een niet te sluitene uitteerende buikloop, wiens rotzigheid eenen onverdraaglijken stank veroorzaakte, eene brandende hitte in de handen, een ongemeen snelle pols — menigmaal van 180 tot 200 slagen in eene minuut — maakten de hoofd-trekken van dit zo treurig tafereel uit.

In deezen elendigen toestand bragten de arme lijdens één, twee, ten hoogsten drie dagen door. De brandende hitte aan handen en voeten veranderde langzaamerhand in koude. De benaauwdheid en de ongeduurige beweging werd steeds erger. Het adem haalen dan snel, dan langzaam, dan wederom geheel stilstaand, tot dat hetzelfde door eene krampagtige stuiptrekking der leden wederom aan den gang geraakte. De pols werd aanhoudenlijk sneller, aan de
han-

handen en voeten klein en beevend, aan de slagaderen van den hals vol en golvende. De geheele opperhuid van den lijder was nu met eene harde schurftige korst, met het vergiftigde hemd van Hercules, gelijk Huxham dezelve zeer gepast noemt, bedekt; somwijlen ontstonden nog op het laatst blaaren, echte brandblaaren, aan de uiterste leden. Het hoofd bleef, dat mij verwonderde, bij de meesten vrij, en zij behielden volkomen hunne kennis. Het zwelgen werd steeds bezwaarlijker, ja zelfs op het laatst geheel onmogelijk, dewijl al het vloeibare, dat het strottehoofd slechts aanroerde, terstond door den hevigsten kramp-hoest, dikwerf met algemeene stuiptrekkingen verzeld, werd uitgeworpen. Het was werkelijk niet zo zeer eene keel-ontsteeking als eene water-vreeze: want vaste, zelfs drooge spijzen, als brood en dergelijken, slikten zij zonder moeite neder, 'er was echter slechts ééne enkele druppel nat van nooden, om de hevigste prikkeling te verwekken. Dit aanduidfel schijnt werkelijk naar eene water-vrees te gelijken, welke men bij kwaadaartigen; inzonderheid bij scharlaaken-koortsen bemerkt heeft. De stuiptrekkingen van de vallende ziekte verscheenen menigvuldiger en sterker, 'er kwamen slaauwtens ten voorschijn, verlammingen van enkele leden, en de dood volgde daarop, menigmaal bij volkomene kennis, op den zevenden, agtsten of negenden dag na de uitbotting.

Buitengemeen zelden zag ik 'er één, waarbij op den zesden of zevenden dag de zo even beschreevene toevallen verscheenen, het leeven af brengen,

en ten minsten nimmer zonder de werkdaadigste hulp der konst, en zonder aanmerkelijke omwentelingen of afleidingen der pok-stoffe, die echter ook bij dit zo algemeene verval van kragten, zeer zelden naar de uiterlijke deelen, en slechts met moeite tot volkomenheid konden gebragt worden. En zelfs alsdan was de toestand van zulk een geredden, van een niet-dan door de konst behouden leeven, ten uitersten beklaglijk; nog eenen langen tijd vertoonde de lijder het beeld des doods, dien hij reeds half had toebehoord. De vernagering was voor eene ziekte van zo weinig dagen onbeschrijflijk groot, het ligchaam aan sappen en kragten uitgeput, de geheele natuurlijke werking in wanorde gebragt, vooral was de oppervlakte des ligchaams verstoord, en het grootste zuiverings middel der natuur, de voornaamste afzondering van de huid, vernield. Het was dus geen wonder, dat de beterschap zo langzaam voordging, dat het ligchaam dikwerf nimmer zijne volkomene kragten weder verkreeg. Verscheidene weken lagen de geneezende in eene volkomene kragtloosheid, eene sleepende koorts, teeringagtige buikloop en zweet verteerde hen, en verhinderde het herstel der sappen, welken de wederkeerende eetlust deed hoopen. Zij moesten op nieuw leeren gaan, verdouwen, en ik zou wel zeggen, op nieuw leeren leeven. En menigmaal moesten zij nog na verscheidene maanden door deeze sleepende uitteering of door een verbor-gen inwendige eter-zak bezwijken.

Bij eenen min hevigen graad der ziekte was, wel is waar, het begin aan het voorgaande taamelijk gelijk,

lijk, het doods-gevaar was echter zo groot niet, de pok-stof niet zo uitteerende, en daar was geen verval van levens-kragten. De pokjes vertoonden zich ook welras menigvuldiglijk in eene slegte gedaante en orde, de koorts was reeds in den beginne zeer hevig, en duurde de geheele ziekte door. Ook liepen de pokjes in een, zij bleeven in het aangezicht ingevallen, zij zetteden zich slechts hier en daar uit, kreegen zwarte vlakken en het opzwellen van het aangezicht was onvolkomen. In deszelfs plaats begonnen op den zesden of zevenden dag na de uitbotting de handen op te zwellen, daarna de voeten, en de pokjes kreegen aan beide deelen eene goede ettering. Meestendeels gingen hevige pijnen in deeze deelen vooraf, die ook Sagar als vóórboden van het opzwellen, en van eenen vermeerderden aandrang aanmerkte. Dikwerf ontstonden 'er groote blaaren aan de voeten, welken zich daardoor van de bovengemelde brand-blaaren onderscheidden, dat zij eene soort van rijpheid verkreegen, en met de pokjes van een witagtig geel werden. Ter zelve tijd dreef de natuur bij verscheidenen een roodvonk uit, of 'er vertoonden zich onder de oxelen, agter de ooren, onder de kin daar heenen verplaatste gezwollen, welken, al etterden ze slechts langzaam, en schoon ze menigmaal eerst na eenige weeken konden geopend worden, echter ter afleiding van de pok-stof en tot behoud van het leeven dienden. Somwijlen verplaatste zich de stof op een gewrigt, en verwekte hardnekkige verlamnende jigt-pijnen; doch verscheidene reizen, inzonderheid bij voorwerpen,

pen, die aan kliergezwellen onderhevig waren, taster zij zelfs het gebeente aan, en 'er waren slechts vier dagen van nooden om het gebeente zelve aan te steeken.

Zeer dikwijls vormden de pokjes, inzonderheid de saamengevloeiden, gezwellen, waarin de vuile etter langzaamerhand werd afgezondert, en etterden deswegen nog langer, dikwerf vier of zes weken lang, gelijk waare fontenellen. — Eene hersteldende buikloop en pis zag ik zelden, zo min als kwijling; en zo 'er geene zwelling der handen na het opdroogen van het aangezicht volgde, hielpen de rijklijkste rottige ontlastingen niet met al, en waren veel eer blijken van eene tot koud vuur overgaande oplossing in den onderbuik. Hetzelfde vond ook plaats omtrend het zweeten, dat niet dan al te veel in de eerste tijdperken der ziekte ten voorschijn kwam, doch slechts alsdan eerst van enig nut werd, wanneer een spoedige verettering daarmede gepaard ging. Bij veelen begonnen de oogen, die de pokjes tot daartoe verschoónd hadden, eerst eenige weken naderhand te ontsieken en te loopen. Ook bleef het opzwellen der voeten eenen tijd lang aanhouden, en werd eenige reizen eene algemeene huid-waterzucht na volkomenlijk geëindigde pokjes. — Doch in spijt van alle hulprijke poogingen der natuur moesten de lijdens ook voor deezen minderen graad van boosaartigheid bezwijken; echter stierven zij eerst in het tijdstip van den veertienden tot den één-en-twintigsten dag na de uitbotting, of nog laater, meestendeels door de te hevige rot-koorts na de opdrooging,

ging, of door gevaarlijke ophoopingten van etter op de inwendige deelen.

De voorspelling kan men bereids uit de hier boven gedaane beschrijving opmaaken. — Ik zal dus hier slechts nog eenige hoofdzaaklijke kenmerken aanhaalen, die mij in het begin der ziekte dienden, om eene goede of slegte uitkomst te bepaalen.

Goede tekenen waren altijd: eene laate en langzaame uitbotting — zelfs de gebreklijkste langzaamheid, die toch zeldzaam was, wanneer de pokjes op den vijfden of zesden dag nog niet wilden verschijnen, deed altoos eene betere uitkomst hoopen, dan de overhaaste uitbotting; — een rijklijk bloeden uit den neus in de uitbottings-koorts; helder-roode groote pok-vlakjes en weinig in het aangezicht; na de uitbotting bedaaren der koorts, slaap, eenige eetlust, — een bijzonder goed teken, — eene zuivere tong; met het begin der verzwearing een wolkje in de pis, dat begon te bezinken.

Van een kwaad voorbeduidfel was het, wanneer de ouderdom des lijders juist in den tijd van het tanden krijgen viel; wanneer wormen daar waren; wanneer de koorts met sterke koude, hitte en bedwelming van het hoofd ten voorschijn kwam, en terstond na den eersten of tweeden aanval eene sterke uitbotting van kleine hoekige pokvlakjes van eene bleeke of loodkleurige roodheid; aan de handen en voeten echter vroeger dan in het aangezicht, en aldaar toch het talrijkst daarop volgde; wanneer zij in afgezonderdè hoopjes saamengevloed verscheenen; wanneer de koorts daarna niet verminderde, een hevig
nie-

niezen, piïnen in de keel en een prikkelende hoest voorduurde; wanneer de lijdens nu geheel en al van hun gewoon gedrag afweeken, vrolijke, eigenzinnige kinderen stil en geduldig lagen, en alle geneesmiddelen gewilliglijk innaamen; wanneer 'er eene herhaalde pijnlijke perfsing tot wateren ontstond, en weinig of ook te veel ongekookte pis ontlast werd, wanneer een waterächtige en stinkende buikloop steeds meer toenam, hoe nader dat de pokjes tot hunne rijpheid moesten komen, en de buik daarbij gespannen en pijnlijk was; wanneer de snelheid van de pols, de moeielijkheid om te kunnen doorzwelgen en de dorst steeds sterker toenamen; wanneer de walgingen en braakingen ook na de geschiede uitbotting voorduurden, de tong met een' dikken geelägtigen huid overtrokken was, een klam zweeten terstond in de eerste dagen, een voorduurende beeving der leden, de hik en schorheid (*) bemerkte werden; dit alles deed kwaadaartige pokjes, verzwakking van het zenuwgestel en eene droevige uitkomst met zekerheid vermoeden. Onseilbare tekenen van den aannaderenden dood waren: het geheele verlies van de stem en van geluid; eene stamerende zwaare tong — somwijlen reeds in het begin der ziekte, echter altijd een kwaad voorteken — eenige dropfels bloed uit één neusgat, het ontlasten van lee-

ven-

(*) Dit gevaarlijk voorteken van schorheid merkt voornaamlijk Burserius aan. *Z. Anleitung zur Kenntnis der Auschl. Krankh. bl. 265.*

vende wormen zonder afgang, de soms geheellijk ophoudende adem.

Zo als de geheele ziekte zeer sterk van derzelver regelmaatigen loop afweek, op gelijke wijze waren 'er ook menigerlei afwijkingen in de uiterlijke gedaante der pokjes zelve, die hier nog verdienen gemeld te worden.

De gewoonsten waren, de navelvormige, (*umbilicatae Cotunni et Sarcone*) welker kenmerk in een breede grondvlakte en eene geheel ingedrukte punt bestond, die zich reeds in den beginne aldus vertoonde, doch met elken dag meer inviel, wankleurig werd, en ten laatsten eene aschgrauwe, blaauwagtige, en in het slijmste geval, een zwarte put vormde, die niet anders was, dan een doorscheinende vlek van de in koud vuur overgaande huid, welke zich dikwerf tot diep in den vet-rok uitstreckte. Naar maate dat het midden dieper werd, breidde zich de rand meer uit, en ik zag enkele pokjes van de grootte eens pennings, die eigenlijk slechts een violet-kleurig putje verbeelden. Zij kwamen zowel enkeld, als saamengevloeid ten voorschijn, en waren van eene gelijke boosaartigheid; doch waren de saamengevloeiden gewoonlijker, zij toonden eenen hooger graad van ontbinding en rond om zich invreestende scherpte aan, en verërgerden de toevallen der opdrooging, wijl zij grootte plaatsen innaamen en vernielden. — Ook onderscheidden zich de aanëehangende (*cohaerentes*) van de saamengevloeide, (*confluentes*) welken bij den goedäartigsten door de al te grootte nabijheid der zweering ontstonden, daardoor,

door, dat de eenen terstond van het begin af aaneenhagende vlakjes en blaartjes vormden. Zij bedekten het geheele aangezicht, de handen en voeten, gelijk een vuil wit graauw bekleedsel, waarin men niets kon onderscheiden, dan groote donkere diepten en witagtige hoogten, en dat bij het opdroogen een zwart-bruin masker verbeelde, welke een wulagtig klam vernis met den onverdraaglijksten stank van verrotte haringen uitwaasfemde. — Aan deeze soort van pokjes verloor ik de meesten, die onder mijne behandeling overleden.

Niet zeldzaam waren ook de *cristallinae S. bullosae*, dat is, wanneer door de saamenhang van meerdere pokjes aanmerkelijke blaaren van de grootte eener boon tot die eener okkernoot ontstonden, die in den beginne wankleurig waren, doch langzaamhand wit en rijp werden. Zij vertoonden, wel is waar, ook een ontbonden weiagtig vogt, echter trok ook genoegzaame levenskracht, om met geweld naar de oppervlakte te werken. Zij kwamen derhalven altijd eerst later, op den zesden of zevenden dag na de uitbotting, bij eene onvolmaakte verettering, nimmer in het aangezicht, maar aan handen en voeten voord, en waren als eene geneezende afscheiding te beschouwen, en meestendeels van een goed voorteken. Menigmaal ontstonden 'er groote blaaren op plaatsen, daar geene pokjes waren, en alsdan kon men zulks meer als een blaaskoorts beschouwen. — Somwijlen zweemden zij naar het blaauwe, hadden geene roodheid in haaren omtrek, en dan waren het werkelijke brandblaaren en van een kwaadaartig voor-

teken. Soms waren de pokjes ongemeen klein, zo als gierst-korrels of witte uitflag (*miliares*) en niet te saamenhangend; meestendeels bij tedere kinderen, of bij zulken, die met kliergezwellen of met schurft behebt waren, of wanneer door de wormen of tanden een kramp in de huid werd onderhouden. Zij waren zelden gevaarlijk, zo zich slechts de puntjes verhieven en zwollen. — Stonden zij zeer na bij elkan- deren, en bij hoopen, alsdan vormden zij die pok- jes, welken Sauvages *coriimbófas*, en Sagar *her- peticas* noemt. Zij kreegen zelden vaste rooven, maar ligte schobben, die zich meermaalen vernieuw- den.

Blaasüchtig (*siliquosae emphisematicae*) werden zij, wanneer zij taamelijk vol gelijkende wei- nig of geene etter-stof bevatteden, en ledige blaasjes vertoonden. Zulks was dikwerf het gevolg van eene te vlugtige stoffe, welke snellijk vervloog, en dan behielden de pokjes hunne frische en goe- de gedaante, en zulks had geene gevaarlijke invloed. Was het echter een gevolg van den gebrekkigen invloed der levens-kragten of van terug houdende krampen, alsdan waren zij tevens slets en de huid rondöm bleek en dof: de grondvlakte der geöpende pokjes was blaauwächtig en wankleurig, en dan be- hoorden zij onder de gevaarlijkste tekenen.

Wratagtige of *verkenpocken* (*verrucosus*) zag ik nimmer alleen; zij waren meestendeels met de doorschijnende vermengd; en gelijk deeze meer de uitwendige leden koozen, aldus bevonden zich de anderen meer aan het lijf of aan de beletee dee- len.

len. Het was daarom zeer waarfchijnlijk, dat zij hunnen oorfprong voornaamlijk aan de gefladige warmte deezer deelen en aan het fterk zweeten te danken hadden, waardoor de wateragtige deelen verlooren gingen, en dit taai harftagtig zetfel overbleef, dat hen tot wratten vormde. Zij behielden de rooven zeer lang.

Bloed-pokjes (*Sanguineas*) zag ik nimmer, doch de Heer Bergraad Bucholtz tweemaal, en beide gevallen waren doodelijk.

Eenige reizen bemerkte ik bij weinige goedäärtige pokjes de armen en beenen met kleine blaauwe en zwarte ftipjes (van de groote van een fpeldekop) bezaaid, die men voor bluts-vlakken had kunnen houden. Alles ging echter goed en de vlakken verdweenen met de pokjes. Welligt waren zij alleenlijk een toeval van wormen, waarmede deeze lijdens behebt waren.

Merkwaardig was 'er een geval, waarin de fcharlaaken-koorts de pokjes eenigen tijd tegenhield, gelijk Hunter van de mazelen heeft waargenomen. In de tweede Afdeeling is hetzelve breedvoerig befchreeven. Zie de zesde gefchiedenis.

Dat de goedaartigheit en kwaadaartigheit der pokjes niet door de hitte en koude van den dampkring alleen bepaald worde, daarvan heeft men duidelijke blijken gezien (*); want het allergevaarlijkst waren zij bij ons in de maanden October en November, toen het weêr reeds aanmerklijk koel werd, daar zij
toch

(*) *Sarcone* haalt daarvan eene menigte bewijzen aan.
bl. 202.

toch terzelve tijd in de omliggende oorden goed-aartig waren. Op eenen anderen tijd, toen de pokjes bij ons de goedaartigsten waren, bezaten zij in de nabuurige oorden de grootste boosaartigheid. Wanneer wij dit overweegen, en tevens, dat steeds het tijdstip der grootste algemeenheid der pok-stof, ook dat der grootste kwaadaartigheid is, als dan word het zeer waarschijnlijk, dat hier eene ons onbekende binnen eenen zekeren omtrek heerschende gesteldheid van den plaatselijken dampkring (*) de oorzaak daavan zij, die met de sterke verspreiding der pok-stof in betrekking staat. En daar wij uit de waarneemingen van Haijgarth en anderen weten, dat de pok-stof werkelijk in de lucht kan opgelost worden, zou men dan niet kunnen vooronderstellen, dat door de groote algemeenheid van dezelve op ééne plaats de lucht zelve daarmede bezwangerd worde, en dat daaruit een eigenaartig bederf van dezelve ontstond, hetwelke, schoon niet in staat zijnde, om de kinder-pokjes werkelijk te verwekken, waartoe eene bepaalde kracht van het vergift behoort, toch aan het zenuw-geftel en de vogten

eene

(*) Wanneer men overweegt, hoeveel een paar honderd, in eene plaats bijéengedrongene, en aan eene Epidemieke ziekte liggende lijdens uitwaasfemen, en hoeveel daardoor van de eigenaartige, ziekte-stofte vervliegt en met de lucht vermengd word; alsdan laat het zich gemaklijk begriipen, dat 'er boven zulk eene plaats eene nevelwolk (zekerlijk onzichtbaar voor onze oogen) moet zweeven, die de eigenaartige hoedanigheid van die zo algemeen heerschende ziekte bezit.

eene onvermerkte bezwangering, eene zeker daarnaar gelijkend bederf zou kunnen mededeelen, waardoor alsdan noodzaaklijk, bij eene wezenlijk geschiede besmetting, eene snellere verspreiding en vermenigvuldiging der pok-stof in het ligchaam, en tevens eene gevaarlijkere deelneeming van het reeds ontartte zenuw-gestel zou moeten bewerkt worden? De overeenkomst van soortgelijke plaatselijke gesteldheden, de beweezene noodzaaklijkheid van zulk eene geneigdheid des dampkrings, om de pokjes algemeen heerschend te maaken, de op gelijke wijze beslischde verscheidenheid der werking van de pok-stof, na maate dat dezelve verdikt of door de ontbinding der lucht verdund en kragtloos gemaakt is, schijnen deeze gisningen te ondersteunen. Doch men moet steeds overweegen, dat zulks een eigenaartig bederf is, dat slechts op de geenen, die voor de pokjes vatbaar zijn, werkt, bij gevolg hen, die de pokjes reeds hebben doorgestaan, even zo min na-deelig kan zijn, als wanneer zij nog éénmaal worden ingeënt.

BEHANDELING DER NATUURLIJKE POKJES.

Hoe onderscheiden deeze ziekte was, zo verschillend was ook de geneswijze. De goedaartige of veel meer eenvoudige pokjes, die in den beginne of op het einde der Epidemie, en ook tuschen de boosaartigen in, ten voorschijn kwamen, vereischten even zo weinig geneesmiddelen als de ingeënten.

Zeld-

Zelden werd 'er een Geneesheer gehaald, en zelden had hij meer te doen, dan de leefwijze te regelen en op het laatst ontlastmiddelen te geeven. Zelfs waren de ophooping van gal, de wormen (*), de prikkeling van het tanden krijgen, van weinig belang, en door de eenvoudigste middelen uit den weg te ruimen. Braak-middelen deden in den beginne in dit geval wonderen, en ik weet een geval, waarin een in eene te sterke gift ingenomen braak-middel, dat boven de twintig reizen werkte, de geheele uitbottings-koorts op eenmaal zodanig wegnam, dat 'er slechts zeer weinige naauwlijks zweerende pokjes voor den dag kwamen, en dat de pok-stof door die geweldige beweging schein ontlast, en de geheele opneeming daar van belet te zijn (*). Ook de buikloop, dezelve mogt natuurlijk of

(*) Het blijft altijd nog te betoogen, waarom de wormen, deeze menigmaal zo geduchte vijanden, bij goedaartige pokjes kunnen aanwezig zijn, zonder de minste toevallen te verwekken. De Heer Murray geeft hieromtrent in zijn voortreffelijk *programma: Observatum et Animadversionum super variolarum infitione satura. Sect. Secunda*, verscheidene gissingen op, of de oorzaak daarvan in de sterke beweging der wormen, in de gevoelige plaats van hun verblijf, of in de grootere prikkelbaarheid van den lijder te vinden zij. Voor mij was het altijd een voornaam bewijs, dat de goed- of kwaadaartigheit nimmer in bijzondere oorzaken alleen, maar in de algemeene gesteldheid des dampkrings en der pok-stof zelve te zoeken zij.

(*) Hildebrand verhaalt eene gelijksoortige geschiedenis uit de *Miscell. nat. cur. p. 114.* en Lentin nam hetzelfde waar.

of door de konst bewerkt zijn, was hierbij altijd heilzaam; goede of flegte middelen, het warm of koud houden, alles was in dit geval hetzelfde; Fortom, het waren die pokjes, waarvan Sijdenham (*op de aangehaalde plaats* bl. 252) zegt, dat bij dezelve elke behandeling wel slaagt, wijl ze eigenlijk de natuur alleen geneest, en deeze dikwerf door de allertegenstrijdigste behandeling van haaren weg niet kon afgebragt worden. — Hier ter plaatse heb ik slechts van de kwaadaartigen, die drie maanden lang de heerschende waren, en de bijzondere kenschetsende tekenen van onze Epidemie droegen, eenig gewag te maaken, de oorzaken en den aart deezer afwijkingen te ontwikkelen, en de daarop gegronde geneeswijze daar te stellen.

Bereids uit mijn voorgaand tafereel van de lucht- en gezondheids-gefteldheid blijkt, dat in de laatste jaaren de jigt- en zinkingagtige gefteldheid de heerschende, en de gebreken der wei-vogten de gewoonlijkste waren. De laatste vogtige warme winter gaf aan deezen aanleg nog meer oplossing en verslapping; prikkelbaarheid van het zenuw-geftel, werkeloosheid der eerste wegen en der huid, fcherpigheid der wei-vogten, verftopping der klieren, en ophooping van slijm, wormen en galagtige stoffen in den onderbuik, maakten de voornaamste kentecken van dit jaar uit. Nogthans waren derzelver gevolgen in den beginne fleepender, en zelfs de ziekte-stof der pokjes kon eenen geruimen tijd zuiver en onvermengd blijven. Doch zo ras als de zinking-stof in Junij werkzaam werd, en eene koortsagtige

Epi-

Epidemie vormde (*), verkreeg dezelve ook meer kragt om op de pokjes te werken, dezelve te misvormen en te flooren, en van dien tijd af nam derzelve afwijking met elke week toe.

Zulks toonde bereids genoegzaam, dat deeze afwijking van eene zinkingagtige aart zij; doch nog meer bevestigt zulks de gedaante der ontaarte ziekte zelve. De vroegtijdige, ongeregelde, al te fchielijke uitbotting, de waterägtige, ingevallene en rondöm zich vreetende pokjes, de werkelijk zinkingägtige toevallen, als verkoudheid, hoest, loopende oogcn, het sterk zweeten reeds in den beginne, de aanhoudende buikloop, de waterägtige met pijn ontlastte pis, het roodvonk, de waterblaazen tusfchen de pokjes in, derzelve verbaazend fchielijke opdrooging, het zo gemaklijk naar binnen flaan der pok-stoffe op de zenuwen en op de longen, de snelle doodelijkheid, de geneigdheid tot ettergezwellen; allen blijken van raauwheid, fcherpte en oplossing der wei-vogten, dezelve toevallen, waan door Grummert, Lentin en

Vo-

(*) In de bovengemelde Epidemie, die Alberti befchrijft, vinde ik insgelijks, dat de pokjes eerst na de tusfchenkomst der zinkings-koorts kwaadaartig werden. Z. *Commerc. Noric. Ann. 1733.*

En onze waarneemer in de fmaak van Hippocrates, Lentin, bemerkte in de Epidemie der jaaren 1776 en 77, dat de goedaartige pokjes kwaadaartig werden, wanneer 'er zinkingen begonnen te regeeren. Z. Deszelfs *Memorabilia sive aërem, vitæ genus et clausula.*, anni 1774—77. p. 62.

Vogel, de zinkagtigen, Huxham, Sagar de weiagtigen kenmerkt. De grootste gelijkenis naar onze Epidemie hebben ook de wei- en wateragtige pokjes van Sarcone. — Ook die, welken Sijdenham 1672, Hofmann 1698, en Haller 1735 te *Bern* (*) waarnam, gelijken zo wel naar dezelve volgens hunne gedaante als volgens de behandeling.

Dus was in de door zinkingagtige stoffen bedorvene wei het wezenlijke der ziekte gelegen. In plaats dat dezelve, gelijk bij de goedartige pokjes, een zacht en omzwagteland hulp-middel der pok-stoffe behoorden te zijn, maakten zij de invreetende eigenschap van dezelve nog scherper; in plaats van daar aan eene zekere gebondenheid te geeven, bevorderden zij derzelve oplossing, en verspreidden zulks ongelooflijk schielijk. Door deze ongelukkige vereeniging werd de gal voornaamlijk aangedaan, en dezelve werd scherper, de pok-stof werd naar de klierrijke oppervlakte der long, naar de strot en naar het darm-kanaal des te meer naar toe gebragt, en eindelijk met de zenuwen zelve — waarop, gelijk bekend is, de weiagtige vogten hunne voornaamste werking doen — nauwer vereenigd. Nu werd de vergiftige prikkeling der pok-stof in de voornaamste werktuigen van de huid, ademhaaling en der spijsverteering verspreid,

(*) *S. Commenc. novic. Ann. 1736. Hoffmanni Medic. rational. System. T. IV. p. 162.*

fpreid, en het zenuw-gestel niet alleen door een medelijgend, maar ook door een op dezelfde plaats zich bepaalend gevoel aangetast en kragteloos gemaakt. 'Er verscheenen derhalven eene menigte pokjes; doch 'er ontbrak hun eene vastheid der vogten en den zenuwen de kragt, om hun den behoorlijken graad van ontsteeking en uitzetting te geeven. De groote werking der ettering, of veel-
 eer de kooking en afscheiding der pok-stof in eigenaartiglijk daartoe geschapene werktuigen, was derhalven of geheel onmogelijk of ontaarde in eene rottende oplossing. De andere ontlastings-werktuigen waren deels door de veelvuldige prikkeling krampagtig gesloten, deels vloeiden daar uit onschadelijke, rauwe door de prikkeling daarheenen gelokte sappen; ontlastingen, die geenerlei verligting toebagten, maar het ligchaam geheelijk uitputten, gelijk zulks het klamme zweeten, de wateragtige buikloopen, de bleeke pis duideljk dedden blijken. Bij dit alles voegden zich nu nog bij veelen de prikkeling der wormen en andere scherpigheid in het gedarmte. De koorts dus nimmer ophouden, de beslotene scherpigheden moesten steeds bijtender worden, de overgang in het koude vuur was bij zulk eenen verlamden toestand van het zenuw-gestel zeer gemaklijk, en de door de zinking-stof reeds daartoe geneigde longen waren het naaste en helaas! ook het edelste voorwerp dat hetzelfde aantastte (*). De dood, door eene ontsteeking

(*) Bij de twee ontledingen bevond men zelfs in de long

king in de long veroorzaakt, was 'er op den negenden, tienden of elfden dag een natuurlijk gevolg van.

Men ziet ligtlijk, hoe ingewikkeld de geneezings-tekenen waren; en de bijzondere verscheidenheden der voorwerpen, de kortheid des tijds ter uitvoering, verzwaarden dezelve nog meer. Ondersteuning van het zenuw-gefteld, verbetering der wei-vogten, verwijdering der prikkelingen in de eerste wegen, wegneeming der verrotting, bedaaring der kramp-trekkingen, werden op het dringendste aangewezen; daar moest dus de versterkende, de ontlastende, de bederf-weerende, de verzachtende geneeswijze te gelijk aangewend, echter aldus met elkanderen verbonden worden, dat ze noch zich zelve noch het hoofd-oogmerk tegenwerkten, maar in de bevoordering eener volkomene afscheiding der pokken en rijpwording, als in een middenpunt te saamen troffen. Inzonderheid moest men op zijne hoede zijn, hoe zeer ook de oorzaak der ziekte menigmaal in de eerste wegen scheen gelegen te zijn, om de ontlastende geneeswijze niet verre te drijven (*).

De

het koud vuur. Z. Haller *Disp. ad Morb. cur. fac. T. V.* alwaar soortgelijke gevallen voorkomen.

(*) Ik kan niet nalaten, bij deeze gelegenheid, een paar woorden over de thans algemeene ontlast-methode te zeggen. Het behandelen van ziekten der eerste wegen en de ziekten met ontlast-middelen te behandelen, schijnt slechts een onderscheid te zijn, dat zeer wezenlijk en toch zeer weinig behartigd is. Ziekten der eerste wegen, dat is, ziek-

ten,

De aart der ziekte deed te veel het zenuw-geftel aan, de geneigdheid tot uitteerende ontlastingen zo groot,

ten, welker stoffelijke oorzaak in de eerste wegen en in de ingewanden haaren zetel heeft, zijn zekerlijk naar den aart onzer eeuw thans menigvuldiger, als vóór dezen: doch de ontlast-methode is het zekerlijk nog meer, dat is te zeggen, men bepaald in zeer veele gevallen door de gestadige prikkeling der ontlast-middelen den ziekte-stof, die oorspronkelijk in verder verwijderde deelen gelegen is, naar de inwendige oppervlakte, en noodzaakt de natuur langs dezen weg de scheiding te volbrengen. Zo zeker als gedurende de zweetdrijvende behandeling alle ziekten eenen meer bloedrijken aart hadden, en zich door de huid afzonderden, zo zeker is het, dat zedert de algemeen geworden ontlast-methode, ook de algemeene aart der ziekten meer eene ziekte der eerste wegen is geworden, en dat, zo als men eertijds met het aderlaaten en zweeten al te ligt omsprong, en den zieken daardoor van kragten en sappen beroofde, men thans zeer menigvuldig door de overdreevene ontlastingen van den onderbuik de beste sappen wegneemt, en bovendien de ingewanden in eenen werkelozen toestand brengt, waarvan het zich eerst na veele jaaren kan herstelen. — Verre van dien, dat ik de onwaardeerbare voordeelen der ontlast-methode zoude miskennen, en de verdiensten der groote mannen, die dezelve invoerden, vernederen, ben ik veel meer overtuigd, dat de zuivering der eerste wegen het eerste gewigtige onderwerp der beoefenende Geneesheeren behoorde te zijn, en dat deeze natuurlijke riool ook zekerlijk in de meeste gevallen de geschikteste tot eene door de konst bewerkte zuivering zij. Slechts wilde ik op het misbruik doen letten, dat men thans daar somwijlen van maakt. Slechts de volgende vraagen wilde ik zulken Geneesheeren op het hart drukken, die alle ziekten, waarin de tong wit beslaagen is, voor die van de eerste wegen houden, en
ver-

groot, het terugkeeren der pok-stoffe van de oppervlakte zo snel als mogelijk, zo dat hieromtrent de

vervolgens met ontlast-middelen behandelen. Is het voldoende, wanneer men tekenen eener belette spijsverteering ontdekt, dat men terstond de ontlast-methode in haare geheele uitgebreidheid aanwendde, daar wij toch weten, dat alle koortsagtige prikkelingen, krampen, vooral de koorts-stoffen, juist deeze toevallen voortbrengen, en dat men werkelijk de toevallen geneest, wanneer men dezelve tot het voornaamst onderwerp maakt, niet eenmaal van het groote gevaar te gewaagen, waarin men daardoor geraakt, wanneer men bij verborgene ontsteekingen zich daardoor laat misleiden? Is 'er niet een hemelsbreed onderscheid tusfchen de verftandige zuivering der eerste wegen, die een voorzichtig Geneesheer bij elke ziekte nimmer zal verzuimen, en tusfchen de gewoone ontlast-methode, daar men dikwerf bij weinige onvoldoende kentekenen van onreinigheden niet eerder ophoudt, de arme maag door sterk oplosfende, prikkelende, walging verwekkende middelen te plaagen, tot dat dezelve eerst een riool van vuile stoffen geworden, en aan de geheele ziekte-stof de aandrang naar het geduuriglijk geprikkeldé deel medegedeeld is? Want dat hier eene werkelijke fcheiding der ziekte door het gedarmte word bewerkt, bewijst toch de zo zichtbaar op elkander volgende toestand van raauwheid, koking en opbruisfching der stoffe, de menigmaal onbegrijpelijk langduurige en veelvuldige toevloed en ontlasting der fappen, en het daarmede in betrekking fttaande afneemen van andere voldoende ontlastingen onwederfpreeklijk. Zou het dan nu zo geheel onverschillig of zelfs voordeelig zijn, deeze ziekte-stof naar de maag of het gedarmte heen te leiden, en deelen tot een werktuig van eene dikwerf langduurende fcheiding te maaken, die onder de edelften van ons ligchaam behooren, en van welker volkomenheid de toestand onzer fappen en kragten het

de grootste voorzichtigheid noodig was en bovendien bewezen de te gelijk heerschende zinkingskoort-

allereerst afhangt, dan onedelere deelen en werktuigen daar toe te gebruiken? Moeten wij niet met recht vreezen, dat in meerdere ziekten, welker stof reeds fijner en vlugtiger, en voor welken de ontwikkeling door de huid onbetwistbaar veel gepaster is, deeze afleiding naar binnen eene verhindering der voornaame krisis worde, dat deeze voor de ingewanden vreemde scherpheden aldaar even zo gevaarlijke prikkelingen zouden kunnen maaken, als in het tegenovergesteld geval de scherpheden in de eerste wegen, wanneer zij naar de huid worden gedreeven? — Tot een voorbeeld zal ik slechts den oorsprong van den rooden-loop of van het buikwee uit eene teruggedreevene uitwaaseming, de zeer dikwerf na de lichtste ontlasting volgende al te sterke loop; en de in spijt van de sterkste ontlastingen ontstaande spruw en roodvonk aanhaalen. — Moeten wij eindlijk niet bij zulke ziekte-stoffen, welker eigenaartige pooging is, om zich door de huid te ontlasten, en welker scheiding in eenen ongestoorden toestand nimmer anders, dan door de huid geschied, zo als b. v. juist bij de pokjes, de grootste voorzichtigheid aanwenden, om werkelijke kentekenen van vuile stoffen in de eerste wegen van enkel toevallige te onderscheiden, de ontlast-methode zeer naar het tijdstip der ziekte, der bijzondere verscheidenheid der voorwerpen, naar den min of meer sterken aandrang der levenskrachten in de opperhuid te wijzigen, met één woord, de ontlastingen niet alleen als zuivering, maar ook als eene tegenwerking te beschouwen? Mij heeft ten minsten de ondervinding bij onze pokken-epidemie van de waarheid deezer stelling op nieuw overtuigd, en, voor wien dit niet voldoende is, die leeze, wat Frank (*Progr. de larvis morborum biliosi. Gött.*) van de noodzaaklijke bepaling der ontlast-methode zegt: en dat nog meer is, hij leeze, de belijdenis van eenen Stoll, den

koortsen, waarbij in spijt der herhaalde ontlastingen toch nog een tweede aanval van zweeten en roodvonk agter aan kwam, dat het zuiveren der eerste wegen hieromtrent niet voldoende, maar dat 'er eene fijnere, in de afgelegenere wegen verspreide ziektestof te bedwingen ware, dewelke het spaaren en bewaaren der levens-kragten gebood, en dezelve als het eenigste middel van de kooking der stof tot eenen grondslag der geneezing maakte.

Deze algemeene begrippen moesten nu op de verschillende tijdstippen en wijzigingen der ziekte op eene onderscheidene wijze worden toegepast, en het volgende was de grondschets der kuur.

Het *tijdperk der uitbotting* werd tot de meest mogelijke verwijdering der prikkelingen bestemd, en ik was daaromtrent steeds zo gelukkig, indien ik spoedig gehaald werd, dat ik hetzelfde daartoe kon besteeden. Zuivering der eerste wegen, opvulling

den voornaamsten verdeediger van dezelve, die echter grootmoedig genoeg was, om de vooringennoemenheid voor zekere gevoelens aan de waarheid, aan de natuur en de oprechtheid op te offeren, en op het einde zijner praktische loopbaan ons de volgende guldene regelen mededeelt: — „Wanneer gij twijfelt of de ontlasting moet bewerkt worden, alsdan behoort men optemerken, dat dezelve meestendeels nadeeliger zij, in het werk gesteld, dan nagelaaten zijnde, schoon aangewezen. — Gebruik alle voorzichtigheid in het toedienen en het herhaalen van braak- en purgeermiddelen, op dat gij geene bedriegelijke kentekenen van plaatshebbende vuiligheden voor echte moogt houden.” Stoll *Aphor.* 842, 843.

ling der vaten met verdunnende inwikkellende dranken, opening en werking aller afscheidings-werktuigen, zachte tegenwerkende middelen tot afwending van den eersten aanval door de werking van het vergift veroorzaakt, op de edele ingewanden, bedaaring der zenuw-trekkingen — dit waren de hoofd-pointen.

Het *tijdperk der verzwearing*, vereischte de grootste oplettendheid, om dat de gelukkige uitkomst van eene volkomene ettering afhing, en dezelve zo mociëlijk te verkrijgen was. Hierbij werd het versterken der zenuwen nog meer vereischt. Alle afscheidings-werktuigen moesten, wël is waar, aan den gang gehouden, doch nimmer in zulk eenen graad geprikkeld worden, dat deeze tegenwerking den aandrang naar de opperhuid kon afwenden, deeze moet veeleer door versterking der levenskrachten, door verwarmende, vlugtige, kramp-stillende zenuw-middelen kragtdaadiglijk ondersteund, en de eigenäartige scheidung der ziekte, het eenigste middel om bederf en het koud vuur te verwijderen, voltooid worden.

Het *tijdstip der opdrooging* vereischte, wël is waar, eene nog voordgezette versterking, nu moesten echter alle ontlastings-wegen in werkzaamheid gebragt, inzonderheid het darm-kanaal tot de voornaamste zuivering gebezigd, en de in eenen hoogten graad bedorvene vogten verbeterd, verfrischt en vernieuwd worden.

TIJD DER UITBOTTING.

Overeenkomstig dit ontwerp werd 'er terstond bij den eersten aanval der pok-koorts de *braakwijnsteen*, met oplosfende middelen verbonden, langzaamerhand tot eene voldoende werking gegeven, en het nut van dit middel, zo het bij tijds werd aangewend, was dikwerf in het geheele beloop der ziekte zichtbaar. Meestendeels veroorzaakte hetzelfde of van zelve of door middel van een klijsteer nog eenige reizen afgang. Bespeurde men nu, dat den volgenden dag de hitte toenam, dat zich veele en wanfaltige pok-vlakjes vertoonden, bedwelming, slaaperigheid, hevige hoofd- en lenden-pijnen ten voorfchijn kwamen, en de tong fterk beflagen was, als dan was 'er niets noodzaaklijker dan de ontlasting, welke ik toen het beste, inzonderheid daar ik bij den meesten wormen en bij veelen kliergezwellen ontmoette — met de boven beschreevene Mercuriaal-pillen, waarbij ik een of twee loot *Manna* deed gebruiken, bewerkte. Gaarne zoude ik, volgens de Methode van den Heer Clofius nog voor de uitbotting Spaanfche vliegen aan de kuiten gelegd hebben; doch zelden kwam men daar vroegtijdig genoeg bij, om de al te fterke uitbotting in het aangezicht te kunnen verhoeden, en na dat de uitbotting reeds gefchied was, werd het oogmerk deels verijdeld, deels verhinderden mij de bereids, zo heviglijk geprikkelde nieren en blaas derzelve aanwending. Nogthans had ik eenige reizen ge-

gelegenheid dezelve met de beste uitwerking te gebruiken, inzonderheid, wanneer een langduurig uitflag of ontlastingen kort voor de ziekte of met derzelver begin waren opgedroogd. Voetbaden, inwikkeling der voeten en des geheelen onderbuiks in Flennel, welke in warme melk gedoopt was, mostaard-pleister aan de kuiten, en verzachtende klijsteeren deden den heerlijksten dienst, om de toevallen aan het hoofd, de kramp-trekkingen, de koorts te verminderen, de huid en de pis-wegen te openen en de schertheid der wei te verdunnen. In dit oogmerk liet ik ook menigvuldige dranken, inzonderheid melk met water verdund, Amandelmelk, een dun afkooksel van *Melisse*, in het bijzonder echter een aftreksel van *Vlierbloemen*, *Arnic. Herb. Tusfilag. Rad. Alth. Liquir. Ireos. Flor. Sem. Foenicul.* drinken. — Deeze afleidende en verdunnende middelen waren tevens mijne verkoelende; want de eigenlijk zogenaamde verkoelende en ontlastende zouten veroorloofden de prikkelbaarheid van het gedarmte en de geneigdheid tot uitteerende buikloopen niet om te geeven. Had de gal de overhand, alsdan vond ik bij de afkookselen van *Tamarinde* met kleine giften *Calomel* (*) en *Braakwijnsteen* de beste hulp. Was het slijm zeer taai, dan waren kleine giften *Cremor-tartari* en

(*) Hamiltons waarneemingen bewijzen op eene voldoende wijze, hoe wel zich het kwik ook met den tot ontsteeking overhellenden aart der koorts verdraage. *Z. Medic. Commentar. for the Year 1783-84.*

en *Sal Ammoniac* de eenigste midden-zouten, daar ik mij van bediende. De ontlastingen van bloed waren met den aart der Epidemie en met de behoefte der natuur strijdig, welke zich slechts zelden door een heilzaam neus-bloeden hielp, en de ouderdom mijner lijderen was ook meestendeels te teder, om dezelve te kunnen verdraagen. Echter kwamen 'er enkele gevallen voor, waarin groote bloedrijkheid, en eene meerdere neiging tot ontsteeking zulks zouden noodzakelijk gemaakt hebben, indien niet ook in dit geval het vlijtige gebruik van bovengemelde afleidende en verdunnende middelen derzelve gevaar had verhoed.

Eene uit de natuur langzaame uitbotting der pokjes verhaastte ik op geenerlei wijze, zo lang als 'er een aangenaam teken eener goedaartige ziekte aanwezig was. 'Er waren echter ook in de kwaadaartige soort gevallen, waarin dezelve draalende en afgebrooken was; en alsdan was zulks steeds met de gevaarlijkste toevallen, met bedwelming, ijlen, raazen, stuiptrekkingen, het plukken aan de dekens, wateragtige buikloop en pis gepaard, en een gevolg der geweldige prikkelingen van de zenuwen der huid, die of door de invreetende scherpheid der pokstoffe zelve, of door wormen, of somwijlen door het uitkomen der tanden veroorzaakt werden. In dit geval, zowel als over het geheel bij de belangrijkste toncelen van dit tijdstip, dat toch voornaamlijk in prikkeling bestond, vond ik de beste en spoedigste hulp in de *Zinkbloemen*; een middel, dat zekerlijk in de pokjes meer verdiende aangewend te worden, dan tot hier-

toc

toe is geschied, en dat ik om de volgende redenen verkoos:

Ten eersten: Ik moest een middel hebben, dat men niet proefde, en dat den eigenzinnigen en door de ziekte nog onwilligeren kinderen gemakkelijk in te geeven was. Eene zekerlijk zeer gewigtige eigenschap van een kindermiddel! Hoe zelden zijn de kinderen gewoon hieromtrent onbepaaldelijk te gehoorzaamen? en wie zou het waagen, dezelve in dezen stuip-trekkenden krampagtigen toestand met geweld te dwingen? Ontelbaare reizen moet hieromtrent de bekwaamste geneesheer de rol van eenen werkloozen toezinder spelen, en bij de uitgelezenste middelen zijne lijdens laten omkomen, alleen om dat men dezelve proeven kan. In dit opzicht zijn de *Spiesglas-* en *Kwik-*middelen in kinderzielten van zo veel waarde, en de geheel smaaklooze *Zinkbloemen* behooren mede daarbij. Ik zal de blijdschap en dankbaarheid van zo veele bekommerde moederen nimmer vergeeten, toen ik haar deeze kleine witte poeders gaf, die in melk, thee, met zuiker omgeroerd, of op een weinig broods gestrooid, zonder eenige moeite werden ingeslikt.

Ten tweeden: De voornaamste aart der ziekte over het geheel, en vooräl die krampagtige prikkeling gedurende het eerste tijdstip, vereischen volstrektelijk krampstillende middelen, zonder welken de beslotene scherpheden nimmer bevrijd en ontlast konden worden. De *Zinkbloemen* zijn als een voornaam krampstillend middel bekend, en hadden bovendien den voorrang voor zo veele anderen van die

klasse, dat zij de verhitting en uitzetting van het bloed niet vermeerderden.

Ten derden: Mijne eigene ondervinding, en die van anderen hadden mij geleerd, dat dit middel eene bijzondere kragt in zich bevatte, om den kramp in de huid optelosfen, en scherpheden, die op de inwendige deelen vallen, naar de huid te bepaalen. (*)

Ten vierden: Vermids de wormen zeer gewoone vijanden en eene hoofdzaaklijke oorzaak der krampen waren, verkreegen de *Zinkbloemen* in dit opzigt nog meer waarde, nademaal zij volgens de nieuwste waarneemingen dezelve kragtdaadiglijk af drijven. (**)

Ten vijfden: In plaats dat andere zenuw-middelen de ontlasting van het gedarmte stremmen, hadden zij de voortreffelijke eigenschap dezelve nog meer te ondersteunen, en, inzonderheid in een weinig sterke giften, of braakingen of ontlastingen, zo als het de gesteldheid des ligchaams met zich bragt, te bewerken.

De

(*) Bij verscheidene hardnekkige maagkrampen zag ik dat ongemak door het voortgezet gebruik der *zinkbloemen* verdwijnen, en daarvoor of netelkoortsagtig uitslag of ten minsten sterk jeuken der huid eenen tijd lang ontstaan, een zeker blijk, dat de oorzaak van den inwendigen kramp nu door de huid vervlogen zij. Men zie ook een merkwaardig voorbeeld van een teruggedreeven en daardoor hersteld schurft, in *Sammlung f. prak. Aerzte. 7. B. b. 456.*

(**) *Z. Frankf. mediz. Wochenblatt fürs Jahr 1787. bl. 154.*

Dit middel vereenigde bijna alle aanwijzingen omtrent de veranderingen in de ziekte, en scheen regt voor onze Epidemie geschikt te zijn. De uitkomst beantwoordde ook zo wel aan de verwagting, dat hetzelfde buiten de evengemelde algemeene middelen mijn gewoon, en dikwerf mijn eenigst middel werd. Zij bedaalden de hevigste stuiptrekkingen in het ijlen, maatigde de koorts, verligten zeer dikwijls de eerste wegen door galägtige ontlastingen; voornaamlijk echter de kramp in de huid, die of de uitbotting stoorde, of de ettering hinderden en onvolkomen maakten, losden zij zeer voortreffelijk op, zo dat ik menigmaal na drie giften van dezelve reeds in plaats van eene drooge en fletse huid een frische gedaante en eene algemeene zachte uitwaasfeming, in plaats van bleeke ingevallen pokjes roode en zich uitzettende puisten vond. (*) — Doch voornaamlijk heb ik hun het behoud van menig eenen met wormen behebten Lijder, die de pokjes had, te danken, in welk geval derzelve aanhoudend gebruik de gevaarlijkste toevallen kragtdaadiglijk wederstond, en meermaalen zelfs de wormen afdreef. In dit geval vermengde ik de *Calomel* daarmede, en bediende mij ge-

(*) Het is voor mij zeer waarschijnlijk, dat dit middel niet alleenlijk door zijne krampstillende eigenschappen, maar ook door zijne zwavel-deelen (dien de zink in eene aanmerkelijke menigte en oplosbaarheid bevat) het vermogen, de huid te openen en de uitzetting en ettering der pokken te bevorderen, verkrijge.

geheel en al van die geneeswijze, welke reeds bij de inënting is aangehaald.

Doch wilde men de geheele en voornaamlijk op de huid werkende kragt van dit middel te wege brengen, alsdan moest hetzelfde in sterke giften worden ingenomen. Gemeenlijk liet ik van het eerste tot het derde jaar alle twee uren 2 Grein, tot het zesde jaar 3 Grein en van daar tot het tiende 4 Grein neemen. Na dat men daarmede 24 of 36 uren was voordgegaan, vond ik het van zeer veel nut, éénen halven dag daarmede op te houden, en alstn met eene grootere gift wederom te beginnen, wjl het met dit middel, zo als met meerdere zenuwmiddelen gaat, en de zenuwen dus die sijne trilling, daar ze door werken, gewoon worden. (*)

Zelden had ik een ander hulpmiddel tot bedaaring der toevallen van vallende ziekte noodig. Een enkel geval, waarin dezelve twee dagen lang bijna onafgebrooken aanhielden en met ijlen, hitte en eene harde pols gepaard gingen, noodzaakte mij
bloed-

(*) Met veel vermaak heb ik gezien, dat deeze onder-
vindingen ook bij anderen waarneemen bevestigd zijn. Aldus zegt de Heer Prof. Sprengel in *Buchaus Haus-
arzneey-kunde, übers. v. k. Sprengel p. 751.*) „Tot bevoor-
dering der ettering en tot bedaaring der hevige beweegingen
heb ik het nut der Zinkbloemen over het geheel zo klaarlijk-
lijk gevonden, als H. hetzelfde opgeeft. Gemeenlijk gaf ik
dezelve met Magnesia en suiker in de voorgeschreevene
hoeveelheid, en aan dit middel heb ik alleenlijk het heil-
zaam einde der pokjes bij verscheidene kinderen te dan-
ken.”

bloedzuigers aan de flaaopen van het hoofd te leggen, waar door alsdan ook welras bedardheid en de uitbotting der pokjes ontstond.

Het neus-bloeden zag ik slechts eenmaal zo hevig, dat het moest gestild worden. Hetzelve kwam bij een vijfjaarig kind drie dagen na elkanderen ten voorschijn, en ten laasten liep het bloed aanhoudenlijk straalsgewijze met koude der huid en flaauwten verzeld. Koude omslagen, klijsteeren, voet-baden, hielpen niet met al; eene enkele gift van het *Vitriool-elixer* van Haller stilde hetzelve.

Bij aldien de buikloop met verligting der toevallen en dikke drekstoffen gepaard ging, dan mogt hij nimmer gestoord worden. Was dezelve echter, gelijk gemeenlijk, niet dan wateragtig, en daarbij eene draalende uitbotting, wankleurige pokjes, toeneemende koorts en andere toevallen van kwaadaartigheid, alsdan moest men twee gevallen onderscheiden. Of daar waren beslotene, galagtige en andere onreinigheden, ook prikkeling der wormen de oorzaak van; en in dit geval was een braakmiddel van *Ipecakuanha*, *Sal Ammoniac* tot stremming des buikloops en tot oplossing der scherpheden, en een gepast ontlast-middel zeer heilzaam. Of de buikloop was slechts uitteerend en een voordbrengzel der opgeloste scherpe wei-vogten met de uiterste prikkelbaarheid der zenuwen van het darm-kanaal, dat het gewoonlijkste geval was, en steeds met eene ontlasting van scherpe stoffen uit de neus en oogen, en met een' onophoudenlijken kug verzeld. Hieromtrent gaf ik het *Sal Ammoniac* vruchtloos, alle

4.

sterk

sterk ontlastende middelen vermeerderden de prikkeling; ik moest derhalven tot de inwikkelen- en verzachtende middelen overgaan. Een lijmgätig bereidzel van de Salep, *Deoët. alb. Sijdenhami*, klijs-teeren met *Stijfzel*, deeden eene zeer goede uitwerking. De *Ipecakuan*-wortel in kleine giften, verschaftte ook eenen uitneemenden dienst, en nam te gelijk de kramptrekking van de huid weg. Nogthans was menigmaal alles vruchtloos, en slechts een zacht *Opiat* kon alsdan dien gevaarlijken ontlasting streppen, die echter toch nog steeds dreigde weder te keeren, indien niet eene genoegzaame ettering de ophooping van deeze scherpe weivogten opslurpte.

De lucht, daar de lijders in lagen moest steeds koel en frisch worden gehouden; tot maatiging der keorts, tot vermindering van de menigte der pokjes en van de overhelling tot rotting was zulks volstrekt noodzaaklijk. Inzonderheid trachtte ik zorgvuldiglijk te verhoeden, dat mijne lijders niet in de zon gingen liggen, het welke ik in dit, nog meer echter in het volgend tijdstip ten uitersten schadelijk en de verrotting bevoorderend vond.

Gaarne vermijdde ik in dit tijdstip, daar het meer op de zuivering aankwam, de *Kina* te geeven, en slechts eenige reizen werd ik door de bereids al te zichtbaare bewijzen van verrotting genoodzaakt, een dun afkooksel daarvan met de overige middelen te verbinden.

De buikloop verbood zeer dikwijls het *Vitriool-zuur*, waardoor dezelve te sterk geprikkeld werd,

te

te gebruiken; ook zag ik eenige reizen zulk eene uitteerende ontlasting van pis daardoor ontstaan, dat ik hetzelfde moest weglaten. (*)

TIJDSTIP DER VERZWEERING.

Wanneer de lijdens op deeze wijze in het eerste tijdstip behandeld, de sterkste prikkelingen verwijderd, de aandrang naar de edele deelen afgeleid en het zenuwgestel behoorlijk in orde gebragt waren, alsdan maakte zulks het werk in dit tijdperk zekerlijk ligter; eenige reizen had ik zelfs het genoeg te zien, dat de slimste gedaante zich door een behoorlijk gebruik van de eerste vier dagen geheel en al verloor, en dat de weder tot eene vrije werkzaamheid gebragte natuur het werk der ettering geheel alleen op zich nam en voorspoediglijk uitvoerde.

Doch gemeenlijk had dezelve ondersteuning noodig. In spijt van alle ontleding der voornaamste wegen bleef 'er evenwel eene fijne ten hoogsten verderflijke prikkeling in de vaten der huid en de zenuwen over, welke reeds te naauw met de pok-stof

ver-

(*) De Heer *Hofr.* Blumenbach zag bij zaamengewoelde doorschijnende pokjes, door zachte op de nieren werkende middelen, zulk eene sterke ontlasting van pis ontstaan, dat het kind van uur tot uur magerer werd, en na verloop van 36 uren stierf. *Z. deszelfs Medicin. Biblioth.* 1. B. bl. 261.

verëenigd was, dan dat ze daarvan kon afgescheiden worden, en welke juist deswegen de geheele ontwikkeling daarvan belette; de kragten waren door eene koorts van drie of vier dagen verminderd, en het bederf der vogten nam met het voordduuren der koorts toe. Alles kwam thans daarop aan, dat men de platte, ingevallene, wankleurige pokjes tot eene goede ettering kon brengen. Ook hieromtrent zettede ik de *Zinkbloemen* met de gelukkigste gevolgen voort, en niet zelden zag ik door dezelve alleen den nog overigen kramp in de huid zich oplossen en de pokjes oprijzen en uitzetten. Meestendeels voegde ik echter de *Kina* daarbij, om, als het ware, aan die fijne trilling veërkracht en vastigheid te geeven, en de verrotting te fruiten. Gemeenlijk liet ik de *Tamarinde* daarbij afkookten, welker zacht, zeep-agtig zuur voor dien toestand zo geheellijk gepast was, het ligchaam aanboudelijk open hield, zonder nothans den buikloop te sterk te prikkelen. Sterkere mineralische zuuren waren van een minder gebruik, deels wijl dezelve den reeds zo sterk aangeprikkelden hoest en buikloop nog meer verwekten, deels wijl dezelve, gelijk Huxham en Haller bereids bemerkten, bij water-pokjes de uitzetting der pok-stof op de huid scheenen te verhinderen. Huxh. *Opp.* Lips. 1761. *De Variol.* In de waterpokken met rauwe stof zijn noch de delf-stof-zuuren, noch die van het plantenrijk immer van een groot nut geweest. De bovengemelde Thee van de *Arnica*-wortel deed hieromtrent in alle opzichten de beste diensten. — Indien de kramp in de

de huid des niettegenstaande bleef aanhouden en de pokjes ingevallen en ledig waren, alsdan deed de *Kampher* menigmaal eene voortreffelijke werking, doch meer uitwendiglijk en in klijsteeren, dan inwendiglijk; wijl dezelve in dit laatste geval ligtlijk veel onrust en beklemming veroorzaakte. Bij kinderen, die met kliergezwellen behebt waren, gaf ik, om dezelve los te maaken en de kwijling te bevoorderen, die zelden genoegzaam ontstond, dagelijks één of twee Grein *Calomel* bij de overige middelen, en meestendeels werden de speekselklieren werkzaam, het slijm in de keel en borst werd losser, en het toeneemen der pokjes werd daardoor ondersteund. Wanneer ook de kwijling daardoor niet genoegzaam aan den gang raakte, — naamlijk bij kinderen, daar men zulks kon verwagten, want bij de kleineren vergoedde zulks de buikloop — wanneer 'er een bezwaarlijk zwellen, reutelings en aamborstigheid plaats had, waren herhaalde klijsteeren, en een blaar-trekkend pleister op het schouderblad, *Zee-ajuin* en *Spirit. Minderer.*, thee van de *Arnica*-wortel van een klaarlijklijk nut. Zo ras als de zwelling van het aangezigt minderde, en de pokjes daarin begonnen op te droogen, dat helaas! meestendeels al te schielijk geschiede, alsdan spoedde ik mij, om door gestadige omwinding der agterhand en handen met Flannel in warme melk gedoopt, of nog beter, door eenen omslag van een pap van raapen, daar ik menigmaal gestampte mostaard bijvoegde, die ophooping van weiagtige vogten, welke al te

ligt-

ligtlijk op de borst viel naar de uitwendige leden af te leiden (*), en derzelve pokjes, die gemeenlijk nog niet gevuld waren, in volle ettering te brengen. Van de inachtneeming en het gebruik maaken van het

(*) Het opzwellen der uitwendige leden schijnt klaarlijklijk niet zo wel een gevolg der ettering — want het is dikwerf bij zeer weinige pokjes aanwezig, en ontbreekt dikwijls bij zeer veele, — als veelêr eene pooging tot eene even zo gelukkige verplaatzing der stof te zijn, als de ettering, kwijling enz. Men kan de geheele ziekte der kinderpokjes, volgens derzelve wezenlijke hoedanigheid, in twee voorname tijdstippen verdeelen, in dat der uitbotting en dat der ettering. De eerste vertoont alleenlijk de bijna bij alle heete uitslag-ziekten gewoone toevallen van prikkeling en kramp, is nog niet besmettelijk en meer een toestand van raauwheid; de laatste daarentegen is de toestand der werkelijk geneezende bereiding en afzondering der pok-stof waarin eerst de aan de kinderziekte eigene verschijnzelen voor den dag kwamen, en men moet de nu voorkomende menigvuldige ophooping van weiâgtige vogten, de ettering, het opzwellen van het hoofd en der uitwendige leden, de kwijling, den buikloop, als gelijksoortige bewegingen en werkingen van *dezelfde oorzaak*, van de *algemeene heilzame oplossing*, beschouwen. Op deeze wijze blijkt het, waarom de regelmaatige verschijning en onderhouding der opzwellung van zo veel belang bij de behandeling der pokes is, waarom dezelve ook bij weinige pokjes en eene onvolkomene ettering aanwezig zijn, en deeze zo volkomenlijk vergoeden kan, dat, gelijk ik dikwerf gezien heb, wanneer men slechts in staat is, de opzwellung door behoorlijke inwendige en uitwendige middelen regelmatiglijk naar de handen en voeten te leiden, van de gebrekkige ettering geen gevaar te vreezen is. Zelfs het heulsp en andere opwekkende middelen brengen dikwerf geene ettering, maar slechts het

het tijdstip der scheiding hing voornaamlijk de gelukkige uitkomst af, en de noch te vroege, noch te laate aanwending van dit eenvoudig uiterlijk middel was de voornaamste konstgreep, waardoor de regelmatige loop der ziekte bevoorderd, en de menigmaal reeds zeer bezette borst spoedig kon bevrijd worden. Op eene gelijke wijze werden naderhand de voeten behandeld.

In dit tijdstip ontstonden dikwerf kleine pok-vlakjes op het witte van het oog of het hoornvlies, en alles kwam daarop aan, deeze beginzelen terstond te smoooren en haare verzwearing te verhoeden. Zulks bewerkte het herhaalde indruppelen van een verdund loodsuiker zo voorspoediglijk, dat ik geen één geval heb gehad, waarin de pokjes in het oog tot rijpheid kwamen. Om deeze redenen moest men zorg draagen, dat de zwelling de oogten niet geheel toefloot, waartoe het herhaald bevoogtigen en uitwasfchen met warme melk behulpzaam was, hetwelke ook dat voordeel aanbragt, dat zich de fcherpheid der pokjes in de *Meibomiaansche* klieren niet te vast zettede, waardoor naderhand de moeielijk te geneezene leep-oogen ontstonden.

Daar had echter ook een toestand van kwaadaardigheid plaats, die voor alle deeze middelen niet wil-

sterke en glinsterende opzwellingen der uitwendige leden te wege, en bewerken daardoor even zo wel bevrijding der edele deelen en hulp. De Heer Halle heeft dit onderwerp breedvoeriglijk verhandelt. *Z. M. Annalen der Franz. Arzneykunde und Wund Arzneykunst* 1. B. p. 180.

wilde wijken: en de lijdens in het uiterste gevaar bragt, of ik werd eerst op den zesden of zevenden dag na de uitbotting gehaald, op welke aan alle voorbereidings- en ontlast-middelen niet meer te denken was, en het behouden van het leven, de eenigste en dringende was. Deze elendige lijdens lagen overdekt met saamgevloede, ingevallene, ledige, wankleurige, ja werkelijk zwarte pokjes, die nu reeds drie of vier dagen onveranderd zo hadden gestaan. Het één of twee dagen lang opgezwollene aangezicht was nu ingevallen, de pokjes daarin, zonder geëtterd te hebben, opgedroogd, of afgekraapt, of zo wit als krijd, en de handen zo min als de voeten gezwollen of aan het zweeren, de geheele huid zonder glans of roodheid, en de tot hiertoe ongemeene gevoeligheid, het branden van dezelve in gevoelloosheid veranderd, de pols snel en klein, de adem zwaar, de stem schor, alle leden beevend, kragtloos, aanhoudende uitteerende stinkende ontlastingen, benaauwheid, krampagtige saamentrekken. — Wat was hieromtrent nu uittevoeren? De natuur werd onder het geweld van deeze peststofte onderdrukt, de beproefdste bederfweerende en opwekkende middelen, *Kina*, *Valeriaan-wortel*, *Kampher*, *Muskus*, *Arnika-wortel*, blaar-trekkende pleisters werden vruchtloos aangewend, en de dood was binnen weinige dagen zeker. De wijn kwam deels wegens den tederen ouderdom, deels wegens de ongemeen geprikkelde long, die niets geestrijks kon verdraagen, niet te pas. Ik beproefde het tweemaal braakmiddelen te geeven, en hoopte door dit groote middel de borst mischien nog te bevrijden en eene kragt-

kragtige pooging om het naar buiten te drijven te kunnen bewerken; doch vruchtloos, het braakmiddel werkte weinig en beide lijdens stierven kort daarna. — Ik ben van dit oordeel: Alle deelen worden op het uiterste geprikkeld; het krampagtig saamentrekken der huid duurt onafgebroken voort, en begint reeds door de lange insluiting van het rottende pok-stof tot eene verterende ontbinding over te gaan; dit belangrijke deel versterft, de pokjes worden geheel brandig, en daardoor ten eenemaale buiten staat gesteld hunne werking te verrigten, en de stof te verbeteren.

De herstellende koorts, die haar oogmerk niet bereikt, verheft bij gevolg ieder oogenblik, en dient slechts, om de prikkeling van het geheel en het bederf te vermeerderen. Hier was dus een middel van nooden, dat de levensgeesten kragtdaadiglijk opwekte, zonder de prikkeling of spanning te vermeerderen, dat veelër het gevoel der prikkeling verdooven en de huid-zenuwen versterken, dat, met één woord, de uitwerking der ziekte-stoffe verminderen, en de tegenwerking der levenskrachten regelen en naar de oppervlakte kon bepalen; en deeze vereischen vond ik allen in het heulsap vereenigd, in het middel, dat ons bij versterving der zenuwen bereids zo dikwerf ongelooflijke werkingen heeft doen blijken. (*)

Alle

(*) In het *Journal de Medecine* Vol. LXXXII. word bij de aankondiging van dit Boek die opmerking gemaakt, dat de Heer Grosfin du Haume in gelijkzooortige gevallen zich met het grootste nut van de Saffraan-Tinctuur had bediend,

Alle tegenwerpingen omtrend deszelfs gebruik ruiude mij de eigenaartige toestand der ziekte en het aannaderend doodsgevaar uit den weg. Ik gaf dus hetzelfde, ondersteund door het gezag van eenen Sydenham, Huxham (*), Werlhof en anderen, vooreerst in zulk een bijna hooploos geval, en het overtrof mijne verwagting. Weinige uren na het gebruik begon de pols zich te verheffen, 'er ontstond een weinig meer ontrustig- en benaauwdheid, de bleeke kleur van het aangezicht en der handen verkreeg roodheid en een leevendigen glans, de huid begon optezwellen. Langzamerhand geraakte deeze beweging tot bedaaren en ging tot eene zachte flimeering over, waarin de gelukkigste afscheidingen voorvielen. Bij de meesten zetteden de pokjes zichtbaar uit, zij verlooren de zwarte putten, en geraakten opgevuld met een goede geele etter, dat men naauwlijks voor mogelijk zou gehouden hebben. In eenige gevallen, waarin bereids in het aangezicht en aan het lijf bijna alles was opgedroogd, zag ik toch enkele aan handen en voeten en aan den hals, tusfchen de roofjes in, tot berstens toe opgevuld

rus-

diend, en ik geloof zekerlijk, volgens de gelijkheid zijner eigenschappen met die van het heulfap, dat dit middel verder verdiende beproefd te worden, schoon hetzelfde bezwaarlijk de plaats van het Opium geheel en al zal vervullen.

(*) Daar zijn geenerlei middelen, die de dunne scherpe vogten zo kragtdaadiglijk verdikken, derzelver prikkelbaarheid en terugkeering beletten, en de puistjes doen rijp worden, dan de op eene behoorlijke wijze toegediende *Opisten*. Z. HUXHAM l. c. p. 140.

en de huid daartusfchen rood en opgezet worden. Ja zelfs zag ik geheel nieuwe pokjes voor den dag komen, die, wel is waar, klein waren, doch een sterke roode omtrek en een zeer goed etter hadden. In de kwaadaartigste gevallen kwamen aan de uitwendige leden groote wateragtige blaazen ten vorschein, die eene goede ontsteeking en ettering verkreegen en tot herstelling toebragten. Zelfs geheel drooge, wratagtige, vuurige pokjes verzamelden nog etter onder haaren grondvlakte, en geheel gedroogde rooven werden daardoor van het gezonde deel afgezonderd. Eenige reizen volgde daarop alleenlijk eene sterke en roosagtige opzwellling van het aangezicht en der uitwendige leden, zonder eene sterkere verzwearing, en ook deeze was heilzaam. Alle deeze geneezende verplaatzingen verzelden nu een min of meer sterk stinkend zweet; het reutelen, de zo bedenkelijke schorheid en de krampen verdweenen, de hoest en de bezwaarlijkheid van het slikken namen af, de buikloop hield op, en menigmaal volgde daar nog een kwijling op, die men tot daar toe op geenerlei wijze had kunnen verkrijgen. De pols bleef, wel is waar, nog altijd springend, dezelve was echter toch voller en gelijkjer, en het hoofd, de ligte niet lang duurende sluimering uitgezonderd, volkomenlijk bevrijd. Ik behoefde zelden dat middel boven de drie dagen voord te zetten, of alles was zodanig veranderd, dat ik mijne lijdens als behouden kon beschouwen. — Zulk eene beslissende snelle en volkomene hulp kon slechts een middel verleen, dat zulk eenen onmiddelbaaren onbegrijpijken

invloed op de bronäder der levenskrachten had, als het *Heulsap*, dat altoos het eenigste in zijne foort blijft, en zekerlijk mede onder de weldaadigste geschenken der Voorzienigheid behoort. (*)

Doch zo zekerlijk als deeze elendige zonder den bijstand van het *Heulsap* niet waren te redden geweest, liet ik echter toch niet na de andere gewoone middelen daarmede te verbinden, deels om deszelfs werkingen zo veel mogelijk te ondersteunen, deels om veele nadeelige eigenschappen van hetzelfde te verbeteren, welken Tisfot, Tralles, Haen en anderen van deszelfs gebruik affchrikken. Dat was

(*) De Heer Pr. Sprengel (op de aangehaalde plaats) zegt: ook het *Heulsap* vond ik in het geheel zo werkzaam. Hieromtrent werd ook de waarneeming bevestigd, die ik zo dikwerf heb gemaakt, dat bij eene voorhandene prikkeling in het ligchaam het *Heulsap* nimmer ophoopingten naar het hoofd, bedwelmingen en foortgelijke kwaade gevolgen, niet eenmaal verstoppingen te wege brengt, wanneer men hetzelfde slechts behoorlijk weet aantewenden. Gemeenlijk gaf ik dit middel gepaard met de *Ipecacuanka* van een vierde tot een half Grein alle 2 of 3 uren. Het bedaarde op deeze wijze alle ongeduurige beweegingen, leidde de vogten naar de huid af, de *Ipecacuanka* losde de voorhandene onreinigheden op, en bevoorderde derzelver ontlasting. In een hardnekkige buikloop, die zeer waarschijnlijk van de prikkeling der pokstof op het gedarmte ahang, en dus een werkelijk gevaar dreigde, heritelde ik alleenlijk den lijder door rijklijke giften van dit poeder van Dover.

Ook vindt men merkwaardige voorbeelden van het nut des *Heulsaps* in een Opstel van den Heer D. Klecs in het *Journal der pract. Heilkunde* 4. B. 3. St.

was voornaamlijk eene zekere opbruifching der vogten en eene ophooping naar het hoofd, en ten tweeden verftopping van den afgang. De eerften lieten zich zeer gelukkig door de verbinding der zuuren, door wijnâzijn-klijfteeren en blaâtrekkende pleisters afleiden. De laafte werd door dezelfde klijfteeren en tufchen beiden door een drankje van *Tamarinde* en *Manna* weggenomen. Ook vond ik zeer dikwijls het nut van een kop koffij, tot vermindering van deszelfs verdoovende kragt, bevestigd. De *Kina* werd daarbij onafgebroken inwendiglijk en in klijfteeren voortgezet. — Ook moest de gift van het *Heulfap* nauwkeurig afgemeeten worden, inzonderheid daar ik meestendeels met kleine kinderen te doen had, bij welken eene een weinig te fterke gift zeer ligtlijk gevaarlijke verdoovende werkingen zou gehad hebben, en ik altijd vond, dat tot bereiking van het hoofdzaaklijk oogmerk, van eene betere ettering en van een bedaard zenuw-geftel, kleine, dikwerf herhaalde giften reeds voldoende waren (*). Ik bediene mij steeds van het *Laudanum liquid.* — wijl bij dat weinige het geringe bijvoegfel van specerijen niet in overweeging komt — kinderen van één tot vijf jaaren kreegen daar alle drie uren éenen droppel van met twee grein *zinkbloemen* en fuiker gemengd; die ouder waren, twee droppels; meer behoefde ik nimmer

(*) Lettfom is van hetzelfde gevoelen, en vind ter bereiking van het oogmerk, om den omloop te bevoorderen en de vaten der huid te ontspannen, kleine giften het aldergeschikst. Z. bl. 110.

mer te geeven. Bij sommigen, die onmogelijk konden inneemen, vermengde ik eenige droppels met de Kina-klijfteenen, en zag daarvan hetzelfde nut. Hierbij moet ik nog van een ander voordeel gewag maaken, dat hetzelfde de al te fchielijke ontlasting der klijfteenen, die bij kinderen zo gewoon, en toch bij de uit geneesmiddelen faamengeftelde klijfteenen, die door hun lang bijblijven moeten werken, zo nadeelig is, het zekerste verhoed, en ze dikwerf geheelijk deed bij hun houden; een droppel *Landanum* is daartoe reeds voldoende, en ik heb mij van dit voordeel ook bij de wijze van klijfteenen volgens Kämpff met zeer veel vrucht bediend. — Gemeenlijk verbond ik eenen eenigzins voedzaamen leefregel daarmede, wijl bij zo fterk vervallene kragten, en bij die rottende oploffing, volgens mijne grondbeginzelen, de geliëgtige bindende zelfftandigheden volftrekt vereischt worden, om goede etter te verkrijgen. De flijm van Salep en het hoendernat vervulden dit oogmerk, zonder toch te veel voedende ftoffen medetedeelen.

Vermids ik van het voortreffelijk nut des *Heulfaps* in de wanhoopigfte gevallen ooggetuige was, vermeende ik in het vervolg met dezelfs gebruik niet zo lang te moeten wagten, en gaf hetzelfde terftond na de zuivering der eerfte wegen, wanneer mij de ingevallene wankleurige pokjes voor zulk een droevig uiteinde dedden vreezen; voornaamlijk werden daardoor de boven befchreevene wateragtig brandige, en drooge wratagtige zeer verbeterd. Wanneer nu de pokjes geheel vol etter waren, aldan was 'er niets noodzaaklijker, dan ze te openen, en zulks zo dikwijls, en wel

wel met eene fijne schaar, te herhaalen, als zij wederom vol werden. Daardoor werd vooreerst de pijn, de spanning, ja zelfs de hevigste toevallen der koorts (*) op eene ongelooflijke wijze verligt, en ten tweeden de overblijvende pok-stof naar de huid gelokt, inzonderheid wanneer de geöpende plaatsen vlijtiglijk met warme melk werden gebet. De scheiding der ziekte werd, mijns bedunkens, daardoor eerst volkomen.

Het kwik, dat ik in het eerste tijdstip, en ook in het begin van het tweede, met zo veel vrucht toediende, durfde ik in deezen kwaadäartigen toestand niet meer inwendiglijk aanwenden, uit vreeze den uitteerenden buikloop daardoor te vermeerderen. Doch daar kwamen mij vijf gevallen voor, waarin ik de verzoeking, om het uiterlijk te gebruiken, niet kon wederstaan. Het waren kinderen, die aan verstopte
wel-

(*) Omtrend de ongemeene werking van dit middel verdient het volgend voorbeeld aangehaald te worden, dat Clifton verhaalt. „Ik ken eenen jongeling, die weinig jaaren geleden aan de saamengevloeiide pokjes ziek lag. Bij het aannaderen der rijpwording werd hij van eene heete koorts overvallen, van eene ongemeene onrustigheid benevens zwaare krankzinnigheid, en anderen dergelijken, zo dat zelfs een beroemd en goefend Geneesheer voor het leeven begon te vreezen. Bij deeze omstandigheden, heeft de moeder des jongelings hem opgepast, alle puistjes met de schaar geöpend en de stoffe afgeveegd. De toevallen lieten te stonde na, de lijder kwam weder bij kennis, en herstelde binnen korten tijd volmaaktlijk, ook heeft hij geene naaden o ergehouden dan zeer weinige en slechts oppervlakkige.”
Z. Halleri Disput. ad Morb. Hist. et Cur. fac. Vol.V. p 667.

klieren van het alvleesch en der huid veel uitstonden, welker pokjes reeds van het begin af zeer kwaadäartig, ingevallen en aschkleurig waren, en thans op geenerlei wijze, zelfs door het gebruik des *Heulsaps* niet, tot eene goede ettering konden gebragt worden. Hieromtrent meende ik een bijzonder onvermogen en verdikking der klieren van de huid te moeten veronderstellen, en tot de aanwending van een middel gerechtigd te zijn, dat deels, als eene kragtdaadigste plaatselijke prikkeling, deels door zijn vermogen om de hardnekkigste verdikkingen der weigttige vogten in beweging te brengen, en de rijpheid te bevoor-deren, zeer veel deed hoopen. Ik liet de grootte van eene ert van de gewoone kwik-zalf in de invendige zijde der dijën en onder de oxelen invrijven, en ik kan verzekeren, dat ik op den volgenden morgen de pokjes aan handen en voeten in eene volkomene ver-zweering, en den gezondheids toestand over het ge-heel zeer verbeterd vond. Ik herhaalde het invrij-ven drie, ten hoogsten vier dagen na elkanderen, tot dat de ettering behoorlijk plaats had, en de huid geschikt daartoe ware. Daar dit mijn eenigst oog-merk was, hield ik nooit langer met het uitwendig gebruik aan; ik kan echter verzekeren, dat ik nim-mer het minste nadeel daarvan heb gezien, dit éénige uitgezonderd, dat de tot verzweering gebragte pokjes nog langer voordëtterden. Kwijling zag ik niet ont-staan, waarschijnlijk wijl de geheele verzameling der stof zich in de huid plaatste. Men zal, gelijk ik hoop, nu niet meer vreczen, de rotting daardoor te bevoororderen, daar ons de proeven van Lettsom en

Girtanner (*) zulke overtuigende blijken oplee-
veren, dat hetzelfde het bloed meer verdikt dan op-
lost, en de pols oprijst en voller maakt (**), en
men zal begrijpen, dat hetzelfde meer door eene ver-
sterkende prikkeling op het gestel der watervaten
werkt, waardoor het voor de kwaadäartige water-
pokjes in den hoogsten graad geschikt is, en inzon-
derheid als een plaatslijk middel onder de belangrijk-
ste opwekkende middelen der huid, onder de klasse
der blaëttrekkende pleisters te rekenen is. Dat 'er
foms ook een eigenäartig vermogen medewerke, en
het venijn der pok-stoffe verdoofd hebbe, zulks maakt
de spoedige goede uitwerking zeer waarschijnlijk.

Ik behoef nauwlijks te herinneren, dat de lucht,
die de zieken omringt, zeer zuiver en frisch moet
onderhouden worden. Doch omtrend de koude moest
men voorzichtig zijn, en ik weet verscheidene ge-
vallen, waarin een onvoorzichtig gebruik daarvan het
gevaarlijkst naar binnenslaan der pokjes veröorzaakte,
en de krampächtige toestand niet eerder ophield, dan
na dat de lijder warm gedekt was. De werking der
koude was hier niet uitzettende, maar dreef veel
meer

(*) Lettsom *Mediz. Nachrichten* f. 190. seq. Girtan-
ner *Venerische Krankheiten*.

(**) En indien het kwik ook onder zekere omstandighe-
den het bloed zelve oploste, vind ik echter daarin even zo-
min redenen om hetzelfde de verrotting bevoorderend te
noemen, als de *Arnika*-wortel, welke met het bekend on-
gemeen oplossend vermogen het sterkst bederfwærend ver-
eenigt.

meer de pok-stof naar binnen, en bewees duidelijk, dat ook hier de pokjes met eene waterragtige aart overeenkomstig waren. Echter hing ook hier zeer veel van den meer of minder rottigen toestand af, en hieromtrent had, even als met de mineraale zuuren, hetzelfde geval plaats. De waterragtige gesteldheid liet op zich zelven noch koude noch zuure toe, doch door de sterke uitzetting van het bloed werd dezze tegenwerking overwonnen.

T I J D S T I P   D E R   O P D R O O G I N G .

Dit zo gevaarlijk tijdstip, de gewoone tijd, waarin de meesten overleden, kon door de beschreevene behandeling der twee eerste tijdperken geheel gemakkelijk en onschadelijk gemaakt worden. Hetzelve was eigenlijk een gevolg der meer of min volkomene ettering, en het onderscheid, dat dit bewerkte, was zo groot, dat ik de lijdens van dit tijdstip in drie onderscheidene klassen moet verdeelen.

De eersten waren de geenen, die bij allen schijn van kwaadaartigheid, terstond van den beginne af behoorlijk behandeld, en door de zuivering der eerste wegen, door de mogelijkste wegneeming der scherpheden, door eene goede ettering, reeds thans in eene soort van volkomenheid gebragt waren, die zich door de ligte koorts, door de ruimte der long en des hoofds, en door de eetlust, die met de verzwearing wederkeerde, zeer duidelijk aankondigde. In dit geval ontstond de opdrooging noch te vroeg noch te schielijk
op

op éénmaal, de ophooping verplaatste zich in de behoorlijke orde naar de uitwendige leden, en men kon, behalven eene niets betekenende, eenige dagen wederkeerende avond-koorts, in het geheel geene inwendige beweging daarbij bespeuren. Een gematigd zweeten, eene troebele zinkende pis, en een maatige buikloop voleindeden de scheiding-der ziekte, en daar was niets anders van nooden, dan een, terstond bij de tekenen van opdrooging begonnen, en drie tot vier dagen voortgezet, ontlast-middel van *Senebladen*, *Tamarinde* en *Manna*, benevens een koud aftreksel van de *Kina*.

Tot de tweede soort behoorden die geenen, welken in de eerste vijf of zes dagen verzuimd waren, en bij welken men als dan eene noodwendige ettering méer door opwekkende middelen met geweld, dan door de bedaardere werking der natuur verkreegen had. In dit geval was de ophooping van scherpe wei-vogten in de eerste wegen geenzins door de ettering weggenomen, maar slechts haare pooging voor eenige dagen méer naar de oppervlakte heen geleid, en dezelve van haare vlugtige pok-stof door de uitwaasfeming en verzwearing beroofd geworden. Thans, deeze weg belet zijnde, verplaatst zich nu een groot gedeelte van deze etter-stof op de inwendige deelen, bragt de nog van den beginne af opgehoopte vuiligheden der eerste wegen in eene nieuwe gisting, en verwekte eene nieuwe koorts, die des te gevaarlijker werd, hoe meer de massa der vogten door de langduurigheid der ziekte aan rotächtig bederf had toegenomen, en daarentegen de levens-kragten hun vermo-

11 5

gen

gen verloren hadden. Nogthans moet ik bekennen, dat ook hier door een genoegzaam gebruik van versterkende, opwekkende en bederf-weerende middelen, inzonderheid van het *Heulsap*, geduurende de ettering, ongelooflijk veel werd gewonnen, en ik kan verzekeren, dat ik van alle lijderen, bij welken ik daardoor nog eene volkomene ettering, al ware het slechts aan de uitwendige leden, en eerst op den agtsten of negenden dag bewerkte, geenen enkelen verloor. Meestendeels duurde als dan de ettering op veele plaatten nog lang boven den gewoonen tijd voort, en hield natuurlijke Fontenellen aan den gang, waardoor eene zeer weldaadige afleiding van scherpheden voortgebracht, en de nadeelige gevolgen eener geheele famentrekking van de huid verhoed werden. Ondertusfchen moest men zich daarop niet geheel alleen verlaaten, maar, zo ras als de verzwearing tot opdrooging begon over te gaan, werd 'er ook een begin met sterker ontlast-middelen, die de gewigtigste afleiding bewerkten, gemaakt. Ik verkoos daartoe het liefst de *Manna*, *Tamarinde* en *Senebladen* (*), welke laatsten het zekerst de vastzittende onreinigheden ontlasten, en niet gelijk de zouten de verzwaking

(*) Een beroemd Hollandsch Geneesheer schrijft zelfs aan het volgend drankje een eigenaartig werkend vermogend tegen de pokjes toe. *R. Fol Senni. Dr. duas vel quatuor. Succ. Citric. No. 1. F. Infuso c. Aqu. ferv. Unc. una vel duabus. Colat. add. Syr. Rosar. Solut. c. Senna Unc. unam. F. Haustus mane Sumendus. Z. Gesners Entdeckungen der neuesten Zeit in der A. W. Vierter, Band I Abtheil Z. 137.*

king met deeze stoelgang al te sterk vermeederen, die ook thans nog te vreezen was; vooräl moest echter de gift naar den graad der prikkelbaarheid wel ingerigt worden. Hiermede werd nu het verdubbeld gebruik der *Kina*, zo wel inwendiglijk als in klijstereen, de *Arnica*-wortel, het aanhangen en opstrootiën van den *Kampher*, het gebruik van zuur en groenten, het aanhoudend besprengen met azijn, en het dikwerf verschoonen verbonden. Nu waren ook de delfstof-zuuren, en eene frische koele lucht op derzelve regte plaats, en het was een vermaak te zien, welke heerlijke werkingen dezelve op de vermindering der rottende hitte, op de krampen, op de mat- en slaaploosheid deden. Eene groote verklikking en versterking verschafte ook het door *Lezitin* aangepreezene herhaalde afwaschen der gedroogde etterstoffe met wijn en water.

Men moest voornaamlijk thans daarop letten, of de nu op nieuw in beweging gezette ziekte-stof eene verplaatsing naamen en soms op één der edele deelen vallen wilde. Het ligtlijkst verplaatste zich dezelve op de borst of op de keel. Zoo ras als 'er deswegen hoest, schorheid, reutelen, benaauwde ademhaaling, benaauwdheden ten voorschijn kwamen, moest de spoedigste afleiding door Spaansche vliegen-pleisters op de armen, door mostert-pappen op de kuiten, door herhaalde ontlastingen bewerkt, en gestadiglijk een verkoelende zuurächtige drank gegeven worden; ook het herhaalde spoelen van den mond met een in warmen azijn, (dien ik gaarne met *Mijrrhe* bezwangerde) gedoopte spons was van eene uitmunten-

de

de werking. Daar waren geenerlei voldoende redenen om braakmiddelen toe te dienen, en deezen waren ook bij den verhitten zeer geprikkelden toestand der long zeer nadeelig: het voorschrijf van den Heer Selle (*Med clin. p. 99*) om zich na de rijpwording der pokjes daar van te onthouden, en liever ontlast-middelen te kiezen, werd hieromtrent volkomen bevestigd.

Juist deeze afleidende geneeswijze was de beste, wanneer de slaap-zucht, de stuiptrekkingen en het ijlen eene verplaatsing van stoffen naar de hersenen en zenuwen deden vreezen.

Zeer oplettend moest men thans ook zijn op het verplaatsen der stoffen naar de uitwendige deelen, welker verzuim van de slegtste gevolgen was; vermits deeze heilzame verplaatsing of wederom naar binnen slaan, en op de inwendige deelen vallen, of, aan haar zelven overgelaten, de vreeslijkste verwoestingen der uitwendige deelen, waarin dezelve zich had vastgezet, schielijk bewerken kon. Het was derhalven hoogst noodzaaklijk, inzonderheid bij kinderen, die de pijnlijke plaats niet konden aanwijzen, de geheele oppervlakte des ligchaams dikwerf en zorgvuldiglijk te onderzoeken, en de behandeling, die ik voor de laatste afdeeling bespaar, aan te wenden.

Niet zeer zelden geschiede het echter, dat men alle tijdige hulp in de eerste tijdperken had verzuimd, en dat de ouderen als dan eerst uit hunne onverschoonbaare sluimering ontwaakten, wanneer na eene geheel onvolkomene en op geenerlei wijze ondersteunde ettering, eene snelle algemeene opdrooging de huid

ge-

geheellijk had saamengetrokken, en 'er nu onverhoeds toevallen van de gevaarlijkste rot-koorts en roosagtige ontsteeking ten voorschijn kwamen. Hieromtrent was nu ook de werkdaadigste bijstand vruchtloos; want of de long was bereids door de ontsteeking aangetast — het welke de geheellijk ontbreekende stem, de nu en dan korte, zwakke ademhaaling, het belette zwelgen aantonden — en in dit geval was de dood ten minsten binnen tweemaal 24 uren zeker; of het koud vuur ontstond in den onderbuik — waarvan steeds de onwillige ontlasting der stoelgangs, pijnlijke opzwellung van dezelve, de onlesbaare dorst, de huivering en de kleine snelle pols de kenmerken waren. — Hier was de dood even zoo zeker, schoon dezelve langzaamer dikwerf eerst na 7 of 8 dagen voorviel. — Het zoude overtollig zijn, verscheidene proeven, die ik tot redding deezer elendigen nam, aan te haalen, daar ze toch allen vruchtloos affliepen en afloopen moesten.

VERPLAATSINGEN EN ANDERE GEVOLGEN DER ZIEKTEN.

De gevolgen deezer gevaarlijke soort van pokjes lieten zich steeds, tot tweederlei oorzaken terugbrengen. Of het lichaam was door de verschriklijke bewerking zodaanig kragtloos en uitgeput en de geheele massa van het bloed van haare voedende deelen en haare balzem zodaanig beroofd, dat een werkelijk uitteerende staat, de hoogste graad van ver-

ma-

magering en verzwakking in de spieren, eene uitteerende avond-koorts, een drooge hoest, een klam zweet of een verzwakkende en uitteerende buikloop voortduurde. Deeze gevolgen konden niet geheel verhoed worden, en waren het natuurlijk lot van allen, die de pokjes in eene overtollige menigte hadden gehad. Hieromtrent was het herhaalde wasfchen met wijn en water, het voortgezet gebruik van laauwe met versterkende kruiden en zeep gekookte baden, vrijvingen, versche lucht, melk-spijzen, de *Kina*, fomwijlen eene fontenel, en zachte ontlastingen van een klaarblijkelijk nut.

Of het waren wezenlijke verplaatsingen der pokstof, en deeze bijna altoos gevolgen van verzuimde ontlastingen, van eene onvolkomene niet ondersteunde ettering, van het niet openen der pokjes, van eenen te vroegtijdigen voedzaamen leefregel, of van een onvoorzichtig vatten van koude bij de verzwearing: weshalven ik ook bij eene behoorlijke behandeling dezelve zelden bespeurde. Dezelve ontstonden of terstond bij de opdrooing, en deezen waren de gevaarlijksten, daar ze nog den geheelen brandigen, verwoestenden aart der pok-stok bezaten, en zich gaarne op de gewrigten der beenderen of op de klieren plaatsten; of zij verschijnen eerst agt of veertien dagen daarna, en deezen waren van eenen veel zachteren aart, meestendeels onder de gedaante van kleine zweeren, of van een' anderen uitslag, van ontsteekingen in de oogen, van hoest, jigt-pijnen en dergelijken.

Verfchriklijk waren de verplaatfingen van de eerfte foort, wanneer zij op de beenderen vielen. Weinige dagen waren voldoende om eenen volkomenen been-ëeter te verwekken, en niet dan eene fchielijke afleiding terftond na den oorfprong deezer kwaal kon de elendigfte gevolgen verhoeden. Meestendeels waren het de gewrigten van den fchouder, van den elleboog of van de hand, waar in zich de etter plaatfte. Ik maakte het mij deswegen tot eene wet, om zo ras als mijne lijders gedurende de opdrooging over pijnen en ftijvigheid in het eene of het andere gewrigt klaagden; en fomwijlen dat lid faamengetrokken werd — want opzwellling en roodheid was hier in het geheel niet te verwagten, om dat die ftof menigmaal diep tusfchen de flijmbeurfen van het lid lag opgefloten — terftond een groot blaartrekkend pleifter op dat gewrigt te leggen, het geheele deel in warme melk-pappen in te wikkelen en ontlastende kwikmiddelen te geeven, en ik vond deeze geneeswijze zo werkzaam, dat ik dit ongeluk slechts tweemaal beleefde (*), eenmaal toen de lijder niet kon fpreken, en de andere reis, toen de uiteinde der beenderen van de agterhand reeds te vooren door frophuleufe fcherpheden waren aangeftoken. Beide gevallen waren doodelijk, het eene bereids na 10 dagen, en het andere na een half jaar. — Andere merklijke verplaatfingen in de klieren of fpieren vereifchten eene tijdige opening, eene welgepaste heelkundige behan-

de-

(*) Men zie de negende gefchiedenis.

deling, de boven beschreevene zuiverende en versterkende geneeswijze, en vooral de baden.

Bij alle laater komende verplaatsingen was dikwerf niets anders noodig, dan herhaalde ontlastende kwikmiddelen, en het was ongelooflijk, hoe schielijk de roode oogen, de kug, enz. daarop verdweenen. In deeze hardnekkige gevallen nam ik tot het uitwendig gebruik van den *Garou*-bast en der baden mijnen toevlugt. — Eenige reizen was evenwel het ongemak in de oogen zo hardnekkig, dat het loopen en branden derzelve noch voor deeze middelen, noch voor het *Loodsuiker*, *Sal ammoniac*, *Borax*, enz. wilde wijken. Zelfs de roode *Praecipitaat*-zalf hielp niets. In dit geval deed mij het volgend middel de voortreffelijkste diensten, hetwelke ik tevens bij alle andere lang aanhoudende ontsteekingen der oogen sterk kan aanprijzen: Men snijft een hard gekookt ei open, neemt daar het geele uit, en doet in deszelfs plaats een theë-lepel vol witte tot poeder gestampten *Vitriool* daarin, men laat hetzelfde daarop zo lang saamgebonden liggen, tot dat het *Vitriool* gesmolten is, en perst het alsdan uit. Met dit uitgeperst vogt worden 'smorgens en 'savonds de inwendige randen der oogleden bestreken. Gemeenlijk vertoont zich na weinige dagen bereids eenige beterschap. Mischien verdient dat middel zijnen voorrang daardoor, dat men het witte *Vitriool* in eene zeer naauw verbonde gedaante, doch zonder te hevige prikkeling, die het witte van het ei verdoofd heeft, kan aanwenden.

De vlakken in het hoornvlies zag ik slechts door verzuim ontstaan. De boven beschreevene voorzorg, om

om elk opkomen der pokjes in de oogen te beletten, verhoedde dezelve het best. — Bij aldien zij eenmaal aanwezig waren, vond ik de geneeswijze van Richter — het inwendig gebruik van kleine giften van *braakwijnsteen* met *pisfebedden*, uitwendiglijk eene ontbinding van de *Borax* in de oogen gedruppeld en daarbij de baden — zeer voortreffelijk.

De opzwellling der voeten en des onderbuiks verdween was ras bij het gebruik van ontlastende en versterkende middelen, inzonderheid bij de ontwikkeling.

Tot wegneeming van de dikwerf nog lang overblijvende roode vlakken, en tot vermindering der naaden was, behalven het herhaald waschen en betten met rijst-water, en een afkooksel van kalfspooten, eene zeep zeer dienstig, die uit de olie van bittere Amandelen, een weinig *Sperma-ceti*, *Oleum Tart. per deliq.* en *Kampher* (*) bestond.

Tot besluit moet ik hier nog bijvoegen, dat deze afschuwelijke ziekte, die wij tot hier toe alleen in haare nadeelige werkingen beschouwd hebben, ook eenige maal toevalliglijk een geneesmiddel werd, zo als elke ziekte-stof en elke beweging in zekere omstandigheden zulks kan worden. Een kind, dat reeds eenige maanden met een' hevigen hoest, met

aam-

(*) Waarbij ook nog met veel nut een-weinig osfen-gal kan gevoegd worden.

aamborstigheid en eene sleepende koorts behebt, reeds geheellijk uitgeteerd was en de spijsen wederom overgaf, kreeg de pokjes in eene groote menigte, de hoest nam tot op het tijdsip der verzweering ongemeen sterk toe. Nu hield dezelve op eenmaal op, de pokjes voleindden haaren loop op eene geregelde wijze, en de lijder nam kort daarna zodaniglijk aan vleesch en kragten toe, dat men hem niet meer kende, en hij bleef van den hoest en andere ongemakken volkomen bevrijd.

— Twee andere kinderen kreegen geduurende de pokjes langduurende druipende oogen, en in plaats dat die kwaal zeer dikwijls eerst daardoor ontstaat, was zij nu door de pokjes volkomen weggenomen. — Beide gevallen bewijzen de groote werking der pokstoffe op de klieren en de wei-vogten en het vermogen der konstige etter-dragten.

VIERDE HOOFDSTUK.

Geschied-verhaalen der ziekten. (*)

I.

Een jongeling van agt jaaren, wiens gestel tot klier-gezwellen en wormen geneigd was, kreeg, na dat hij eenige dagen te vooren volkomenlijk wel-

vaa-

(*) In die veronderstelling, dat de voornaamste toevallen zowel, als de algemeene behandeling bereids uit het voor-
gaan-

vaarende was geweest, des avonds eenen sterken aanval van koude, hitte en ijlhoofdigheid, en den daarop volgenden morgen vertoonde zich bereids eene talrijke uitbotting van groote en kleine pok-vlakken over het geheele ligchaam. Hij ijde gestadiglijk, klaagde somwijlen over den buik, had eene pijnlijke waterloozing, en een geduurigen aandrang tot afgang, doch zonder eenige uitwerking. Op den derden dag na de uitbotting kwam ik het eerst bij hem, en vond hem met tallooze pokjes overdekt, welken ingevallene sterk ineenloopende blaaren vormden. Hij lag toen geheel zinneloos, plukte aan de dekens, haalde benaauwd adem, de pols was vol, en eer te langzaam dan te snel, dezelve sprong ook bij elke derde of vierde slag over; de huid was droog, de ontlasting der pis was nog altijd met pijn verzeld, en dezelve was melkagtig, de buik was opgezet en gestadiglijk wreef en trok hij aan de roede, dat ook daardoor geheel opgezwollen en ontstoken was. De opzettende pols, de koude-pis, de prikkeling in de pis-buis, de melk-agtige pis, waren voor mij al te kenbaare tekenen van wormen, dan dat ik hier niet de voornaamste oorzaak van de nadeelige geartheid der pokjes en van den kramp in de huid in de prikkeling der wormen zou gezocht hebben. Ik deed deswegens alle 3 uren drie grein

gaande bekend zijn, bepaal ik mij thans bij het eigenaartige van elk geval, om den tijd en de plaats niet met eeuwigduurende herhaalingen van bekende dingen nutteloos te verkwisten.

grein *Zinkbloemen* met suiker inneemen, een klijsteer met azijn zetten, en flennel in melk gedoopt om de voeten winden. Na de vierde gift hield het ijlen op. De pokjes waren den volgenden morgen in het aangezicht uitgezet en witagtig geel, en daar volgden twee stinkende slijmägtige stoelgangen op met eenen ronden worm en veele maaien. Nu, daar hij wederom tot zich zelve gekomen was, klaagde hij vooral over den onderbuik, en de ontsteking van de roede, daar ook eenige pokjes aanzaten, dezelve was zo aanmerkelijk, dat ik omslagen van warm met water verdund loodsuiker daarop liet leggen. De pols was nog opgezet, de tong taamelijk zuiver. Ik liet de *Zinkbloemen*, elke gift met 1 Grein vermeerderd, alle 4 uren voordzetten, tuschen beiden een half kopje van een koud afstrekfel van de *Kina* inneemen, en het klijsteer herhaalen. De pokjes werden nu met elken dag voller en geeler, droogden op den behoorlijken tijd zonder eenige gevaarlijke toevallen op, en het nu eenige dagen voordgezette ontlastiniddel van *Senebladen*, *Manna* en *Cremor Tartari* dreef nog eene menigte worm-slijm en doode wormen af.

2.

Een meisje van drie jaaren, dat sterk met maaien geplaagd was, kreeg na eene koorts van twee dagen, met veel braaken verzeld, eene rijklijke uitbotting van pokjes, die twee dagen lang met verligting der toevallen duurde. Vier dagen na de uitbotting bekwam ik dezelve eerst te zien. Ik vond
de

de pokjes in het aangezicht, aan handen en voeten zeer talrijk, saamengevloeid, glinsterende en met blaauwagtige putjes, eene snelle pols, veel hitte en dorst, slijmige stinkende stoelgangen, in het geheel geene eetlust, en eene ongemeene kragtloosheid. Ik schreef een afkooksel van *Kina*, *Tamarinde* en *Spirit. Minderer.* voor. Op den volgenden dag werd 'er nog geene beterschap bespeurd, de pokjes zagen 'er niet beter uit, in het aangezicht waren zij echter rooder; de dorst was over, zij was zeer onrustig, had een sterken hoest, en raakte wegens verkoudheid veel vogt door de neus kwijt, de mond en de neusgaten waren met pokjes bedekt, ook kreeg dezelve juist twee kiezen. Ik deed nu alle drie uren 2 Grein *Zinkbloemen* inneemen, pappen om de voeten leggen, en verzachtende klijstereen geven. Op het klijsteer volgde een stoelgang met eenige droppels bloed; dien nacht bragt zij geruster door, den volgenden morgen waren de pokjes voller en derzelve omtrek rooder, de oogen begonnen door de zwelling gesloten te worden, en de dorst kwam wederom. Ik wilde de *Kina* weder doen inneemen, het was echter onmogelijk dat kind iets bij te brengen; 'er werd deswegen voortgegaan met dagelijks vier giften *Zinkbloemen*, elke tot 3 Grein, te geven, onder den drank werd *Vitrioolzuur* gemengd, en elken morgen en avond een klijsteer van *Kina*, van *Valeriaan*-wortel en *Kampher* gegeven. Op den agtsten dag slonk de zwelling van het aangezicht, de pokjes, die tot daartoe wel geëtted en hunne putjes verlooren hadden,

droogden op, zonder dat 'er eene opzwellling en verzwearing aan de handen te vinden was, 'er kwam koude, beeving en benaauwdheid ten voorschijn. Doch het aanhoudenlijk omflaan van warme pappen om de handen, onder het voordgezet gebruik der bovengemelde middelen, waarbij ik 'smorgens en 'savonds nog één Grein *Calomel* voegde — wyl de buik gespannen en de stoelgang zeer hard was — bewerkten, dat op den tienden dag de pokjes aan handen en voeten met een geelen etter gevuld, en de zwellling der uitwendige leden volkomenlijk hersteld werd. Het taaië slijm in de keel werd opgelost, daar volgden eenige stoelgangen met maaien op, de eetlust verscheen weder, en 'er ontstond een pijnlijke harde knobbel onder de kin, waarop een pleister van *Galbanum* met *Sal corn. cery.* en daar over een warme pap werd gelegd. Op den elfden dag was de behandeling en de waarneeming dezelve. Op den twaalfden waren de pokjes in het aangezicht en aan het lijf volkomenlijk opgedroogd, aan handen en voeten etterden dezelve echter nog sterk, het lastigst waren dezelve in den mond, alwaar zij de waare spruw vormden, en eerst na agt dagen genazen, waaraan welligt de meerdere toevloed der vogten door het tanden krijgen eenig aandeel had. De knobbel onder de kin was verdweenen, in wiens plaats twee nieuwe onder de oxelen verscheenen. Vermids ook bij de opdrooging een weinig koorts ontstond, werden 'er nu vlijtiglijk zachte ontlasmiddelen toegediend, en de na drie dagen zacht gewordene knobbels onder de oxelen geopend, waar-

waarop dezelve; door het gebruik van versterkende middelen, binnen weinig weeken volkomenlijk herstelde.

3.

Een frische jonge van 5 jaaren, die een zeer vogtige schurft op het hoofd had, kreeg eene sterke pok-koorts met een hevige braaken, hitte en ijlhoofdigheid verzeld. De uitslag op het hoofd droogde terstond op. Bereids op den tweeden dag der koorts; vertoonden zich ontelbaare kleine wanstaltige pokvlakjes, inzonderheid in het aangezicht. Na dat hij een zacht braak-middel had bekomen, liet ik hem alle drie uuren één Grein *Calomiel* inneemen, klijfsteeren zetten, en op beide kuiten Spaansche-vliegen-pleisters leggen, dat ik wegens het naar binnen geslaagen schurft zeer noodzaaklijk achtte. Hij ijde den geheelen nacht door met groote hitte, doch zonder stuiptrekkingen. In denzelfden toestand vond ik hem ook op den morgen, de pols vol en snel, gestadige persing om te wateren, weinig afgang en de pokvlakjes bijna allen wederom verdweenen. Ik deed 1 Lood *Manna* in water onthouden, innemen, en alle 3 uuren 3 Grein *Zinkbloemen*. Nu werd hij bedaarder; hij kreeg twee stinkende stoelgangen, de hitte verminderde, en des avonds botte de eene nog grootere menigte pokjes dan de eerste reis uit. Ik meende, dat voor dit bloedrijk verhitte ligchaam het *vitriool-zuur* zeer dienstig zoude zijn, en deed hem binnen 24 uuren een half Lood gebruiken. Hierop begon de koorts, wel is waar,

te verminderen, doch daarvoor kwam 'er een water-agrige buikloop, groote zwakheid en het bleek-worden der pokjes in de plaats. Ik bediende mij deswegen wederom van de *Zinkbloemen*, en binnen weinig dagen stonden de pokjes in de beste ettering, en 'er kwamen nu verder geene gevolgen meer. De blaaren aan de kuiten etterden nog eenen tijd lang ongemeen sterk.

4.

Een meisje van agt jaaren, dat in haare eerste jaaren de Engelsche ziekte had gehad, en in de laatste met veele pijnen en zweeren aan de voeten, en met kliergezwellen behebt was, lag bereids zes dagen lang als bezaaid met ingevallene, saamengevloeyde violet-kleurige pokjes; onder een aanhoudenden persloöp; met sterke koorts, groote benaauwdheid, ijlhoofdigheid, beeving der leden en dikwerf krampagtige saamentrekkingen; de tong was zeer beslagen en met pokjes bezet. Tot oogmerk hebbende, om de ontlastmiddelen met versterkende te verbinden, deed ik een afkooksel van *Tamarinde*, *Kina* en *Cremor-Tartari* inneemen, en een mostertpleister op de kuiten leggen; doch de buikloop nam toe en werd wateragtig, de pokjes waren den volgenden dag niet het minst gebeterd, en in het aangezicht waren 'er zelfs eenige opgedroogd; de ijlhoofdigheid was, wel is waar, minder, zij klaagde echter nog over de hevigste hoofd-pijnen, de pols was snel. Ik liet den voorgaanden drank voortgebruiken, voegde echter bij ieder gift alle twee

uuren

uuren één droppel *Laudanum liquidum*. Dit bewerkte in éenen nacht eene magtige verandering. De pokjes werden vol en geel, derzelve putjes verdweenen, en de buikloop hield op. Nu werd de *Kina* nog eenige dagen zonder het *Heulsap* voorgezet, de pokjes etterden op den behoorlijken tijd, en herhaalde ontlastingen gepaard met kwikmiddelen volbragten de geneezing. Daar volgden niet de geringste verplaatsingen op, behalven dat op den rug en aan de voeten de groote saamengevloeide loodkleurige pokken nog lang naderhand etterden; waarschijnlijk door den toevloed der scherpheden in de klieren, want de vóór de ziekte gewoone pijn in de voeten verdween geheel en al, en het kind werd gezonder dan te vooren.

5.

Een meisje van drie jaaren kreeg de koorts met veel buik-pijn en braaken. Ik deed den *Braak-wijnsteen* in water ontbonden inneemen, zij gaf veel slijm en gal over, en de pokjes botteden op den tweeden dag in eene ongemeene menigte, klein, en in het aangezicht geheel saamengevloeid uit. Nademaal ik eene groote hitte, en snelle ademhaaling bespeurde, de pols snel en hard was, en zich de grootste geneigdheid tot ontsteking in de eerste wegen vertoonde, schreef ik een drankje van *Salpeter, tartar. tartaris. Oximel Simplex*, en een weinig *Braak-wijnsteen* voor, *Vitriool-zuur* onder den gewoonen drank, klijsteeeren en pappen. Ook scheen op den vijfden dag na de uitbotting alles wel te

gaan, en den zesden begon het aangezicht merklijk op te zwellen, de koorts was matig, de zedert eenige dagen aanhoudende buikloop schein te minderen. Doch op denzelfden dag veranderde alles, zonder eenige merklijke aanleiding onverhoeds. Het aangezicht begon te flinken, de pokjes werden ledig, zonder aan de handen meer op te komen, 'er ontfrond benaauwdheid, ongeduurigheid, dorst, schorheid, reutelen en hoest, de boven beschreevene moeiëlijkheid van het slikken, tandenknarsen, stuiptrekkingen, en, dat het gevaarlijkste was, de te voren zo gevoelige pijnlijke huid werd gevoelloos. Ik gaf de *Sulphur aurat ant.* tot 2 Grein met even zoo veel *Kampher*, alle 2 uuren in een afkooksel van *Kina*, klijfsteeren met *Kampher*, en legde Spaansche vliegen-pleisters; doch deeze trokken niet, en de toestand was den volgenden dag nog niet met al verbeterd, de stuiptrekkingen werden sterker, het ademhaalen en slikken werd nog bezwaarlijker, de pokjes waren overal ingevallen en op veele plaatsen zwart, de buikloop duurde onöphoudenlijk voort en was zeer stinkend. De ophooping in de borst en de noodwendigheid van een sterk uitdrijvend middel bewogen mij, den *Braak-wijnsteen* te geeven. Doch vruchtloos; dezelve bragt wel eenige reizen braakingen te wege, doch het reutelen, de benaauwdheid, de stuiptrekkingen, namen daarop nog meer toe, de pokjes zagen er zo verschriklijk uit, zo wit als krijt met zwarte vlakjes vermengd, en in den nacht overleed zij. Het hoofd was tot aan haar einde volkomenlijk bevrijd, en zij bleef bij haar verstand, en op

op de plaatsen, daar de Spaansche vliegen tweemaal 24 uren zonder uitwerking hadden, ontfonden na den dood groote blaazen, ten bewijzen der krampagtige opluiking, die eerst door de ontspanning met de dood weggenomen werd. — Dit droevig voorbeeld, een van de eerste kwaadaartigen, toonde mij aan, hoe belangrijk het zij, spoediglijk de *Kina* te geeven, om het zenuw-geftel reeds bij voorraad te versterken en te beveiligen; hoe weinig men zich op de gewoone verkoelende ontlastende methode in onze Epidemie durfde verlaaten; hoe gevaarlijk het zij, braakmiddelen bij eene schielijke verplaatsing der pok-stof op de long en zenuwen te geeven, en hoe zeer het noodzaaklijk zij, op eene werkzaamere, kramp stillend, opwekkend middel te denken, dat ik naderhand in het *Heulsap* vond.

6.

En jongetje van 5 jaaren, van een zeer zwak en zeder ligchaams-geftel, niet vrij van wormen, en tot veelvuldig neusbloeden geneigd, kreeg, na dat hij agt dagen lang met zijne zuster, die de pokjes had, in dezelfde kamer had verkeerd, eene ligte koorts, hij at en fleep weinig, hij had echter noch braakingen noch fluiptrekkingen. Hij kreeg zijne gewoone ontlasting door *Rhabarber* en *Manna*. Op den derden dag vertoonde zich het roodvonk aan de dijen en armen — gelijk ik denzelven dikwerf vóór het uitbotten der pokjes gezien heb. Op den vierden dag werd de hitte fterker, de pols voller, en 'er kwamen enkele pok-vlakken ten voorschijn. Op den vijf-

vijfden dag klaagde hij over pijn in de keel en had eene holle stem, eene sterke koorts, en zijne armen, heenen en hals waren met een hoog scharlaaken-rood bedekt en opgezwollen, de stoelgang was natuurlijk, doch de pis een weinig troebel en stinkend; somwijlen werd hij onverwagts krampagtig saamengetrokken; de pok-vlakjes bleeven in menigte en gedaante als te vooren. Ik deed één Lood *Manna* inneemen, en alle drie uren 3 Grein *Zinkbloemen*. De hitte was den volgenden dag minder, doch hij was mat, slapelig, kon niet overënd staan, en het scharlaaken uitflag bleef hem nog bij. Daarbij kwam nu nog eene geduurige persing tot waterloozing en afgang, met weinige uitwerking. Ik vreesde voor prikkeling van wormen, en gaf deswegen de *Zinkbloemen*, elke gift met één Grein *Calomel* versterkt, benevens een koud aftreksel van de *Kina*. Hij kreeg 'savonds meer hitte, onrustigheid en dikwerf stuiptrekkingen, het welke door klijfsteeren met melk en mostert-pleisters op de kuiten bedaard werd, en op den volgenden dag was hij veel geruster, hij kreeg twee rijklijke ontlastingen met veele maaien, en op den agtsten dag was het scharlaaken uitflag, gelijk ook de meeste pok-vlakjes, verdweenen. Op den negenden dag nam hij wederom dezelfde poeders in, en hij was taame-lijk wel, ook kwam 'er weder een weinig eetlust, de tong was echter meer beslagen, en des avonds gaf hij eenige reizen over, ook verscheenen hier en daar wederom eenige pok-vlakjes. Ik deed hem deswegen op den tienden dag den *Braak-wijnsteen* inneemen, die veel galächtig slijm ontlastte, en de koorts

verminderde. Op den elfden dag verscheenen wederom nog meer pok-vlakjes, diegeenen, die het eerst gekomen waren, vergrootten ongemeen, en zetteden uit, de koorts nam nu wederom toe, en op den twaalfden, juist zeven dagen na dat het scharlaaken uitflag ten voorschijn gekomen was, gebeurde de volle uitbotting, waardoor de arme lijder geheel als overzaaid werd, en het was iets zonderlings, hoe dat tusfchen de groote vroegtijdige pokjes, die reeds opgevulde blaaren hadden, eene tallooze menigte uitflag-vlakken voor den dag kwamen; nothans was de koorts gemaatigd, hij had een weinig meer eetlust, en drie natuurlijke stoelgangen. Ik liet nu dagelijks vier giften *Zinkbloemen* met een weinig *Calomel*, aftreksel van *Kina* en *Valeriaan*-wortel gebruiken, en op den derden dag zag men de het laatst uitgebotte pokjes zich uitzetten, en den gezondheids toestands steeds beter worden. Dagelijks had hij eenige ontlastingen van slijmägtige draaden, en dikwerf met wormen vergezeld. Op den zesden dag begonnen de pokjes in het aangezicht te flinken, en de handen zwollen door het gebruik der behoorlijke middelen op. Nu beterde hij onder gestadige ontlastingen dagelijks. Een knobbel onder den oksel, die thans ten voorschijn kwam, verdween terstond na het toedienen van het aftreksel van *Sene-bladen*. Agt dagen na de opdrooging ontstonden door het al te vroegtijdig genot der frische lucht roode oogen, die echter voor de uit kwik bereide ontlastmiddelen, voetbaden en de roode oogenzalf wel ras weeken.

7.

Een jongeling van veertien jaaren werd van koude, hitte, misfelijkheid, en hevige hoofdpijnen overvallen. Den volgenden dag nam hij *Braak-wijnsteen* in, en ontlastte veel gal en slijm van boven en van onder. Desniettegenstaande nam de koorts toe. Ik deed hem *Salpeter* met *Cremor tart.* en kleine giften *Braak-wijn* innemen. De hitte vermeerderde. Den geheelen vierden dag bragt hij met slaapen en ijlhoofdigheid door, de pols was vol en hard, de huid droog; des avonds werd hij meer dan een kwartier uurs lang koud en stijf. Ik gaf een drankje van *Tamarinde*, *Oxymel Simplex*, *Tartar. Tartarif*, *Braak-wijn*, liet rijklijk *Virriool-zuur* onder zijnen gewoonen drank mengen, de lucht zo koel als mogelijk houden, mostert-pleisters op de kuiten leggen, de voeten in warme melk gedoopte flennellen inwinden, en verzachtende klijsteeren zetten. In dit geval was zekerlijk eene aderlaating zeer wel te pas gekomen, doch de vooroordeelen wilden zulks niet toelaaten. Door de mostert-pleisters verdween, wel is waar, de geneigdheid tot slaapen, hij werd echter veel onrustiger, begon te raazen, sprong dikwerf met een vreeslijk geschreeuw uit het bed, en bragt den geheelen dag zinneloos door, weinige oogenblikken uitgezonderd, waarin hij over hevige pijnen in de linkerzijde, van den navel af tot in de keel, klaagde. Hij vreef geduuriglijk den neus, en het niezen, dat bereids eenige dagen geduurd had, ging heden met stuiptrekkingen verzeld, zo dat hij dikwerf tien, ja twaalf-

rwaalfinaal naar elkanderen niesde, somwijlen zwollen de oogen en de neus op, doch slonken terstond weder. Op de wangen en handen zag men nu enkele roode pokvlakjes, de pols was nog driftig, de adem benaauwd, en de stoelgang moeielijk. Ik vernam, dat hij in zijne kindsheid had wormen gehad. Ik deed hem deswegen alle drie uren 3 Grein *Zinkbloemen* met één Grein *Calomel* en eenige klijsteeren met *Kina*, *Valeriaan-wortel* en *Wijn-azijn* gebruiken, de melk-pappen op den buik en de voeten voordozetten, waarop echter altijd het raazen en schreeuwen eenen tijd lang heviger werd, ook liet ik de mostert-pleisters vernieuwen. Daarop volgde nog geene beterichap, en op den volgenden zesden dag duurden alle die vreeslijke toevallen voort, zonder dat 'er meer pokjes waren ten voorschijn gekomen. Ik voegde nog eenige Lood *Manna* bij het drankje, wyl de stoelgang, in spijt van alle klijsteeren, ook heden ontbrak, en bleef voor het overige bij de behandeling van gisteren. Op den zevenden dag kwam hij even zo min tot zichzelf; dan lag hij ééns in eene stille mijnering en begon aan de dekens te plukken, dan kreeg hij wederom een aanval van hevige raazernij; de pols was ondertusfchen bedaarder, en somwijlen opgezet; tevens begon hij gestadiglijk te spuwen, knerste met de tanden, niesde en hoestte weinig; wanneer men hem op den buik drukte, die een weinig gespannen was, klaagde hij zelfs in zijne zinneloosheid over pijn; de drék-stoffen waren weinig en hard, de pis in eene zeer geringe hoeveelheid, de pokjes kwamen menigvuldiger, ook aan de voeten, ten

voor-

voorschijn, zij waren echter klein, de huid bleef droog. Hij nam bijna in het geheel niets, en spuwde alles uit, dat men ingaf. Des te vlijtiger werden de uitwendige middelen voordgezet, en alle vier uren een klijsteer, dan van melk en zuiker, dan van *Kina* en *Kampher* gegeven. Op den agtsten was de nagt niet geruster, het onbewust zijn den volgenden morgen even zo sterk, en 'er verscheenen herhaalde stuip-trekkingen. Daar de stoelgangen nog steeds hard en weinig voldoende gebleeven waren, en de voornaamste prikkeling in den onderbuik te vermoeden was, liet ik hem een sterk aftreksel van anderhalf Drachma Senebladen, 2 Lood *Manna* en een half Lood *Cremor tart.* inneemen, waarop drie rijklijke ontlastingen volgden en hij geruster werd. De pokjes waren bleek, dezelve begonnen echter toch uit te zetten. Ik liet hem een Spaansch vliegen-pleister in den nek leggen, het vorige afkooksel van de *Kina* voordzetten, en alle drie uren één poeder van twee Grein *Kampher*, even zo veel *Zinkbloemen* en één Grein *Calomel* neemen. Met het krieken van den negenden dag werd hij bedoord, kwam weder bij zijne kennis, en sliep eenige uren gerust; de pols was een weinig sneller, doch zacht; hij klaagde niet dan over de keel, ook was hij schor en spuwde veel; de pis was troebel, doch niet doorzakkende, de dorst sterker, de huid vogtiger, de pokjes rooder, met kleine puntige blaasjes; het blaåttrekkend pleister had sterk getrokken. Ik zettede de gisteren aangewende middelen voort, en deed dikwerf Moer-beziën-sap met *Borax* gebruiken. Op den tienden dag

dag was de toestand des lijders ook zo draaglijk, behalven dat hij zeer ſchor was, en het aangezicht niet wilde opzwellen. De pis kreeg een melkagtig zetſel, de ſtoelgangen waren menigvuldig en met een vezelagtig ſlijm, en met vergaande wormen ver-zeld. Ook vertoonde zich voor de eerſte reis een weinig eelruſt. De geneeswijze bleef dezelfde, en op den elfden en twaalfden dag, waren de pokjes gevuld en gekleurd, en niettegenſtaande hunne grootte menig- toch niet ſaamengevloed. Nu begonnen dezelve in het aangezicht te ſlinken, en daarop volgde eene zeer hevige pijn in den linker arm, die volmaaktlijk ſtijf werd. Warme melk-pappen namen dit toeval weg, dat alleen een gevolg van eene verſterkte kragt der wei-vaten was; want kort daar na zwoollen de handen op, en derzelve pokjes zetteden zich tot berſtens toe uit. Ik voegde nu nog *Senebladen* bij den drank van de *Kina*, en liet de *Kampher*-poeders weg. De opdrooging geſchiede zonder eenige koorts. Nademaal hij eenen zeer goeden eet-luſt kreeg, en zich niet wist te maatigen, volgde daar nog een gezwel aan de voeten en een witte uitlag op, het welk echter door voortgezette ontlaſtingen, vrijvingen, berookingen, door een afkookſel van *Sassafras* en *Kina* verdween.

In dit geval deed klaarblijkelijk de zuivering der eerſte wegen het meeste, zij verlichtte de ontwikke-ling der pok-ſtoffe, en verhoedde de etterings- en opdroogings koorts.

Een meisje van agt jaaren, van een zwak gestel, kreeg, na eene koorts van drie dagen, en bijna aanhoudend ijlen, eene talrijke uitbotting van pokjes, welken van den beginne af met een schriklijk branden verzeld gingen. Zij zetteden niet uit, en de koorts hield niet op. Desniettegenstaande wagtte men tot op den agtsten dag na de uitbotting, eer men mij haalde, en nu ontmoette ik het volgend droevig tooneel: het geheele aangezicht was met eene afwisfelend graauwe, bruine en zwarte huid, die reeds geheel opgedroogd was, bedekt, deszelfs zwellings geslonken, aan handen en voeten groote saamengevloeyde pokken, met diep ingevallene violet-kleurige putten aan de voeten, tusfschen beiden in groote geelgroenagtige waterblaazen verheven. Zij had den geheelen nacht door verbaazend geschreeuwd en geraasd; de pols was snel en klein, de stem schor, de adem reutelend, het slikken bezwaarlijk; daar bij een aanhoudende, niet te stuitene, slijmige, rotagtig-stinkende buikloop; alle leden beevend en saamengetrokken. Ik schreef een sterk afkookfel van de *Kina* met *Tamarinde* voor, *Zee-ajuin*, *Braak-wijn*, warme pappen om de handen en voeten, en een klijsteer met *Kampher*. Den volgenden nacht schreeuwde zij minder, doch anders vond ik al het overige zo als gisteren, de begeerte om te drinken veel heviger, en het slikken moeiëliger, de schorheid zo sterk, dat men volstrektlijk geen geluid hoorde, wanneer zij schreeuwen of spreeken wilde, niet de minste kwijling

ling, veel benaauwdheid en steunen, de pokjes aan handen en voeten ledig, en zonder gevoel, derzelver vlakjes nog donkerder. Thans liet ik alle drie uren drie Grein *Zinkbloemen* met twee droppels *Laudanum liquid* inneemen, den *Kina*-drank van gisteren, en het klijfsteer met *Kampher* voordzeten, ook Spaansche vliegen op den arm en voet leggen. Zij werd toen bedaard; de stem en ademhaaling werd den volgenden morgen ruimer, 'er kwam een ontlasting van dikke drekstoffen, de pokjes aan den hals, aan handen en voeten zetteden aanmerklijk uit, 'er kwamen zelfs nog verscheidene nieuwe kleine pokjes voor den dag, die terstond tot verzwearing overgingen. Daar kwam ook meer sluimering, zij gevoelde echter het branden der pokjes weder; de ontlasting van slijm werd ruimer, ook vertoonde zich eenige kwijling. Ik liet zo als gisteren met de middelen voordvaaren, doch 2 Lood *Manna* tusfchen beiden neemen, om dat men de ontlastingen in den beginne geheel had verzuimd, en een aandrang naar het hoofd zich somwijlen openbaarde. Op den elfden dag waren de pokjes aan den hals en de handen reeds een weinig geslonken, doch de voeten ongemeen opgezwollen en rood, ook de pokjes daar aan volkomenlijk gevuld, en indien ook bij sommigen de blaauwagtige putjes nog niet opreezen, verhief zich echter de geheele omtrek der pokjes als in eene gevulde etterblaas; ter zelve tijd waren op de voetzoolen verscheidene groote waterblaazen ontstaan, welken geöpend zijnde, een wit-geel water ontlasteden. De pols, de kramptrekkingen, de benaauwd-

heid waren ongemeen bedaard, ook kwam 'er een weinig eetlust. Doch hoe zeer dit alles eene uitwerking der konst was, zulks bleek deezen avond duidelijk, op welken zij, ra binnen twaalf uren niets ingenomen te hebben, onverhoeds van eene hevige koorts met benaauwd- en onrustigheid werd overvallen, welke echter na eenige giften van het bovengemelde *Opiat*-poeder met de *Kina* wel ras verdween. De toestand verbeterde nu elken dag onder gestadige ontlastingen en *Kina*-dranken; alleen de schorheid en de hoest wilden nog niet ophouden, tot dat eindelijk eene oplossing van de *Gom Ammoniak* in *Venkel-water* met *Extract* van de *Kina*, *Zee-ajuin* en kleine giften *Braak-wijnsteen* ook deezen volkomenlijk wegnamen. Eenige pokjes op de voeten etterden nog eenen langen tijd, en het duurde nog wel vier weken, eer dat zij alleen kon gaan.

9.

Een jongeling van tien jaaren, die in vroegere jaaren aanmerklijke aanvallen der Engelsche ziekte had doorgestaan, en die nog vóór twee jaaren door een groot etter-gezwel op den rug, dat meer dan 9 weken open was, veel had geleden, genoot het laatste jaar eene zeer goede gezondheid, nam aan kragt en wasdom toe, bleef echter aan zekere krampagtige toevallen onderhevig, die waarschijnlijk wijze door de wormen moesten ontstaan, schoon 'er nog geene werden ontlast. Hij begon naamlijk somwijlen in den nagt hevig te schreeuwen, werd krampagtig

tig faamengetrokken, begon te ijlen, rondöm zich te slaan, kende niemand, schoon hij de oogen open had, en wist daarna zich niets te herinneren. Deze kreeg nu de pokjes in eene zeer groote menigte, doch zonder eenige merklijke toevallen. Hij werd door Braak- en Laxcer-middelen genoegzaam gezuiverd, en alles ging wel, behalven dat de pokjes niet behoorlijk gevuld waren. Op den elfden dag der ziekte, daar reeds de meesten opdroogden, en de zwelling des aangezichts flonk, begon hij te ijlen, en de pols duidde aan, dat hij éene aanmerkelijke koorts had. Ik gaf hem een afkookfel van *Kina*, *Tamarinde*, *Senebladen*, klijfteenen met *Kampher*, en liet mostert-pleisters aan de kuitlen leggen. Hij ijelde op den twaalfden nog, en schreeuwde tusfchen beiden heviglijk, hij had rijklijk ontlastingen, en klaagde in zijne verftandige oogenblikken over den buik en den regter arm, ook minderde de koorts. Op den dertienden dag vermeerderde de pijn, hij schreeuwde verbaazend onder het ijlen, en kreeg eenige onbewuste ontlastingen. Ik gaf eene Emulfie van *Amandel-olie* met een Extract van *Bilzenkruid*, deels tot bedaaring der kramp-trekkingen, deels als een beproefd worm-middel, des avonds een klijfteen met *Heulsap*, en legde een Spaansche-vliegen-pleister op den regter arm. Doch het gefchreeuw hield niet op, het kwam onophoudelijk en op eene onverdraaglijk doordringende wijze wederom, en bij elke schreeuw trok hij den regter arm en den linker voet in de hoogte, welken anders onbeweeglijk lagen, en hij verrok de spieren van zijn aangezicht. Buitendien

lag hij gestadiglijk in eene mijmering, hij sprak weinig en met veel moeite. Ik liet de middelen van gisteren met de *Kina* vermengd, voordgebruiken, omslagen van *Alfen*, *Kamillen*, *Wormkruid* enz. op den buik, en nogmaals mostert-pleisters op den arm en voet leggen. Doch vruchtloos; deeze droevige vertooning duurde tot op den vijftienden dag onder het verbaazendst geschreeuw voort, en van heden af verloor hij de spraak ten vollen. Somwijlen sloeg hij de oogen open, wilde spreken en antwoorden, doch hij kon niet. Het slikken ging ondertuschen goed, de onderbuik was noch hard noch gezwollen, ook hij het belasten zonder pijn; de pokjes waren nu overal opgedroogd, de pols vol en een weinig gespannen, de adem ruim, de onwillige stoelgang duurde voort, heden kwam 'er een sterk stinkend zweet ten voorschijn, de regter arm lag nu geheel onbeweeglijk, en was van de hand af tot den elleboog zuchtig opgezwollen, nogthans ontdekte men nergens eenige roodheid of spoor van eene verzameling van etter. Hij werd nu in een warm bad gebracht, en een nieuw Spaansche-vliegen-pleister op de regter schouder gelegd, de Emulsie met olie, de *Kina* en de uit *Opium* bereide middelen werden voortgezet. In het bad ontstonden 'er groote gele blaaren aan de voeten, en hij bleef eenige uren daarna bedoord, doch met het beginnen van den nacht begon het geschreeuw op nieuw en veel heviger dan ooit. Op den zestienden dag bevond hij zich in dezelfde droevige omstandigheden. Ik deed hem behalven de bovengemelde middelen nog alle 2 uren

1 Grein

I Grein *Calomel* met even zo veel *Muscus* innemen, en klijsteeren met azijn zetten, en nog eenmaal baden, hierop volgden nu draadige slijmige stoelgangen, waar door niet dan verrotte wormen werden ontlast; hij lag in eene gestadige zinneloosheid, waar uit hij slechts eenige oogenblikken met het verschriklijkst geschreeuw, steeds met trekkingen van het aangezicht en van den linker voet gepaard, wakker werd. Deezen avond scheenen zijne oogen een weinig meer bewustheid te kennen te geeven. Doch geduurende den nacht was het schreeuwen en woelen des te erger. Wegens de wormen en kramp-trekkingen, welker eigenlijke zitplaats mij zekerlijk nog onbekend was, liet ik nu alle twee uren 2 eet-lepels vol *Lijn-olie* gebruiken, het baden en klijsteeren voordzetten, en jegens den avond veertig droppels *Laudanum liquidum* in twee giften geeven. Hierop kwam hij eenigzins tot zich zelve, en sprak voor de eerste reis eenige woorden al stamelende, waar mede hij over den onderbuik klaagde. Desniettegenstaande kreeg hij den volgenden nacht den gewoonen aanval van te schreeuwen, welke ook over dag aanhield, hij gaf geenerlei teken van gevoel, zelfs bij het verbinden der Spaansche vliegen, die goed etterden. Nogthans nuttigde hij heden eene groote menigte kerfen, en spuwde zorgvuldig de pitten uit. Hij nam thans alle 2 uren twee Grein *Kampher* met even zo veel *ol. Animal Dippel.*; en toen ook dit geene verandering te wege bragt, besloot ik des avonds, nog de schudding van het braaken, als een voornaam middel ter oplossing van den

wormkramp, te beproeven. Ik gaf hem een scrupel *Ipecacuanha*, zonder werking, daarop twee scrupel met twee Grein *Braak wijnsteen*, doch zulks werkte even zo min, eindlijk vier Grein *witte Iitriool*, en toch geen braaken, maar wel twee stoelgangen. Het geschreeuw bleef gelijk te vooren, eenige reizen gaf hij echter door eenige woorden te kennen, dat hij in het water was gevallen en verdrinken zoude. Op den negentienden dag duurden alle deeze droevige toevallen nog voort, de pols werd tevens sneller en kleiner, de Spaansche vliegen droegen vooräl zeer sterk, en de zucht van den regter arm rees hooger op. Hij nam nu alle 2 uuren twee Grein *Zinkbloemer* met *Kampher* in, en eenige klijstereen met *Bilzerhuid* en *Valeriaan-wortel*. Na dat hij twee Drachme *Zinkbloemen* en een half Drachme *Kampher* ingenomen had, werd hij eindlijk op den twintigsten dag bedaarder, doch zonder te slaapen, hij sprak ook 's middags eenige woorden. Na den middag ontdekte men op den regter schouder, even boven het ravenbeks wjze uitsteeksel, een roode verhevene vlak, die ook kort daarna door drukking van een berste . en boven ééne kan (twee Pond) verschriklijk flinkend bruingeelächtig vogt uitstortte. Eene gelijke roode verhevenheid vertoonde zich op dezelfde plaats van den linker schouder; men opende dezelve, en daar liep niet minder etter-stoffe uit. Doch helaas! na eene volkomene ontlasting uit beide openingen lagen de van het been-vlies onthlootte en op verscheidene plaatsen aangegreepen beenderen van het schouderblad, benevens het sleutelbeen geheel bloot; het licht

licht drong juist in de slijmbeurs van den oksel, en van daar in eene groote holte onder het schouderblad. Des avonds was de pols bedaarder, en hij sliep. Op den één en twintigsten dag kwamen 'er stuiptrekkingen, gelijk die van de vallende ziekte, ten voorschijn, en hij lag zonder eenige kennis, het schreeuwen hield op, de pols bedaarde steeds meer en meer, en aldus bleef hij in eene doodelijke toestand liggen tot op den twee en twintigsten, zijnen geboorte-dag, op welken hij onder stuiptrekkingen den geest gaf.

Bij de opening van het lijk ontdekte men, dat een groot gedeelte van den ledigen darm ontstoken was, en even boven deeze plaats, daar de ledige darm zich met den twaalf-vinger-darm vereenigt, vijf ronde wormen, waarvan twee nog onbeschadigd, drie echter boven de helft reeds verrot, en in een slijmigen draad opgelost waren — juist zo als men bij worm-ziekten de draadige ontlastingen ziet; — de overige ingewanden waren gezond, en nergens eenig spoor van inwendige pokjes te zien. Het hoofd van het opperarmbeen was aan weêrskanten volkomen van het schouderblad afgescheiden: de etterstof had zich onder het geheele schouderblad verzameld, liep tuschen de ribben door, en de spieren van het schouderblad waren gedeeltelijk door den etter verteerd.

De oorzaak van alle deeze jammervolle verschijnselen en van derzelve droevig einde, was zonder twijffel in de wormen te zoeken: deezen verwekten de spraakloosheid, het schreeuwen, de stuiptrekkingen,

gen, de ijlhoofdigheid, zij verhinderden tevens de uitbotting der kinderpokjes en de daaruit voortspruitende vreeslijke verplaattingen; zij verwekten eindelijk door derzelve plaatselijke prikkeling ontsteeking en het koud-vuur in het gedarnute, de naaste oorzaak des doods. De redenen, waarom zij juist hier zulke kwaade en hardnekkige toevallen veröorzaakten, en voor geen één middel wilden wijken, zulks kan deels van derzelve menigte — want 'er waren zekerlijk bereids veel verrot — deels uit derzelve zitplaats voordgespruten zijn; want de prikkeling der wormen is zekerlijk in den twaalfvingerdarm en allen den bovenbuiks-vlecht zo nabij liggenden darmen van eenen merklijk grooteren invloed op de geheele werking des ligchaams, als in verder afgelegenen. Droevig was het voor het overige, dat de diepe zitplaats van deeze met vaste vliessen omringde etterstof, gepaard met de zin- en spraakloosheid des lijders, deszelfs ontdekking niet eerder toeliet, dan na dat hij reeds de verschriklijkste verwoestingen had aangeregt.

10.

Een meisje van vier jaaren kreeg de pokjes in eene buitengewoone menigte. Vermids zij echter geene kwaade toevallen daarbij had, werd ik eerst op den zevenden dag der ziekte, of op den vijfden na de uitbotting gehaald. Ik vond haar met saamgevloede pokjes, inzonderheid in het aangezicht en aan de handen, bedekt. Zij hadden allen viölette of bruine putjes, den omtrek was niet rood, en de huid flets, droog en dof. De pols was gespannen,
de

de adem snel en met een' droogen hoest gepaard, de tong met een vasten witten huid overtrokken, de stoelgang eerder te dik dan te dun, de pis olieagtig. Ik verordende, om alle twee uren 2 Grein *Zinkbloemen* met een afkookzel van de *Kina* met *Manna* in te neemen. Den volgenden dag waren 'er eenige stoelgangen op gevolgd, doch buiten dien niets veranderd, behalven een weinig meer opzwellling van het aangezicht, doch zonder eenig spoor van ettering. Zo was het ook op den zevenden dag, op welken de pokjes in het aangezicht deels als ledige blaasjes, deels als gedroogde schurft zich vertoonden, de pols nog gespannen was, een menigvuldige wateragtige buikloop, beeven der leden en benaauwdheid ten voorschijn kwamen. Zij klaagde weinig over pijnen, zij was, geheel tegen haaren inborst, geduldig en bereidwillig om alle geneesmiddelen in te neemen. Nu werden haar, benevens de bovengemelde middelen, alle twee uren twee droppels *Laudan. liquid.* toegediend, een sterk klijfsteer van *Kina* met *Kampher* gezet, en warme pappen om de handen gelegd. Desnietteenstaande vond ik op den agtsten dag nog geene beterschap; 'er verscheen geen spoor van eenig etter in de pokjes, de putjes werden steeds' zwarter, het opzwellen van het aangezicht en der handen nam niet toe, echter werden hier en daar de pokjes in hunnen omtrek rooder. Ik gelaste even zo als gisteren voorttegaan, doch de ouders, die alles vruchteloos achteden, lieten de middelen weg. Des avonds was de geringe opzwellling van het aangezicht geheel verdweenen, de uitwendige leden koud, de adem benaauwd

naauwd en reutelend, het slikken moeielijk, het hoofd bedwelmd, zij liet den stoelgang onweetens loopen. Ik liet terstond een sterk klijsteer van *Kina* met vier droppels *Naphtha Vitriol.* even zoveel *Kampher*-olie en *Laudanum* geeven, dikwerf een afkookfel van de *Kina* en van de *Arnika*-wortel drinken, en in de dijen en onder de okselen één Scrupel Kwik-zalf invrijven. Zij bekwam daarop jegens den morgen een sterk stinkend zweeten, het hoofd werd ruimer, de adem minder reutelend, echter nog benaauwd, de stem was schor, enkele pokjes aan handen en voeten waren een weinig meer opgevuld, ontstokener en rood-agiger. Het aangezicht was wederom dikker, de handen een weinig opgezwollen, zij sluimerde somwijlen doch zonder stuiptrekkingen en tandenknarsen. Ik liet wederom de Kwik-zalf invrijven, 2 Lood *Kampher* in het bed slooijen, en de overige middelen zo als gisteren voordzeten. Hierop werd zij des avonds leevendiger, verlangde zelfs iets te eten, de schorheid was verdweenen, en de pokjes nog meer opgevuld. Op den tienden dag was alles even zo draaglijk. Daar waren veele pokjes tot het etteren overgegaan; ook ontstonden 'er eenige weiagtige blaaren aan de voeten met roode randen, de opzwellling der handen en voeten nam toe, de adem werd steeds ruimer, de pols was, wel is waar, gespannen, doch harder, het zweeten duurde voort; ook volgden daar eenige dunne stoelgangen op. Ik zettede de behandeling van gisteren voort, en daar ik zag, dat de ettering toch niet kon algemeen worden, liet ik, ter verhoeding van alle verplaatfingen, nog twee blaartrek-

trekkende pleisters, het ééne op den arm, het andere op eene der kuiten leggen. De elfde dag was even zo voorspoedig; doch door eenen mistasting veranderde het geheele toneel. Ik had wegens de rot- en ettering der vogten onder elke fles drank tien droppels van het *Vitriool-elixer* van Haller te doen, aangeraaden. Doch men verstond zulks van elk kopje van dien drank, en op die wijze werden aan het kind binnen de twaalf uren wel honderd droppels toegediend. Daarop volgde omtrend den avond eene sterke koude, flauwten, eene geheele kragtloosheid, eene onwillige ontlasting van de pis en den stbelgang, de pokjes hadden alle roodheid verloren. Eenige giften *Kina* met één lepel wijns, een klijsteer van de *Valeriaan-wortel* met *Pepermint* herstelden ondertusfehen welras de warmte en de levensgeesten weder, en dit toeval was verder van geene kwaade gevolgen. De opdrooging werd nu welhaast algemeen, en het ligchaam werd met eene zwarte dikke korst bedekt, welke eenen affschuwelijken harings-reuk uitdampte, en waaronder nog op veele plaatsen ophooping van etter waren. In dit geval werd nu van eene frische koude lucht, van zuuren, van de *Kina* en ontlastmiddelen gebruik gemaakt, waarbij de koorts op den zestienden dag na de uitbotting verdween, en de eetlust en de slaap volkomen ten voorsfehijn kwamen. De kwaadste plaatsen etterden nog agt dagen, ook ontfonden 'er opzwellingen in de klieren van den hals, die echter door het gebruik van den *Aethiops-mineral.* en van herhaalde ontlastingen werden weggenomen.

I I.

Een kind van één jaar, met eenen dikken harden buik en alle tekenen van verstoppingen in de klieren, bevond zich op den zevenden dag na de uitbotting in dezelve droevige omstandigheden als het voorgaande. De pokjes begonnen, zonder in het minst geëtterd te hebben, optedroogen; de koude aan de uitwendige leden, schorheid, dorst, stuiptrekkingen, enz. kondigden de droevigste uitkomst aan. Ik besloot in dit geval het vermogen van den *Mercurius* te beproeven, en liet in beide dijen eene erte groot Kwik-zalf invrijven, daarbij *Kina* en *Zinkbloemen* gebruiken en een mostert-pleister opleggen. Op den volgenden dag waren de pokjes merklijk gevuld, de geheele huid had meer roodheid, was leevendiger en gevoeliger, het kind lag onrustiger, had echter minder stuiptrekkingen. Ik deed de invrijvingen voortzetten, en daar zij nog geene ontlasting had gehad, voegde ik bij het afkooksel van *Kina* een weinig *Manna* en *Tamarinde*. Doch nauwlijks had het kind daar tweemaal van ingenomen, of daar volgden menigvuldige stinkende ontlastingen op, en tevens eene verschrikkelijke verërgering van den geheelen toestand. De koude der uitwendige leden kwam wederom, de stuiptrekkingen, krampagtige saamentrekkingen, het verdraaien der oogen, een ongemeen korte adem vereischten de spoedigste stremming van dien uitteerenden buikloop. Gelukkiger wijze werd zulks door eenige giften *Laudanum* bewerkt; de warmte en de levensgeesten keerden weder, en op den

den volgenden dag was de ettering in den besten staat, duurde nog eenige dagen met steeds toeneemende ruimte der borst en bedaaring der zenuwen voort, en zij kon toen de *Manna* en *Tamarinde*, met zachte Opiaten gepaard, zeer wel verdraagen, welken, geen zulken uitteerenden buikloop, echter dagelijks eenige dikke verlichtende stoelgangen te wege bragten. Zij werd volkomen hersteld.

De werking van het Kwik, tot bevoordering der ettering was hier middag-klaar. Doch tevens ziet men ook hoe gevaarlijk de minste prikkeling der ontlastmiddelen in het tijdstip der ettering gedurende onze Epidemie kon worden, en hoe belangrijk het altijd was de prikkelenden kracht van den *Mercurius* met het bedaarend vermogen van het *Heulsap* te veréénigen.

 T W E E D E A F D E E L I N G .

OVFR DE WEZENLIJKE VOORDEELEN DER INËNTING,
 ECHE TE EN VALSCHE POKJES, OVER DE UITROEI-
 JING DER KINDERPOKJES, EN ANDERE DAAR-
 TOE BETREKKING HEBBENDE ZAAKEN.

E E R S T E H O O F D S T U K .

*Eenige nog niet wederlegde tegenwerpingen tegen de
 Inënting. — Het leerstetzel van Hofmann.*

Na hetgeene dat Tisfot, en na hem veete ande-
 ren zo schoon en ophelderend, ter aanprijzing van
 deeze weldaadige en godlijke uitvinding hebben voor-
 gedraagen, na eene thans meer dan vijftigjarige on-
 dervinding en na tallooze heilzaame voorbeelden, die
 derzelver lof rondom ons op de overtuigendste wijze
 verkondigen, en de belagchelijke tegenwerpingen van
 eene daarop volgende ongesteldheid, van een korter
 leeven, enz. op het ijverigste hebben wederlegd, zou
 het wel zeer overtollig zijn, over het algemeen nog
 iets tot derzelver aanprijzing te willen bijdraagen.
 Die slechts oogen heeft om te zien en ooren om
 te hooren, kan zich thans van derzelver waardij op
 de gemaklijkste en zinnelijkste wijze overtuigen, en
 wij zijn thans zo verre gekomen, dat niet meer het
 over-

overlijden van een kind aan de ingeënte pokjes, maar dat deszelfs verlies aan de natuurlijken voor elk, die gevoel en geweten heeft, een eeuwigknaagend verwijt moet blijven; want het eerste was het onwaarschijnlijkst geval, het gevolg van onze verstandigste best mogelijke der behoudenis aangewende poogingen; doch dit is een gevolg van onze achteloosheid, van het verzuimen van een reddings-middel, dat de gezonde reden en de ondervinding ons thans als het eenigste en beste als met den vinger hadden aangewezen. In het eerste geval blijft ons nog steeds die vermogende vertroosting over: Een kind, dat de ingeënte pokjes niet doorstaat, zou zekerlijk de natuurlijke nog veel minder hebben doorgegaan; doch in dit geval, hoeveel grooter, en bijgevolg hoeveel knaagender is daar niet de waarschijnlijkheid, dat dit kind, zo het ware ingeënt geweest, niet zoude gestorven zijn? De evenredigheid, die in dit opzicht plaats grijpt, is zo als de sterfelijkheid der ingeënten omtrend die der natuurlijke pokjes, daar van de eerste, over het algemeen genomen, de vijfhonderste, en van de laatste de tiende sterft — derhalven gelijk 50 tot 1 (*).

Doch

(*) Om slechts eenige daadzaaken, tot een nader bewijs, aan te haalen, heeft de beroemde G. R. Hofmann van tijd tot tijd boven de 2000 ingeënt, zonder een enkel te verliezen; ik zelf heb bijna 300 ingeënt, en tot hiertoe nog geen verloren, schoon ik in het geheel niet te streng omtrend de keuze ben, en in het inëntings-gasthuis te *Londen*, daar men alles zonder onderscheid inënt, en in het geheel niet voor-

Doch hoe komt het, dat de inënting desniettegenstaande geene grootere voorderingen maakt, dat zelfs verstandige en opgeklaarde lieden, ja zelfs Geneesheeren, nog in twijffel staan, of zij zich wel overluid en openlijk daarvoor willen verklaren? Zekerlijk hoofdzaaklijk om de volgende redenen:

Vooräl, door den schein eener opzettelijke mededeeling beguicheld, verbeeldt men zich hier en daar nog, dat de inënting aan de natuur eene ziekte opdringe, die dezelve toch thans niet begeerde, dat het eene met geweld veröorzaakte ziekte zij, die derhalven juist deswegen of onvolkomen of gevaarlijk kon uitvallen. Hierop behoef ik echter slechts één enkel antwoord te geeven. De inënting steekt immers dikwerf genoeg in het geheel niet aan, schoon zij nog zo dikwijls werd herhaald, waaromtrent geene andere redenen plaats vinden, dan dat het voorwerp de daartoe vereischte vatbaarheid nog niet bezit, en bijgevolg bewijst zulks klaarblijkelijk, dat de natuur zich niet laat dwingen, zo 'er de gencigdheid nog ontbreekt. Zulk eene inënting werkt niet meer uit dan een vlooibeet, na drie dagen is 'er niets meer van de wonde te zien; de pok-stof is voor iemand, die met deeze eigenäatige vatbaarheid nog niet be-
gaafd

bereidt, werden in het laatste jaar 1500 menschen ingeënt, waarvan slechts drie stierven, daar integendeel in het daar naast staande gebouw, waarin de lijdens, die de natuurlijke pokjes hebben, liggen, 400 geweest zijn, en van deezen Honderd waren overleden. *Z. Hufeland Journal der prakt. Heilkunde, 4. Band. 4. St.*

gafid is, nog in het geheel niet besmettelijk, dezelve bestaat voor hem niet.

Voor het overige kan men zich nog op geene voldoende wijze van derzelve noodzaaklijkheid overtuigen, daar zo veele Geneesheeren van gevoelen zijn, dat niet in de inënting zelve, maar in de toevallige omstandigheden, van de verkiezing des voorwerps, des ouderdoms, van het jaargetijde, der voorbereidings-middelen, de redenen van derzelve bijzondere goedäartigheid te vinden zijn. Het natuurlijk gevolg daarvan is, dat de waarde der inënting daalt, om dat het volgens derzelve meening voltrektlijk hetzelfde moest zijn, of men de pokjes door eene natuurlijke, dan of men ze door eene door de kunst bewerkte besmetting kreeg, verönderfeld, dat men bij den eersten dezelfde voorzichtige maatregelen omtrend de verkiezing, behandeling, enz. in acht nam, als bij de inënting. Wij zouden wederom in die tijden terug keeren, waarin men alles vermeende gedaan te hebben, indien men de pokjes slechts kon koopē, dat is, door de verkeering of door het slaapē bij lijderen, die de pokjes hebben, deed mededeelen, 'en bovendien zou immers een verstandig mensch met recht aan de natuurlijke besmetting de voorkeuze boven de konstige geeven.

Voords is zelfs in de onnatuurlijke gemaklijkheid, in de geheel veranderde gedaante, welke de ingeēnte pokjes onder de toenmaalige behandeling aannaamen, in de dikwerf voorkomende verplaatfingen der pokstof en andere ongesteldheden, die de gevolgen deezzer behandeling waren, eene der voornaamste rede-

nen gelegen, waarom zeer veele verftandige lieden zich niet van de volmaakte gelijkheid deezer en der natuurlijke pokjes, en van de echtheid der eerften konden overtuigen, waarom men dat geene op rekening der inënting ftelde, dat toch slechts een gevolg der behandeling was, en waarom het gevoelen taa- melijk algemeen werd, dat de inënting valsche pokjes voordbrengt, welken deels het ligchaam niet genoegzaam van de pok-ftof zuiverden, en dus ongef- teldheden agterliet, deels de vatbaarheid voor de pokjes niet ten vollen wegnam, en aldus voor de wederkeering niet beveiligde.

Ook vermeende ik te bemerken, dat zelfs in de achteloosheid, waarmede veele Geneesheeren goed- en kwaadäartige, versche en verrotte stof zonder eenig onderscheid tot het inënten gebruikten, de voornaam- ste oorzaak des ontbrekkenden vertrouwens van het algemeen, en der soms ongunstige gevolgen te vinden ware.

Ik dacht deswegen, dat deeze onderstellingen eene veel nauwkeurige overweeging en regeling vereischen, en ik heb in mijne *Waarneemingen over de Kinderpokjes* aangetoond, dat deeze verwijten niet de inënting zelve, maar de overdreevene te veel koude verwekkende en de pokjes terughoudende Methode raakten, dat men door eene behoorlijke inrigting van dezelve door de inënting even zo lang duurende, goed etterende, door de gewoone tijdperken door vloeiende, en van de natuurlijken niet anders dan omtrend derzelve geringe hoeveelheid, omtrend het gevaar en de gevolgen onderscheidene pokjes kon krij-

krijgen; en ik heb met vermaak gezien, dat niet alleen het grootste gedeelte van het geneeskundig publiek, en daaronder zeer aanzienlijke Mannen, met mij daaromtrent overeenstemden, maar dat 'er ook veele niet geneeskundige tegenstreevers der inënting daardoor werden bekeerd, en geen oogenblik meer aarzelden, zulke, schoon door de inënting verwekte pokjes voor echt en volkomenlijk voldoende te houden.

Ik ontmoette echter nog omtrend de eigenlijke oorzaken van de wezenlijke goedhartigheid der ingeënte pokjes, omtrend de verscheidenheid der echte en valsche pokjes, de keuze der pok-stoffe, en andere artikelen, nog zo veel besluiteloosheid en twijffelingen, dat mij deeze stoffen een nog nader onderzoek waardig scheenen, en thans besteede ik des te liever eenige bladzijden daartoe, vermids derzelve beslissing niet alleenlijk op de behandeling der pokjes, maar ook op de overtuiging van het algemeen omtrend de waardij en noodzaaklijkheid der inënting, den gunstigsten invloed hebben zal. Daartoe ben ik des te meer verplicht, nademaal mijne gevoelens grootendeels strijdig zijn met een stelzel, dat veel opziens haarde, en van eenen man afstamt, wiens grooten praktischen verdiensten en wijsgeerige schranderheid zelfs die geenen, welken met zijne gevoelens niet overeenstemden, recht moesten doen wedervzaaren.

Het is eigenlijk het stelzel van Hofmann in het behandelen der Kinderziekte, dat ik hier bedoel, en wiens hoofdzaklijke inhoud bekend genoeg is, om mij van de moeite, hetzelfde hier ter plaats te herhalen, te ontslaan. Het zij genoeg, dat onder des-

zelfs wezenlijke stellingen die beweesing mede behoort, dat de pok-klieren ook zonder eenige ontsteking ontlaaten, en de' wederkeering deezer ziekte onmogelijk maken kunnen; dat bijgevolg, hoe minder pokjes dat'er ontstaan, hoe minder en hoe spoediger dat zij cteren, des te beter en volkomener ware de Kinderziekte te noemen; voords, dat de verbeelding van kooking en verbinding der pok-stof ongegrond zij, en alles op het mindere of meerdere bederf van het vogt der pokken-klieren aankome; dat eindelijk de aanteking door aantasting, inenting of uitwaasfening volkomenlijk eenerlei, en dus de goedaartigheid der ingeente pokjes niet wezenlijk aan dezelve eigen zij, maar van uiterlijke omftandigheden ahang. Vermids nu deeze stellingen in het stelzel van Hofmann volkomenlijk ten gronde gelegd worden, en tegen éénen van deszelfs aanhangeren één voor één bezwaarlijk zouden te wederleggen zijn, zie ik mij genoodzaakt, eer dat ik verder ga, de rederen optegeven, waarom ik dit stelzel over het geheel niet aanneemen, en hetzelfde dus niet als den bevoegden rechter omtrend deeze punten erkennen kan.

1. Volgens de Theorie van den Heer Hofmann is, gelijk men weet, onze geheele oppervlakte van het hoofd tot de voeten met ontelbaare pokken-klieren bedekt, welken dicht naast elkandéren liggen, onder de werktuigen der uitwaasfening behoeren, en het zogenaamd pokkenklieren-vogt afgescheiden (*). Deeze klieren worden nu allen in deeze

ziekte

(*) Z. Hofmanns *Abhandlung von den Pokken* B. I. §. 121. 135.— Cotunnus noemt dezelve Vet- en Slijaklieren.

ziekte door de pok-stof aangedaan, en de uitwerking daarvan is, dat zij allen benevens derzelver ontlast-buifsen onttaarten; waarvan het gevolg is, dat in de-zelven nimmer wederom eenige pok-stof voordgebracht en dus iemand de pokjes niet tweemaal bekomen kan.

Nu vraag ik elken onzijdigen opmerker: zijn dee-ze klieren tot zuivering van ons bloed bestemde, en dus noodzaaklijke werktuigen — en zulks behoorden ze toch te zijn, daar zij onze geheele oppervlakte bestaan, en Hofmann zegt het zelf (*), en is die vogtigheid, welke dezelve geduuriglijk uit de massa der vogten afscheiden, een nadeelig vogt, — en ook dit behoorde zo te zijn, uit den aart, en vermids ze volgens Hofmann zelf zulk eene groote neiging tot verrotting heeft: — waar komt nu, na eene geheele ontaarting der klieren, deze afgezonderde stof van het bloed heenen? Verschriklijk moeten zekerlijk de gevolgen van zulk eene onverhoedsche stilstand van afzondering zijn. — Men bedenke nog éénmaal, deze klieren liggen in onze geheele huid dicht aan elkanderen, zij maaken dus zekerlijk het grootste gedeelte van de uitwaasfemende klieren uit; bij gevolg gaat met de allervoorspoedigst doorgestaane ziekte der kinderpokjes het grootste gedeelte onzer uitwaasfeming — en wel volgens de Theorie van de afzondering der pokstof door de klieren, juist de afscheiding der schadelijkste deelen — verlooren. Nu vraag ik ieder éenen, die slechts met de regels van den gezonden staat des

(*) B. I. § 377. 208. B. II. § 133.

des menschen, en van onze inwendige huishouding bekend is, zou men zich daar, zonder de grootste verstoering van onze natuurlijke gesteldheid, eenig denkbeeld van kunnen vormen? Zou de werking van zo veele Millioenen van zuiverende werktuigen, aan welken ons ligchaam 30-40, ja, misschien nog meerdere jaaren gewoon is — want menigen krijgen de pokjes veel laater — zo op eenmaal zonder de gevaarlijkste gevolgen kunnen afgebroken worden? Zou deswegen niet de voorspoedigste, ja zelfs zonder pokjes doorgestaane pok-ziekte — want de klieren ontaarten ook zonder ontsteking en ettering — het beging van een zieklijken in de uiterste wanorde gebragten gezondheids-toestand moeten zijn? Men weet welke doodlijke gevolgen de schielijke geneezing van eene lang gewoone Fontenel of van verouderde zweeren kan voortbrengen; men weet, welke gevaarlijke verplaatsingen de slechts voor eenen korten tijd naar binnen gedreevene uitwaasfemings-stof kan veroorzaaken; en zulk eene totaale terugdrijving zoude zonder eenig nadeel kunnen geschieden? — Men zegge niet: „ Daar word nu geen kliervogt meer voortgebracht, bij gevolg kan dezelve geen nadeel toebrengen.” — Waarheenen komt dan nu die stof, welke tot hiertoe tot dat einde afgezondert werd; en zou dit niet met de opgedroogde Fontenellen hetzelfde geval zijn? — Waarlijk zulke omwentelingen, zulke omkeeringen der orde van zaken kan onze natuur niet verdraagen. En hoe kan men zich toch verbeelden, dat de long en de nieren, de eenigste werktuigen, die be-

behalven het gedarmte daartoe overblijven, terstond en zo gewilliglijk de werkzaamheden der huid zouden willen en kunnen overneemen? Zulk een zo edel en prikkelbaar werk-tuig, als de long, dat door de slechts voor een oogenblik daarheenen verplaatste uitwaasfemings-stof bereids zo heviglijk geprikkeld en zo gevaarlijk aangedaan kan worden, zoude zo aanstonds voor altoos de verrigtingen van ontelbaare huid-klieren op zich nemen, en een rottig voor de huid bestemd vogt kunnen afscheiden? Haar vatbaarheid zou zelfs daaromtrent niet voldoende zijn. — En de nieren? Behalven de zo even gemelde en hierop toepasselijke tegenwerpen, heb ik toch nog nimmer kunnen bemerken, dat 'er iemand na de pokjes dubbel en drie-voudig meer en veranderde pis ontlast hebbe, en even zo min heeft zich in de ontlastingen door de darmen enige verandering vertoond.

Bijaldien echter deeze klieren *geene noodzaaklijke, geene door de natuur tot de gewoone zuivering des ligchaams bestemde werktuigen*, zijn, maar slechts met dat oogmerk geschapen, om éénmaal voor het aankomende gift der pokjes tot eene werkplaats te verstrekken: tot welke onbeschrijflijke valsche gevolgtrekkingen en ongerijndheden zoude ons zulks niet verleiden? Een oneindig getal van menschen zoude dus deeze menigte van werktuigen 20—30 en meerdere jaaren vruchtloos en zonder derzelve bestemming te bereiken, met zich rond draagen; veelen hun leeven lang! — Het geheele menschelijke geslacht der oude waereld tot 600 jaa-

ren na de geboorte van Christus — wanneer de pokjes het eerst verscheenen — droeg derhalven deezen onnutten onbestemden last der pokken-klieren geheel vruchtloos, de Samojeeden en Groenlanders tot in het midden deezer eeuw, en nog zijn 'er in de Zuid-zee eilanden, die tot nog toe geene gelegenheid gehad hebben haar pok-klieren te gebruiken. — Hoe kan men toch de wijsheid der natuur op zulk eene wijze in klein achtig brengen, zo dat men van dezelve zou kunnen vermoeden, dat zij ons een geheel eigenäartig toetel ter verwerking van een kwaad had verleend, dat toch niet noodzaaklijk is, dat zo veele jaaren in het geheel niet aanwezig was, en dat, zo wij slechts wilden, zeer wel wederom geheel en al zou kunnen uitgeroeid worden? Zoude ons deeze beweesing niet wederom tot het oude, God dank! nu vergeetene bijgeloof moeten terugbrengen, dat het mede tot onze natuurlijke bestemming behoorde, de pokjes gehad te hebben?

Kortom, ik mag van beide gevoelens kiezen, het welke ik wil, ik kan 'er toch niet wijs uit worden, en — een derde heeft geene plaats.

2. Deeze pok-klieren, de voornaamste grondpijlaaren van het Hofmannsche stelsel, van welker daarzijn men zo vast overtuigd is, heeft nog niemand gezien. „Hoe?” zal men mij tegenwerpen, „niet alleen Hofmann, maar ook Cotunni hebben dezelve immers in hunne ontleedkundige lesfen met het mes in de hand aangewezen, en Hofmann heeft zelfs platen van Cotunni, als met zijne waarneemingen volkomenlijk overeenstemmend,

mend, laten naargraveeren.” Doch hier zien wij niet dan ontstokene en zweerende pokken-puistjes, en deeze platen bewijzen dus ook verder niets, dan dat de werkelijke pokjes altijd in eene huid-klier hunne zitplaats hebben. En zulks ontkent immers geen mensch, ook kan men zulks reeds uit de overeenkomst van andere scherpe stoffen, welken huid-uitflag veroorzaken opmaaken, die ook altijd in de klieren verplaatst, daarin verwerkt en afgescheiden worden. Doch zou nu daaruit volgen, dat dit eigenaartige reeds te vooren voor de kinderpokjes bestemde klieren zijn, en als zulken bereids in eenen gezonden toestand aanwezig geweest waren? Volsprekend niet. Zou zich dan daaruit het bestaan van die tallooze klieren laten bewijzen, die zonder ontsteeking en ettering, geheel onzichtbaar, bij de kinderpokjes ontaarten? Even zo min. Ja zelfs de voornaamste verdedigers derzelven stemmen omtrend derzeiver hoedanigheid niet overeen; Cotunni noemt dezelve vet en slijmklieren, dus niet onderscheiden van anderen klieren der huid, Hofmann daarentegen beweert, dat zij geheel en al daarvan verscheelden (*). Ik herhaal het dus nogmaals: Deeze oorspronkelijke aangeboorene pokken-klieren — in den Hofmannschen zin van het woord — heeft nog geen sterving gezien, en voor mij is het onbegrijpelijk hoe dat men van derzeiver aanwezig, als eene volgens de ondervinding uitgemaakte zaak, met zulk eene overtuigende zekerheid spreken, en een daarop ge-

(*) Z. B. I. § 96. 203.

gebouwd stelzel voor onwankelbaar houden kan. Ten dien einde zou de Hr. Hofmann ons deeze klieren in de huid van iemand, die de pokjes nog niet had gehad, moeten aantoonen, en tevens de bijzondere kenmerken kunnen opgeeven, waardoor dezelve zich van allen anderen klieren onderscheiden; hij zou ons ten minsten toch eenig onderscheid in de uitwerking der huid-klieren van eenen, die de pokjes nog niet, en van eenen, die ze reeds doorgestaan had, moeten kunnen aantoonen. Zo lang als dit alles echter niet geschied, zal men mij verschoonen, indien ik in die ontleedkundige ontdekking, wel is waar, eene waardeerbare bevestiging der waarheid, dat de werkelijke pok puistjes steeds in eene huid-klier voordgebracht worden, vindde, doch daarentegen het denkbeeld van vooraf aanwezig zijnde pokken-klieren nog steeds voor hersenschimmen blijf houden.

3. Doch volgens het stelzel van den Heer Hofmann moeten niet alleen de pokjes, maar ook de Mazelen, de *Pian* — tot nog toe slechts in Amerika bekend — de water-pokjes enz. ieder zijne eigene, even zo' wel als daar dicht aan elkanderen liggende, over de geheele huid verspreide klieren hebben, om dat zij aan dezelfde wetten gehoorzaamen, gelijk de pokjes, en niet tweemaal wederom komen. Welk eene tallooze menigte van niet dan tot ziekten bestemde werktuigen zou zulks zijn! Ik kan naauwlijks begrijpen, hoe dat ze allen zouden plaats vinden. Ten minsten zou alsdan de geheele oppervlakte van den mensch niet dan een bouwland

voor ziekte-stoffen zijn. En in welk eenen toestand zou zich een mensch moeten bevinden, die alle deeze ziekten gelukkiglijk had doorgestaan, en dus nu, deeze werktuigen ontaart zijnde, het gebruik en de werkzaamheid van bijna zijne geheele huid had verlooren. Gezond zou hij toch onmogelijk kunnen zijn. Voords, hoe is het toch mogelijk, dat 'er bij zulken talloozen digt aan elkanderen liggenden klieren niet eenmaal eene mazel-klier door de onmiddelaar aan dezelve grenzende ontstokene pok-klier mede aangestooken, en dus door rotting van het daarin opgeslotene vogt te gelijk met de pok-stof ook mazelen-stof, of omgekeerd, voordgebracht werd? — Inzonderheid is dit van de valsche pokken onbegrijpelijk: want, schoon zij, volgens Hofmann, insgelijks hunne geheel eigene, van allen anderen onderscheidene klieren hebben, moet toch hun vogt en hun maakzel verbaazend veel gelijkheid met dat der waare pokjes hebben, om dat de verschijnzelen zo sterk naar elkanderen gelijken; en daar zou het derhalven zeer gemakkelijk mogelijk moeten zijn, dat deeze te gelijk met de waare pokjes, of omgekeerd, voordgebracht werden, dat wij toch niet vinden. — Doch dat bovendien sterk aan deeze Theorie doet twijffelen, Home entte immers de Mazelen met bloed in, niet met het klier-vogt, en wel met het best gevolg.

4. De tweede grond, waarop het stelzel van Hofmann gegrondvest is, is die beweering: dat de besmetting door de enkele rotting van het klier-vogt ontstaan zoude, dat de rotting en ettering een
nood-

noodzaaklijk gevolg van de warmte en insluiting der dierlijke vogten moest zijn, en dat om die rede het pokgift in zulke klieren werd besloten. — In het vervolg zal ik echter aantoonen, hoe veel dat 'er op het eerste te zeggen valt, en dat de warmte en insluiting tot de rotting en ettering in een *leevend ligchaam* bij lang niet voldoende zijn. Thans zij het mij slechts geoorloofd aantemerkten, dat zelfs volgens de grondbeginzelen van Hofmann in het geheel geene volkomene opsluiting in de pokkensklieren mogelijk is, nademaal, indien ook de ontlastbuifen gesloten waren, zulks toch de terug drijvende vaten onmogelijk kunnen zijn, wijl anders de opslurping van de pokstof, die Hofmann zelf toestaat, ook onmogelijk zoude zijn. Bij gevolg kunnen ook daardoor de bedorvene rottende deeltjes van het klierogt, ontnomen worden, en alsdan is 'er, zo lang als zulks geschied, een waar bederf in den Hofmannschen zin, in het geheel niet mogelijk.

5. Indien het waar is, dat alle pokken-klieren gedurende de kinderpokjes ontaarten, en daardoor volkomenlijk onbekwaam worden, om immer wederom eenige vogtigheid optencemen, hoe is het dan mogelijk, dat 'er desniettegenstaande, na volkomen doorgestaane pokjes, toch nog eene plaatselijke besinnetting, ja, zelfs eene werkelijke vermenging en voortbrenging eener nieuwe pokstof geschiede, gelijk zulks de voorbeelden van Quier en Watson onwiderspreeklijk bewijzen, welken lieden, die al lang de natuurlijke pokjes hadden doorgestaan, inënteden, en uit de inëntings-wond, van welke dec-

zen

zen toch de pokjes niet weder kreegen, anderen met de beste gevolgen inënteden?

Dit zij voldoende, om te doen blijken, dat het stelsel van Hofmann voor mijn verstand nog niet dien trap van klaarlijkheid en onfeilbaarheid bezit, om het geene, dat niet daarmede overëenstemt, reeds deswegen voor onregelmatig te houden, gelijk men van mij gevergd heeft; en ik ga nu tot de nauwkeurigere overweeging der boven aangehaalde punten over.

T W E E D E H O O F D S T U K .

Over de wezenlijke goedäartigheid der ingeënte kinderpokjes.

Zedert langen tijd had de zo aanmerkelijke goedäartigheid der ingeënte pokjes onder alle luchtstreeken en behandelingen, en derzelver zo geringe sterfelijkheid aanleiding tot die vraag gegeven, welken dan toch de redenen van deeze zo voorname goedäartigheid waren? Men heeft verscheidene gisfingen geuit, dat dezelve in de verkiezing van het voorwerp, in de voorbereiding, in de behandeling te zoeken ware, of wjl bij de natuurlijken de besmetting inwendiglijk, bij de ingeënten echter uitwendiglijk geschiede.

Vermids ik echter bemerkte, dat men alle voorbereiding weglaten, en toch even zoo voorspoediglijk

lijk kon inënten; dat men zonder verkiezing van het voorwerp, onder de ongunstigste omstandigheden, bij de verschillendste behandeling inëntede, en nogthans in vergelijking met de natuurlijke pokjes nog altijd veel gelukkiger was; dat men in weêrwil van alle poogingen en van dezelfde voorbereiding, toch nimmer aan de natuurlijke pokjes denzelfden trap van goedäartigheid kon geeven: meende ik de redenen van derzelver goedäartigheid volstrektelijk in de wijze der mededeeling van de pok-stof, en niet in de toevallige omstandigheden te moeten zoeken. Geheel en alleenlijk in de verscheidenheid der mededeeling van buiten en van binnen kon de oorzaak ook niet gelegen zijn, wijl ook bij de inënting het inädemen der pok-stof niet geheel kan worden verhoed, en wijl daarentegen het doorslikken van pok-rooven geene gevaarlijkere ziekte veröorzaakt, dan de natuurlijke besmetting door aantasting.

Het onderzoek hiervan is natuurlijker wijze tweeledig: vooreerst, zou de goedäartigheid wel eene wezenlijke eigenschap der ingeënte pokjes zijn? En ten tweeden, op welk eene wijze zou de mededeeling der pok-stof door de inënting deeze ziekte zo goedäartig kunnen maaken?

Zo min als het eerste eenige betooging schijnt noodig te hebben, heeft mij echter de ondervinding geleerd, dat zelfs schrandere Gencesheeren nog daaraan twijffelen, en den geheelen voorrang der ingeënte pokjes op rekening der toevallige omstandigheden stellen. Deezen te overtuigen, en tevens aan het publiek de zekerste bewijzen van de waarde
en

en noodzaaklijkheid der inënting te geeven, zal ik hier de belangrijkste en alleen op de ondervinding streunende gronden, die vóór de wezenlijke goedäartigheid der pokjes zijn, bijëen plaatfen.

1. Het word door eene menigte van voorbeelden beweezen, dat kinderen, die men geduurende de algemeene heerschende kwaadäartigste kinderpokjes had ingeënt, nothans de goedäartigste pokjes kreegen — verondersteld, dat ze niet bereids door de natuurlijken besmet waren. Murray (*) verhaalt daarvan veele gevallen. Brinkmann entede geduurende ééne der kwaadäartigste algemeen heerschen- de kinderziekte te *Cleef* boven de zestig kinderen in, welken gedeeltelijk midden onder de kwaadäartigste pokjes leefden, en verloor daar geen één van, ja zelfs waren de toevallen niet met al van die der goedäartigsten onderscheiden (†). In *Boston* reddede men insgelijks geduurende de kwaadäartigste Epidemie veelen door de inënting (§). Bij eene der aller- kwaadäartigsten Epidemiën te *Minden*, waarin van de vier lijderen één stierf, entede de Dr. Rosenbach 43 kinderen in, van welken slechts twee, wyl ze bereids door de natuurlijke pokjes besmet waren, overleden (**). De Heer Wichmann entede geduurende de kwaadäartigste Epidemie te *Hannöver* met het gelukkigst gevolg de pokjes in (§§).

ni

(*) *Z. Insitien. Hist.* p. 80.

(†) Op de aangehaalde plaats, bl. 65.

(§) Op dezelfde plaats.

(**) *Z. Sammlung aus dem Hannöv. Magazin.* 2 B.

(§§) Aldaar

ni entede insgelijks 50 in, geduurende eene gevaarlijke algemeen heerschende kinderziekte en geen één overleed daar aan. Zonder van andere voorbeelden gewag te maaken (*).

Ik

(*) Een nog laater voorbeeld uit mijne eigene praktijk moet ik hier toch nog aanhaalen. In dien tijd, waar in de pokjes kwaadäartig waren, kreeg ééne van de twee zusteren, welke bereids in het voorjaar vruchtloos ingeënt waren, de natuurlijke en zeer kwaadäartige pokjes. De tweede zuster was tot de uitbotting daarbij gebleeven, gaf echter nog geenlei blijken van ziekte, en nu ontstond 'er de vraag: of ze nog zoude en konde ingeënt worden. Het eenigst gevaar daarbij was, dat zij reeds natuurlijk kon besmet zijn, en na de inënting natuurlijke kwaadäartige pokjes krijgen, en daar aan sterven, waar door de goede naam der inënting, en ook des Geneesheeren sterk zoude kunnen bezwakt worden. Doch deeze bedenkingen, inzonderheid op plaatsen, daar de inënting reeds overlang was ingevoerd, hebben mij nimmer overgehaald, maar alleenlijk de grootere waarschijnlijkheid, de lijders nog door de inënting te redden, en de toestemming der ouderen, die verstands genoeg bezaten, om in te zien, dat hun kind, zo het ook besmet ware, door de daarbij komende inënting niet zieker zoude worden, en daarentegen zo het nog niet door de natuurlijke pokjes besmet ware, thans door de inënting nog aan het gevaar der kwaadäartige, doodlijke of misvormende pokjes zoude kunnen ontrukkt worden. — De inënting geschiede deswegen terstond, na dat die kleine van haare aan de pokjes ziek liggende zuster afgezonderd was; op den behoorlijken tijd verscheen 'er eene geringe koorts en eene uitbotting, die omtrend 40 pokjes mogt bedraagen, over het geheel eene zeer gemaklijke en goedäartige ziekte, welke duidel'ijk bewees, dat ook bij kwaadäartige algemeen heerschende kinderpokjes, en onder soortgelijke omstandigheden, de inënting goedäartige pokjes kan voordoren.

Ik wil echter hier mede niet staande houden, dat het niet wijzer en beter zoude zijn, wanneer men de gelegenheid daartoe heeft, de inënting buiten den tijd eener kwaadäartige algemeen heerschende kinderziekte te verrigten. Doch dit bewijzen evenwel de bovengemelde voorbeelden onloochenbaar, dat zelfs *bij de kwaadäartigste Epidemiën de ingeënte pokjes nog altijd naar evenredigheid oneindig goedäartiger uitvallen.* En ik druk hier ter plaatse gaarne mijn zegel op het geene, dat de voortreffelijke Hensler zegt: „Wanneer bij eene zwaare algemeen heerschende kinderziekte de bekommerde vaders en beevende moeders mij huune kinderen ter inënting overleeverden, zoude ik wreed zijn, indien ik één oogenblik in bedenking stond, en niet door de inënting aan de gewoonlijke besmetting zo veel mogelijk haare slagtofferen ontrukte.” Zou dan een reddings-middel niet het noodzaaklijkst zijn, wanneer het gevaar op het hoogst is? En wat zou men van hem zeggen, die zulks den om hulp roependen wilde weigeren, alleenlijk om den goeden naam van het reddings-middel niet op de weegschaal te zettén?

2. Men heeft in den zomer bij heet ongezond weêr ingeënt, en de pokjes vielen wel uit. Behalven andere voorbeelden, zal ik slechts dat van D. Leporin te *Nienburg* aanhaalen, die in de grootste hitte des zomers, en nog boven dien gedurende eene kwaadäartige algemeen heerschende kinderziekte, veele kinderen met de gelukkigste uitkomst inëntede. — Zelfs van mijne inëntingen vielen 'er twintig in de heetste dagen voor, zonder dat ik gevaarlijke

toevallen daarbij heb ontmoet. Ja zelfs de Hr. Turdesq, een beroemd de inënting oefenend Geneesheer in *Frankrijk*, verzekert (*), dat hij het liefst in *Juulij* en *Augustus* inëntte, dat in dien tijd de pokjes talrijker, voller, wel gekleurd en van een heter soort waren, dan op elken anderen tijd, en dat de inënting in de Honds-dagen het beste middel ware, om volkomene en echte pokjes te verkrijgen.

3. Men heeft kinderen van elken ouderdom, zwaklijke, tanden krijgende, met wormen behepte ingeënt, en evenwel gemaklijkere en goedäartigere pokjes verkreegen, dan wanneer de natuurlijken dergelijke voorwerpen overvallen.

4. Men vindt ook in zulke landen, waarin men zonder eene zorgvuldige verkiezing inënt. — b. v. in *Engeland*, *Lijfland* enz. — dat zich de ingeente pokjes door eene bijzondere gemaklijkheid der toevallen en eene ongemeene geringe sterflijkheid onderscheiden, zo dat men ten hoogsten op 3 of 400 ingeënten één sterfgeval kan rekenen. Ook dit, dat 'er bijna nimmer, zelfs bij sterk zweerende en talrijke ingeente pokjes, naaden ontstaan, moet tot een bewijs van eene eigenäartige goedäartigheid verstreken.

De Hr. Sutton, die 16000 inëntede, kon toch zekerlijk niet de zorgvuldigste verkiezing in acht nemen. De Prediker Eifen, die dezelve bij honderden inëntte, en als een geestlijke niet eenmaal de ter verkiezing vereischte kennis had, even zo min. En wie

(*) Z. *Fr. de l'insertion de la petite verole*. 1787.

wie zou 'er toch wel in *Circasfiën*, alwaar het inenten een beroep der moederen en oude wijven is, die verkiezing doen? Integendeel weten wij, dat aldaar alles door de bank ingeënt wordt, en nogthans blijft de inënting, ook bij deeze onbeschaafde volken, die zekerlijk alleen naar in de oogen vallende voordeelen oordeelen, in aanzien.

Ik kan onmogelijk de al te groote benaauwdheid goedkeuren, waarmede eenige Geneesheeren de voorwerpen ter inënting uitzoeken, en allen daarvan uitzonderen, bij welken men slechts op eenige wijze eene slegte uitkomst zou te vreezen hebben. Waarom zouden wij toch zulk eene weldaadige uitvinding zo sterk willen bepalen, en dezelve juist hun onttrekken, voor welken zij het allernoodzaaklijkst is? Zoude ons zulk niet verdacht moeten maaken, als of wij meer voor onzen goeden naam dan voor den nood des menschdoms zorg droegen? Wie heeft 'er wel de verligting, die de inënting zo onbetwistbaarlijk aan de pokjes mededeelt, het meest van nooden, de gezonden of de ziekelijke? Zonder twijfel de laatste, want de eerste staat ook wel de natuurlijken door. En hoe menig één van de geenen, die een op zulk eene benaauwde wijze kiezend Geneesheer uitfluit, had nog wel door de inënting kunnen gered worden, dáar hij nu eene prooi der natuurlijke pokjes werd? — Mijne grondregel bleef steeds deeze: Is het waarschijnlijk, dat een kind de ingeënte pokjes bezwaarlijk zal doorstaan, dan is het ook zeker, dat het de natuurlijke pokjes in het geheel niet uithoud; en mag nu de Geneesheer, voor wien het behoud des lee-

vens ten hoogsten belangrijk behoorde te zijn, nog in bedenking staan, of hij het nog mogelijke reddings-middel bij de hand wil vatten? — en de groote *Camp* er zegt (*): „Ik houde het voor zeer ongepast, de inënting alleen bij gezonde lieden te onderneemen, en de zieken daarentegen aan hun droevig lot over te laten. Mijne waarneemingen kunnen ieder éenen overtuigen, dat de inënting, van welk eene hoedanigheid een ligchaam ook zij, zekerlijk te waagen is, waeneer 'er eene algemeen heerschende kinderziekte voor het gevaar der besmetting doet vreezen.” En bladzijde 45: „Ik voor mij, die de inënting alleen uit een lofwaardig oogmerk uitoefene, zonder mij deswegen te bekommeren, of 'er wel iemand mijne methode zou willen volgen, of niet, en zonder mij aan de gevolgen, indien ik slechts van mijn prijzenswaardig oogmerk overtuigd ben, te stooren, zou geen oogenblik in bedenking staan, om, zo ras als 'er zich tekenen van besmetting in een huisgezin vertoonden, allen overigen ook de pokjes inteënten.”

5. Bijaldien het onderscheid tusschen de natuurlijke en ingeënte pokjes alleen in de behandeling en andere toevallige omstandigheden ware gelegen, als dan zou een voorwerp, dat met dezelfde zorgvuldigheid uitgezocht, voorbereid en op dezelfde wijze als bij de inënting behandeld was, de natuurlijke pokjes even zo gemakkelijk krijgen. Nu heeft men echter verscheidene voorbeelden, dat dergelijke lieden, die juist zouden ingeënt worden, door de natuurlijke pok-

(*) *Z. Anmerk. über die Einimpfung* bl. 36.

pokjes werden besmet, en in spijt van de beste behandeling de kwaadäartigste pokjes kreegen en sterven. Ik zelf heb op die wijze eenen broeder verlooren, die reeds volgens alle regels tot de inënting voorbereid was. Bij gevolg moet het onderscheid der goedäartigheid uit de inënting zelve voordspruiten.

Het blijft dus, volgens mijne overtuiging, eene uitgemaakte zaak, dat in het wezenlijke der inënting, in de bijzondere wijze van mededeeling der pokstof, de oorzaak van derzelve goedäartigheid te zoeken zij: deeze vermeen ik nu in de volgende punten gevonden te hebben.

I. Bij de inënting verschijnt altijd de plaatselijke pokken-ziekte het eerst, vóór dat de algemeene ontstaat; dat is te zeggen, de pok-stof word eerst eenen tijd lang in de wond der inënting opgehouden, voorbereid, en verwerkt, tot ze van daar uit aan de geheele massa der vogten word medegedeeld. Deeze plaatselijke ziekte is niet anders, dan eene door de prikkeling der vreemde stof (der pok-stof) verwekte pooging der natuur, dezelve door ontsteeking en ettering uittedrijven, te ontwikkelen, volgens de kunstmaatige uitdrukking der afzonderings-Theorie, dezelve te kooken, onschadelijk, en met onze natuur overeenstemmender te maaken. Men kan dus met zekerheid vaststellen, dat wij bij de inënting de pok-stof niet zo, als ons dezelve in de huid werd gelegd, maar met onze vogten overeenkomstig en gelijksoortig gemaakt, en dus verzacht, in onze inwendige deelen opneemen, daar integendeel bij de

natuurlijke besmetting, waarin nog bovendien de long en de maag de gewoone eerste punten zijn, die daardoor aangedaan worden, dezelve in haare volle kracht en ontärtting onmiddellijk naar de edelste werktuigen word toegebracht. — Op die wijze laat het zich ook verklaren, hoe dat de meeste koorts-stoffen, wanneer zij door de inënting worden medegedeeld, zulk eene uitmuntende verzachting verkrijgen. Van de Mazelen, van de Vee-pest, waarin die andere voordeelen der inënting in het geheel wegvallen, heeft men daaromtrent de heilzaamste ondervindingen. Zelfs heeft men de pest midden in de algemeen heerschende besmetting ingeënt, en derzelve kwaadaartigheid daardoor verminderd, gelijk Samoilowitz betuigt.

Bij de natuurlijke pokjes ontbreekt dit tijdstip der plaatselijke aansteeking en gelijkslagtigheid geheel en al, eenige zeldsaame gevallen uitgezonderd, waarin ook bereids eenige dagen vóór de uitbotting de zogenaamde Moeder-pok verschijnt, en die zich insgelijks door eene bijzondere goedäartigheid onderscheiden. — Is dat deeze plaatselijke pokken-ziekte werkelijk nog bepaald blijft, en de pok-stof aldaar nog niet overäl verspreid is, zulks ziet men duideljk daaruit, dat men deeze plaatselijke pokjes in eene aanmerkelijke menigte kan gehad hebben, en nogthans van de algemeene besmetting bevrijd kan blijven. Ja zelfs kan deeze plaatselijke besmetting bij zulke voorwerpen plaats grijpen, die de pokjes bereids volkomenlijk hebben doorgestaan, en wel in zulk eenen graad, dat men anderen met derzelve stof kan inënten.

Ik voor mij weet niet, wat men daartegen zou kunnen inbrengen, dan alleenlijk die grondstelling van het stelsel van Hofmann: de pok-stof moet, zo als elke dierlijke vogtigheid, door warmte en insluiting, rotziger en dus kwaadartiger worden. Doch men verschoone mij, indien ik zulks volstrektlijk niet kan toestaan; want

Ten eersten, zou hieruit noodzaaklijk moeten volgen, dat de ingeënte pokjes veel gevaarlijker dan de natuurlijke moesten zijn, want bij de eenen is immers de pok-stof eenen tijd lang in eene klier beslooten, bij deezen niet, daar werkt ontsteeking en hitte op, en dezelve zou dus een veel hoogerengraad van rotting en bederf moeten aanneemen; waarvan wij toch in het geheel juist het tegendeel waarneemen.

Ten tweeden. Deeze geheele grondstelling is te werktuiglijk en zonder eenige oplettenheid op het bezielde ligchaam. Zekerlijk verrotten de doode dierlijke vloeibaare stoffen, in een vat ingeslooten, en aan de warmte blootgesteld; doch zou dan daaruit volgen, dat zulks alles ook in een leevend ligchaam moest geschieden, waarin de levenskrachten gestadiglijk daarop werken? — Ook zo is het gelegen met de bederfweerende middelen. Men was al lang overtuigd, dat al, dat de verrotting aan het verkorvene vleesch kon verhinderen, zulks ook aan het leevende moest doen; doch men ontdekte eindelijk, dat de verrotting in leevende ligchaamen geheel andere oorzaken heeft, en aan geheel andere wetten gehoorzaamt, dan die in de doode, dat het bij de andere meer op de versterking der levenskrachten, dan op

verbetering van den reuk aankome, en dat menig een van deeze bederfweerende middelen, wanneer het tevens op eene verzwakkende wijze op de levenskrachten werkte, de verrotting eerder vermeerderde dan verminderde. — Men bedenke noch:

1. De ondervinding leert ons, dat de dierlijke vogten zeer lang in een leevend ligchaam kunnen ingeslooten zijn, zonder te verrotten. Men heeft voorbeelden, dat zich het bloed veele jaaren lang in het geslooten maagdevlies, in de baarmoeder en de scheede heeft opgehouden, zonder in het minst te bederven: juist zo als het water in eene Zak-waterzucht.

Men zegge niet, het bedorvene word altijd daarvan opgeslurpt en afgescheiden; want, zo zulks gebeurde, als dan zou immers de geheele massa eindelijk moeten verteerd worden. Zo lang als daar de levenskrachten onverhinderd en met een leevendig vermogen op kunnen werken, verrot 'er niet met al, en men kan in dit opzicht met volkomene waarheid zeggen: *Daar is geen grooter bederfweerend middel, dan de levenskrachten zelve.* Noch de beweging alleen — want verstorve bloed, al beweegt men het nog zo sterk, gaat evenwel tot verrotting over — noch de geduurige afscheiding van het bedorvene is hetgeene dat de verrotting belet, maar de levenskrachten zelve. De zuiverste zweer word onzuiver en rottig, zo ras als men de daarheen lopende zenuwen afbindt. Men binde het agtste paar zenuwen af, men stremme daardoor den invloed van het vermogen der zenuwen op de maag, en binnen kort zullen de daarin bevatte spijsen tot de sterkste

rot-

rotting overgaan. In den schijnbaare dood is zekerlijk noch beweging, noch afscheiding; en evenwel heeft men voorbeelden, dat dergelijke lieden 6 en meerdere dagen in deezen toestand en in de warmte hebben doorgebracht, zonder te verrotten. Binnen deezen tijd was echter een wezenlijke doode al lang tot verrotting overgegaan: men ziet dus dat het alleen de levenskrachten zijn, welken hier de rotting verhinderen. Men beschouwe toch een ei: hier heeft zekerlijk de geheele insluiting eener dierlijke vloeibaare stof plaats, en 'er is volstrektlijk geenerlei afscheiding of vervlieging mogelijk. Hoe lang kan niet ook deeze in de warmte onbedorven en versch blijven, wanneer daar slechts nog levenskrachten in huisvesten? Zijn deezen echter vernield, alsdan zal die vogtigheid onder dezelfde omstandigheden de ijsfelijfste rotting aanneemen. Dezelfde invloed, de warmte, zal in het levenloos ei rotting en verwoesting, in het bezielde daarentegen juist het tegenovergestelde, een nieuw en ontwikkeld leven, voortbrengen. — Zulk een hemelsbreed onderscheid is 'er bij dezelfde werking tuschen het doode en het levende!

Ik besluite dus hieruit met recht: Het is geenzins noodzaaklijk, dat in een levend ligchaam ingeslootene dierlijke vogten moeten rotten. Bij gevolg kan ook het ingeslootene pokken-klieren vogt, wiens volkomene insluiting nog bovendien in het geheel niet te begrijpen is, zeer wel zonder rotting blijven.

Men veroorlove mij hier nog eene gissing. Wij hebben zo even gezien, dat in het ei dezelfde werking, die in het doode rotting bewerkt, in het levende leeven, ontwikkeling en voortteeling voortbrengt. Zouden wij nu niet hierin eene overeenkomst met het eerste ontwikkelings-punt der besmetting vinden? Ook is 'er hier een levensbeginzel, die door zijne prikkeling de vogten en de warmte naar zich toetrokt, en door middel der ettering geene rotting en verftooring, maar veel'eer leeven, toe-eigening en voordwerking te wege brengt. — Hoe lang kan niet het veneriek vergift in de lies-klier, het vergift van een dollen hond in de plaats van de beet stil en onwerkzaam verborgen liggen, tot dat hetzelfde eindelijk door de eene of de andere aanleiding, door verhitting, door hartstogten enz. in beweging gebragt, en nu eerst werkzaam word? Blijkt hieruit niet duidelijk, dat 'er een groot onderscheid tuschen het doode — men sloote zich niet aan de uitdrukking — en het levensbeginzel eener ziekte is, en dat deswegen de werkzaamheid of werkloosheid eener stof volstrekt niet naar de scheikundige of werktuiglijke wetten der doode natuur, maar enkel naar den invloed der levende en geheel eigenaartige vermogens der menschlijke natuur te berekenen en te bepaalen zijn?

Met de ettering is het ook zo gelegen, die insgelijks, volgens het stelsel van Hofmann, eene enkelijk werktuiglijke werking is, en alleen daardoor onstaat, dat van het bloed de water'agtige deeltjes worden afgescheiden, en het dikke terug blijft. Hoe
ge-

gemaklijk zou het toch daar voor de konst vallen, den etter door uitwaasfeming en warmte voortbrengen! en toch heeft zulks nog niemand kunnen doen, zo min als bloed of melk. Zonder levenskrachten is 'er volstrektlijk geene voortbrenging van etter mogelijk. Bij het koud-vuur vind 'er geen etter plaats, zo ras als de levenskrachten ontbreken: even zo min bij rottige ontstoken pokjes, wanneer de levenskrachten onderdukt of gestoord zijn. Ik houde dus de ettering niet voor eene na-deelige werking van het bederf, maar voor eene der gewigtigste werkingen der leevendige en geneezende natuur, even zo onbegrijpelijk als de voortbrenging des bloeds, en derzelve hoofdzakelijk oogmerk is, de schadelijke deeltjes te omzwagelen, te veranderen, aftefcheiden en nieuwe voortbrengzelen te bewerken; want zonder ettering kan 'er geen nieuw vleesch ontstaan. De ettering is derhalyen ook bij de inënting het middel, waardoor de pokstof verbeterd, in beweging gebragt, en uitgestrekter in werking wordt.

b. Men moet niet terstond uit eenige de zinnen aandoende eigenschappen, zo als uit de reuk en dergelyken op een wezenlijk bederf of op de toecoming der schadelijkheid voor ons ligchaam besluiten, en 'er is een groot onderscheid tusfchen waare verrotting en een alleen schijnbaar bederf, dat menigmaal juist het middel is, waardoor een ligchaam verandert, verbeterd en verzacht kan worden. Zo is het omtrend ook met de gisting gelegen, waarin men werkelijk het begin van een bederf, of van eene

rotting meent te ontdekken, en juist ontstaat daar- door een zuiverer en verbeterder ligchaam. Zo ook omtrend de spijs-verteering: eene werking, die volgens de oplossing, de ontwikkeling van brand- baare lucht enz. te oordeelen, altijd digt aan de rot- ting grenst, en nogthans het middel is, de zuivere, zachte en onbedorven melk voortbrengen. — Niet in de reuk of andere uitwendige eigenschappen, maar in de meerdere of mindere overeenstemming, die een ligchaam met den aart van onze natuur heeft, is de grond van deszelfs schadelijkheid of onschad- elijkheid gelegen. Bij gevolg moet ook de pok- stof, die reeds bij de inënting, door een verblijf van zeven, ja van negen dagen in de wond, eenen trap van zekere gelijkflagtigheid en overeenkomst met onze vogten verkreegen heeft, ons natuurlijker en dus minder sterk aantastend zijn, dan alwaar deeze bewerking tot' gelijkflagtigmaking ontbreekt. (*)

Zelfs Dimsdale rekent het mede onder de voornaamste oorzaken van de goedaartigheid der ingeënte pokjes, „ dat de pok-stof in de werktui- gen vatbaar voor de besmetting, eene gedeelte zij- ner schadelijkste eigenschappen verliest.” (**)

II.

(*) En tot nog toe is het immers in het geheel niet be- weezen, dat de 'pok-stof van eenen rotagtigen aart zij. Campher en Unser hebben 'er gewigtige redenen tegen ingebracht. Alles dat wij zien, zijn immers toevallen van de prikkeeling, en laten zich uit derzelve wetten verklaa- ren.

(**) Z. *Sammlung f. prakt. Aertate. B. S. 124.*

II. De tweede reden deezer wezenlijke goetfartigheid is, mijns bedunkens, de volgende: Door de voorafgaande agt dagen lang duurende prikkeling der ontsteeking en verzwearing in de inëntings-wond, ja, zelfs ook daardoor, dat de huid de eerste bronstader, en het ontwikkelings-punt der besmettende stoffe is, word 'er aan de geheele pok-stof eene grootere aandrang naar de oppervlakte medegedeeld, en de geheele ziekte zo ik mij aldus mag uitdrukken, oppervlakkiger gemaakt. Wij moeten de wonden der inënting niet enkel als werktuigen ter opslurping der pok-stof, maar ook als afscheidingswerktuigen beschouwen. Dezelfde plaats die het eerst de besmetting opnam en verwerkte, word daarna het gewigtigste werktuig, waarin nu de vermenigvuldigde en algemeen verspreide pok-stof weder afgezondert en ontlast word, en waarin zich nu de voornaamste werking der ziekte bepaald. Derhalven vinden wij, dat na geëindigde plaatselijke gisting de ingeënten punten geheel veranderen: dat dezelve geduurende de eerste dagen der algemeene uitbotting denzelfden ontsteekingagtigen aart, die thans door alle deelen heen verspreid is, aanneemen, en denzelfden door nieuwe roodheid, pijn en opdrooging doen blijken, dat dezelve bij eene toeneemende opzwellung en verzwearing der pokjes ook op nieuw beginnen te etteren; dat deeze ettering veel langer dan die der pokjes duurt, en ook veel langer, dikwerf eenige weken lang, eene besmettende kragt behoud; dat men bij eenen ongeregelden en gevaarlijken verplaatsing der pok-stof naar de edele deelen,

len, b. v. de oogen, de keel, de long, door niets eene schielijkere afleiding kan bewerken, dan door de prikkeling der ingeënte plaats met een blaartrekkend pleister. — Een voornaam bewijs voor mijn gevoelen levert verder de ongemeene gemaklijkheid op, waarmede men bij de ingeënte pokjes de besmettende stof door toevallige aanleidingen wederom door de huid kan doen vervliegen, zonder eens een echt puistagtig uitslag te vormen, gelijk ik bij onze Epidemie, als een gevolg der *Influenza*, meermaalen heb waargenomen; voorts ook die omstandigheid, dat zelfs bij ongeregeldheden en verplaatsingen der ingeënte pokstof deeze verplaatsingen veel menigvuldiger naar de oppervlakte geschieden, daarentegen bij de natuurlijke pokjes liever op de inwendige deelen vallen; — altemaal bewijzen, dat de ingeënte stof niet zo met onze inwendige deelen vermengd, en meer aan de oppervlakte gehegd is. — Het is bekend, dat de Spaansche-vliegen, die men in den beginne eener heete kwaadäartige koorts legde, meenigmaal den geheelen aandrang der ziekte stoffe naar zich trokken, en door eene ongemeen hevige, dikwerf het koud-vuur dreigende, ontsteeking en ettering, aan de hoofdzaaklijke ziekte hare kragt benamen. Men weet, dat het menigvuldig gebruik van zulke uitwendige prikkelende middelen het geheele beloop eener ziekte kan veranderen. En op dezelfde ondervinding steunt de Methode van wijlen den Hr. Closius, die ook bij de natuurlijke kinderpokjes terstond in den beginne Spaansche-vliegen aan de kuitten te leggen en te

onderhouden aangeraaden heeft. — Zekerlijk, zo deeze tegengestelde prikkeling, eerst in de uitbotting der kinderziekte verwekt, reeds zo veel kan uitwerken, hoe veel meer moet men daar staat op kunnen maaken, wanneer dezelve bereids, gelijk bij de inënting, veele dagen te vooren plaats had, en de natuur toen reeds gewend werd, op die wijze de stof te verwerken.

III. De natuurlijke besmetting schijnt over het geheel genomen langzaamer te werken, dan de kunstige; en zekerlijk moet 'er in de meeste gevallen van de eerste eene opvolgende dikwerf herhaalde besmetting geschieden, en het ligchaam, als het waare, eerst met een sijne pok-gift verzaadigd worden, eer dat de tot de werkelijke uitbotting der ziekte vereischte opbruifching kan ontstaan. Op geene andere wijze zou ik het anders weeten uite te leggen, waarom de meerdere uitbreiding eener Epidemie dezelveu altijd kwaadaartiger maake, waarom veele kinderen, die van te vooren op geenerlei wijze te besmetten waren, thans in het midden der Epidemie, dikwerf door de ligste aanleiding, de pokjes bekomen. — Deeze voorwaarde valt nu bij de inënting geheel en al weg. Bij deeze vergoed de prikkeling van de onmiddelijk onder de opperhuid gebragte pok-stof, het geene dat bij de andere de voldoende besmetting van het geheele gestel met eene sijne pok-stof eerst moet bewerken. De besmetting door de inënting werkt sneller, niet voorbereid, doch des te spoediger en oppervlakkiger; de natuurlijke daarentegen langzaamer, dringt meer in de fijnste deelen,

len, en is zo veel te schadelijker. Bij de inënting is het de bepaalde prikkeling der pok-stof, die de ziekte voordbrengt; bij de natuurlijken is dezelfde echter het gevolg der oververzaadiging van het geheel met de fijnste, in damp opgeloste, met onze levensgeesten des te nader in betrekking staande besmettelijke stoffe. Natuurlijker wijze moeten dus ook de werkingen verschillend zijn.

Men sta mij derhalven toe, hieromtrent nog een weinig breedvoerlijker te verklaaren, en tevens nog eenige denkbeelden te opperen, die tot opheldering kunnen dienen. Daar zijn nog zo veele artikelen in de leere van de kinderpokjes en over het geheel van de besmettelijke ziekten, waarvan men gemeenlijk op eene genoegzaam beslisschende wijze spreekt, die echter, bij een nauwkeuriger onderzoek, nog ondoorgrondbaare geheimen aantoonen.

1. Zekerlijk is het niet geheel en al het zelfde, de pok-stof in eene gedroogde gedaante of in eene lucht-ontbinding, in eene dampagtige gedaante te bekomen. Wij wecten nog te weinig, wat door deeze vervorming, door die nieuwe verbindingen met verscheidene soorten van lucht, voor veranderingen in derzelve scheikundige hoedanigheid kunnen voorkomen. De merkwaardige waarneemingen van Alderson (*) over de ontbinding der besmettende koorts-stoffe in eene ontvlambaare lucht zou

dee-

(*) Z. Alderson, *über die Natur und Entstehung des Ansteckungs-gifts bij Fiebern, aus dem Engl. von Bucholtz* 1790.

deze vraag zeer belangrijk voor ons kunnen maaken. Zoo veel is echter zeker, en de ondervindingen van Haygarth (*) bewijzen, dat dezelve door de lucht-ontbinding fijner, verdeelder en inniglijk zwakker word; doch des te meer overeenkomst en betrekking met de fijnste en geestigste deelen van ons ligchaam, inzonderheid met de zenuwen moet die verkrijgen. Dezelve word uit een snel, een langzaam werkend vergift. Hetzelve zal zich dus in deze gedaante met de fijnste vogten, die tot onderhoud van ons leeven vereischt worden, vermengen; het zal onbemerkt en in eene veel grootere menigte kunnen insluipen, om dat het dien trap van verdikking niet heeft, die bij gedroogde en onmiddelijk bijgebragte stoffen bereids aan eene kleine hoeveelheid de kracht mededeelt, om prikkeling, terugwerking, koorts, kortom alle de gelukkigste afscheidingen tot deszelfs weder uitdrijving te verwekken. — Juist zo als bij zwakke oplosfingen van lood en rotte-kruid, waar door men reeds volkomen en ongeenesbaar kan vergiftigd zijn, alëer men het minste daar van gevoelt, dat men vergift bekomen heeft; waar door eene veel grootere menigte vergift en veel meer in de fijnste deelen kan indringen, zonder prikkeling te verwekken, die echter het niet ontbondene vergift in een veel kleiner gedeelte, van het eerste oogenblik af te wege brengt.

2. Hier-

(*) H. Haygarths, *Untersuchung, wie den Blattern zuvor zukommen zy, aus dem Engl. von Cappel. 1786.*

2. Hier uit vloeit dus voort, dat men de besmetting door dampen en die door aanraaking niet geheel en al voor eenerlei behoorde te houden. Ten minsten moest men de besmetting door de inënting van beiden afzonderen. Door dampen heeft zekerlijk nog niemand ingeënte pokjes bekomen; door de aanraaking alleen ook niet: want in beide soorten van besmetting ontbreekt het tijdstip der plaatselijke vereeniging, waardoor de inënting zich wezenlijk onderscheid. Ja zelfs komt het mij waarschijnlijk voor, dat bij de natuurlijke besmetting bijna altijd, zelfs wanneer zij door eene vlugtige aanraaking geschied, het vergift in de gedaante van dampen door de long in ons ligchaam komt; vermits de long, die bij elke ademhaaling iets van den dampkring van dit uitwendiglijk aangebragt vergift intrekt, hetzelfde zekerlijk in deeze gedaante veel ligtlijker opneemt, dan de in veelen opzichten zo vaste opperhuid. Doch wanneer de aanraaking met eene prikkeling verbonden word — dezelve moge nu door eene wond of door een ander prikkelend middel verwekt worden — wanneer dus in het aansteekings-punt daar door tevens meer vatbaarheid der zenuwen word te wege gebragt, de opslurpende watervaten geöpend, en tevens de votten en de natuurlijke warmte daar naar toe gelokt worden, als dan ontstaat 'er *de besmetting door inënting*, of door de huid alleen; en dit zijn onbetwistbare eigenschappen, die deeze besmetting van alle anderen onderscheiden. — Ik denk dus, dat de in ons ligchaam heerschende regels der prikkeling, en der wegneeming van het zwakkere door het sterke

kere hieromtrent voornaamlijk mede werken, en dat wij zonder acht te slaan op het leevendige en prikkelbaare beginzel dit vraagstuk nimmer op eene voldoende wijze zullen oplossen. — Doch zoude niet ook te gelijk met de inënting de besmetting door dampen geschieden? Deeze vraag, zo wel als de merkwaardige eigenschap der inënting, om de natuurlijke besmetting voor uit te loopen, laat zich volgens dezelfde grondbeginzels oplossen, gelijk wij zulks terstond zullen zien.

3. Men heeft opgemerkt, dat de besmetting door inënting de natuurlijke voor uit loopt, en, wel is waar, in tweederlei zin: vooreerst, dat zij de kinderpokjes binnen een veel korter tijdstip verwekt, dan de natuurlijke; en ten tweeden, dat zij veel schielijker en zekerder vat, en zelfs de natuurlijke besmetting wegneemen en verijdelen kan.

Aangaande het eerste vermeen ik, dat hetzelfde volgens de ondervindingen van Dimsdale en anderen onloochenbaar is; men behoeft slechts de tijdstippen behoorlijk te onderscheiden, waarin de stof word medegedeeld, en waarin dezelve werkt. Aldus kan men bij v. zeggen, gelijk ook Brinkmann zegt: De gisting geschied bij de inënting langzamer, de pok-stof is bereids langer, vier, vijf en meer dagen werkzaam in ons ligchaam, aler dezelve de pok-koorts verwekt, daar dezelve in tegendeel bij de natuurlijke pokjes tevens met het begin van derzelve werkzaamheid ook eene algemeene koorts te wege brengt. Doch het tijdstip van de mededeeling af tot op de koorts is ongetwijffeld korter bij

de ingeënten, dan bij de natuurlijke. Volgens nauwkeuriger waarnemingen, die men inzonderheid bij Haygarth vindt, en volgens mijne eigene, duurt dit tijdstip bij de natuurlijke mees.endeels 11, 14, ja zelfs 20, dagen (*), daar hetzelfde in tegendeel bij de ingeënten gemeenlijk slechts 7 of 9 dagen duurt. En wanneer men bovendien het tijdstip der werkzaamheid en in beweging brenging in de wond mede rekent, kan men vast vooronderstellen, dat de pok stof bij de inënting nauwelijks 1 of 2 dagen dood of zonder terugwerking in het ligchaam ligt.

De tweede soort van vooruitlooping, die in de liggere opneeming der pokstoffe en in werking brenging der natuurlijke besmetting bestaat, is insgelijks door verscheidene ondervindingen bewezen. Dimsdale en Vorel neemden deeze grondtelling aan. Hoe vele kinderen leefden niet eenen langen tijd met anderen, die de natuurlijke pokjes hadden, zonder besmet te worden, werden naderhand ingeënt, en kreegen nu de pokjes terstond? Inzonderheid verhaeken die gevallen tot een bewijs, die in het *London Medical Journal*. Vol. VIII. worden verhaald. Een kind werd van deszelfs moeder, gedurende dat

dee-

(*) Nog onlangs had ik gelegenheid mij daarvan te overtuigen. Een vreemdeling kwam uit een stad, waarin hij na bij zieken, die de pokjes hadden was gekomen, hier heenen naar *Weimar*, alwaar zich toen, geen éen lieder, die de pokjes had, bevond. Veertien dagen lang was hij volkomen welvaarende, en nu kreeg hij eerst na het gebruiken van een koud bad eenen aanval van kooits, en met deezen de pokjes.

deze zeer heviglijk de pokjes had, gezoogd, en eerst naderhand met de van de moeder genomene pok-stof ingeënt. De behoorlijke veranderingen ver- toonden zich aan de wond, op den zevenden dag ver- scheen de koorts, en daarop kwamen gemaklijke goed- aartige pokjes ten voorschijn; genoeg, men kon zeer wel zien, dat het ingeënte en geene natuurlijke pok- jes had. — Baker en Watson hebben hetzelfde opgemerkt. — Hieruit blijkt klaar, dat de inënting eene werkzaame drijfveer tot die ziekte veröorzaake, welke de langzaame natuurlijke besmetting daarin ver- re voor uit is, en den invloed van de pok-stof vernietigd.

De oorzaak van dit verschijnsel laat zich het waar- schijnlijkst in de regels der prikkeling, en welligt ook in eene scheikundige vereeniging vinden. Eene sterkerere uitwendige prikkeling neemt de inwendige weg, *sensatio major tollit minorem*. Het niet en- ke werktuiglijk, maar eigenaartiglijk — door eene verdikte pok-stof-werkende prikkelings-punt der inën- tings-wonde trekt het heele gevoel der pok-stoffe — zo mag ik toch wel de vatbaarheid noemen — naar zich, en maakt dus de zwakkere indrukfelen van de pok-stof ongevoelig en onwerkzaam. Op eene gelijke wijze kan immers de prikkeling van eene andere besmettende stof, die der Mazelen enz. de pokjes vooruitloopen, dat is te zeggen, het ge- heele gevoel en de werkzaamheid van een vergift kan door de overhandneemende prikkeling van een andere worden weggenomen. — Ook is het niet on- mogelijk, dat hieromtrent eene scheikundige ver-
ging

ging medewerke, waardoor het punt der bewerking van de verdikte pok-stof de in het overige ligchaam verspreide sijne deeltjes van het vergift tot zich trekt.

Men moet zich echter daarom niet verbeelden, dat de door de konst bewerkte besmetting altijd de natuurlijke moet voortuitloopen, maar ook hier komt het op de overhandneemende prikkeling aan. Is de ophooping met pok-stof bereids te aanmerkelijk, deszelfs algemeene prikkeling reeds te sterk en meer in de sijfste deelen ingedrongen, als dan zal zekerlijk de prikkeling der inënting niets daartegen kunnen uitvoeren, en de natuurlijke besmetting zal haaren gewoonen voordgang hebben. Nogthans zal eene zo genoemde dubbele besmetting nimmer mogelijk zijn.

Even zo min volgt hieruit, dat 'er altijd bij de natuurlijke aansteeking eene herhaalde op elkanderen volgende besmetting moete vooraf gaan, eer dat het ligchaam den tot de uitbotting vereischten trap van verzaadiging kon verkrijgen. Niettegenstaande dit zekerlijk in de meeste gevallen, inzonderheid in het midden der *Epidemieën*, geschied, kan toch bij menig een voorwerp de vatbaarheid zoo groot, of ook het vergift zo innerlijk werkzaam zijn, dat een adem daarvan bereids ter besmetting voldoende is.

Uit het zo even gemelde laat zich dus nu ook het merkwaardige en op geene andere wijze begrijplijke verschijnsel verklaaren, waarom de ingeënte, die toch zekerlijk gestadig in eene pokken-dampkring leeft, en met elke ademhaaling ook iets daarvan
moet

moet inslikken, niet natuurlijk besmet word. Het punt, het welk voor eene sterke prikkeling en aantrekking vatbaar is, is nu eenmaal daar, en daarop worden alle de mindere werkingen van het pok-gift terug gebragt, bij gevolg onwerkzaam voor het overige. — Doch men moet, mijns bedunkens, voor als nog niet het besluit daaruit trekken, als of het in het geheel onverschillig ware, den inteëntenen aan het bed van den aan de pokjes ziek liggende lijder zelve inteënten. Want het werktuiglijke der verrigting zoude kunnen mislukken, en de inënteling aldus door de zo nabij zijnde werking van een met pok-stof besmette dampkring natuurlijk aangestoken worden.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de volkomenheid en onvolkomenheid der natuurlijke en ingeënte pokjes, en derzelyver mogelijke ontüarting.

Deeze vraag is zekerlijk eene der belangrijkste: Kan 'er door eene ontbrekende vatbaarheid, door eene te verkoelende of te verzwakkende behandeling, enz. de behoorlijke toeëigening en ontwikkeling der pok-stoffe in diervoegen worden belet, dat 'er zekere ontüartingen en verscheidenheden, kortom, eene onvolkomene kinderziekte ontstaat, welke deels niet voor weërintorting beveiligt, deels overblijfselen van

het vergift en sleepende ongesteldheden agterlaat? Want daarvan hangt als dan de beslisfching der volgende vraag-punten af: Is de onbepaalde verkoelende leefwijze de beste, of worden 'er zekere wijzigingen vereischt, om dezelve heilzaam te maaken? Is eene inënting, zo ze slechts met echte pok stoffe verrigt is, indien 'er slechts in de inëntings-wond de behoorlijke tekenen van vatting verschijnen, volkomenlijk bevreedigende en beveiligende, verondersteld ook, dat de gedaante en de loop der pokjes niet regelmatig, of — gelijk Hoffmann beweert — verondersteld, dat 'er in het geheel geene pokjes verscheenen waren?

Ik heb daarover reeds in de *Waarneemingen* nader verklaard en getoond, dat 'er zekerlijk eene groote voorzichtigheid noodig is, en volstrektlijk niet alleenlijk de plaatselijke vatbaarheid, maar ook de algemeene en volkomene vatting en ontwikkeling der pok-stoffe daar toe behooren, om te kunnen zeggen, die ziekte is volleedig en voldoende daar geweest. Buitendien kan, wel is waar, eene plaatselijke, ja zelfs eene algemeene ongeregelde pok-uitslag ontstaan, die echter eene slechts sehijnbaare en tegennatuurlijke, maar geene voldoende kinderziekte uitmaakt.

Men denke niet, dat daardoor de eenzelvigheid der pok-stoffe gevaar loope. De pok-stoffe blijft altijd dezelfde, doch desniettegenstaande kan door eene ontbreekende vatbaarheid, door eene teruggrijvende geneeswijze derzelve werking zodanig opgehouden, derzelve vereeniging en herstelling zodanig onderdrukt en gestoord worden, dat de gevolgen van zulk

eene

eene onvolkomene werking noodzaaklijk van die eener niet gestoorde verschillend moesten uitvallen. — De pok-stof is eigenlijk slechts het geene, dat de kinderziekte verwekt; de voordbrenging geschied in ons ligchaam zelve. De volkomenheid of onvolkomenheid deezer nieuwe voordbrenging moet dus niet zo wel van de eerste aanleiding, als veelëer van de vatbaarheid en verwerking onzes ligchaams, kortöm van alle daarop werkende omstandigheden van buiten en binnen afhangen. Deeze kunnen echter onderscheiden zijn, bij gevolg moeten de voordbrengzelen zulks ook zijn.

Ik heb niet alleen moeders en baakers gezien; die door de naauwe verkeerig met kinderen, die de pokjes hadden, menigvuldige pokjes kreegen, sehoon zij de echte pokjes volkomenlijk hadden gehad. Ja zelfs kinderen, die *nog nimmer gepokt hadden*, zag ik door het slaapen bij hunne broeders en zusters, die aan de kinderpokjes ziek lagen, in zulk eenen graad besmet, dat zij menigvuldige, zelfs zweerende pokjes, met kleine aanvallen van koorts kreegen. Hier was juist hetzelfde geval, gelijk bij zo menige inëntingen; de besmetting was door echte pok-stof geschied, en het gevolg daar van was een ongeregelde pok-uitslag met koortsagtige bewegingen. Ik zou deswegen om dezelfde redenen deeze kinderen voor onvatbaar voor de kinderziekte hebben kunnen verklaren, even zo wel als menig een Geneesheer zijne inëntelingen, doch de ontbreekende orde en duur der tijdstippen alleen hielden mij daarvan af. Ik dacht, somwijlen kan alleenlijk de
plaat-

de Wind-, Water-, Drooge en Steenpokjes en ook de plaatselijke pokjes afgezonderd heeft, uitdrukkelijk: „ Er zijn echter zekere valsche etterende pokjes, die men als eene bijzondere soort moet beschouwen, welken het midden tusfchen de water- en echte-pokjes zijn, en zich door de inënting laaten voordplanten, geenzins echter voor de waare pokjes beveiligen. — Voords leeren ons sommige onderzindingen, dat *de stof*, die men van de echte natuurlijke pokjes genomen heeft, in eenige voorwerpen bij de inënting *zodaniglijk verzacht worde*, dat dezelve een puistagtig uitflag voordbrengt, die den loop van valsche pokjes houden. Ook in deeze gevallen zal zulk een uitflag geenzins voor waare echte pokjes beveiligen. Wat omtrend de door de kunstbewerkte besmetting der inënting plaats grijpt, dat zal ook bij de natuurlijke besmetting plaats vinden; ook in deeze kan de pok-stof onder zekere omftandigheden zo verzwakt worden, dat dezelve niet de waare pokjes maar een valsch puistagtig uitflag veroorzaakt.”

De Heer Vogel, één van onze voortreffelijkfte praktifche fchrijveren, bekent (*), dat het nog niet beflischt zij, of niet ten minften eenige foorten der zogenaamde valsche pokjes eene enkele verfcheidenheid der echten zijn, en voegt daarbij: „ Het is zeker, dat fomwijlen na de inenting met echte pokstof eene foort van valsche pokjes ten voorscijn komt, die voor de echten niet beveiligt; en hier vind

(*) Z. *Handbuch* Th. 3. S. 110.

vind onberwitsbaarlijk de aangetoonde oorzaak-plaats, dat, naamlijk het ligchaam thans voor de ontwikkeling der waare kinderziekte volstrektelijk niet geschikt is. Bij echte algemeen heerschende pokjes ziet men dergelijke valsche pokjes dikwerf ook."

De Heer Cusson (*) is insgelijks van de waarheid van zulke tegenstrijdigheden overtuigd, en verhaalt onder anderen een merkwaardig geval van twee kinderen, die hij met goeden echten stof zag inënten. De wonden vertoonden ontflootene puntjes, die alsdan etterden; op den zevenden dag kwam de koorts, misfelijkheid enz. ten voorschijn, en 'er verscheenen eenige pokpuntjes, die echter niet etterden. De geneesheer, die de inënting verrigtte, was volkomenlijk van de zekerheid der doorgestaane kinderziekte overtuigd; en zelfs des te meer, daar hij uit de inëntings-wonden deezer lijdere anderen met het beste gevolg had ingeënt. Doch de gevolgen deden blijken, dat hij gedwaald had, want beiden kreegen naderhand de natuurlijke pokjes.

Doch, offchoon deeze uitspraaken van des kundige mannen volkomenlijk zouden voldoende geweest zijn, zou ik daar toch niet met die overtuiging en beslissing van gesproken hebben, bijaldien niet mijne eigen ondervindingen mij onwederspreeklijk be-

wee-

(*) *Z. Recherches sur les irregularités, que presente quelquefois dans sa marche la petite verole inoculée, et sur la confiance, que meritent ces sortes d'inoculations irregulieres. Z. Ook meine Annalen der Französischen Arzneykunde. B. I. S. 273.*

weezen hadden, dat bij de inënting, zelfs na de zekere vating der pok-stoffe, zulke ontäartingen mogelijk waren.

Ik äntede twee kinderen in, het eene van zes, het andere van agt jaaren, moet goede versche etter. De wonden leeverden het best vooruitzicht op. Zij klaagden over pijnen tot in de okselen. Op den zesden dag was bij het kind van zes jaaren de ont-fleeking in de armen zeer sterk, en de wonden op-gedroogd met veele pok-vlakken rond om dezelve; op den zevenden dag kreeg hij de koorts, gebrek aan eetlust, braaking, en op den volgenden dag ver-toonden zich aan de armen en eenige andere deelen kleine roode vlakjes. De koorts duurde voord en nam thans de gedaante aan van de toen heerschende zinkings-koorts met eene sterke ontlasting uit de neus en sterk zweeten. — De roode vlakjes verdwee-nen en 'er verscheenen verder geene pokjes, behal-ven die rondöm de wondjes, welken behoorlijk et-terden. Doch 'er bleef na deeze onvolkomene ziek-te eene sleepende koorts over met een harden buik en groote zwakheid, die eerst na 4 wecken, door kleine giften *Calomel*, door ontlastingen, de *Kina* en vooräl door de met Spaansche vliegen weder tot vlocijng gebragte inëntings-wonden verdween, en wanneer nog op het laatst eenige zweerende pokjes in het aangezicht ontstonden. Agt wecken daarna kreeg hij de natuurlijke pokjes zeer heviglijk. — Bij het kind van agt jaaren vertoonden zich op den zevenden dag de wonden droog en ontstooken; op denzelfden ontstond 'er koorts met een pokreuk van den

den adem; op den agtsten waren de gelicele armen tot aan de schouderen met tallooze leevendig roode pok-vlakken bedekt, de koorts duurde voort, en op den negenden dag botteden ook de pok-vlakjes in het aangezicht uit. De koorts veranderde nu klaarblijkelijk in eene zinkings-koorts met hoest en eene sterk druipende neus, 'er ontstond een hevig zweeten, de pok-vlakken verdweenen weder, en het zweet zowel als de pis hadden den doordringensten pokkenreuk. Op den elfden dag liet ik, om nog eene proef te neemen, of de verstoorde pok-stof welligt nog in eene geregelde beweging te brengen ware, op de reeds taamelijk drooge inëntings-wondjes Mostert-pleisters leggen, en gaf de *Kina* met kleine giften braak-wijn, liet ook vleesch-nat, bier en koffij gebruiken. Daar botteden ook werkelijk op verscheidene plaatsen roode vlakjes met verhevene blaasjes uit, die echter wel ras verdweenen. Het kind werd kort daar na volkomen hersteld, doch gedurende de Epidemie kreeg hetzelfde insgelijks de natuurlijke pokjes.

Hier was nu eene echte pok-stof in het ligchaam gezaaid, ja zelfs had dezelve werkelijk gevat, want 'er vertoonden zich spanning in de oksel-klieren, pokken-reuk, koorts, werkelijke pok-vlakjes. Wie zou daar nu nog hebben kunnen twijfelen? Ten minsten zouden Geneesheeren, die slechts met eene koorts van weinig belang, met een kleinen vlugtigen uitslag, ja zelfs zonder denzelven (*), te

vre-

(*) Murray op de aang. plaats bl. 112. verhaalt meerdere

vrede zijn, dit voor eene volkomenlijk bevredigende kinderziekte moeten beschouwen. En evenwel was zij zulks niet. Kan men nu de waarheid duidelijker beweezen zien, dat de pok-stof, wel is waar, vatten, doch zodaniglijk — hier door zinkingstof — gewijzigd en verhinderd worden kan, dat dezelve slechts eenen vlugtigen uitflag in de opperhuid vormt, zonder diep genoeg in te dringen, en dat bij gevolg de inënting, zonder eene inniglijke en algemeene vating en verëeniging, zonder behoorlijke uitbotting, altijd onvoldoende blijft?

Ook bewijzen immers de op eenen al te verkoelenden of te verzwakkenden leefregel dikwerf nog laat agter aan komende napokjes — ik zag nog op den 21 dag door één glas wijn eene menigte uitbotten — dat de pok-stof verhinderd, gestoord en onderdrukt kan worden.

En hoe menigmaal ontstaan 'er niet na zulk eene behandeling de kwaadaartigste verzweeringen, verplaatfingen, ongesteldheden, die klaarblijkelijk bewijzen, dat de uitbotting eene, schoon onvolkomene, scheiding is, dat dezelve kan verhinderd worden, en dat 'er eene wijziging der pok-stoffe in ons ligchaam mogelijk is, die zekerlijk geene besmetting meer bewerken, doch eene menigte sleepende gevolgen verwekken kan? Ik zag eenen bij de inënting op de verkoelendste wijze behandelde jongeling, die om-

trend

dere gevallen, waarin op de inënting de pok-koorts zonder pokjes volgde; doch zulks beveiligde nimmer voor eene volgende besmetting.

trend 10 of 15 vlugtige pok-vlakjes had gehad, in eenen ongestelden met eene sleepende koorts verzelden toestand vervallen, die in spijt van alle middelen niet eerder naliet, dan na dat agt weeken daarna eene groote verzwearing aan zijn been ontstond.

Ik heb het zelf bijgewoond, dat door een toevalliger wijze ingenomen al te sterk braakmiddel het grootste gedeelte der kinderziekte terstond in derzelve oorsprong werd weggenomen, en de Heer Lentin verzeekert (*), daardoor menigmaal een groot gedeelte van de in de borst-ingewanden — de voornaamste zitplaats der ontyngenis — verzamelde pok-stofte ontlast te hebben. Bijaldien wij nu die daadzaaken hierbij voegen, wanneer, naamlijk door ruscchenkomst van eene andere ziekte-stofte, der Mazelen, der Scharlaaken-koorst enz. de kinderziekte dikweil 8 dagen en langer vertraagd werd, ziet men zeer duidelijk, dat het hier niet op de rotting van het klier-vogt — want deeze kan daar niet door verhinderd worden — maar op de kooking en scheiding en derzelve verandering aankomt. Of het vergift blijft langer in het besmette punt opgesloten — gelijk wij b. v. bij het dolheids-gift zien — of de vatbaarheid — die men zich altoos als eene soort van gevoel moet verbeelden — word door den indruk van de nu in het ligchaam de overhand hebbende tegenovergestelde prikkeling der ziekte-stofte weggenomen, en de zenuwen worden zo lang

(*) In zijne *Bijdragen* bl. 45.

lang voor de prikkeling der pok-stoffe gevoelloos, tot dat die tegenwerking uit den weg geruimd is.

Het blijft derhalven eene uitgemaakte zaak, dat, hoe groot ook de waarde der terugdrijvende geneeswijze — waardoor ik koude, een waterägtigen leefregel, te veelvuldige kwik-middelen en ontlastingen versta — in zo verre is, dat zij ons geleerd heeft, de hevigheid en het gevaar der pok-stoffe te verminderen, wij toch sterk op onze hoede behooren te zijn, om dezelve niet te misbruiken en zo verre te drijven, dat daardoor de noodzaaklijke ontwikkeling van het vergift verhinderd en ongeregeldheden gebooren worden.

Het beste bewijs hiervan zouden ons de *Engelschen* zelve wel kunnen opleeveren. Zij, die het eerst deeze Methode aannaamen, die gelegenheid hadden dezelve aan zo veele duizenden aan te wenden, zij beginnen thans zelve wantrouwend te worden, en Dimsdale, Monro, Lorey, Swainson, Baker, Glafs en anderen bekennen reeds, dat zij door derzelve droevige gevolgen daarvan afgeschrikt worden, en dat 'er slechts al te dikwijls de ongeneesbaarste ongesteldheden, uitteeringen, verlammingen en dergelijken na zulk eene onvolkomene scheiding — gelijk zij hetzelfde noemen — agtergebleeven waren (*). Baker haalt zelfs een geval aan, waarin van de 19 perfoonen, welken men in allen tijdstippen der ziekte sterke kwik ontlast-

mid-

(*) Adair leevert merkwaardige voorbeelden hiervan. *Z. Edinb. Commentariën B. 8.*

middelen had gegeven, *tien* welras na de *gelukkiglijk doorgestaane inënting* aan de teering overleeden, schoon 'er slechts twee van hun te vooren ongemak in de long gehad hadden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de vereischte voorzichtigheid bij het verkiezen der pok-stoffe.

Hoe zeer ik ook van de overëenkomstigheid der pok-stoffe overtuigd ben, dunkt mij echter, dat men daaruit het besluit niet moge trekken, als of het over het geheel hetzelfde ware, of men met de stof van kwaadaartige of goedaartige pokjes inënte. Er zijn, wel is waar, veele voortreffelijke geneesheeren, die zich met de inënting onledig houden, welken dit gevoelen aanneemen, en hetzelfde met redenen en met de ondervinding staaven. Doch daar zijn evenwel ook ondervindingen van het tegendeel. De Heer Gmelin verhaalt (*) drie voorvallen omtrend de inënting, waarin zich de ingeënte pokjes naauwkeuriglijk rigteden naar de gesteldheid der geenen, van welken zij genomen waren. De Heer Vogel zegt (†): „Ik weet verscheidene slegt uit-

(*) In zijn Boek: *Ueber den thierischen Magnetismus*, 1789. S. 588. een Werk waaruit ook een vijand van het *Magnetismus* veel kan leeren.

(†) In zijn *Handbuch* 3. Th. S. 180.

uitgevallere inëntingen, van welken men geene andere redenen wist bij te brengen, dan de van kwaadaartige pokjes genomene inëntings-stof." De voortreffelijke opmerker Thilenius (*) waarschuwt ongemeen sterk voor de aanwending van kwaadaartige pok-stof tot de inënting. Hij vond, dat dezelve veel schielijker rottede, dan die van goedaartige pokjes. — Des Granges verhaalt insgelijks waarneemingen van gevallen, waarin een met ziekte stof bezwangerd vergift soortgelijke toevallen verwekte: (†)

Kwaadaartige pokjes gaan altijd min of meer met rotting gepaard, en daar is een zekere graad van Pokken-kwaadaartigheid, die na bij de pest komt, en zulk eene snelle, verwoestende en inëetende rotting in alle deelen voordbrengt, dat ik in onze ziekte-kunde daar geen soortgelijke voorbeelden van weet. Ik zag lieden, die zulke lijderen hadden opgepast, de kwaadaartigste en tot het vuur overhellende bloedvinnen krijgen; anderen, die even zo wel als deezen de pokjes reeds lang hadden gehad, en dus de vatbaarheid voor de besmettende stof verlooren hadden, kreegen, alleenlijk door het opslurpen deezer rotächtige dampen aanvallen van de koorts, die de blijken van een rottend bederf aan zich droegen, en het spoedigst gebruik der braakmiddelen, zuuren en andere bederfweerende middelen vereischten. Men weet immers, welk eene vreeslijk gift elke

(*) Z. Deszelfs *Bemerkungen* S. 420.

(†) Z. *Meine Annalen der Franz. Arzneykunde*. Th. 1.

elke dierlijke rotting in onze vogten veroorzaakt; derzelve oorzaak moge voor het overige zijn welke zij ook wil, en wij zullen dus, zonder op de besmettende stof te letten, die dezelve hier verwekt, die ziekte alleenlijk als den hoogsten graad eener rotkoorts beschouwen. Zoude men wel eenen inenting veroorlooven, eenen lijder, die aan de rotkoorts ligt te bezoeken? Zoude men niet voor eene mogelijke opslurping van rotagtige deeltjes en derzelve gevaarlijken invloed op de te verwagtene pokjes vreezen? En nogthans wil men het waagen, eenen droppel van deeze verrotte massa zelve, en wel is waar de kragtigste daarvan, onmiddelijk in de zelfstandigheid van het ligchaam te verplanten? En, dat nog meer is, men waagt het zelfs in verbinding met de pok-stof, die zeer schielijk prikkeling en opneeming in dit punt verwekken, en, schoon die rotagtige stof op haar zelve kragtloos ware, dezelve nu tevens kragtig en werkzaam maken zal? — Men weet, welke verschriklijke gevolgen, een enkele druppel rotagtige wei, bij openingen door eene klein sneedje medegedeeld, kan hebben; men kent de voorbeelden van verscheidene bekwaame ontleedkundigen, die zich op deeze wijze den dood hebben op den hals gehaald. Is dit niet hetzelfde geval? Alle Geneesheeren, die de inenting verrigten, waarschuwen voor het gebruik van zulke pok-stof, die door het lang bewaaren verrot is. *Monro* verhaalt zulk een geval (*), van vijf per-

foo-

(*) *Tr. on Inoculation in Scotland.*

foonen, die met lang bewaarde pok-stof werden ingeënt. Veertien dagen daarna kreeg de ééne de koorts, en 2 of 3 dagen naderhand botteden de pokjes uit. Deeze stond dezelve gelukkig door; doch de drie anderen bleeven de koorts nog zes weken na de inënting behouden; de eene heritelde, de twee anderen stierven; de vijfde kreeg in het geheel geene pokjes. — Heeft men derhalven redenen voor deeze soort van rotting te vreezen, waarom zoude men niet tegen die geene, die in een levendig ligenaar verwekt word en nog veel besmettelijker is, op zijn hoede zijn?

Doch het merkwaardigste is dit, dat de pok-stof door de rotting ook de kragt, pokken te verwekken, kan verliezen. — Dit is zekerlijk naar het stelsel van Hofmann onmogelijk; want, daar volgens denzelfden de rotting van het kliervogt en de besmettende kragt het zelfde zijn, dan moet ook de laatste met de andere steeds in eene gelijke evenredigheid toeneemen. Doch de ondervinding leert ons het tegenleel, en dit is een van de voornaamste bewijzen tegen dat stelsel. — Wij moeten, naamlijk, in el en pok-stof het wei-vogt — de grondslag — en de daarmede verbondene besmetting der pokken wel onderscheiden; want men kan de laatste door sterke hitte doen vervliegen, en het eerste blijft. Na kan evenwel bederf, besmettend bederf, in het wei-vogt huisvesten zonder een pokken verwekkend vermogen, en men kan bij gevolg de eigenschappen van het weiagtig gedeelte der pokstoffe geheel en al van de daarmede verbondene besmet-

smetting der pokken afzonderen. Bij gevolg kan men zonder eenige tegenspraak beweeran: *De pokstof kan door sterk bederf het vermogen, om bederf mede te deelen, verkrijgen, en juist daarnaar het vermogen, om pokken te verwekken, verliezen.* Of dezelve houd op eene besmettelijke pok-stof te zijn, en werkt alleenlijk als eene rottige wei of ze kan ook onder zekere omstandigheden eene besmettende kragt behouden, doch zij deeld tevens de rotting aan het bloed mede. Een merkwaardig voorbeeld van deeze tweederlei eigenschappen der pok-stof verhaalt immers de Heer Hofmann zelf (*). Hij ëntte eenige kinderen in met stof, welke door hitte gedroogd was, waardoor dus het besmettend vermogen vervlogen, en daarentegen iets rotägtigs verwekt was. Wat gebeurde nu? Pokjes kreegen de kinderen niet, doch de allerkwaadaartigste verzweeringen op de ingeënte plaatsen, die niet dan met veel moeite worden geneezen. Ja, zelfs verzekert de Heer Hofmann, dat door de inëntings-stof, dat zeer bedorvene etter deeltjes bevat, zulke kwaadaartige verzweeringen zouden kunnen ontstaan, dat 'er de dood op volgde. Murray (†) verhaalt een geval, waarin eene ingeënte rotagtige pok-stof geene pokjes voorbragt, schoon hetzelfde voorwerp naderhand bij eene vernieuwde inënting de pokjes kreeg. — Bond haalt ook soortgelijke gevallen aan. Ik

(*) *Abh. von den Pocken.* B. II. § 190.

(†) Zie *Irfit. Histor.* p. 105.

Ik vermeen dus, met het grootste recht staande te kunnen houden: dat het zekerlijk *geenzins onverschillig is, met eene kwaadäartige of goedäartige stof inteënten, en dat een voorzichtig Geneesheer beter doet, de eerste bij de inënting te vermijden.*

Daar op steunt dezze regel: Men bewaare eene vloeibaare stof niet te lang en niet in de warmte. Het best is in kleine vast toegestopte en met pik of wasch toegemaakte flesjes, die men nog bevondien in koud water zet, om dezelve goed te houden; ook is de raad van den Heer Thilenius, dezelve met eenige droppels *Tinctuur van Mijrrhe* te vermengen zeer heilzaam. Op die wijze kan dezelve 6, ja 10 weeken lang tot gebruik verstreken; oudere pok-stof is ten opzichte van het besmettend vermogen onzekerer, schoon mij voorbeelden bekend zijn, dat zelfs eene, die een half jaar oud was, nog besmetting te wege gebragt heeft. — Gedroogd kan men dezelve, zonder voor bederving te vreezen, wel is waar, langer bewaaren, doch het besmettingsvermogen gaat ook des te eerder verlooren.

V I J F D E H O O F D S T U K .

Voorbeelden van voorspoedige inëntingen, gedurende de eerste levens-maanden.

Niet het geheele eerste jaar, maar slechts deszelfs vier eerste maanden houde ik voor eenen zeer voor-
dee-

decligen tijd voor-de inëntingen. Binnen denzelfven heeft het bloed nog eenen zuiveren en zachten aart, het ligchaam heeft deszelfs eerste volkomenheid nog, en is weinig tot bederf geneigd; in deezen vroegen tijd neemen de kinderen nog alles gewilliglijk in, om dat derzelver smaak nog zo fijn niet is, en zij niet eigenzinnig zijn. Zo ras als zij echter een half jaar oud zijn, vallen 'er bereids veelen deezer voordeelen weg; nu is 'er het gevaarlijke tanden krijgen mede gemocid, de sterfelijkheid vermeerderd, en ik moet bekennen, dat ik van dien tijd af tot op het einde van het tweede jaar dit tijdstip voor de inënting niet zeer gunstig houden. — Percivall merkte op, dat 'er van de 140, die in het eerste jaar te *Manchester* aan de natuurlijke pokjes overleeden, slechts vier van het eerste vierendeeljaars waren: en aldus zag ik ook in onze Epidemie van de eerste tot de derde maand geen één sterven, daar toch in de volgende negen maanden dertien sterfgevallen voorvielen. Derhalven is de sterfelijkheid aan de pokjes in de eerste drie maanden ongelooflijk gering, in de volgenden echter ongemeen groot, en 'er blijft dus geen twijffel over, dat, zo men slechts de eerste 3 of 4 weken voorbij laat gaan, van dien tijd af tot in de vierde maand het gunstigste tijdstip daar zij om de pokjes door te staan. In de eerste weeken maakt zekerlijk het gevaar om door de geelzucht, de spruw, kolijken en andere gevolgen der nog in het ligchaam overgebleevene drekstoffe naar de geboorte nadeelige uitwerkingen te krijgen, deeze onderneeming een weinig bedenklijker. Zo ras als men ech-

echter van de volkomene zuivering van deeze aangeboorene drek-stof verzekerd kan zijn, als dan kan men zeker zonder bedenking de inënting verrigten; doch zekerlijk met die omzichtigheid, dat men met een teder schepseltje te doen heeft, dat de koude en verkoelende methode minder kan verdraagen, dan grootere lijderen, die de pokjes hebben. Welligt zal het niet onangenaam zijn, dat ik eenige soortgelijke gevallen breedvoeriglijk verhaal.

Een gezond kind van zes weken, dat reeds taamelijk aan de lucht gewend was, werd ter gezelschap van zijne broeders en zusters mede ingeënt. Ik entede hetzelfde op beide armen met een klein blaâr-trekkend pleister in. Des daags te vooren had hetzelfde een ontlast-middel bekomen; de moeder, die hetzelfde zoogde, veränderde niet met al van haaren leefregel, dan alleenlijk, dat zij zuure, scherpe, winderige en verstoppende spijsen vermijdde; het kind werd dagelijks — het was op het einde van de maand April en tamelijk koel — in de lucht gebracht. De wondjes, die slechts door met herten-vel bestreeken linnen bedekt waren, etterden op den derden dag taamelijk. Het kind hoestte een weinig, doch was voor het overige welvaarend. Op den zesden dag vertoonden zich eenige pokkenstipjes rondöm de wonden, dezelve werden drooger en rooder; het kind kreeg warme handen en voorhoofd, dronk ook greetiger; op den zevenden verhief zich de koorts, het kind had somwijlen in den slaap krampagtige saamentrekkingen, en de hoest nam toe en werd krampagtiger. Vermids het bovendien he-

heden koud was, en 'er zich ook blijken van verkoudheid vertoonden, werd 'er een mengzel van 1 Lood *Manna* een Drachme *Magnesia*, 20 druppels *Braakwijn* van *Huxham*, 2 Grein *Extr. Hijoscijam*, en eenige Lood stroop van *Althaëa* met water vlijtiglijk toegediend, somwijlen een weinig *Vlierbloemen-Thee* bijgebracht, en ook aan de moeder dikwerf te drinken aangeraden, het kind werd nu niet in de lucht gebracht. Op den agtsten dag vertoonde zich overal kleine pok-vlakjes, de hoest was een weinig sterker, 'er kwamen meerdere dunne natuurlijke gekleurde stoelgangen, de koorts was zeer maatig. Op den negenden dag botteden nog eene menigte pokjes op de geheele huid uit, zo dat het kind voller werd dan zijne beide oudere gezusters. Nu begon de hoest aanmerkelijk te verminderen, en de koorts hield op. De pokjes zetteden zich langzaam uit en stonden op den elfden dag grootendeels in ettering, de wonden droegen nog voord, de hoest was volkomenlijk over, en het kind welvaarend; de opdrooging geschiede op eene behoorlijke wijze, en men kon de ziekte van nu af aan als geëindigd beschouwen; de ettering der inentings-wonden duurde nog 14 dagen lang. Zo ras als de opdrooging begon, werd 'er wederom, en 8 dagen daarna nogmaals een ontlast-middel toegediend.

Een ander ook zes weeken oud kind was in geenerlei opzicht een gunstig voorwerp voor de inënting. Van eene moeder, die zeer zwak van zenuwen was, gebooren en nog steeds gezoogd, en
zelf

zelf met een zeer prikkelbaar zenuw-geftel en eene beftendige geneigdheid tot het zuur begaafd, had hetzelfde reeds eenige maalen toevallen van hevige kramptrekkingen gehad, die in een onverhoeds bleek en ftijf worden, verdraaijen der oogen en in eene onafgebroke beneauwde ademhaaling beftonden. Meestendeels gaf eene geringe fchrik der moeder, of het zuur in de eerfte wegen met winden verzelde daar aanleiding toe, en klijfteenen, kramptillende zalven, inwendiglijk de *Magnesia* met *Rhabarber* verleenden de fpoedigfte hulp. — Ondertusfchen moest hetzelfde ook ingeënt worden, om het aan het gevaar der natuurlijke befmetting te ontrukken: en dus gefchiede zulks met blaåttrekkende pleisters op beide armen. Om alle toevallen voor te komen, en aan het zenuw-geftel den behoorlijken graad van kragt en vastigheid tot de regelmaatige volëinding der fcheiding mede te deelen, liet ik de moeder van nu af aan dagelijks viermaal van een afkookfel van *Kina* met *Magnesia*, *Venkelzaad* en poeder van *Oranje-fchillen* inneemen, haar bijna niet anders dan vleesch-fpijzen nuttigen, aan het kind echter dagelijks 's morgens vroeg en 'savonds een poeder van *Magnesia*, *Venkelzaad*, een weinig *Valeriaan*-wortel en zeer weinig *Saffraan* — een der beste middelen voor kleine kinderen om de prikkeling te verminderen — toe dienen, en het zelve slechts bij warmen zonne-fhijn — het was in het begin van Maj — in de lucht dragen. Op den vijfden dag begonnen de zedert eenigen dagen bijna verdweenen plaatfen der inënting wederom roode randen te bekomen; 'er werd

nu nog een weinig *Rhabarber* bij gemelde poeder gevoegd, om dagelijks eenige dunne ontlastingen te verkrijgen. Op den *zevendenden* had de ontsteeking der wonden iets, doch weinig, toegenomen; op den *agststen* was het hetzelfde; 'er vertoonden zich slechts bleeke enkele pok-vlakjes op de armen, en men bespeurde bijna in het geheel geene koorts. Ik liet deswegen, om het bloed meer levenskracht bijtebrengen, en meer vermogen tot uitzetting te verwekken, de moeder zeer voedzame spijzen, sterk bier, chocolaad, ook meer *Kina* gebruiken en het kind warmer houden. Hierop botteden op den *tienden* eene menigte kleine eenigzins verhevenc roodagtrige vlakken op de borst, handen en voeten uit, welken, wel is waar, niet aan het etteren kwamen, die ik echter bij meerdere inëntingen als een toevoegsel der uitbotting, en als eene nog volgende afzondering beschouwd heb. Voor het overige bleef het bij tien echte pokjes, die zich begonnen uit te zetten. Op den *dertienden* stonden dezelve in eene goede ettering, en 'er waren nog veel rondöm den mond uitgebot. Deeze agtercenvolgende uitbotting van enkele zweerende na-pokjes duurde nog boven de agt dagen voort, waarop het kind volkomen gezond en hersteld werd. De krampagtige toevallen waren gedurende den geheelen loop der ziekte niet eene enkele reis verscheenen.

Een ander kind van twaalf weken van een gezond gestel, dat echter zonder de borst van de moeder, alleenlijk met dunne haver-gort-pap en melk-spijzen, met water en gestampte beschuit was opgekweekt,
werd

werd op dezelfde wijze ingeënt, en kreeg bereids op den vijfden dag eene sterke koorts, verzeld met veel ontsteeking der wondjes, afwisselende koude en hitte; kleine stuipjes en schreeuwde bijna onöphoudelijk; ik liet hetzelfde klijsteeren, met voorzichtigheid frische lucht bezorgen, en gaf het *puly. antiepilept. March.* met een half grein *Calomel* in drie reizen. Op den *zesden* was zij een weinig geruster, en op den *zevenden* waren boven de 40 groote sterk gekleurde roode pokjes, die terstond merklijk verheven waren uitgebot, en zij bevond zich zeer wel. Gedurende eenige dagen kwamen nog altijd meer pokjes na, en zij vormden eene goede ettering. Doch op den *tienden* scheen dezelve niet zo geregeld voort te gaan, als ze behoorde, de pokjes kreegen bleêke randen, en het kind schreeuwde veel. Ik liet deswegen een afrekzel van een half Lood *Kina* met vier oncen koud water bereiden, en deed daarvan alle 2 uren één spijs-lepel vol met eenige droppels *Spiesglaswijn* inneemen, en een mager hoender-nat tot soep gebruiken. Dit was van die uitwerking, dat 'er op den volgenden dag veel meer warmte en opvulling in de pokjes en inzonderheid eene sterkere ontlasting van etter uit de wonden zich vertoonde en het kind geruster werd. — De opdrooging geschiede nu, onder het gebruik van eenige ontlast-middelen, zonder eenige verdere toevallen.

Nog in het voorledene jaar, toen ik wederom bij verscheidene kinderen de inënting moest verrigten, werd ik genoodzaakt, mijn eigen kind, om hetzelfde
niet

niet natuurlijk te besmetten, intteënten, schoon het slechts elf weeken oud was. Doch hetzelfde had de behoorlijke vatbaarheid nog niet, en de pok-stof wilde dus niet vatten. Op den vierden dag was bijna niets van de inëntings-wondjes meer te zien, het kind was en bleef wel, en ik was toch nu gerust, daar ik hetzelfde thans voor de besmetting beveiligd wist, en mijn beroep onbezorgd kon blijven waarneemen (*).

Z E S D E H O O F D S T U K .

Over de inënting buiten de Epidemie.

Daar zijn nog altijd Geneesheeren, die geenzins in bedenking staan, om op eene plaats, daar de pokjes niet zijn, inteënten, en dezelve bij gevolg daar naar toe te brengen.

Doch ik houde deeze handelwijze noch naar de genees- noch naar de zedekunde voor billijk; want

1. Behoort onbetwistbaar tot de volkomene vorming en ontwikkeling der kinderziekte eene zekere gunstige gesteldheid der lucht. Zekerlijk kunnen wij nog niet bepaalen, waarin dezelve eigenlijk bestaat; wij kunnen echter niet twijffelen, of dezelve daar is, zo ras als de kinderziekte over het algemeen

be-

(*) Nog blijft het eene uitgemaakte zaak, dat, wanneer wij het in onze keuze hebben, het tijdstip van het 3 tot het 12 jaar het geschikteste tot de inënting is.

begint te heerschen. Deswegen verwekken menigmaal de nog zo dikwerf herhaalde besmettingen op eenen zekeren tijd geene Epidemie op eene plaats, alwaar welligt op een anderen tijd door de geringste aanleiding — door eenen besmetten brief en dergeliken — de algemeenste Epidemie verspreid word; derhalven ontdekken wij, dat zelfs in grootere steden, waarin de pokjes bijna nimmer geheelijk ophouden, dezelve toch menig jaar ongelijk menigvuldiger en werkelijk algemeen heerschender zijn, dan in menig ander jaar. Ik houde het deswegen voor zeer voordeelig; op eenen tijd intēnten, waarin bereids de kinderziekte in de nabijheid algemeen heerschend is, het best, terstond in den beginne der Epidemie, als dan zal men altijd meer verzekerd kunnen zijn, dat de inēnting zekerlijk vat, en de pokjes zelve volkomener gevormd en ontwikkeld worden.

2. Strijd deeze grondstelling met de eerste en voornaamste regel der geheele zedekunde: *Al, wat gij niet wilt, dat u de menschen doen zullen, doet kundat ook niet.* Zo ras als de mensch in eene maatschappij leeft, mag hij niet enkel en alleen zijn eigen voordeel, maar hij moet ook dat van het algemeen behartigen; en daar het nu beweezen is, dat de besmetting door ingeēnte pokjes medegedeeld, en dat dezelve voor menig een voorwerp gevaarlijk, ja doodlijk worden kan, heeft hij geen recht, zijnen evennaasten aan dit gevaar bloot te stellen, schoon hij nog zo veel daar door mogt winnen. Men staat immers niemand toe, eene goot tot afleiding van het water zo te plaatsen, dat voor zijn
na-

nabuur een mogelijk nadeel daaruit zou kunnen ontstaan. Het kan voor iemand zeer noodzaaklijk, ja zelfs tot zijn onderhoud onöntbeerlijk zijn, een groot vuur, veel brand-stoffen in zijn huis te hebben: en nogthans mag hij niet, wegens het gevaar, dat voor zijne nabuuren daar uit zoude voordspuiten. Zijn geluk kan daarvan afhangen, eenen brief, een pakje uit eene door de pest besmette plaats te bekomen; en evenwel moet hij wagten, tot dat het algemeen door eene voldoende *Quarantaine* voor het gevaar beveiligd is. Even zo min kan het hem geoorloofd zijn, zulk eenen gevaarlijken vijand als de pokstof, onder zijne medeburgers te verplanten, en de Regeering heeft het recht, hem zulks te verbieden. — Eene geheel andere zaak is het, wanneer hij een afzonderlijk huis heeft, en allen omgang met den geenen, die door de pokjes kunnen besmet worden, kan vermijden.

Ook hieromtrent zien bereids Ordonnantien der Regeeringen het licht, en de Heer Profesfor Hebenstreit neemt deeze grondstelling in zijne *Lehrsätze der medizinischen Poliezy-wissenschaft* insgelijks aan.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Over de op de inënting volgende ziekten en verplaatsingen.

Het heeft aan de inënting tot geen gering nadeel verstrekt, dat niet zelden langdurige, bezwaarlijke,

zelfs gevaarlijke ziekten daardoor ontftonden. Men trok daaruit het al te overhaast befluit, dat bij gevolg deeze behandeling, wel is waar, het tegenwoordige kwaad verminderde, doch zeer gemaklijk eene onvoldoende afzondering — of zuivering des ligchaams van de pok-ftof — bewerke, waar door deeze naderhand daar op volgende kwaalen ontftonden.

Bij dit befluit beging men echter twee groote misflagen. Ten eerften, vergat men, dat deeze op de natuurlijke pokjes volgende ziekten ongelijk menigvuldiger en gevaarlijker zijn, dan bij de ingeënten.

Men plaatste toch 100 kinderen, die de natuurlijke pokjes een weinig fterk hebben gehad, en 100 ingeënten naast elkanderen, en men zal ontdekken, dat de eenen behalven de naaden en mismaaktheden hunner uitwendige gedaante — dat toch zekerlijk voor het vrouwelijk geflacht eene veel erger daarop volgende ziekte is, dan menig eene inwendige ligte kwaal — ongelijk meer en veel gevaarlijkere gevolgen deezer ziekte ondergaan. Niet alleenlijk de ongelijk grootere verzwakking en vermagering, die tot de teering kan opklimmen, maar ook gebreeken der oogen, ooren, been-eeter, een teering-hoest, verharde klieren, vergroeiingen, zenuw-ziekten, uitflagen der huid en verzwearingen enz. Ten tweeden, begaat men bij dat befluit ook hieromtrent eenen misflag, dat men de op de inënting volgende kwaalen over het geheel aan de inënting toefchrijft, daar zij toch altijd een gevolg, of van eene gebreklijke behandeling,

ling, of van eene toevalliger wijze daar bij komende oorzaak zijn. — Zulks te bewijzen, en tevens de middelen aan de hand te geeven, hoe men dezelven kan verhoeden, is het oogmerk van dit Hoofdstuk.

De voornaamste op de inënting gevolgde ziekten, die ik en andere Geneesheeren hebben bemerkt, zijn: Langduurige en kwaadaartige verzweringen der inëntings-wonden, uitlagen der huid van eene verschillende, hoofdzakelijk van eene daatuwurmagtige gedaante, de na-pokjes, die menigmaal eerst na eenige weken agter aan komen, verzweringen in den omtrek der inëntings-wonden, der oksel-klieren, ook van andere deelen; verharde klieren, sleepende koorts, die soms lang kan duuren, en als dan dikwerf door het ontstaan van eene verzwering eindigt, hoest, toevallen op de zenuwen, verlammingen.

Hier moet men echter vooral een wezenlijk onderscheid maaken, dat men gemeenlijk over het hoofd ziet. Sommigen deezer kwaalen zijn, wel is waar, op de pokjes volgende ziekten, doch geene verplaatsingen der pok-stof, maar toevallige, ja dikwerf enkelijk plaatselijke ongemakken. Ik verdeele deswegen alle op de inënting volgende ziekten volgens derzelver oorsprong, en bij gevolg naar derzelver aart in de volgende klasfen:

1. Sommigen zijn alleenlijk plaatselijke toevallen, of gevolgen, ontstaan door het medegevoel en de prikkeling der ingeënten plaatsen. Daar onder tel ik de opzwellings der armen, derzelver stijvigheid, de verzweringen en klier-gezwollen rondom de inën-

tings-wonden en in de holten der oksfelen, de kwaadhartige etteringen der inëntings-wonden. Dezelfven kunnen even zo wel door eene al te sterke ontsteeking verwekkende prikkeling deezer wonde ontstaan, gelijk de klier-gezwellen in de lies en de ontsteeking der voorhuid enz. bij hevige druiperts (*).

2. Anderen zijn gevolgen der algemeene verzwakking en al te groote vermeerderde prikkeling, welke de kinderziekte, deels in de huid, deels in het geheele ligchaam heeft voorgebragt. Daaronder behoort, wanneer men door den lijder zo wel van buiten als van binnen eenen al te warmen leefregel te doen houden, door veêrbedden enz., eene al te groote vermenigvuldiging van het vergift en vermeerdering van het aantal der pokjes heeft bewerkt, of wanneer het voorwerp van een zeer zwaklijk en teder gestel, b. v. een nog zeer klein kind, is. De gevolgen zijn, of zweeren en een huid-uitslag, of toevallen uit verstopte klieren ontstaande, of ook vermagering, een zwak-zenuwgestel, ja zelfs eene slepende koorts.

3. Somwijlen zijn het echter nog wezenlijke overblijfselen der pok-stoffe, of de uitwerkingen van eene onvoldoende afzondering, eene niet volkomenlijk weggenomene kinderziekte.

Hier-

(*) Ik wijze den Leezer hier over, zo wel als over meerdere hierop betrekking hebbende artikelen, naar Kortums *Beyträge zur pract. Arzenykunde*, en naar deszelfs *Verhandlung über die Einimpfung der Pocken*, in het *Journal der Pract. Heilkunde* 4 B. 2. St.

Hieromtrent moet ik mij een weinig naauwkeuriger verklaren, vermids de tegenwoordige verwarring van taalen aangaande de begrippen van afzonderingen, verplaatsingen en dergelijken, ook daaromtrent menig eenen, vooral jongeren Geneesheer, het regelmatig denkbeeld daarvan kan beneemen. — De kinderziekte bestaat daarin, dat een ligchaam niet alleen de besmettende stof gevat heeft, maar ook door derzelver prikkeling het vermogen verkreegen heeft een nieuw vergift voord te brengen. De volkomene afzondering en afloop (*Crisis perfecta*) der ziekte bestaat daarin, dat het ligchaam niet alleenlijk dat in hetzelfde voordgebragte vergift van zich afscheid en ontlast, maar ook het vermogen verliest, een nieuw vergift voord te brengen, waarbij dan nog die uitwerking komt, dat hetzelfde juist daar door ook het vermogen verliest, om op nieuw besmet te worden. Het middel daartoe is de koorts, en de daar door verwekte ettering der pokjes, benevens andere daar mede verbondene heilzaame ontlastingen.

Het eerste, de volkomenlijke zuivering des ligchaams van de verwekte pok-stof word door de behoorlijke en niet verhinderde ettering der pokjes, en tevens door het daar mede verbonden heilzaam zweet, door de pis- en darm-ontlastingen te wege gebragt, het geene bereids daar uit blijkt, dat gedurende het tijdstip der ettering en opdrooging deeze ontlastingen den eigenaartigen pok-reuk hebben. Bij den ingeënten komt daar nog de ontlasting der inëntings-

wonden bij, dat in dit tijdstip insgelijks vergiftigd is; want men kan daar mede inënten.

Het tweede, de wegneeming van het vermogen, om eene nieuwe pok-stof voord te brengen, word daar door bewerkt, dat de koortsagtige prikkeling, welke de pok-stof voordbrengt, tot zodanigen trap word verhoogd, die in staat is, de door hetzelfde in beweeging gebragte plaatselijke ontäärting en werkzaamheid weg te neemen, waar door dan niet alleenlijk het vermogen, om voor als nu dit vergift voord te brengen, maar ook om hetzelfde in het vervolg te doen vatten — de geheele bijzondere gevoelbaarheid voor pok-stoffe, en de geneigdheid tot dezelve — opgeheven word.

Het is bekend, dat de eene prikkeling de andere kan wegneemen. Bij de venerieke besmetting neemt het kwik door zulk eene tegenövergestelde prikkeling, de prikkeling door de ziekte-stof en werkzaamheid dier deelen weg. Hier is het de door het vergift zelve verwekte koorts, die deeze werking voordbrengt.

Slechts zulk eene kinderziekte, waarin zo wel de aanwezig zijnde pok-stof volkomenlijk afgescheiden, als ook het vermogen, dezelve nu en in het vervolg wederom voord te brengen, volkomenlijk weggenomen word, noem ik eene *volkomene Kinderziekte*, en derzelve afzondering eene voldoende *Crisis perfecta*.

Beiden kunnen echter verhinderd en belet worden, en, wel is waar, deels door stremming der gence-
zen-

zende ontlastingen — door het vatten van koude, het snellijk opdroogen der inëntings-wonden — deels door zulk eene verzwakking van het ligchaam, dat daar door de tot de volkomene vernietiging der vatbaarheid voor de pokjes vereischte graad van prikkeling onmogelijk word gemaakt, b. v. eene van natuur zeer zwakke ligchaams-gésteldheid, die men niet behoorlijk heeft versterkt, of eene al te veel verzwakkende geneeswijze, deels ook door toevallige oorzaken, die den regelmāatigen loop der afzondering beletten, b. v. prikkeling, door wormen of door andere ziekte-stoffen in den buik veröorzaakt.

De uitwerking van zulk eene belette afzondering der pok-stof is nu deeze, deels dat 'er nog werkelijke pok-stof terug blijft en verplaatfingen veröorzaakt, deels dat de door de prikkeling der pok-stoffe bedorvene afzondering niet volkomenlijk wederom in den met de natuur overeenstemmenden toestand terug keert, maar nog voordgaat, schadelijke vogten te verwekken, die, wel is waar, geene volkomene pok-stof meer zijn, dat is, het vermogen niet meer hebben, om andere ligchaamen te besmetten — als waartoe de trap van prikkelbaarheid niet sterk genoeg meer is — echter toch als zwakkere, als 't ware gewijzigde voordbrengzelen daarvan zijn te beschouwen, en bij gevolg voordgaan, met het ligchaam of algemeen of plaatselijk te prikkelen en ongefild te maaken. Het is hiermede juist zo gelegen als met eene verzachte venerieke ziekte, na eene onvoldoende geneezing met het kwik.

De gevolgen zijn: verscheidene soorten van uitflag, verzwearingen, zenuw-ziekten, verlammingen, verplaatfingen op de beenderen, na-pokjes, bedorvene afscheidingen der oogen, ooren, long enz. ontsteekingen der oogen, klier-ziekten, sleepende koorts, inzonderheid het merkwaardig geval, dat 'er nog verscheidene weken, ja maanden lang, eene uitteerende koorts met vermagering en verzwakking overblijft, welke echter terstond verdwijnt, zo ras als 'er eene verzwearing aan het eene of andere deel van het ligchaam ontstaat.

4. Eindlijk kan ook een andere bereids in het ligchaam aanwezige vatbaarheid voor ziekte en stof door de kinderziekte slechts in werkzaamheid en aan den gang gebragt worden, waardoor als dan ook daarop volgende ziekten ontstaan, die echter aan de kinderziekte niet als eene wezenlijke, maar slechts als eene toevallige gelegendheids-oorzaak te wijten zijn. Dit heeft hoofdzakelijk plaats omtrent de na de pokjes somwijlen uitberstende klier-ziekte, waartoe de grondslag bereids voor de pokjes in het ligchaam was, ook omtrend het dauw-wurmächtig uitflag, welken slechts toevalliger wijze dikwerf daar door worden veröorzaakt.

Na deeze bepaalde ontwikkeling van den oorsprong der op de inënting volgende ziekten kan men nu de *middelen vaststellen, waar door men dezelyen kan verhoeden.*

1. Men vermijde alle nuttelooze vermeerdering der prikkeling aan de inëntings wonde, b. v. de al te groote Spaansche vliegen pleisters, zo men daar
me-

mede inënt, de prikkelende zalven, de al te diepe insnede, zelfs het inënten met een stomp mes of lanzet, harde prikkelende draaden, daar men mede inënt, pok-stof die bereids een beginzel van rotting heeft, inzonderheid het al te sterk toebinden der inëntings plaatsen, vooral wanneer het te vast geschied. Ik heb nog onlangs daar door een zeer kwaadaartig roosächtig gezwel aan den arm zien ontstaan. Ik denk zelfs, dat de daar door belette uitdamping der pok-stof in de wond veel daar toe bijdraagt. Deswegen houd ik het voor het best, slechts de eerste 24 uren de ingeënte plaatsen met Engelsch pleister of goud-slaagers vlies te bedekken, naderhand echter geheel vrij en onbedekt te laaten. Alle deeze opgenoemde omstandigheden kunnen tot eene hevige plaatselijke prikkeling, en daar door tot plaatselijke daarop volgende ziekten aanleiding geeven, waar bij ik nog reken, wanneer men het tijdig aanwenden van koud water bij eene te hevige ontfleeking nalaat, of het wrijven der wonden aan het hemd enz. niet belet.

2. Men verzuime niet een zwaklijk voorwerp te voren en ook in de kinderziekte door vleesch-nat, door eenen voedzaamen leefregel, *Kina*, een weinig wijns enz. te versterken, hetwelke tot eene voldoende afzondering ongemeen veel toebrenge. Zo is het ook bij de inënting van tedere zooglingen, inzonderheid wanneer de zoogende moeder ook zwaklijk is, steeds mijne voornaamste regel, aan de moeder of minne van tijd tot tijd, geduurende de geheele behandeling, een afkooksel van *Kina* te doen gebruiken.

3. Een

3. Een al te bloedrijk en sterk voorwerp moet een verkoelend en dun voedzel gebruiken, en inzonderheid gedurende de uitbottings-koorts eene warme en voedzame leefwijze vermijden.

4. Vóór de inënting geeve men steeds wormmiddelen, ook in gevallen, waarin geene tekenen van wormen voorhanden zijn, want schoon die daar niet zijn, kan men echter niet zeker besluiten, dat 'er ook geene wormen plaats vinden.

5. Men vermijde eene al te overdreevene verzwakkende of verkoelende behandeling, en vergeete nimmer, dat de koorts, en een zekere graad van kragtige werkzaamheid tot eene voldoende afzondering volstrekt noodsaaklijk zijn. Inzonderheid is dit toepasselijk op het al te overdreeven gebruik der Kwik-ontlastmiddelen en der koude leef-wijze. Men leeze hiervan een merkwaardig geval, dat den Heer Lijf-Medicus Hinze wedervoer, in Hufelands *Journal der pract. Heilkunde* III B. 4 St., waarin alleen de verzwakkende Methode de oorzaak van eene hardnekkige daarop volgende ziekte en nog laat agter aan volgende na-pokjes was.

6. Hoe zeer over het geheel genomen de verkoelende behandeling gedurende de prikkeling veroorzaakende- en uitbottings-koorts goed te keuren is — als waardoor deels de te groote vermenigvuldiging der pok-stof in het ligchaam als ook der pokjes zelve word verhoed — moet dezelve echter na geëindigde uitbotting, gedurende de ettering en opdrooging binnen zekere paalen worden gehouden, en ik houde het gedurende dit tijdstip, waarin de
eigen-

eigenlijke afzondering plaats grijpt, om nadeelige verplaatfingen te verhoeden, voor zeer noodzaaklijk, eene maatiglijk de uitwaasfeming bevoorderende leefwijze in acht te neemen, en al het vatten van koude — dat is te fchielijke verwisfeling van luchtgefteldheid — zorgvuldiglijk te vermijden. Veele dergelijke voorbeelden zijn mij bekend, waarin door het verzuimen van dit voorschrift zeer nadeelige verplaatfingen zijn ontftaan, waartoe zelfs het in de eerste afdeeling verhaalde geval van eene fcheeve hals behoort. Ik zag zelfs een aanval van beroerte met het verlies van de spraak verzeld — die echter naderhand weder hersteld werd — door het onvoorzichtiglijk vatten van koude in eene vogtige koude lucht ontftaan.

7. Men laate de inëntings-wond niet te gelijk met de algemeene opdrooging der pokjes opdroogen, maar men onderhoude dezelve nog omtrend 8 tot 14 dagen lang in eene zachte ettering, het welke door ettermaakende zalve, of des noods door een gering bijvoegzel van het roode Principitaat of door Spaansche vliegen, word bewerkt.

8. Men geeve, zo ras als de opdrooging in het aangezicht begint, zachtlijk ontlastende middelen, eene der gewigtigfte regelen ter verhoeding van anders volgende ziekten! Men verbeelde zich niet, dat men het verzuimen van dit tijdstip naderhand door nog zo fterke ontlastmiddelen wederom kan goed maaken! — Doch het is niet voldoende slechts éénmaal een zacht ontlastmiddel te gebruiken, maar men moet hetzelfde bij zekere tusschenpoozingen drie, vier,

vier, ja, vijf maal herhaalen, indien men voor verplaatfingen wil beveiligd zijn. Hieromtrent kan men zekerlijk geen algemeen voorschrift geeven, maar zulks regelt zich naar de menigte der pokjes — hoe meer pokjes des te meer is het ontlasten noodzaaklijk — naar den gezonden of ongezonder toestand van het voorwerp — in het laatste geval menigvuldiger — naar den toestand der kragten, des onderdoms, der algemeen heerschende besmettende gesteldheid enz. — Bij een gezond kind, b. v., dat weinig pokjes heeft, is eene driemaal herhaalde zachte ontlasting, bij tuschenpoozingen van drie dagen, voldoende, en daarbij de beste geneeswijze, eene genoegzaame gift *Calomel* des avonds te geeven, en des anderen morgens *Manna* met *Sal Polychrest.* of *Senebladen.*

9. Men vermijde geduurende den tijd der opdrooging het nuttigen van vleesch-spijzen en over het geheel eenen al te sterk prikkelenden leefregel. Voornaamlijk brengt, volgens mijne ondervindingen, het al te vroegtijdig gebruik van vleesch-spijzen ligtelijk verplaatfingen te wege, hoofdzaklijk verzweeringen en huid-ziekten. Men laate zich daarvan nog tien tot veertien dagen lang na de opdrooging onthouden, indien men daar voor wil beveiligd zijn.

10. Na de voleinding der opdrooging komt het 'er zeer veel op aan, dat de huid welras van de daarop zijnde vuiligheden bevrijd, en zo ras als mogelijk wederom in eenen openen en werkzaam toestand verplaatst worde, want dit werktuig lijdt, zo 'er eenigzins veel pokjes zijn, altijd ongemeen veel,

veel, en besteedt men daar niet, gelijk zulks zo menigmaal niet gebeurt, zijne geheele oplettenheid op, alsdan kunnen uit deezen bronäder alleen de na-deeligste ziekten en verplaatsingen ontstaan. Ik be-veel het deswegen sterk aan, om, zo ras als de opdrooging geëindigd is; het geheele ligchaam dage-lijks eenigemaal met een mengzel van water, wijn en zeep, of de dooijer van een ei laauw-warm af te vrijven, alsdan eenige laauwe baden, ook met versterkende kruiden en zeep te doen gebruiken, op het dikwerf verschoonen der hemden en laakens te letten, en eene ruime drooge lucht te verschaffen.

II. Bijaldien de lijder veele pokjes heeft gehad, en zwaklijk is, alsdan zal het altijd zeer heilzaam zijn, hem ook naderhand nog een aftrekfel of af-kookfel van *Kina* te geeven, waardoor men zich echter niet van de benoodigde ontlast-middelen mag laten afhouden. Zo de ettering zeer sterk is ge-weest, moet men inzonderheid bedenken, dat 'er niets het voedende en wei-agtig deel van het bloed zo schielijk bederft en verteert, dan sterke etterin-gen, en deswegen op eene schielijke herstelling daar-van bedacht zijn, waartoe *Salep*, *Sago*, en andere zelfstandigheden uit het planten-rijk bereid, wei, melk met selzerwater, in den beginne, en nader-hand gepaste vleesch-spijzen de beste middelen zijn.

Zouden echter nu werkelijk ook verplaatsingen en ziekten daarop gevolgd of ontstaan zijn, dan zijn de volgenden de gepaste middelen. Men onderhoude eeni-gen tijd de door konst voortgebragte etterdragten — zo het eene plaatselijke verzetting is, dan zo na

mogelijk aan het lijdend deel; — men geeve middelen, die alle afscheidingen bevoorderen, b. v. middelen van *Spiesglas*, de wei, bloedzuiverende kruiden en wortelen, het selzerwater met melk, ook kan in hardnekkige gevallen de *Zwavel* en *Kampher* van veel nut zijn; men bediene zich ook tusfchenbeiden van gepaste Kwikmiddelen, b. v. van den *Aethiops antimonialis*, van het poeder van *Plumer*, veronderfeld, dat de lijder niet te sterk verzwakt zij; men geeve, inzonderheid terftond bij het ontstaan eener verplaatfing een weinig sterke Kwik-ontlastmiddelen, en herhaale dezelve van tijd tot tijd; men doe vlijtiglijk laauwe zeep-baden gebruiken, en den lijder eene gemaatigde beweeging in de open lucht genieten; inzonderheid verzuime men echter niet dat al niet, de *Kina* en andere versterkende middelen aantewenden, die des te noodzaaklijker zijn, hoe zwaklijker de lijder van natuur is, hoe fterker hij de pokjes heeft gehad, en hoe meer zich thans eene algemeene verzwakking en hebbelijheid tot de teering verftoont.

DERDE AFD EELING.

OVER DEN LEEFREGEL EN DE GENEESKUNDIGE BEHANDELING DER KINDEREN, EN VERSCHIEDENE ZIEKTEN DER KINDEREN.

EERSTE HOOFDSTUK:

Algemeene denkbeelden omtrend de ziekten der kinderen en de belangrijkste kinder-middelen.

De kennis van de ziekten der kinderen, van de beste en met de natuur het meeste overeenstemmende behandeling van deezen tederen leeftijd, behoort de billijker wijzer één der gewigtigste onderwerpen van den beoefenenden Geneesheer te zijn; zij wordt echter gemeenlijk op verre na niet met die oplettendheid gade geslagen, die dezelve verdient. — Nog altijd heerscht 'er duisterheid en besluitenloosheid in de ziekte-kunde en de wijze van behandeling veeler ziekten der kinderen; nog altijd blijft derzelver sterfelijkheid zo groot, dat men daar huiverig over wordt; wanneer men, zelfs in die steden, die geen gebrek aan geneeskundigen bijstand hebben, nog altijd de helft der jonggeboorenen vóór het einde van het derde jaar reeds ziet ter aarde bestellen. Behoort ons deeze droevige, doch al te zeer gestaafde onder-

Q

der-

dervinding niet op de gedachten te brengen, dat wij nog bij lang niet genoeg met den aart van alle die gebreken en met de hulpmiddelen tegen dezelve bekend zijn, welken gewoonlijk aan deezen ouderdom eigen zijn, en den dood zulk eenen rijken oogst verschaffen? Moest deeze overdenking ons ten minsten niet gestadiglijk aanspooren, om onze oplettenheid en ons onderzoek daaromtrent te verdubbelen, en alle onze vermogens intespannen, om dit — naar de gevolgen te oordeelen — nog niet zeer voorspoedig gedeelte der heilkunde te volmaaken? Zo veel te meer, wanneer wij in aanmerking neemen, dat 'er geene soort van ziekten is welke eenen zo belangrijken invloed op het geheele volgende leeven heeft, als juist de ziekten der kinderen. Dezelve vallen in het gewigtige tijdstip der eerste ontwikkeling en vorming voor; eene ongeregelde handelwijs kan in die jaaren, wanneer dezelve verzuimd of slecht behandeld word, aan het ligchaam voor het geheele leeven eene nadeelige rigting geven; verzwakkingen, bezeeringen, bederf, welken hier uit ontstaan, worden al te ligtlijk met de gesteldheid zelve verward, en tevens gebreken van het ligchaam, die nimmer geheel en al uitteroeijen zijn. Voor zeker deeze reden alleen behoorde ons de ziekten der kinderen ten hoogsten gewigtig en belangrijk te maaken.

Het is zeker niet te ontkennen, dat dit gedeelte der geneeskunde één der zwaarsten en moeielijksten is. Het gemis der spraak, het onverstand der kinderen, de vooroordeelen van derzelve bakeren, maaken,

ken, het gadeslaan en de kennis hunner ziekten zo moeielijk, verijdelen zo menig ontwerp van geneezing, en maaken het aanwenden van menig middel zo onmogelijk, dat een oneindig geduld, eene onvermoeide oplettenheid, en, ik durf beweeran, een bijzondere handgreep en ziektekundig gevoel daartoe vereischt worden, om een bekwaame kinder-Arts te zijn. Voegt men daar nog bij het gebrekkig onderwijs, dat veeltijds een jonge Arts over dit gedeelte der geneeskunde op de hooge Schoolen verkrijgt, het gemis van kinder-gasthuizen, en der gelegenheid, om de ziekten in tijds in haaren aart te leeren kennen; dan kan men zeer wel begrijpen, waarom zo menige Artsen eene dusdanige onverschilligheid tegen dit gedeelte hunner kunst hebben, waarom bij veelen, niet alleen bij moeders en minnen, maar zelfs bij Artsen, de ten hoogsten nadeelige mening heerscht, als of 'er bij de ziekten der kinderen niet veel te doen ware, en alles aan de natuur moest overgelaaten worden, en waarom bij gevolg dit gedeelte nog niet dien graad van volmaaktheid bereikt heeft, waarop andere roem kunnen draagen. Ik waage het derhalven, het grootste gedeelte mijner amptgenooten uittenoodigen, om aan dat gedeelte van haar beroep eene meerdere waardij bijtezetten, hetzelfde meer oplettenheid te verleenan, de onderscheidende kennis van de ziekten der kinderen, voor zeker het moeielijkste, doch helaas ook het gebrekkigste gedeelte, te volmaaken, en nieuwe tekenen en bepaalingen optespeuren; de ziekten zelve aan een naauwkeuriger onderzoek te onderwerpen,

en derzelve wezenlijken aart en kenmerk bepaalder aantewijzen, en niet zo zeer op nieuwe, als veel meer om op een gepast voor deezen ouderdom ingerigt gebruik der voor handen zijnde middelen te denken.

In het bijzonder kan ik den jongen aankomenden Artsen deeze studie, als een uitmuntend middel om zich bekend en bemind te maaken, niet genoegzaam aanprijzen. De behoudenis van één' eenige kleine lieveling kan hun een groote en glansrijken roem verwerven, dan de geneezing van verscheidene afgeleefde ouden, en welke stem spreekt wel luider en sterker, dan die van eene ten hoogsten verblijde en dankbaare moeder? In de daad, zo de jonge Arts op deeze wijze eerst eenige zodanige tedere moeders aan zich verbonden heeft, dan kan het hem in het geheel niet missen, zijne lof zal door alle Thee- en Koffij-gezelschappen weergalmen, en hij zal de bescherming der den toon geevende partij genieten.

De voornaamste reden, waarom men in de kennis en geneezing van de ziekten der kinderen nog niet zo gelukkig is, als men mischien kon zijn, is wel daarin gelegen, dat men te weinig acht geeft op het natuurlijk onderscheid, en op de eigenaartige hoedanigheden van die levens-jaaren.

Men verwijt het gewoonlijk en met recht aan de ouden, wanneer zij de kinderen omtrend den leefregel even zo behandelen als zich zelve, en hun het geene aanbieden en doen nuttigen, dat hun zelve smaakt en behaagt. En nogthans geloof ik, dat wij in de geneeskunde zeer dikwijls in dezelfde

fout

fout veryallen, en de ziekten der kinderen op denzelfden leest schoeijen, op dezelfde wijze en volgens dezelfde voorschriften behandelen, als die van volwasfenen, zonder in aanmerking te neemen, dat hun ligchaam nog niet volmaakt gevormd is, dat hunne gesteldheid van eene geheel verschillende aart en saamenhang is, en hunne ziekten zo wel, als de werking der middelen, geheel bijzonder gewijzigd zijn.

Beschouwen wij verder de verbaazend groote sterfte onder de kinderen? moet men 'er zich niet over verwonderen? Van alle die oorzaken welken de ziekten voordbrengen, en die gewoonlijk bij volwasfenen gevaarlijk worden, werken 'er nog zo weinigen op het kind. Hetzelve heeft nog zo weinig hartstogten, die hem zouden nadeelig kunnen worden, geene verandering van lucht of weêr heeft invloed op hetzelve, geene verscheidenheid van voedsel enz. en nochtans zo veele ziekten, zulk eene verbaazende sterfte! Is dit niet een nieuw bewijs, dat de hoofdzakelijke grond hiervan in hunne natuurlijke gesteldheid moet gezocht worden, en dat dienvolgens ook de behoed- en geneesmiddelen daaruit inzonderheid moeten geschept worden?

Alles komt derhalven hierop neder, dat men zich een klaar denkbeeld vorme van den natuurlijken toestand der kindfche jaaren, en van de eigenaartigheden hunner ligchaams-gesteldheid, voor zo verre daardoor niet alleen de werking der ziektestoffe, maar ook de heilzaame afzonderings-beweevingen, en de werkingen der middelen zelve, bepaald en eigenaartiglijk gewijzigd worden. Ik versta hierdoor

hoofdzaaklijk het tijdperk des eersten en tweeden jaars, tot dat het tanden krijgen ophoudt, derhalven juist het tijdstip der meeste sterfte, en ik zal de moeite neemen, alhier eenige voornaame artikelen optegeven, die de ziektekunde van deeze levensjaaren inzonderheid kenmerken, en bij derzelver behandeling tot een leiddraad verstrekken kunnen.

1. Een kind is in dit tijdstip nog altoos als een zeer onvolmaakt, niet ten vollen gevormd schepzel te beschouwen, waarin verscheidene werktuigen en vermogens reeds volkomenlijk, verscheidene ten halven, en anderen daarentegen nog in het geheel niet ontwikkeld zijn. Dit moet eene groote ongelijkheid van bewegingen, geheel ongewoone uitwerkfelen, hier een zeer fijn, en daar een zeer dof gevoel voordbrengen, en aanleiding geeven, dat de werking van een middel dikwerf eene geheel onregelmaatige rigting neemt. In zulk een ligchaam is die volledige, gelijkvormige, en eenstemmige beweging in 't geheel niet mogelijk, welke wij in volwasfene menschen waarneemen, en men ziet reeds hieruit, hoe weinig men van de werkingen bij volwasfenen op die bij een kind besluiten kan.

2. De grondslag der natuurlijke ligchaamsgesteldheid in die levensjaaren is gelegen in verslapping, weckheid, en werkloosheid. Echter is met deeze verslapping van het cell-geweefzel, met deeze werkloosheid der spier-vezelen nogthans een hooge graad van prikkelbaarheid en aandoenlijkheid gepaard. Bij gevolg veel gevoel en weinig wezenlijke tegenwerking. — Dit stuk benevens het voorgaande heeft
eenen

eenen zeer belangrijken invloed op den oorsprong en de behandeling van de ziekten der kinderen. De verflapping en weekheid geeft natuurlijker wijze aanleiding, dat de vogten ligtlijker eene taaie en slijm-achtige hoedanigheid aanneemen, waarom ook de slijmige kwaadsappigheid bij kinderen altoos de hoofdrol speelt; de groote aandoenlijkheid zal maaken dat de minste tegennatuurlijke prikkeling de hevigste schijnbare bewegingen voordbrengt, het zal echter toch de vezelen aan wezenlijke, kragtdaadige en geregelde terugwerking ontbreken, om de afzonderingen geregeld en volmaakt doortezetten. Uit dien hoofde zal 'er veel prikkeling en aandoenlijkheid der ziektestof voor handen zijn; doch deeze prikkeling zal eerder in eene ingeslotene kramp- of onevenredige stuiptrekking ontaarten, dan in eene werkzaam, geregeld bestierde, en de ziektestof verwerkende en ontlastende daadelijkheid overgaan: genoeg, oorzaak en werking zal nimmer in het behoorlijk verband staan. — Ik ken wezenlijk geene geneigdheid en geen saamenloop van oorzaken, welken zulke ongewoone, onverklaarbare en nadeelige uitwerkingen kunnen voordbrengen, dan de verëning van taaigheid, aandoenlijkheid en werkloosheid, en ik zal slechts als het zichtbaarste bewijs hiervan, op de verschijnzelen van den kinkhoest oplettend maaken, alwaar juist deeze aaneenschakeling van oorzaken den voornaamsten grondslag der kwaal, derzelve bijzondere wijziging en hardnekkigheid uitmaakt, en welke daarom aan kinderen en vrouwen — welken gedurende haar leeven iet van den kinderlijken aart bij-

lijft — inzonderheid eigen is. Hier vind de grootste graad van taaiheid en prikkelbaarheid plaats, ja, zelfs tot eenen sluipagtigen toestand toe, en evenwel zo veel gebrek aan wezenlijke en daadelijke tegenwerking, zo dat dit ongemak veele maanden met deeze gestadige sluipagtige bewegingen kan voortduuren, zonder dat daardoor eene wérkelijke afzondering worde te wege gebragt.

Inzonderheid is deeze opmerking belangrijk, dat een gedeelte, het welk voornaamlijk met slijm overlaaden en bedekt is, eene aanmerkelijke onvatbaarheid voor prikkeling en onaandoenlijkheid kan bezitten, gedurende dat andere deelen ongemeen aandoenlijk zijn, dat b. v., welk geval zeer dikwijls voorkomt, de maag en het darm-kanaal zodanig met slijm bedekt en verstopt zijn, dat noch natuurlijke noch geneeskundige prikkelingen op dezelve werken, en nogthans meer verwijderde zenuwen zich in eenen ongemeen prikkelbaaren, ja zelfs sluipagtigen toestand bevinden. Zelfs dit werktuig, het welk in dit geval in zich zelve zo zonder gevoel, ja somtijds half verlamt is, kan juist uit hoofde van het daar door weggenomen evenwigt der bewegingen, en wijl het bijna als een vreemd ligchaam in de huishouding van het geheel aantemerken is, eene duurzaame oorzaak van verder verwijderde sluipagtige bewegingen worden, en die nadeelige hoedanigheid voortbrengen, welke men met den naam van *geneigdheid tot stuiptrekkingen* bestempelt. De zenuwen bevinden zich in eene gestadige Taamentrekking, alle door het medelijgend gevoel daarmede vereenigde deelen in een aanhou-

houdenden prikkelenden toestand, en de ondervinding leert, dat de hardnekkigste vallende ziekte; gelijk ook de bij kinderen zo gewoone geneigdheid tot frikkingen in de borst, of stuiptrekkingen der longen, dikwijls uit geene andere oorzaak haaren oorsprong ontleenen, dan van eenen zodanigen toestand der maag en darmen en van het daardoor weggenomen evenwigt. — Hier van daan komt het dan ook, dat veeltijds het zelfde middel op de door prikkeling aangedaane werktuigen zeer veel, daarentegen op de anderen zeer weinig werking doet, dat dikwijls eene kleinigheid de allerhevigste en gevaarlijkste toevallen kan doen verwekken, en ook eene kleinigheid wederom zeer spoedig hulp verschaffen kan, en dat men in de ziekten der kinderen zo bezwaarlijk van de werking tot de oorzaak, en van deeze wederom tot de gepaste hulp besluiten kan. Op deeze gronden vestigen zich de volgende belangrijke practicaale voorschriften.

a. Men verlieze in de ziekten der kinderen de naar evenredigheid al te groote prikkelbaarheid en aandoenlijkheid niet uit het oog, en men merke dezelve, inzonderheid bij krampagtige toevallen, altoos als de helft, ja, dikwijls als twee derde gedeelte van het geheele toeval aan. Hoe zeer men ook alhier het voorname doelwit der geneezing op het wegneemen der oorzaken moet rigten, verzuime men toch nimmer, met de daartoe gepaste middelen, vooral wanneer dezelve prikkelend zijn, beadaerende en verzachtende te verëenigen; ja, zelfs kunnen 'er gevallen zijn, waarin men bij eenen hoo-

gen graad van algemeene prikkelbaarheid doorgaans eerst deezen saamengetrokken en prikkelbaaren toestand van het zenuwgestel moet trachten te doen bedaaen, eer dat men tot het wegneemen der oorzaken overgaat. Men zoude anderszins, deels de prikkelbaarheid vermeederen, deels niet eens zijn oogmerk bereiken, om de oorzaken uit den weg te ruimen, zo lang deeze algemeene krampagtigheid dezelve ingesloten en vast houdt. — Ik wil hier mede geenzins beweeren, dat de gouden regel:

Indien dat ge eenige stoffen in beweging wilt brengen, doet zulks in het begin der ziekte, niet ook ten vollen op de ziekten der kinderen zoude toetepassen zijn. In geen en deele. Zo ras als 'er een werkelijke aanwijzing daar is, zo ras als zich de stoffe beweeglijk vertoont, de ziekte nog in haare beginzelen, het geval zelve dringend is, en men de hoop voeden kan, dat de kragten nog niet al te sterk gezonken zijn, als mede dat de stuipagtige toestand door deszelfs duurzaamheid nog niet te hebberlijk aan het zenuwgestel, en, indien ik mij zo uitdrukken mag, niet plaatselijk geworden is, dan mag men geen oogenblik in beraad staan, om onmiddellijk op de oorzaken te werken, en dezelve langs den spoedigsten en kortsten weg te verdrijven.

Is echter het ligchaams-gestel teer en prikkelbaar; heeft de ziekte eenen langen tijd geduurd; is dezelve — schoon zij haaren oorsprong in de eerste wegen heeft — door de aanhoudende prikkeling reeds in een zeker opzicht een plaatselijke ziekte der zenuwen en der tweede wegen geworden, zo dat

dat de onschuldigste prikkeling reeds de gevaarlijkste uitwerkfelen, kan voortbrengen: als dan gebruike men toch alle voorzichtigheid, en trachte door verzachtende, bedaarende, ja zelfs fomwijlen door opwekkende middelen, te bewerken om de van hun ftel geraakte werktuigen eerst weder in dien toetftand te verplaatfen, waarin de vermogens der natuur zelve wederom geregelder werken, en meer doordringende, tegen de eerfte oorzaak ingerigte middelen verdraagen kan. — Men ziet hieruit, van welk eene ongemeene waarde zulke middelen in de ziekten der kinderen zijn, die beide aanwijzingen in zich verenigen, zo als b. v. Braakmiddelen, welken niet alleen de oorzaak, — die toch in de meeste gevallen in de eerfte wegen gelegen is — ten spoedigfte wegneemen, maar ook te gelijk door derzelver eigenartige krampbedaarende werking deeze prikkelbaarheid en wanorde in het zenuwgeftel uitneemend verzachten, als mede klijfteeren, welke insgelijks op tweederleie wijze werken.

b. Men vergeete echter ook niet dat bij alle prikkelbaarheid en bij eene overgroote aandoenlijkheid der vezelen, men evenwel een gebrek aan veerkragt en genoegzaame tegenwerking gewoonlijk ontmoet, en dat juist daarom taaiheid en onbeweegbaarheid der ftoffen, inzonderheid in het gedarmte en darmscheilvlies, plaats grijpen, waardoor alsdan wezenlijke verftopping, een aanmerklijke verhandering van alle werkingen, en gebrek aan dierlijke warmte enz. kunnen gebooren worden; dat dienvolgens fomtijds de hevigfte kramp- en ftuipagtige toevallen der
uit-

uitwendige deelen plaats hebben, en dat evenwel de oorzaak van dit alles b. v. in den onderbuik vast en onbeweeglijk kan gelegen zijn, en die werktuigen, welken dezelve in zich bevatten, zeer onvatbaar voor prikkeling en werkloos zijn kunnen. Hieruit volgt de gewigtige regel, dat men, wel is waar, in alle zodanige gevallen de verzachtende en bedaa- rende geneeswijze niet verzuimen, maar ook tusfchen beiden, vooräl wanneer men uit hoofde van de hardnekkigheid der ziekte tot eene meerdere taaiheid der ftoffen besluiten moet, ook zeer kragtdaadige en fterk aantastende middelen met dezelve verbinden moet. De fchijnbaare tegenftrijdigheid word daardoor weg- genomen, wanneer wij overweegen, dat de natuur alhier zelve, of veel meer derzelve verfchijnzelen ook in eene zekere tegenftrijdigheid bestaan, en dat wij verder niets doen, dan, gelijk als hier in de natuur tegenftrijdige gebreken, aandoenlijkheid en werkloosheid, met elkander gepaard gaan, wij ook daarmede overeenkomstig de tegenftrijdige aanwijzin- gen behoeven te verëenigen. Ik zal hier ftechts aan de zo dikwijls langduurige vallende ziekte herinne- ren, welke veeltijds uit geene andere oorzaak ont- ftaat dan uit zulk eene taaiheid en werkloosheid in het darm-kanaal. Hieromtrent wendt men niet zel- den vruchtloos alle verzachtende, bedaa- rende, en zacht openende middelen aan; de ziekte begint niet eerder te wijken, voor dat men door fterker aantas- tende en fchudding varwekkende middelen, als Braak- middelen, kragtdaadige, ja, zelfs harstagtige ontlast- middelen, deeze werklooze ftoffen oplost, gelijk ik

na-

nader omtrend het gebruik deezer middelen zal aantoonen. — Eene hoofdzaaklijke reden, waarom de kwakzalver dikwijls gelukkiger in de geneezing slaagt, dan een voorzichtig Geneesheer!

c. Men wagte zich ook, om niet al te lang met enkelijk ontlastende, oplosfende en verflappende middelen aantehouden. De aart van het kind is reeds verflapping, en men moet beducht zijn, dat men daardoor de vezelen ten vollen hunne veerkragt beneemt, en de verftopping en taaiheid slechts nog meer vermeerdert en ongeneeslijk maakt. In dit geval dient men volftrektlijk tusfchen beiden, en zelfs met de oplosfende middelen te gelijk *verftrekkende* aantewenden; zij vergoeden het geene, dat de vezelen aan tegenwerking ontbreekt, verwekken daardoor eene kragtdaadigere medewerking, bevoorderen op deeze wijze de oplosfing ongemeen, en verhouden te gelijk de al te groote verflapping, welke zo ligtlijk na zulk eene geneeswijze over blijft, en altijd op nieuw aanleiding geeft tot ophooping. Op deeze wijze zijn Koffij van Eikels, zachte ftaalmiddelen, het uitwendige gebruik van een afkookfel van den Wilgenbast, koud Water en dergelijken, zo voortreffelijk om de verftoppingen, de uitteering, en de geneigdheid tot Engelsche ziekte wegtencemen.

3. Inzonderheid moet men acht slaan op het gebrek aan dierlijke warmte. Dezelve kan de voornaamfte oorzaak zijn, dat flijm en taaiheid — de *caufe frigida* der ouden — de overhand neemen, en dezelve word het gemaklijkst gebooren uit eene
zwak-

zwakke maag, sterke ontlastingen, aanhoudende buikloop en dergelijken. — In dit geval behoort derhalven eene verstandige vermeerdering der dierlijke warmte onder de voornaamste middelen ter geneezing; als vleesch-nat, eene meer gezuiverde lucht, alle zelfstandigheden, welken meer verwarmende stoffe in zich bevatten *Cacau*, Eieren, Wijn, Koffij, enz.

4. De kindsche jaaren zijn die van ontwikkeling. In geen tijdstip van het leeven volgen dezelve zo schielijk op elkander, groeit de mensch zo sterk, is de natuur zo aanhoudend met de ontwikkeling en vorming van nog nieuwe werktuigen en vermogens bezig, dan in dit, en het eerste jaar is werkelijk nog eene voordduurende teeling. Men overdenke: het vormen der longen, en de regeling van dit geheel belangrijk maakzel en van den omloop van het bloed door de longen, de ontwikkeling en juiste vorming der werktuigen van de hersenen en van de zielsvermogens, ontwikkeling der tanden, der spraak, groei en vorming van den geheelen uitwendigen mensch. — Dit alles loopt in het eerste jaar te saamen, en maakt het ligchaam tot eene gestadige werkplaats van nieuwere en gewigtigere veranderingen. Deeze ontwikkelingen hebben hunne eigenartige toevallen, en verwekken schijnbaare ziekten, welken, wanneer men dezelve enkel als ziekten aanmerken wilde, zonder op derzelve waare oogmerk te letten, alsdan zeer gemakkelijk verkeerd geleid, en behandeld, en de daardoor bedoelde ontwikkelingen verhinderd, gestoord, vertraagd

traagd of ook al te zeer verhaast kunnen worden; b. v. een weinig koorts en hitte behoort tot de ontwikkeling der tanden, en wilde men dezelve door verkoelende en afleidende middelen geheel wegneemen, dan zoude men het geheele werk vertraagen en verhinderen. Het is derhalven van belang, dat men zich meer oefene in de kennis der ziekten welken de ontwikkelingen met zich brengen, en op welken tot hiertoe weinig of in het geheel geen acht geslagen is; en ik word met genoegen gewaar, dat men een begin maakt zich met dit belangrijk onderwerp meer bezig te houden (*), wiens nauwkeurigere beoefening ons voor zeker aantoonen zal, dat menige daarvoor gehoudene ziekten van die jaaren in den eigenlijken zin geene ziekte is, en dat des de behandeling, die veelligt volgens algemeene grondregels zeer gepast is, in dit opzicht ongerijnd en met het oogmerk strijdig zijn kan.

5. In de kindsche jaaren heeft het hoofd, de leever, het kliergestel, en over het algemeen alle die deelen, welken tot chijlmaaking en bloedbereiding behooren, een uitstekend overwigt ten opzichte van derzelve evenredige groote en belangrijken invloed op het geheel. Op deeze deelen plaatsen zich daarom de meeste ophoopingten, zij zijn de gewoonlijkste zitplaats der ziekten, en op dezelve moet de geneezende arts inzonderheid zijne aandacht vestigen.

(*) Men zie hierover Hopfengärtner *über die menschl. entwicklungen und die mit denselben in verbinding stehenden krankheiten* 1792.

In 't bijzonder word het hoofd, dat reeds uit hoofde der groote en weekheid der deelen tot eene naar evenredigheid al te groote ophooping van bloed en vogten neigt, nu nog meer door de geduuriglijk in hetzelfde voorvallende belangrijke ontwikkelingen en vormingen de zitplaats eener aanhoudende overlaading en plaatselijke volbloedigheid. Welk eene onophoudelijke plaatselijke prikkelbaarheid verkrijgt hier niet de zich steeds meer ontwikkelende zinnelijkheid, en de menigte van nieuwe en ongewoone indrukzelen, welken de allengskens ontwaakende zinnen bekomen en mededeelen! En thans eindelijk het met de vierde of vijfde maand beginnende groote werk der verharding, groei en doorbreeking der tanden; welk eene menigte vormende en in beweging brengende natuurkrachten worden hier toe niet vereischt; welk eene hevige prikkeling moet dit werk op het hoofd, en door het daarmede zo naauw verëenigd hersfen- en zenuw-gestel, op het geheele ligchaam te weeg brengen; welk eene aanhoudende toevloed van vogten moet dit niet naar het hoofd veroorzaaken! — Maar het geen hier bij nog meer verdient te worden opgemerkt, en het welk misfchen even zo veel, ja, zelfs nog meer aandeel heeft aan de tot hiertoe aan het tanden krijgen toegeschreevene toevallen, dan wel het tanden krijgen zelve, bestaat in het groote wonderbaare werk van de ontwikkeling der ziels-vermogens, en van de vorming der daartoe vereischte werktuigen der hersfenen, welke in de eerste maanden van het leeven nog geheel week, papagtig, en saamenvloeiende zijn, en thans eerst lang-

langzaamerhand hunne dikte, bestemde gedaante en bruikbaarheid verkrijgen moeten. In dit geval oefent het beginsel der zielsvermogens deszelfs eerste en kragtdaadigste werking uit, welke des te gewigtiger zijn moet, dewijl de invloed van den wil en van de beweegings-krachten op de uitwendige deelen nog te zwak, en dienvolgens de geheele kragtdaadige werking van dat beginsel zich in een zeker opzicht tot het hoofd bepaald en zonder eene genoegzaame afleiding is. Hierdoor moet nu wederom een gestadiglijk vermeerderde aandrang van bloed ontstaan, welke juist tot deeze ontwikkeling en derzelve bevoordering noodzakelijk vereischt word. — Kortom, het hoofd is in dit tijdstip de voornaamste werkplaats der werkzaame en vormende natuur, en deeze geduurige prikkeling en ophooping van hetzelfde een hoofdtrek in het karakter van het eerste levensjaar. De natuurlijke gevolgen van deezen toestand en van deeze ongelijke verdeeling, zo dra dezelve de evenredigheid eenigzins te buiten gaat, zijn de volgende: door deeze ophooping met bloed en door de aanhoudende inwendige werkzaamheid in het hoofd, trekt daar meer dierlijke warmte heen, de vaten zetten zich meer uit, en de zo noodzakelijke verdikking en bepaaling der geheele uitgestrektheid word verhinderd. Hierom zijn de kinderen in dit tijdperk gewoonlijk met hitte in het voorhoofd en in het hoofd behebt, en worden dan eens door eene slaapziekte aangetast, dan wederom zijn zij al te prikkelbaar en leevendig. Deeze plaatselijke volbloedigheid en uitzetting kan eindelijk, wanneer dezelve al

te lang duurt, eene wezenlijke werkloosheid en ophooping in de hersenen veroorzaaken, en op deeze wijze den grond leggen tot verzwakking der zielsvermogens, tot onnozelheid, of ook tot ziekte neigende prikkelbaarheid van dezelve, of dezelve kan ook ophooping van water- en weiagtige vogten bewerken; en dit is zekerlijk de voornaamste reden van de door de Engelschen zo bekend geworden koorts door het waterhoofd veroorzaakt (*), welke men zo ligtlijk met die toevallen, welke met de wormen verzelde gaan, verwarren kan, en van het waterhoofd zelve. — Voords worden door de gestadige prikkeling niet alleen alle afzonderingen van het hoofd veel meer bevoorderd, en ongekookte scherpe vogten voordgebracht, welke zich alsdan wederom met de geheele massa der vogten vermengen, de eerste wegen bezwaaren, en eindelijk eene algemeene kwaadsappigheid te wege brengen; maar deeze prikkeling werkt ook door een medelijgend gevoel op de ingewanden van den onderbuik, en de maag en darmen, verwekt aldaar wanorde, bedorvene vogten, eene nadeelige afscheiding der gal en in de klieren; daar van daan die groenagtige afgang, buikloop, kolijken, en een gestadig zuur in de eerste wegen enz. Dezelve heeft ook zijne werking op het merg in de ruggegraat en op de zenuwen, onderhoud de geduurige neiging tot kramp- en stuip-trek-

(*) Zie *Quin Abhandlung über die gehirnwassersucht, uit het Engelsch vertaald door Michaëlis.*

trekkingen. Een zeer gewoonlijk gevolg van deeze volbloedigheid en bedorvene afscheidingen in het hoofd is ook dat geene, wat men gewoonlijk met den naam van daauwwurm bestempeld — echter zeer dikwijls met meer recht de door het tanden krijgen veroorzaakte kon genoemd worden, — loopende en draagende oogen en andere soorten van uitslag. — Inzonderheid word 'er echter ook door deezen al te grooten aandrang naar het hoofd den anderen deelen te veel levenskracht en vogten ontnomen; de even zo noodzaaklijke vorming en versterking der beenderen, der spieragtige deelen en der andere verrigtingen word gestoord, vertraagd en veranderd, dezelve bevatten mindere en slecht bereide voedende sappen. Daarom ontmoeten wij zo dikwijls, dat met het tanden krijgen het loopen in eens agter wege blijft, de beenwording verhinderd, de spieren haare veerkracht verliezen en flets worden, en eene algemeene werkloosheid ten voorschijn komt, welke men dikwijls voor een beginsel van Engelsche ziekte houdt, en die ook werkelijk den grond tot dezelve leggen kan; weshalven een groot hoofd altijd het eerste en alles afdoende kenteken daarvan is.

Men ziet hieruit, van welk belang voor een kinder-Arts de oplettenheid op deeze al te groote zwaarte en deeze onevenredigheid van het hoofd zijn moet, en over het algemeen ligt hierin, niet alleen in het tanden krijgen, dat veel meer als eene medewerkende oorzaak te beschouwen is, de hoofdzakelijke grond der zo even gemelde, en in dit tijd-

flip gewoonlijke gebreken, welken dikwijls hunnen invloed op het geheele leeven hebben.

Voords is het hieruit klaarlijk, hoe noodzaaklijk het zij, zo wel bij de geheele natuurlijke opvoeding, als ook bij de geneeskundige behandeling, altijd daarop acht te geeven, dat het hoofd onbezwaard gehouden, en eene al te sterke ophooping verhoed worde. Hierin bestaat, God dank, inzonderheid het in onze tijden taamelijk algemeen aangenoomen heilzaam gebruik van het hoofd koel te houden, daar het zeker is dat het al te warm houden van hetzelfde daardoor in voorgaande tijden bijzonder nadeelig werd, dat het de ophooping en daarin bepaalde, de ontwikkelingen al te zeer verhaaste, en behalven eene menigte van plaatselijke gebreken, onmiddelijk zelfs den grond legde tot kliergezwellen en Engelsche ziekte. Daarom zijn uit- en inwendige afleidingen van het hoofd in dit tijdstip van zo veel nut, en in het bijzonder zijn een of twee bloedzuigers agter de ooren gelegd een der vermogendste middelen in allen hier ter plaatse gewoonlijke toevalen aan het hoofd en op de zenuwen.

6. Vooral is de leere der ophooping en, zo wel van de massa van het bloed als van slijmstoffe en wateragtige deelen — eene leere, op welke ik over het algemeen de Artsen meer oplettend wilde maaken, en waarvan de vroegere geneeskunde betere en regelmaatigere begrippen had, dan de nieuwere, zedert de ontdekking van den omloop van het bloed — voor den kinder-Arts van een groot belang. De mindere tegenstand der vaten en vezelen, de grootere

tere prikkelbaarheid en gevoeligheid, en de nog onvolmaakte, onevenredige gesteldheid der deelen onder zich, doen dezelve bij kinderen veel ligter ontstaan, en dezelve zelfs veel gevaarlijker, en zij loopen bijna in alle ziekten te saamen. Op dezelve is de waarde der afleidende middelen gegrondvest, waarvan hierna nog meer zal verhandeld worden.

7. Men zie in de ziekten der kinderen niets voor gering of van weinig belang aan. Eene kleinigheid, eene naar den schijn in het geheel niets betekende omstandigheid, kan hier het belangrijkste gevolg hebben. Dit is niet alleen waar ten opzichte van den oorsprong en de oorzaken der ziekte, maar ook ten opzichte der hulpmiddelen. Ik heb dikwijls met verwondering gezien, welke gewigtige en dikwijls zeer heilzame gevolgen eene geringe verandering in de omstandigheden, een zinlijke indruk enz. te wege bragt. Even daarom kunnen ook geneesmiddelen, welken bij volwasenen geheel kragtloos schijnen, hier zeer veel uitrigten, en juist uit dien hoofde, om dat dezelve geene al te sterk in het oog vallende en uitsteekende kragten bezitten; de geschiktsten zijn. Ik zal hier alleen aan de aard- en slijmagine middelen doen denken, waaromtrent men zeer dikwijls dit verkeerd besluit getrokken heeft.

8. In geenen ouderdom treft men eene zo menigvuldige, ongewoone en sterke gevoeligheid zo wel door uit als inwendige dingen veroorzaakt aan, als in den kindschen. Hierop moet men derhalven zo wel in het verklaaren der ziekten en derzelve

roevallen, als ook in haare behandeling zorgvuldig-lijk letten. Inzonderheid maakt de bijzondere en eigenaartige gevoeligheid de afzonderlijke opletten-heid van ieder voorwerp zeer nookzaaklijk en ge-wigtig. Door dezelve word het nut der Braak-middelen, der uitwendige middelen, der tegenwer-kende middelen, bij kinderen veel grooter en uitge-breider dan bij volwasfenen.

9. Het zuur, slijm, en de wormen zijn altijd de gewigtigste stoffelijke oorzaaken, waarop men in de ziekten der kinderen het eerst acht geeven en be-fluiten moet.

10. De invloed op en door de zinnen is bij kinderen van eene veel grootere betekenis dan bij volwasfenen. Daarom kunnen zinnelijke indrukzelen, verstrooiingen, afleidingen door zinnelijk vermaak van zeer groot nut zijn, en verdienen alhier met recht onder de afleidende middelen geplaatst te wor-den.

Ik ga nu tot eenige der voornaamste soorten van kinder-middelen over, ten einde verscheide uit mijne ondervinding gehaalde waarneemingen daarover mededeelen. Het zijn niet dan algemeene middelen; maar juist de kennis en de behoerlijke aanwending van die algemeene middelen, kortom eene goede algemeene geneeskunde, is volgens mijn oordeel in de ziekten der kinderen het belangrijkste, en vormt eenen bekwaamen kinder-Arts. — Want zelfs heb-ben de ziekten der kinderen wegens derzelve zwak-ke, weeke, wankelende gesteldheid, eene minder vaste geaartheid, zo dat reeds daarom eene koorts bij

bij hen zeer zelden eene vaste gedaante — b. v. die eener rot-, ontsteekings-, of zinking-koorts enz. — zal aanneemen. En gesteld, het ware zo, hoe onvoldoende is dan nog onze onderscheidende kennis van de ziekten der kinderen, om dit onderscheid genoegzaam te ontdekken? Wij moeten ons derhalven grootendeels met algemeene voorschriften behelpen, en de beste kinder-praktijk blijft zekerlijk eene behoorlijk aangewende, en naar den aart deezzer jaaren gewijzigde *algemeene geneeskunde*.

I. B R A A K - M I D D E L E N .

Dit groote en goddelijke, in latere tijden eerst van de regte zijde beschouwd en aangewend middel, is inzonderheid in de ziekten der kinderen van eene ongelooflijke waarde, en ik durf wel beweeran, dat deszelfs zedert Armstrong, menigvuldiger geworden gebruik, aan de ziekten der kinderen eene geheel nieuwe en voordeeligere wijziging gegeven, haaren loop veranderd, verbeterd en verkort, en menigen ongeneeslijken geneezen heeft. In plaats dat men voor deezzen ongemeen bevreesd was, om dit middel bij kinderen aantewenden, ben ik veel meer overtuigd geworden, dat 'er voor geen en ouderdom geen gepaster en dienstiger is dan juist dit. De natuur leever ons reeds het beste bewijs op, dat deezze werking in dit geval daar door gemakkelijk en natuurlijk is, om dat dezelve bij de meeste kinderen dikwijls van zelve en zonder sterke pooging geschied; dat zulks bij zeer

veele, dikwijls naar elks overtollig gebruik van voedsel ontstaat, en deeze kinderen gewoonlijk de gezondsten en volmaaktsten zijn — daar van daan zelfs het spreekwoord, kinderen die ligtlijk spuwen, gemakkelijk groeien; — dat bijna alle ziekten der kinderen met braaking of neiging daartoe gebooren worden, en dat klaarblijkelijk dit werktuiglijke tot de gemakkelijkste en geschikste zelfs-hulpe der kinderlijke natuur behoort. Overweegen wij verder het zwakke en meegaande gestel, het meestendeels minder taaië, minder vast zittende slijm, als dan ziet men, dat het braaken der kinderen veel gemaklijker vallen moet dan den volwasfenen. Doch het is niet alleen geoorloofd, maar het word ook alhier zeer dringend aangewezen, dewijl de stoffelijke oorzaak van de meeste ziekten der kinderen in de maag en in de eerste wegen gelegen is, om dat de grootte en evenredige volsappigheid der leever en andere klieren, altijd eene meerdere ophooping van nuttelooze slijm- en galagtige vogten in de eerste wegen, en de zwakte der longen meer verstopping van slijm in dezelve veroorzaakt, welke althans bij kinderen niet door den hoest kan ontlast worden, en waar voor als dan geene andere weg overblijft dan het braaken, en om dat eindelijk de werking van het braaken bij kinderen wegens het buitengewoon sterk en algemeen medelijgend gevoel van de maag met het geheel zenuw-gestel, als het grootste oplosfend en krampstillend middel werkt. Men wagte zich derhalven zeer om de braak- en ontlast-middelen bij kinderen voor even veel betekennende uitdrukkingen te houden, en des in de dwaaling van

van zo menig beoefenaar der Practijk te vervallen, welken uit al te groote benaauwdheid en voorzichtigheid veel liever de laatsten verkiezen, ten minsten gelooven, dat men eerst daarmede de proef konde neemen, en dat het dan, wanneer dezelve geene hulp verschaffen, nog altijd tijds genoeg ware, een braak-middel voorteschrijven. Eéns voor al is reeds hier boven aangetoond, dat braak-middelen de kinderen oneindig minder aantasten dan de volwasfenen, en als dan komt het over het algemeen gelijk bekend is, niet op het ontlasten, maar vrij meer op de wijze aan, hoe iets ontlast word. Zoude 'er wel een laxer-middel in staat zijn, om het in de longen en in de maag opgehoopte slijm zo spoedig en zo gemakkelijk wegteneemen, als zulks een braak-middel doet, en daar door werkelijk de bij kinderen gebrekkige ontlasting vergoed? Hoe kan het zelve de ophooping in de leever en het kliergestel met taai vogten zo 'kragtdaadiglijk uit den weg ruimen, als een braak-middel door zijne schudding verwekkende, uitpersende en de opslurping der vaten zo sterk bevoorderende kragt vermogend is te doen? — Bij kinderen is de voornaamste bronäder hunner toevallen deeze, dat uit hoofde van eene geneigdheid tot kramptrekkingen zeer ligtlijk een krampägtige aandoening in de galbuifen ontstaat, en de afscheiding en ontlasting van de gal verhindert, gelijk de zo dikwijls daarop gevolgde ongeversde stoelgang; en de geele kleur van de huid en van de pis bewijzen. Wat is in staat deeze kramp zo spoedig en zo zeker wegteneemen, als braak-middelen, daar integendeel

laxeer-middelen dezelve eerder vermeerderen kunnen? En slaan wij eindelijk bij kinderen acht op het zeer sterk en algemeen medelijdend gevoel van de maag met het geheele zenuw-gestel, op het gewigt van eene overeenkomstige tegengestelde prikkeling in dit midden-punt der geheele dierlijke huishouding, op de geheel eigenaartige en met niets in vergelijking staande ontspanning, verzetting en verandering van gevoel, welke door deeze tegengestelde prikkeling in het geheele zenuw-gestel en in de ver afgelegenste werktuigen voortgebracht word, dan ziet men wel in, dat een groot gedeelte der uitmuntende werkingen deezer middelen, niet zo zeer in de ontlasting, als in de werking van het braaken zelve en in die op de zenuwen gelegen is, en dat deeze volstrekt door geen laxeer-middel vergoed kan worden. — Doch nog meer hiervan; zulk een misgreep kan zelfs zeer gevaarlijk worden, en ik durf wel beweerden, dat een braakmiddel, in plaats van een ontlast-middel toegevend, altijd minder nadeel zal te wege brengen, dan een laxeer-middel in die gevallen voorgeschreeven, waarin een braakmiddel noodzaaklijk was. Bij de kinderen is de opbruiscning naar boven zeer gewoonlijk, en het braaken de eerste redding der natuur. Wel nu welk denkbeeld vormt men zich wel van dit woord: *Opbruiscning naar boven*? Want men gewend zich helaas! al te ligtlijk aan woorden zonder een duideljk begrip daar mede te verëenigen. Mijns bedunkens niët anders, dan voor eerst eene ziekte-stof, welke zich in de maag bevind, die zo scherp of taai of onverteerbaar is, dat dezelve volstrekt-

lijk

lijk niet door de werking van de maag kan onder gebracht, en uitgedreeven worden, maar gelijk een vergift of ingeflokte steen in de maag opgehouden, en aldaar bepaald word, en ook dezelfde toeval- len, even als een vergiftig of geheel vreemd ligchaam walging, neiging tot en werkelijk braaken, kortom niet dan werkzaamheden, om het zelve langs den kortsten weg uittedrijven, verwekt. — En juist daar- in bestaat de voornaamste reden, waarom bij kinderen deeze opbruiscning naar boven veel menigvuldiger ontstaat moet dan bij volwasfenen, om dat naamlijk hunne maag, uit hoofde van derzelve zwakkere wer- king, zich vrij minder in staat bevind om eene onver- teerbare ziekte-stof te verwerken, en verteerbaar te maaken, ja zelfs om dat wegens eene meerdere prik- kelbaarheid veel gemaklijker eene krampagtige saamen- trekking van de uitgang der maag en der dunne darmen ontstaat, welke het voordruwen van dezel- ve naar beneden verhindert. — Voords is in deeze opbruiscning naar boven eene der heil- zaamste geneezende afzonderingen gelegen, de geluk- kigste rigting der geneezende en in werking gebragte kragten der natuur, om de ziekte-stoffe te gelijk in derzelve eerste beginsel op de spoedigste en kortste wijze, en met de minste verstooring van het geheel uittedrijven, of, het welk het zelfde is, eene heb- belijkheid tot ziekte in zijne eersten oorsprong weg- teneemen of te vernietigen. Ten opzichte van bei- den kan men nu gemaklijk inzien, welke nadeelige gevolgen hieromtrent een toegediend laxeer-middel, inzonderheid op kinderen hebben moet. In het eer- ste

ste geval word het gedarmte genoodzaakt, eene vreemde, door haare scherpte of taatheid reeds voor de maag onoplosbaare stoffe, kortöm iets opteneemen, dat voor dezelve onmogelijk onder te brengen is, en het welk thans eerst door den langen weg, en door de gevoelige bekleedselen der zenuwen, welken het voor bij gaat, recht nadeelig worden kan, in het bijzonder bij kinderen, bij welken de aandoenlijkheid van het gedarmte, en deszelfs medelijgend gevoel veel grooter en uitgebreider is. Is dienvolgens niet zulk eene stoffe even als een vergift te beschouwen en te behandelen, en wat zoude men van eenen Arts zeggen, die een ingeslokt vergift door een laxeer-middel wilde trachten uittedrijven, zo lang hem nog de weg door de mond open staat? En ten tweeden, word daar door, dat men door laxeer-middelen de natuurlijke werkingen regstreeks tegenwerkt, deeze geheele zo weldaadige rigting der geneezende kragten der natuur weggenomen, de geneigdheid tot afzondering verkeerdt geleid, en men berooft zich daar door van een voordeel, dat misfehien niet wederom te verkrijgen is. — De waarheid van deeze grondstellingen heb ik ontelbaare reizen bevestigd gevonden. De werkingen van zulk een, in weerwil van de natuur voorgescheeven laxeer-middel bestonden altijd in de volgende: of het laxeer-middel zelve kon door de maag even zo min als iets anders nederwaards bevoorderd worden, het vermeerderde derhalven de prikkeling der reeds in de maag zich ophoudende stoffen, en werdt wederom uitgebraakt, zonder iets te ontlasten; of

of het zelve is werkelijk in staat, de in de maag zich bevindende raauwheden naar het gedarmte te lokken; maar zulks bragt als dan dikwijls de gevaarlijkste gevolgen te wege, en ik heb de hevigste kolijken, bloedige afgang, wateragtige loop hier uit bij kinderen zien gebooren worden, en de werking van de maag werd daar door ten minsten voor eenen langen tijd weggenomen. En eindelijk heb ik dikwijls waargenomen, dat die ziekte, waarvan iedere opbruiscning naar boven den oorsprong aankondigde, en welker geheele uitbarsting door een toen gegeven braakmiddel ook geheel te verhoeden was, nu eerst eene wezenlijke ziekte werd, in de tweede wege overging, het zenuw-gestel aantastede, en door langzaame en moeielijke afscheelingen, indien het al wel afliep, kon geneezen worden. En zulks heeft bij de ziekten der kinderen een dubbel nadeel, om dat derzelve tweede en afgelegene wegen veel tederder en aandoenlijker, en tot de afzondering van zulke vreemde stoffen vrij minder geschikt zijn, dan die bij volwasfenen; weshalven daar door vrij meer verwarde ziekten, onvolkomene en nadeelige afzonderingen, verplaatfingen en dergelijken ontstaan. Ik wil alhier alleenlijk oplettend doen zijn op de spruw, roodvonk, verzwearingen, verplaatfingen op de klieren, beenderen en edele deelen; welken men zeker vrij meer dan men geloofst, hadde kunnen verhoeden, wanneer men bij tijds braakmiddelen toegediend had.

Men verschoone deeze wijdloopigheid omtrend een ontwerp, dat op zich zelve niet onbekend is, in de ziekten der kinderen echter van veelen nog niet wel
be.

begreepen word. — Ik verbeelde mij, dat uit het tot hier toe gezegde de waarde en noodzaaklijkheid der braakmiddelen genoegzaam blijkt; doch te gelijk ook, van welk belang het is, dezelve bij tijds voor-teschrijven, en hoe zeer het de gehele omstandigheid verandert, wanneer men dit tijdstip verwaarloost, en eerst met andere middelen de proef neemt. Mij zijn weinig ziekten met koorts bij kinderen bekend, waarin dezelve in den beginne niet te pas kwamen, en waarin niet de natuur zelve door gebrek aan eetlust en neiging tot braaken deeze hulp aanwees. Schrijft men dezelve in dit geval terstond voor, dan kan de geheele aanleg, gelijk ik dikwijls ondervonden heb, weggenomen, en de gevaarlijkste ziekten in hunne geboorte gesmoord worden, zonder, dat men het geringste nadeel van het braaken te vreezen heeft. Eenen dag laater, wanneer misfehien de prikkeling der ziekte-stof reeds eene bepaalde kramp of geneigdheid tot ontsteeking bewerkt heeft, kan dit middel twijffelächtig en gevaarlijk maaken, het welk te vooren onder de ligstten behoorde; ten minsten zoude het thans niet meer die volkoomen beslisschende uitwerking hebben. — Ik wil hier mede geenzins beweeran, dat raauwheden in de maag altoos de oorzaak waren der koortsen bij kinderen, schoon zulks zeer dikwijls het geval is; en nog minder zal ons onze gebrekkige onderscheidende kennis van de ziekten der kinderen veroorloven dit altemaal te beslissen. Maar men kan zich niet genoeg gewennen, de braak-middelen, gelijk zulks reeds hier boven gezegd is, niet enkel als ontlastende, maar veel

meer

meer als krampstillende en de koorts bedaaurende middelen te beschouwen. Al ware de oorzaak der koorts nog zo verschillende — schoon dezelve bij kinderen zekerlijk vrij eenvoudiger is dan bij volwassenen, — dan is evenwel derzelve eerste werking de koortsagtige beweging, een geheel eigenaartige toestand, eene bijzondere werkzaamheid en prikkeling van het zenuw-gestel, welke de verwerking en wegneeming deezer oorzaken bedoelt. Door de voortduuring van deeze inwendige beweging verkrijgt de ziekte eerst haare bestemming en vastigheid, de vogten worden veranderd, en het geheele gevoelige stelsel der kinderen word door medelijden aangedaan. Wij bezitten geen middel, dat terstond en zo onmiddelijk op de juiste oorzaak der koortsagtige prikkeling — zonder twijffel de tusschenribbige zenuwen, met derzelve vlechten — in staat is te werken, als de braak-middelen; en dit is reeds in zo verre op zich zelve als een middel tegen de koorts, zonder op derzelve oorzaken te letten, aantemerkken, en eene beginnende koortsagtige beweging is derhalven bij kinderen, bij welken het medelijdend gevoel van eenen vrij gewigtigen invloed is, reeds eene aanwijzing daartoe.

Ik zal nu nog de hoofdzaklijkste gevallen aanhaalen, waarin ik bij kinderen, door eene veeljarige ondervinding geleerd, tegenwoordig altoos en met het beste gevolg, Braakmiddelen toediene.

a. In het begin van iedere koorts, wanneer zich daarbij, gelijk bijna altoos, verloorene eetlust, of herhaalde oprispingen, geneigdheid tot, ook wel werkelijk

lijk braaken openbaart. Ontelbaare reizen werd de geheele koorts, die dikwijls zeer hevig met stuip-trekkingen en andere toevallen ten voorfehijn kwam, door een enkel Braakmiddel weggenomen.

b. Bij iedere koorts, of andere toevallen, waarin zich eene zwaare, ongelijke, moeielijke of korte ademhaaling openbaart. Elk beletfel der ademhaaling is voor mij bij kinderen eene gewigtige aanwijzing dat 'er een Braakmiddel vereischt word, en wel is waar om de volgende redenen: Vooreerst is het zeker, dat daar bijna altoos — gewis van de negen agt — de prikkelende oorzaak haare zitplaats heeft onder het middenrif, en ook hier deeze zo gewigtige regel bij volwasfenen voorkomt: Alle in de borst zich openbaarende toevallen wijzen eene opbruisfching naar boven aan. Ontelbaare reizen heb ik bij grootere kinderen het zijde-wee, pijnen in de borst, benaauwdheden, ja zelfs werkelijke stikzinkingen, met koorts verzeld, door een braakmiddel geneezen. Bij jongere kinderen is de onderscheidende kennis onvolmaakter. Ondertusfchen kan men reeds uit de moeielijke en korte ademhaaling, uit het dikwerf herhaalde kugchen, uit het fchreijen bij elk hoesten en uit de geweldige het moeielijk inhouden daarvan, met de grootste waarfchijnlijkheid op de tegenwoordigheid van zuik eene pijn bij het ademhaalen befluiten, en men kan zich daar met zekerheid belooven, door een Braakmiddel, terftond in den beginne toegediend, deeze prikkelende stoffelijke oorzaak wegteneemen, en de kramp optelofen, vóór dat nog werkelijke verftoppingen, onttekingen of andere gevaarlijke plaat-

felijke toevallen in de longen gebooren worden. — Ten tweeden, gesteld dat de oorzaak meer in eene kramp, of in eene afgelegene onbepaalde prikkelende stof gelegen ware, dan is mij geen middel bewust, dat zo spoedig en zo zeker iederen krampagtigen toestand der longen en iedere ongeregelde bewegingen oplost en wegneemt, dan een Braakmiddel. En eindelijk is iedere ongeregelde, moeilijke ademhaaling bij kleine kinderen altijd een bedenkelijk en de grootte oplettendheid vereischend toeval, dewijl dezelve zo ligtlijk in eene stik-zinking en stuiptrekkingen kan overgaan, en derhalven het spoedigste middel vereischt, en ook in dit opzicht verdient het Braakmiddel de voorkeur.

c. In den hoest, het roghelen, het slijm op de borst, voorboden van eene stik-zinking (*). Alle deeze toevallen, met of zonder koorts, hebben altijd min of meer hunnen grond in ophooping van de borst;

(*) Nog onlangs werd ik bij een kind geroepen, dat bij eene verkoudheid koude gevat hebbende, waardoor deze ve naar binnen geslaagen was, onverhoeds zulk een aanval van stikking kreeg, dat het niet dan met groote moeite adem haalde, reutelde, en inzonderheid in het hoesten zulk een ruuw en dof geluid van zich gaf, dat ik daarvoor beefde. Ik schreef hem den *Braakwijnsteen* in water ontbonden, om lepels-gewijs te gebruiken, voor, en nauwelijks had het eenige reizen gebrakt, of 'er deed zich eene aanmerkelijke beterschap op. Hierop werd een lavement gezet, het geraakte in slaap, aan een sterk zweeten, en den volgende morgen was het ongemak op de borst ten volten weggenomen, en de ontlasting van slijm uit de neus herstelde zich weder.

borst; en zelfs blijft bij kinderen, bij welken geene ontlasting der sluimen mogelijk is, ten einde de longen van dit slijm te ontheffen, in het geheel geene andere weg open dan het braaken. Zelfs alle zinkingagtige hoest word door het braaken het spoedigst weggenomen. En eindelijk is het bij de slikzinking zelve het eenigste middel, dat hulp verschaffen kan, en waardoor zo menig kind van den rand des grafs is gered geworden.

d. In trekkingen van de spieren in het aangezicht, in stuipen en dergelijken. Ook deeze toevallen zijn, wanneer dezelve nog versch zijn, voor mij thans voldoende aanwijzingen tot Braakmiddelen. Ik kon eenen langen tijd niet daartoe besluiten, en vreesde altijd daardoor nog meer te prikkelen, tot ik eindelijk bemerkte, dat daarmede steeds eene neiging tot braaken gepaard ging, en eenige reizen de hevigste stuiptrekkingen, na eene menigte vruchtloos gebruikte middelen, op één Braakmiddel terstond ophielden. Ik begon derhalven dezelve meermaalen voorteschrijven, en thans bediene ik mij daarvan met een uitstekend gevolg in alle beginnende stuiptrekkingen, inzonderheid wanneer daar koorts bij is. Offchoon het zeker is, dat in de meeste gevallen de oorzaaken der stuiptrekkingen bij kinderen in de maag en in de eerste wegen gelegen zijn, beschouw ik toch het Braakmiddel hieromtrent meer als een voornam krampstillend, en het gestoorde evenwigt wederom herstellend, middel, en diene het derhalven toe, 'er mogen kentekenen van vuiligheden aanwezig zijn, of niet. — Zelfs in het tanden krijgen, en waar de prik-

prikkeling oorspronkelijk in het hoofd gelegen is, vind ik dezelve voortreffelijk; voor eerst, dewijl deeze prikkeling toch altijd het eerst op de maag werkt, en een soort van gebrekkige spijsverteering verwekt; en dan, dewijl zelfs bij eene voordduurende prikkeling het Braakmiddel vermogend is om de medegevoelige uitwerking op het zenuwgestel en derzelver ongeregelde en geweldige bewegingen te bedaaren en te verbeteren. Nogthans is het in dit geval altijd geraaden, om wanneer het kind volbloedig, het hoofd zeer warm is, en veel ophooping en prikkeling zich openbaart, eerst door afleidende middelen, klijsteeren, pappen op de voeten, zelfs door bloedzaigers deeze ophooping te verminderen. Zo ook dienen de Braakmiddelen, wanneer de stuiptrekkingen reeds langer aangehouden hebben, en men te vreezen heeft, dat iets naar geraaktheid zweemende, of ergens eene aanmerkelijke verstopping in het hoofd of in de borst mogt ontstaan zijn, met voorzichtigheid, en slechts eerst naar een behoorlijk gebruik van afleidende en bedaaurende middelen toegediend te worden.

e. In den buikloop. Bijna altoos gaat eene verloorene eetlust en tekenen van eene bedorvene maag daarmede verzeld; en zachte Braakmiddelen verschaffen alhier — inzonderheid in die gevallen waarin de afgang wit-graauwagtig, slijmerig, en de afzondering der gal verhinderd is — een zeer groot nut. De *Ipecacuan*-wortel is in dit geval het geschikteste wegens deszelfs te gelijk aanhoudende kragt. — Nogthans neeme men zich in acht, dit middel ook niet al te dikwijls te herhaalen, in het bijzonder bij zwak

kelijke en zeer jonge kinderen, schoon daartoe nog altijd aanwijzingen schijnen te zijn, dewijl men anders te veel verzwakken, en de werking van de maag bederven kon. — Het gebeurt niet zelden, inzonderheid bij het tanden krijgen, dat met eenen hevigen buikloop ook eene bloedige afgang, menigvuldige persing tot stoelgang, kortom eene soort van buikloop zich openbaart; zulks is altijd een bewijs van groote scherphheid der vuiligheden in de darmen, en van derzelve zeer geprikkelden toestand. Hieromtrent is insgelijks de *Ipecacuan*-wortel met wat *Rhabarber* vermengd in kleine giften, tot daarop braaking volgt, toegediend, gepaard met verzachtende klijstereen, en daarop olicagtige Emulsien, van zeer veel nut.

f. In het begin van de Sprouw. Hieruit moet men altijd opmaaken, dat 'er scherpe stoffen in de maag aanwezig zijn, en zekerlijk is in den beginne een zacht Braakmiddel het vermoegendste middel om dezelve te ontlasten, eer zij door opslurping en prikkeling eene verplaatsing op de bekleedselen van den mond en van de keel bewerkt hebben, het welk men met de naam van *Sprouw* bestempelt, en ik heb zeer dikwijls een aanmerklijk beginsel van dezelve op een voorgeschreeven Braakmiddel zien verdwijnen. Echter verdient ook alhier de *Ipecacuan*-wortel de voorkeur, dewijl dezelve minder prikkelt. Maar is dit gebrek reeds ingeworteld en verouderd, dan maak ik niet gaarne van Braakmiddelen gebruik, deels dewijl nu het plaatselijk ongemak reeds ontstaan, en derzelve voortgang niet meer te beletten is, deels dewijl alsdan altijd een ontsteekingagtige en ongekoekte

toestand aanwezig is, welken het Braakmiddel verergeren, en gevaarlijk maaken kan. Alhier brengt *Magnesia* met *Rhabarber*, stroopen met *Borax*, of in geval van noodzaaklijkheid met een weinig *witte Vitriool*, de beste en spoedigste werking te wege.

Nu nog iets van de keuze van het Braakmiddel, en van de wijze hoedaanig hetzelfde toetedieneu, waarop het bij kinderen zekerlijk ongemeen veel aankomt.

Ook hier moet in het bijzonder de oplettenheid op deze beide hoofdpunten van de natuurlijke gefeldheid der kinderen, taaiheid der vogten, en groote prikkelbaarheid en aandoenlijkheid der vezelen, ons geleiden en bepaalen. Ik heb derhalven niets zo gefchikt gevonden, als de verëeniging van den *Braakwijnsteen* — als het vermogendste middel om het flijm te verdunnen en los te maaken — met de *Ipecacuan*-wortel, welke te gelijk door haare krampstillende en bedaarende kragt de al te fcherpe prikkeling van denzelven maatigt. Vooral moet men met de grootfte zorgvuldigheid daarop acht ftaan, dat de *Braakwijnsteen* volmaaktlijk in het water opgelost word, dewijl het geringste gedeelte dat niet opgelost is, zich in de tedere maag van het kind vast zetten, en als vergift werken kan. Ik laat ten dien einde gewoonlijk één grein *Braakwijnsteen* in ééne once water ontbinden, daarbij nog vijf, zes tot tien grein *Ipecacuan*-wortel benevens een weinig fijroop mengen, en daarvan alle kwartier uur's eenen Theelepél vol gebruiken, tot dat daarop driemaal herhaalde werking vo'gr. Ik voeg hier ook nog gaarne een lood fijroop van *Zee-ajuin* bij, inzonderheid wanneer veel taaië

slijm aanwezig is, en ik heb bemerkt, dat dit aan het braaken eene ongemene verligting toebragt.

Een klijsteer vóór het braaken, wanneer 'er verstopping in de buik plaats heeft, en een na hetzelfde toegediend, zijn insgelijks nuttig, deels om het braaken te verligten, deels om den sterken aandrang naar het hoofd afteleiden. In het bijzonder is het zeer noodzaaklijk bij eene meerdere ophooping van stof in het hoofd, bij het moeielijk tanden krijgen, bij eene kranpachtige geneigdheid enz. vooraf deeze afleidende middelen, als mede verzachtende pappen op het harte kuiltje en den onderbuik aantewenden. Indien 'er bij aandoenlijke voorwerpen eene al te sterke braaking mogte ontstaan, dan is een klijsteer mede het beste middel om dezelve te doen bedaaren, of indien dezelve hardnekkig is, een paar giften van den *Riverischen* drank, welken ik ook bij eene hevige braaking, die bij kleine kinderen somtijds van zelve ontstond, met veel nut aangewend heb.

II. L A X E E R M I D D E L E N .

Het is inzonderheid bij kinderen volstrekt noodzaaklijk, altijd na het Braakmiddel iets ter bevoordering van de ontlasting te geeven, en de laxeermiddelen voegen derhalven bij alle de zo even aangehaalde ziekten, na dat men vooraf Braakmiddelen toegediend heeft. In alle deeze toevallen, in het bijzonder wanneer dezelve met koorts verzeld zijn, in de zogenaamde Borstziekten, de reutel, fuiptrekkingen, buik-

buikloop, kenne ik geen voortreffelijker middel dan eene oplossing van zes drachma's *Manna*, één lood *Tinctuur van Rhabarber*, één drachma *Magnesia*, en even zo veel *Tartar. Tartaris* — of ook bij meerdere verhitting de *Salpeter* — twee lood *Venkelwater*, een half lood sijroop van *Zee-ajuin*, en één lood sijroop van *Klaproozen*, alle twee uren daarvan twee of drie Theelepels vol te gebruiken. In de buikloop word de *Salpeter* en *Tartar. Tartaris* weggelaaten. Gaarn voeg ik hier nog, wanneer de koorts bij aanhoudenheid voortduurt, of een uitslag naar binnen geslaagen, of het slijm op de borst zeer taai is, en de huid niet vogtig worden wil, over het algemeen zo de ziektestof zich niet blootlijk door de eerste wegen ontlast, maar de afzonderingen door de huid en de piswegen noodzaaklijk moeten worden volbragt, geringe giften van Huxham's *Braakwijn* bij, omtrend 40 tot 60 droppels bij de geheele bovengemelde hoeveelheid (*). Ik kan

(*) Deeze door den uitmuntende waarneemer Huxham zo gewigtige koortsverdrijvende kragt van het Spiesglas bestaat waarlijk niet in de inbeelding. In deszelfs bereidzelen is ontegenzeggelijk iets gelegen, het welk de krampagtige gefeldheid der tedere afscheidings-vaten — de waare karakter van elke koorts — tegenwerkt; bijgevolg niet alleen voor de afzonderingen, maar ook voor de werking der middelen op het voortreffelijkste den weg baant. Ik ben derhalven zeer van gevoelen, om bij alle mengzels tegen de koorts een weinig Spiesglas te voegen, en ik vestig nog ééns zo veel vertrouwen op zulk een mengzel, dat mij daardoor als het ware meer met het dierlijke gestel overeenkomstig toeschijnt.

kan bij deeze gelegenheid de *Manna* in de ziekten der kinderen niet genoegzaam aanprijzen. Dezelve verëenigt met haare ongemeene zacht ontlastende kragt meerdere in deeze gevallen uitmuntende hoedanigheden in zich, om het slijm op de borst optelosfen, en dezelve ruim te maaken, scherpten, welken dezelve ontbindt en ontlast, te gelijk intewikkelen, en de tederre bekleedzelen van het gedarmte en der piswegen te bedekken, ook om de waterloczing te bevoor deren. In meer sleepende toevallen en mindere koortsagtige prikkeling doet het volgende poeder zeer voortreffelijke werkingen.

℞ Magnes. Sal. comm. unc. f.
 Rad. Rhabar. dr. f.
 Pulv. pueror. klein. dr. ij.

om van hetzelfde alle drie uren zo veel als 'er op twee punten van een mes gaat te gebruiken. Men kan hier nog naar bevinding *Salpeter*, *Tartar. Tartarif* of *Pulvis antiepilept. March.* bijvoegen.

Maar — gelijk hier boven reeds gemeld is — men ontmoet gevallen, waarin, in spijt van alle teeren aandoenlijkheid, toch zulk een hooge graad van taai- en werkloosheid in het gedarmte aanwezig kan zijn, dat alle deze zachte middelen niet toereiken, en sterker aantastende harstagtige ontlastmiddelen volstrekt noodzaaklijk zijn. Dit is inzonderheid het geval bij eenen harden en dikken onderbuik, geneigdheid tot uitteering, gebrek aan natuurlijke warmte, langduurige kramptrekkingen op de zenuwen uit dezelfde oorzaak, bij een aanhoudend roghelen, en in toevallen van aamborstigheid, kortom alwaar de grondoor-

oorzaak in eene verstopping van het gedarmte en darm-scheel met een taai slijm, en wezenlijke ophooping van vuile stoffen, dikwijls met wormen gepaard, moet gezocht worden. En dit zijn de gevallen, waarin reeds zo menig vermetelee kwakzalver door een enkel geweldig werkend ontlastmiddel verscheide ziekten geneezen heeft, welke de kundige en voorzichtige arts zo lang vruchtloos met zachte oplosfende en ontlastende middelen te keer gegaan had, en waaromtrent nu dit geweldig werkend ontlastmiddel juist daarom zo spoediglijk hulp verschaft, dewijl de taaie verstopping reeds opgelost en beweeglijk gemaakt was, en nog slechts zulk eene sterke prikkeling van nooden had, om weggenomen te worden, waartoe het den naar eene geregelde geneeswijze handelenden arts aan niet dan aan moed ontbrak. Hieromtrent is het dan wel gebeurd, dat eene gifte *Ailhands* poeder, of *Pulvis Cornachini* en dergelijken, wonderen gedaan, kinderen, welken aan uitteering, kramp-trekkingen, enz. werkelijk in doods gevaar waren, hersteld hebben, en daardoor hunnen zekerlijk zeer betreklijken roem verworven hebben. Zelfs een aanhoudend gebruik van oplosfende zoutagtige zelfstandigheden maakt zulk een middel noodzaaklijk, dewijl 'er gemeenlijk altijd een hooger graad van slapheid en gebrek aan tegenwerking ontstaat, alwaar slechts door eene sterke prikkeling eene heilzaame en geneezende afzondering kan worden verwekt, en dezelve ook, juist uit hoofde van de alhier plaats grijpende ongevoeligheid, minder gevaarlijk is. Ik heb mij in dit opzicht altijd met het meeste nut van de wortel

van *Jalappen* bediend. — De harst van dezelve is te verhittend, en kan te ligtlijk gevaarlijke en ontfteekingagrige toevallen verwekken. Verkieſ ik dezelve nog meer te verſterken, dan vermeng ik dezelve met een weinig *Calomel*. — Ik heb het van zeer veel nut gevonden, reeds in de eerſte maanden van het leeven ſomtjids' een zodanig poeder van *Jalappen* voortefchrijven, ten einde de als dan niet weinig plaats hebbende taaiſe ſtoffen wegteneemen. — Begeert men dit middel te verzachten, dan kan men daar *Magnesia* bijvoegen.

III. VERZACHTENDE, DE PRIKKELING VERHINDERENDE, EN INWIKKELENDE MIDDELEN.

Dit is een gewigtig artikel in de Praktijk bij kinderen. Wij hebben zo even gezien, dat de al te groote prikkelbaarheid en geneigdheid tot ſtuip-trekkingen dikwijls eenen nog vrij gewigtigeren invloed op de ziekten der kinderen hebben, dan de ſtoffelijke oorzaaken zelve, dat zij de grootſte oplettenheid van eenen Kinder-arts vereiſchen, en dat zonder deeze overweeging het dikwijls onmogelijk, ten minſten zeer bezwaarlijk is de oorzaaken wegteneemen. Wij behooren altijd te bedenken dat de prikkelbare toefland der vezelen in dit geval eene der voornaamſte oorzaaken is der gevaarlijke toevallen, dat juist daarom in de ziekten der kinderen de uitwerking gemeenlijk de oorzaak verre overtreft, en dat

dat bij gevolg de mindering en bedaaring der prikkelbaarheid hier bijna zo veel wil zeggen, als tweede gedeelte van de geheele ziekte wegteneemen, en de natuur wederom in haar evenwigt, in het behoorlijk verband met de oorzaken en uitwerkingen te plaatsen. Men kan bij volwasfenen in de meeste gevallen onderstellen, — uitgenomen de opstijgingen, welken geheelenal naar de geneeskunde der ziekten bij kinderen moet behandeld worden — dat eene hevige prikkeling ook eene hevig werkende oorzaak te kennen geeft; en in dit geval zoude eene enkele verzachting deels in het geheel niet mogelijk, deels zoude het gevaarlijk zijn, zulk eene oorzaak, offchoon met geringe toevallen gepaard, te laten voordwerken; men houde het altijd voor eene geneezing der toevallen. Bij kinderen daarentegen, waarbij eene weinig betekenende oorzaak dergelijken kan voordbrengen, is het verminderen der prikkelbaarheid werkelijk niet alleen eene geneezing der toevallen, maar ook werkelijk eene wegneeming der oorzaken, en behoort alhier geheel anders te worden beschouwd. De verzachtende middelen verschaffen hier dat groote nut, eensdeels dat zij het gevaar der toevallen wegneemen, anderendeels dat zij door vermindering der kramptrekkingen de oorzaak der ziekte zelve beweegbaarder en gemaklijker om dezelve te kunnen aanraasten maaken, en eindlijk dat zij niet alleen de krachten der natuur in staat stellen ligter en geregelder daarop te werken, maar ook den kragtdaadige middelen den weg baanen, met een beter gevolg en zonder het geheel te veel te prikkelen, dezelve te ver-

wer-

werken. — Zij zijn uit dien hoofde bijna in alle foorten en tijdstippen van de ziekten der kinderen gepast, en kunnen derhalven niet alleen daar met meerder nut worden aangewend, waar de hevigheid der toevallen of de onbeweegbaarheid der stof ons beletten, de oorzaken zelve wegteneemen, maar dezelve behoren ook als dan nog, wanneer wij deeze te keer gaan, onze getrouwe medgezellen en bondgenooten te blijven. Doch derzelve waarde vind het voornaamlijkst daar plaats, alwaar de prikkelende oorzaak reeds dieper gelegen, of met het zenuwgestel nauw verbonden, of in het geheel niet wegteneemen is, gelijk b. v. in zekere zwervende en scherpe stoffen, in de prikkeling bij het tanden krijgen, enz. In zulke gevallen blijven zij dikwijls onze ecnigste middelen, en verschaffen aan de geneezende kragt der natuur, waarop wij alsdan het meeste slaat moeten maken, de beste hulp en gemakelijkheid om te kunnen werken.

Niettegenstaande de voorraamste eigenschap van deeze middelen daarin bestaat, dat zij zelve niet alleen in het geheel niet prikkelen, maar ook het vermogen bezitten, de prikkelingen te verzachten, en te omzwagtelen, kunnen dezelve toch in verscheide klasfen verdeeld worden, waarvan iedere wederom haare eigenaartige eigenichap heeft. De volgende schijnen mij toe den meesten voorrang te verdienen: De opstorpemde aardagtige middelen, de slijmagtige inwikkende, en de olieagtige. — De verdoovend stillende en prikkelende krampwegneemende zal ik hierna onder een bijzonder opschrift verhandelen.

AARDAGTIGE, OPSLURPENDE MIDDELEN.

Derzelver werking is tweevoudig.

a. Chemisch. — Dezelfen slurpen op en veranderen zuuragtige en andere scherpheden, en beneemen daardoor al het vermogen, om schadelijk te worden. Dit is van een buitengemeen nut in de ziekten der kinderen. Daarin is eene anders weinig beteekende vergaaring van zuur in de maag, bijna in staat dezelfde toevallen en gevaaren voorttebrengen, als bij eenen volwasfenen die vergift gebruikt heeft. Nu is ons echter bewust, met hoeveel nut wij aldaar opslurpende en loozoutige middelen voorschrijven, hoe spoediglijk daardoor het scherpe vergift, zelfs het meest bijtende van allen — het *Rottekruid*, deszelfs geheel nadeeligen aart benomen, in een nieuw neutraliseerd — *ontslagtig* — ligchaam veranderd, en tot de ontlasting geschikt gemaakt word. Hetzelfde gebeurt hier door 'de opslurpende middelen. Wij behoeven alsdan niet meer eene scherpe prikkelende stof te keer te gaan, de hevige toevallen houden op, en het ontlast zich nu of zelfs in de gedaante van een midden-zout, of men kan nu met meer gerustheid ontlastende en prikkelende middelen aanwenden. Dit heeft, wel is waar, niet alleen omtrend zuuragtige scherpten plaats, maar dezelfen zijn ook vermogend om vette en galagtige opteslurpen en daardoor minder nadeelig en ligt verteerbaarder te doen worden. — Voords ben ik overtuigd, dat dezelfen veelerlei in het gedarmte zich ontwikkelende en prikkelende foorten van lucht, — welken wij
met

met den algemeenen naam van winden bestempelen, en die echter *Chemisch* zekerlijk zeer onderscheiden zijn, en gewis niet alleen werktuiglijk door drukking en uitzetting, maar ook *Chemisch* prikkelen, — inlokken, veranderen en kragtloos maaken.

b. Op de Zenuwen werkende. Zeker is het, dat zij bovendien door een bijzonder indrukzel onmiddellijk op de zenuwen zelve werken, dewijl dezelve ook daar, waar geen zuur of scherphheid in de eerste wegen aanwezig is, zelfs bij volwasfenen in kramp- en stuipagtige toevallen — gelijk ik b. v. van de *Pulvis antiepilept.* ondervonden heb — eenen voortreffelijken dienst doen. Deeze aardagtige, vreemde, en smaaklooze zelfilandigheden moeten natuurlijker wijze eenen zo zeldzaamen en verdoovenden indruk op de zenuwen van de maag en het gedarmte maaken, derzelve uiterste punten te gelijk met een soort van dekzel overtrekken, daardoor de al te groote aandoenlijkheid en gevoeligheid van dezelve verdooven, hen in eene soort van werkloosheid veranderen, en op deeze wijze de voordplanting der prikkelbaarheid uit het gedarmte naar ver afgelegene deelen, en bij gevolg deeze ziekelijke gevoeligheid stremmen en wegneemen. Men herinnere zich slechts den verdoovenden indruk, welken deeze middelen op onze tong maaken, en hoe sterk zij aldaar aan de zenuwen de al te groote aandoenlijkheid kunnen beneemen, en wat is het gevoel van de zenuwen van de maag en het gedarmte anders, dan een voordgezet eenigzins gewijzigd gevoel van den smaak?

Ik kan deeze gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder een woord van de verscheidenheid deezer aard-agtige middelen te zeggen. Men behoorde dezelve werkelijk in het geheel niet voor evenveel betekenend te houden, en te denken, dat men het eene volkomenlijk in de plaats van het andere gebruiken, en, dat thans gewoonlijk het geval is, dat de *Magnesia* alle de overigen ontbeerlijk maake. Dit is ingelijks een gevolg der schei- en werktuigkundige grondstellingen, welken men al te onbepaald in de beoefnende geneeskunde heeft overgenoomen, zonder te bedenken, dat wij hieromtrent niet met een dood maar leevendig ligchaam te doen hebben; dat eene zelfstandigheid alhier geheel andere tegenwerkingen ontmoet, welken het ons volstrekt onmogelijk is door de kunst buiten het ligchaam naarte volgen; dat deeze veranderde tegenwerking ook deszelfs uitwerkingen geheel verandert; en dat bij gevolg in het leevend ligchaam deels verschijnzelen moeten plaats hebben, van de welken wij ons buiten hetzelve in het geheel geen denkbeeld kunnen vormen, deels dat de tedere en geheel bijzondere zintuigen des gevoels van den inwendigen mensch veelerlei vluchtige en zeer werkzaame deeltjes van een geneesmiddel kunnen bevatten, welken aan ons uitwendig gevoel en de scheikundige ontleding volkomen ontsnappen. Ik zal alleenlijk aan het *Heulsap* herinneren, het welk volgens eene scheikundige ontleding zo taanelijk aanwijst, dat deszelfs wezenlijke deelen eenerlei zijn met die van de *Aloë* en het *Zoethout*, en dus ook onder dezelfde klasfe behoorde te worden gerangschikt; en welk eene

on-

oneindige verscheidenheid toont ons evenwel de tegenwerking van het levend ligchaam? Hoe gaarne ik derhalven toestemme, dat de werking der aard-agtige middelen over het algemeen eenerlei is, heeft mij echter de ondervinding geleerd, dat de meesten van dezelve voor het levend ligchaam zekere eigenaartige eigenschappen bezitten, welken een onderscheid maaken in derzelve gebruik, en waarop inzonderheid in de ziekten der kinderen moet worden acht gegeven, bij welken reeds eene geringe omstandigheid zeer veel voor- of nadeel kan toebrengen. Wij zien immers klaarlijk, dat *Oesterschulpen* hunne uitwerking op de klieren, en andere verhardingen uitoefenen, welken wij onder het gebruiken der *Magnesia* niet waarneemen. Naar alle waarschijnlijkheid draagt derzelve oorsprong uit de zee, en het daarmede naauw verbundene aandeel van zoutzuur, veel daartoe bij: maar het kan om dezelfde redenen zeer wel zijn, dat de ouden in het geheel geen ongelijk hadden, wanneer zij in veelerlei gevallen aan hunne *paerel* en *paerlemoer* de voorkeur gaven. — Dat de *Bolus* en de *Zegel-aarde* een ongelijk sterker inzuigend vermogên bezitten, dan alle de overigen opslurpende middelen, zulks zien wij immers reeds aan de gewoonlijke proef, wanneer wij vetvlakken daarmede uit maaken. — Het is bekend, dat verscheiden menschen door het eten van kreeften een uitslag krijgen, en ik kenne sommigen, bij welken zelfs de *kreeftsöogen* dezelfde werking voortbrengen, een duideljk bewijs, dat dezelve niet als enkele kalk aantemerken zijn, maar ook nog een gedeelte

deelte van het vluchtige dierlijke grondbeginzel bezitten. Ook heeft mij de ondervinding geleerd, dat de *kreefts-oogen* alzins het vermogen hebben, om op de huid te werken, en de uitwaasfening te bevoororderen, dat andere opflurpende middelen niet bezitten, en dat derhalven daar door werkelijk uitflag bevoororderd worde; zonder dat juist verftopping in de buik, daartoe noodzaaklijk ware; gelijk ik dikwijls waargenomen heb. — Voords zoude men geene ondervinding daarvan moeten gehad hebben of het niet willen inzien, zo men niet toeftemde, dat het zogenaamde *Markgraafpoeder* — *Pulvis antiepilepticus Marchionis*, het fpreekt van zelve, zonder blad goud — spoediger en kragtdaadiger de ftuiprekkingen wegneemt, dan de bloote *Magnesia*. Even zo zeer heeft men gewisfelijk ongelijk gehad, uit enkele Scheikundige onderftellingen veelcrhande metaalkalken te verwerpen. Dezelfen bezitten ontegenzeggelijk nog een fijn gedeelte van het metaal, wiens grondslag zij uitmaken; want hoe kon het anders mogelijk zijn, dat'er alleenlijk door bijvoeging van het brandbaare uit deeze kalk juist dit, en uit geene een ander bepaald middel konde voordgebracht worden? en juist deeze gemaatigde, zachte, en van alle Phlogiston onthevene wijziging van het middel, moet ons immers ook eene veel zachtere, meer antiphlogistische werking verfcchaffen, en in veele gevallen, inzonderheid bij kinderen, veel gepaster zijn, dan een fcherper bereidzel. Welke Scheikunde is in ftaat om ons de fijnfte hoofdstoffen met eene overtuigende zekerheid op te geven, dat men daaruit de onmogelijkheid, op het

leevend ligchaam te werken, zoude kunnen bewijzen? Heeft ons niet de latere Scheikunde aange-toond, dat veele ligchaamen, welken men tot hier toe als eenvoudige hoofdstoffelijke zelfstandigheden beschouwde, zulks geenzins zijn? Kan niet een naar den schijn geheel smaaklooze kalk met een fijnder lucht, of met eenig vluchtig beginzel vermengd zijn, die ons Chemisch geheel onbekend is? Ten minsten behoorde men de Scheikundige werkplaats van ons leevend ligchaam dat eerste recht te laten, hier-toe zijne stem te geeven, en de aldaar blijkbaare ontegenzeggelijke ondervindingen niet door buiten het zelve in het werk gestelde proeven te willen om verre stooten (*). Hoe verschillende van el-
der

(*) Toen ik dit werk voor de eerste reis in het licht gaf, — dit zijn eerst zes jaaren geleden, — werd het mij geweldig kwalijk genomen, dat ik een voorstander der kalken ware, want men was nog de Phlogistische Chemie toegedaan. Inzonderheid, dat ik de Metaalkalken niet enkelijk voor aarde hield, maar van gevoelen was, dat dezelve nog een eigenaar-aartig vluchtig beginzel — of lucht — in zich bevatten, zulks werd eenigzins belagchelijk gevonden, want hoe was het mogelijk, dat een ligchaam, het welk het vuur doorgestaan had, nog iets, vluchtig's konde in zich bevatten? Er kwam zelfs eene niet zeer schrandere bespottung ten voorschijn. Hu feland's *Theoria novo-antiqua von den werkingen erdigter mittel*, — im *Journal der Esfindungen u. s. w.* — Ik zweeg stil, want het is mijne gewoonte niet, het geeve, dat ik schrijve, naar den heerschenden smaak, en naar de uitwerking, welke het voordbrengt, maar naar mijne inwendige overtuiging te onderzoeken, en deeze gedachten waren de gevolgen van eene naauwkeurige waarneeming der werkingen van dit
mid-

kander zijn niet de werkingen van de staalkalk, van het kwik, van de *Bismuth* en van de *Zink*?

Waar-

middel aan het ziekebed en van eene rijpe overdenking. — En nu, ik vertrouw, dat men mij deeze geringe zegepraal zal gunnen, beleef ik het genoeg, van deeze mijne practicaale gevoelens door de nieuwste stellingen der Antiphlogistische Chemie bevestigd te zien. Deeze Metaalkalk is niet alleenlijk geen ontkennend ligchaam, maar het metaal en nog iets met het zelve vermengd — eene zuurstofte, — bij gevolg ongelijk werkzaam. Het vuur maakt juist niet het bestaan van eene vluchtige stoffe in de kalk onmogelijk, maar is juist het middel, waar door het dit zo werkzaam bijvoegzel, deeze zuurstof verkrijgt. En de stelling staat derhalven vast, deeze metaalkalken zijn zeer werkzaam, en daarom, dewijl dezelve niet zo geweldiglijk prikkelen als de zout- en zwavelagtige bereidingen, voor de kindsche jaaren de geschikste middelen.

Slechts eene kleine les kan men hier uit opmaaken, welke wij ook in onze tijden kunnen gade slaan, in welken de Antiphlogistische Chemie ons even zo eigendunkelijk begint te behandelen, als voorheen de phlogistische! De beoefenende Arts laate zich toch geene Scheikundige stellingen als dwangwetten opdringen, zo dra dezelve niet met zijne regelmaatige practicaale ondervindingen overëenkomen! Want nimmer laat zich eene selling der leevenlooze Chemie zo rechtstreeks op de leevende overbrengen, die geheel iets anders is. Het leevend ligchaam heeft een kragtig vermogen, om ontelbaare stoffen te veranderen en te wijzigen, waar voor de Chemie geene werkzaame middelen heeft, en die bij gevolg voor dezelve in het geheel niet bestaan; het leevend ligchaam is eene Scheikundige werkplaats, die door geene leevenlooze Chemie kan worden nagebootst, en derhalven derzelve geheel bijzondere voordbrengzelen, verplaatfingen en verschijnzelen hebben moet, welken wij nergens ontmoeten. En dit leevend ligchaam en deszelfs gedrag tegen uitwendige vermo-

Waarom verwerpt men thans zo algemeen de *Spiesglas-kalk* — *Antimonium Diaphoreticum*, — daar dezelve echter onwederspreeklijk nog den wezenlijken aart van het Spiesglas, offchoon in eenen veel zachteren graad, in zich vervat, en daar juist deeze verzachting, in het bijzonder in de ziekten der kinderen, daar, waar het óns niet op geweldige hevige werkingen aankomt, maar op die zachte opening, bedaaring der kramptrekkingen, opslurping der scherpten, en onderhouding der geneezende ontlastingen in de eerste en tweede wegen, zeer geschikt is? Hoe zeer wij mistasten, bewijst ons het uitmuntende en altijd algemeener wordende gebruik van het *Jamespoeder*, dat in de hoofdzaak uit niets anders bestaat, dan uit een *Antimonium Diaphoreticum* (*).

Doch dit zij in het voorbijgaan, alleen als een wenk aantemerken tot een volgend naauwkeuriger onderzoek. Mijst gewoon en liefst opslurpend middel is natuurlijker wijze ook de *Magnesia*. Is hier mede eene geneigdheid tot stuip- en kramptrekkingen gepaard, dan meng ik dezelve met de *Pulvis Antiepil. March.*, welke te gelijk deszelfs opslurpende kracht vermeerdert. In eene ingewortelde langduurige ver-

gens — derhalven practicaale ondervinding — blijft des altijd voor den Arts de hoogste rechtbank, waaraan eindelijk de beslissing toekomt.

(*) S. Fordyce *on the Preservation of health of persons employed in agriculture.*

Adair *Medical Cautions.*

verzuuring der vogten (*), inzonderheid, wanneer koorts, en eene geneigdheid tot uitflag daarmede gepaard is, en de afscheiding door de huid moest bevoorderd worden, heb ik de verëeniging met *Kreefts-oogen* zeer nuttig gevonden. — Indien men dezelve met citroensap verzadigt, dan verliezen dezelve, wel is waar, hun opslurpend vermogen, zij worden echter een middel, dat des te meer oplost, doordringt, en de verhitting dempt. — Ik voege als dan gewoonlijk bij het boven gemelde oplofend en ontlastend drankje nog een half of heel drachme *Kreefts-oogen*; en ik heb zeer dikwijls ondervonden, dat deels de prikkelbaarheid daar door merklijk verminderd, deels de tot geneezing leidende beweegingen door de huid zeer weldaadiglijk bevoorderd werden. — Hieronder kunnen ook nog de *Zinkbloemen* gerekend werden. Dezelve zijn als opslurpend, als een gewigtig krampstillend, en te ge-

(*) Als een uitneemend middel in deeze gevallen verdient ook het door Boerhaave laugen tijd geheim gehoudene mengzel te worden aangepreezen.

℞ *Sapon Hispan. dr. ij*

Corall rubr. dr. j

Lapid cancr. dr. j S

Syrup de alth. unc. S

Aq. Foenicul.

— *Menth. crisp.*

— *Cort. Citr. aā unc. ij*

M.

Om van hetzelfde dagelijks driemaal een half lood te gebruiken.

gelijk als een nuttig de huid openend en de ontlastingen zo wel der eersten als der tweede wegen bevoorderend middel in de praktijk bij kinderen van eene groote waardij; en ik kan den lof, dien ik daar aan als een de uitbotting en ettering der pokjes bevoorderend middel gegeven heb, alhier tot alle ziekten der kinderen, welken derzelve afzondering door de huid volbrengen, uitbreiden.

SLIJMIGE, INWIKKELENDE, EN LIGTLIJK VOEDENDE
MIDDELEN.

Dezelve omwinden en verminderen niet alleen de uitwerking der prikkelende oorzaken, maar ook de aandoenlijkheid der tegenwerkende zintuigen en zenuwen, en zijn daarom in de ziekten der kinderen, waarin daarenboven het natuurlijk dekzel der slijm zo ligtlijk verlooren gaat, van een groot nut. — Niet zonder redenen heeft de natuur aan het kinderlijk ligchaam deeze meerdere vatbaarheid tot verwekking van slijm en algemeenere verspreiding van hetzelfde gegeven, en men begrijpt het verkeerdelijk, wanneer men hetzelfde alleenlijk als een gebrek en als eene ziekte beschouwt. Voor de tedere aandoenlijke oppervlakte in deeze levensjaaren is juist zulk een heilzaam bekleedzel zeer noodzaaklijk, en hetzelfde is de natuurlijkste en weldaadigste bescherming tegen eene menigte schadelijke indrukken. Word nu door eene aanhoudende ziekte, door gebrek aan versch voedzel, en door het aanhoudend gebruik van ontlastmiddelen dit natuurlijk slijm weg-

ge-

genomen, dan moeten daar door noodzaaklijk de van hun bekleedzel beroofde werktuigen aandoenlijker, en de prikkeling van het geheele zenuw-gestel vermeerderd worden (*). Hier bij komt nog, dat een kind vrij spoediger verdouwt dan een volwasfene, en dat een gebrek aan voedzel van slechts weinige dagen in dit geval reeds werkelijk uitteering, fcherpheid der vogten, meerder bederf en alle de gevolgen van den honger voordbrengen, en een nieuwe oorzaak van ziekte worden kan. Hieromtrent is het nu zekerlijk noch raadzaam, wegens gebrek aan verteerings-kragten, door werkelijk voedende middelen te verbeteren; men kan echter toch ten minften door verdunde flijmägtige middelen iets van het ontbrekend bekleedzel herftellen, en aan de vogten een verzachtend, verfrifschend en in een zeker opzicht voedend bijmengzel verfchaffen. En eindelijk verzoek ik, dat men zich hier het boven gemelde in de gedachten bringe. Het geene, dat bij volwasfenen werkloos en onverschillig fchijnt, kan bij een kind een kragtig geneesmiddel worden. Deeze zachte flijmmiddelen moeten op de zenuwen van tedere prikkelbaare kinderen als wezenlijke verzachtende en ontspannende middelen werken; en ontmoeten wij niet zelfs bij volwasfenen, welk een pijnftillend vermogen *Amandelmelk*, *Haver-gort*, zelfs gewoonlijke *melk*, in pijnen der piswegen, moe-
lij-

(*) Ik behoef alleenlijk aan het grootfte nut van het flijm in de prikkelbaarheid der luchtpijpen, in zinkingen, in de heescheid, en in de hoest te herinneren.

lijke waterloozing, kolijken, en braaking bezitten (*)?

Hiertoe behooren derhalven alle slijmmiddelen van haver-gort, grutte, rijst, *Althaea*-wortel, melk met water gemengd, bij grootere kinderen Amandel-melk, vooral de *Salep*. Dan gewoonlijk verbruist men het daar mede, dat men de eerstgenoemde zelfstandigheden, zo als dezelve zijn, laat afkoken, waardoor al te veel van het meelagige, het welk bezwaarlijk te verteeren is mede overgaat, en dat men dezelve al te dik kookt. Men laate derhalven altoos de haver-gort en grutte, ongestampt, eerst met heet water trekken, dat alleenlijk de meelagtige oppervlak-

(*) Men zal, gelijk ik hoop, mijne goede oogmerken in deeze afdeeling, om de Artsen meer opletend op deeze eenvoudige uit den algemeenen leefregel voorgeschreevene middelen, en derzelve waardij, inzonderheid in de ziekten der kinderen meer begrijpelijk te maaken, niet miskennen. Deeze zelfstandigheden verdienen zekerlijk wegens het tedere en prikkelbaare gestel der kinderen met recht onder deeze soort van geneesmiddelen geplaatst te worden, en men zoude dikwijls gelukkiger slaagen, wanneer men in derzelve behandeling, in plaats van gestadige sterke en prikkelende middelen, van deezzen zachteren weg meer gebruik maakte, en niet enkel voor een geneesmiddel hield, het geene de Apotheek oplevert.

Terwijl ik dit schrijf, heb ik juist wederom gelegenheid mij hiervan te overtuigen, daar een kind, dat reeds lang door eenen geweldigen krampagtigen hoest was aangetast, welke vruchtloos door eene menigte van geneesmiddelen bestormt werd, slechts door het enkele gebruik van eene zoete hui, zo als dezelve alhier beschreeven word, aanmerklijk betert.

vlakke weggaat, en men giete vervolgens koud water daarop, en laate het zelve sterk uitkooken, als dan verkrijgt men een zuiver middenmatig doorschijnend slijm, dat, behoorlijk verdund, ook de tederste maag niet bezwaaren zal. — In dit opzicht kan men ook, inzonderheid waar geene koorts aanwezig is, water, waarin een dooijer van een ei en een weinig suiker opgelost is, met zeer veel voordeel als een drank gebruiken. — Op eene geheel bijzondere wijze munten echter, als een verzachtend, de prikkeling bedaarend en inwikkellend middel, de volgende nog niet genoeg bekende, huiën uit:

Men laat de maag van een kalf twee uren in azijn weken, vervolgens moet men dezelve opblaazen en droogen, op welke wijze men dezelve lang bewaaren kan. Hier van is eene reep van omtrend een vinger lengte genoegzaam om twee pinten melk te doen schiften, en wel op de volgende wijze: Men legt dezelve twee uren in een kop water te weken, als dan giet men het water in twee pinten ongekookte melk, waarvan de room afgenomen is, en plaatst dezelve in heete asch of op den warmen oven, dat dezelve slechts langzaamerhand begint warm te worden, doch niet kookt. Naauwlijks heeft dezelve een kwartier of half uur gestaan, of 'er komt een kaasagtige huid op, welke men doorsnijdt, en als dan scheidt zich allengskens de helderste hui af, die men gemakkelijk — want hoe langer men dezelve in de warmte staan laat, des te meer word 'er afgescheiden — langzaamerhand van de kaas kan afgieten. Deeze hui bezit die groote voordeelen: 1. dat

zelve de zuiverste en helderste is, die ik ken; 2. dat dezelve zonder de melk te kookten bereid word, en derhalven de vluchtige, en tot eene gemakkelijker verteerung van dezelve veel toebrenge-nde deelen daar van in zich bevat; 3. dat dezelve geene bliken van zuur opleevert, en werkelijk den naam van *Zoete hui* volkomen verdient, en vrij werkzaamer is, dan die kragtlooze door opkooking bewerkte bereiding van dien naam. — Ik heb met deeze hui alleen veele kinderen, die niet gezoogd werden, gevoed, en waargenomen, dat zij zich bij het gebruik van dezelve uitnemend wel bevonden.

Onder de slijm-middelen verdient de *Salep* eene bijzondere aanprijzing. Ik heb dezelve in de volgende toevallen van een uitsteekend nut gevonden. Bij het kugchen, en zinkingen, in langduurige buikloopen, en in uitteeringen, inzonderheid wanneer dezelve gevolgen zijn van lang aanhoudende ziekten, van scherpe stoffen, die zich op het gedarmte en de ingewanden geplaatst hebben, of van eene groote verzwakking. In die gevallen is hij het beste balsemieke geneesmiddel, verschaft het spoedigste versche en zachtlik voedende sappen in het bloed, en versterkt ongemeen. 'Ik heb gezien, dat veele sterk uitgeteerde kinderen in korten tijd zich door dit middel volkomenlijk herstelden, en bloeiend en sterk werden. Inzonderheid bekomt dezelve den geenen voortreffelijk wel, die bedorvene of in het geheel geene moedermelk bekomen hebben, en daar door afgenomen zijn. Men draage slechts daar voor zorg,
dat

dat het poeder volkomenlijk uitgeweekt, en het vogt niet te lijvig zij.

Hier ter plaatse zij het mij geoorloofd, nog een middel, dat eertijds zeer geacht, doch in laater tijden om die zo dikwijls gemisbruikte redenen, dat het zelve geene uitmuntende, en in het oog vallende hoedanigheden bezat, verwaarloosd werd, in het geheugen te brengen: de *Peoni-wortel*. Hetzelve schijnt geheel voor de ziekten der kinderen geschapen te zijn, door dien het eenen zekeren vluchtigen — zelfs door den reuk en smaak bespeurlijken — op de zenuwen werkend grondbeginzel verbonden met een aanmerkelijk lijmagtig gedeelte in zich bevat. De sterke krampstillende middelen, als de *Valeriaan-wortel*, *Muscus*, *Barnsteen-zout* en dergelijken zijn in de meeste gevallen te prikkelend en te verhittend. Dit zacht krampstillend middel daarentegen kan altoos worden aangewend, doet altoos dienst, en heeft altijd de blijkbaarste goede werkingen in stuiptrekkingen, in de koorts bij het randen krijgen, in eenen prikkelenden en krampagtigen hoest, vallende ziekte, en andere krampagtige toevallen verschaft. Ik schrijf dezelve deels in poeder voor als een bijmiddel der *Magnesia*, der opslurpende en ontlastende middelen, deels in een afkookfel als een zeer heilzaam bijvoegfel bij andere lijmagtige middelen — een Thee van *Althaea-wortel*, *Peoni-wortel*, *Gras-wortel*, *Zoethout*, en *Venkelzaad*, is in eene menigte ziekten der kinderen een der voortreffelijkste en geschiktste middelen, die mij bekend zijn, — deels in klijfsteeren, welker rust-verwekkend en krampstillend

lend vermogen — een half of een geheel lood voor een klijfsteer gekookt — dezelve bij uittek vermeerdert.

OLIEÄGTIGE EMULSIEN.

Ook deeze middelen worden minder geacht en gebruikt, dan dezelve verdienen, en waarschijnlijker wijze om tweederleië redenen: vooreerst, dewijl men niet altoos voorzichtig genoeg was, geheel zuivere, versch en koud uitgeperste olie te gebruiken, welke voorzeker het zachtste, en minst prikkelend ligchaam is, daar hetzelfde daarentegen zo dra het door ouderdom garstig of door de hitte bedorven word, juist het tegendeel bewerkt, prikkelbaarheid, scherpheid en een zeer kwaadäartig bederf in de vogten veroorzaakt; en ten tweeden, dewijl het een groot onderscheid is, of men hetzelfde geheel zuiver, of met behoorlijk bereide Emulsiën ondergebracht gebruikt. De olie in haare natuurlijke gedaante of met bijvoegselen, welken dezelve niet volkomen t'onderbrengen, toegediend, blijft altoos, inzonderheid voor de maag van een kind, een zwaar te verdouwen middel, daar hetzelfde integendeel, opgelost, en door behoorlijke bijmengzels in eene volmaakte Emulsie veranderd, de schoonste, zachtste en ligtlijk te verteereene melk verschaft. Voords kan dit veel tot de minachting der olieächtige middelen toegebracht hebben, dat men dezelve voorschreef, zonder de eerste wegen genoegzaam gezuiverd te hebben, en zonder nog daarbij met die middelen voorttevaaren, wel-

welken tegen de voornaamste oorzaak der ziekte waren ingerigt. — Ik kan ten minsten verzekeren, dat ik, bij eene naauwkeurigere in achtneeming der bovengemelde voorzichtige en op de rechte plaats aangewende maatregelen, niet het geringste nadeel daarvan ondervonden, maar veel voordeel daarmede behaald heb. Ik laat gemeenlijk een lood versch en koud uitgeperste *Amandel-olie* met vijf, of zes lood *Venkel* of *Lindebloesem* water, en zo veel slijm van *Arabische Gom* en *Syrupus Emulsivus* vermengen en verwerken, dat het eene volmaakte melk vertoont. Zeer gaarne voeg ik hier nog één of meer lood *Manna* bij; dezelve vermeerderd het oplosfend en verzachtend vermogen. Men kan echter ook deeze Emulsien met meerdere andere middelen, naar maate der omftandigheden, vermengen, en men wint daarmede, dat menig middel zijne fomtijds al te prikkelende hoedanigheid daar door verliest, en vrij zachter werkt. Op zulk eene wijze kunnen de Emulsien het beste de geneesmiddelen verzachten. Zo is b. v. bij verhitting een bijvoegfel van *Salpeter*, *Polychrest-zout*, *Ammoniak-zout*, *Tartar. Tartarif* voortreffelijk; verkiest men sterkere laxeermiddelen, de *Tinftuur* van *Rhabarber* of een aftreksel van *Senebladen*; om de uitwaasfeming te bevoorderen *Braakwijn*, en *Minderers-geest*. De redenen, waarom ik dezelve in de ziekten der kinderen zeer bemin, en welken te gelijk de gevallen waarin derzelve aanwending plaats heeft bepaalen zullen, zijn de volgenden:

1. 'Er bestaat niets, dat iedere foort van prikkeling

ling zodanig in staat is te verdooven dan de olie. In de prikkelendste foorten van vergift is het dat geene, het welk op het zekerste de prikkeling en derzelver nadeelige werkingen verhoedt. Hoe veel winnen wij niet in de ziekten der kinderen, wanneer wij in staat zijn dit te bewerken?

2. In eenen krampagtigen toestand van het gedarmte, in de daaruit voordspruitende opfluitingen en faamentrekkingen is de waarde van de olie beslischt. Hoe veelen die reeds door het drekbraaken waren aangetast, hoe veele lood-kolijken zijn niet reeds door het gebruik der olie wederom hersteld? Bij kinderen is niets gewoonlijker, dan eene hebbelijkheid tot kramp in het gedarmte.

3. Niets verzacht de pijnen in de maag, het gedarmte en de nabij gelegene deelen zo spoedig- en volkomenlijk als deeze; en men weet van hoe veel gewigts zulks in de ziekten der kinderen is, waarin men zo ongaarne tot *Opiaten* zijnen toevlucht neemt, en waarin alleen door de pijn eene misfchien op zich zelve niet veel beduidende oorzaak der ziekte zeer gevaarlijke gevolgen naar zich sleepen kan.

4. Het is bekend, dat de oliën uitnemende kragten bezitten tegen de wormen, door dien dezelve niet alleen de wormen afdrijven, maar ook derzelver prikkeling en toevallen op het spoedigste wegneemen. Dit zet aan dezelve in de ziekten der kinderen eene groote waarde bij, waarin men altoos op de levenskrachten behoort te werken.

5. Wij hebben boven aangemerkt, dat door eene al te lang aanhoudende hitte der koorts, door gebrek

brek aan voedsel en een gestadig gebruik van oplosfende geneesmiddelen bij kinderen een zulke prikkelbare toestand van het gedarmte ontstaan kan, en de van hun slijm beroofde bekleedzelen eene zodanige aandoenlijkheid, prikkelbaarheid en raauwheid verkrijgen kunnen, dat hierin een nieuwe oorzaak van krampen en andere toevallen gelegen is, welke men ten onrechte aan de oorspronkelijke oorzaak toeschrijft. De wormen zelve worden daar door geprikkeld, en beginnen nu eerst — na dat de ziekte eenige dagen geduurd heeft — te ontrusten. — Ik heb uit dien hoofde dikwijls bij kleine en tedere kinderen waargenomen, dat na eenige koorts-dagen, inzonderheid wanneer dezelve door vuiligheden in de ingewanden veroorzaakt was, en veel zoutagtige ontlast-middelen gebruikt waren, de buik heet, en pijnlijk opgespannen was — daar toch naar het rijklijk toedienen van ontlast-middelen, en de zekerlijk daar door weggenomene, ten minsten sterk verminderde ziekte-stof, juist het tegendeel hadde behooren te gebeuren; — de koorts nam wederom toe, de ademhaaling werd korter, de droogte in den mond sterker, en 'er vertoonde zich in alle toevallen een al te sterk geprikkelde, verhitte, en naar eene ontsteeking gelijkende toestand, die nu, wanneer men met prikkelende middelen voordvoer, zeer ligtlijk in eene waare ontsteeking — men bedenke, dat bij kinderen een zeer gering begin van inwendige ontsteeking reeds stuiptrekkingen verwekken, en daar door doodlijk worden kan, eene omstandigheid, waarop men welligt in dit geval minder acht geeft,

wijl

wijl voor dezelve geen gelegenheid overblijft, om duidelijk en gemaklijk ontdekt te kunnen worden, die echter dezelve des te gevaarlijker, en de opmerkzaamheid op derzelver eerste oorsprong des te noodzaaklijker maakt, — of in gevaarlijke krampagtige toevallen ontáartte en doodlijk werd. — Even zo kan de prikkelbaare inwendige oppervlakte der luchtpijp door bovengemelde oorzaaken van haar slijm beroofd worden, of ergens door eene andere scherpe stof in eenen zodanigen prikkelende toestand gebragt worden, en eenen droogen hoest voordbrengen. In beide deeze gevallen zoude men zeer weinig voordeel behaalen, indien men, gelijk zo menigwerf gebeurt, door aanhoudende prikkelende en oplosfende middelen dit slijm trachtte te ontlasten. Niets verschafft hieromtrent eene zo spoedige en heilzaame verligting dan deezen geprikkelde bekleedzelen door zachte olieagtige middelen te bedekken. Zeer dikwijls heb ik in dit geval het oude huismiddel, bestaande in een weinig *Amandel-olie* met gestampte kandij-suiker en een weinig citroensap vermengd, met het grootste nut zien aanwenden.

Eenige voorbeelden zullen het gezegde ophelderen.

Een kind van twee jaaren kreeg eene geweldige koorts uit verstopningen der ingewanden ontstaande, met groóte hitte, menigvuldige trekkingen en eene drooge hoest. Het braakwater werkte goed, en verschafte eenige verligting. Ik liet hierop het bovengemelde drankje van *Manna* met *Sal. Polijchr. Salpeter*, en daarbij klijsteeren gebruiken, waar door ech-

echter niet veel ontlast werd. Den derden dag was het kind veel zieker, de hitte ongemeen fierk, de benaauwdheid hevig, was onrustig, had eene korte ademhaaling, en eene drooge hoest. Alles kondigde nog prikkelende scherpheden aan. Ik liet nu een af-trekfel van een half drachme *Senebladen* met *Manna* en *Salpeter* gebruiken, en met de klijfsteeren voord-vaaren; daarop volgden drie rijklijke stinkende ont-lastingen. Dan de toevallen verdweenen hierop geen-zins, de hitte werd brandend, de trekkingen hevi-ger, dan eens was zijn aangezicht zo bleek als de dood, dan wederom purper-rood en opgezwollen, de buik was opgezet, hard en heet, en bij het be-tasten pijnlijk, ook klaagde het dikwijls daarover. Ik schreef eene Emulsie voor van een lood versche *Amandel-olie* met zes lood *Lindebloesem*-water en zo veel slijm van *Arabische Gom*, als tot eene vol-maakte Emulsie vereischt werd, daar bij nog zes drachmen *Manna*, een drachme *Salpeter*, en even zo veel *Poliychrest*-zout, ik liet verzachtende pap-pen op de buik leggen, en dikwijls eene vluchtige *Campher*-zalf invrijven. Reeds den volgenden dag was alles gebeterd; het sliep eenige uren, de hitte was gemaatigd, de stuiptrekkingen, de benaauwdheid, en de onrustigheid waren verdweenen, de ademhaa-ling ging geregelder, de hoest was vogtig en ligter, het kreeg eenige dunne ontlastingen, de buik was zachter, en niet pijnlijk. Ik liet daarmede eenige dagen aanhouden; alles herstelde zich, een heilzaam zweet kwam ten voorschijn, en het kind werd hier-door alleen gencezen.

Deze middelen worden nog gewigtiger en noodzaaklijker, wanneer 'er te gelijk wormen aanwezig zijn, en dit kan men zekerlijk bij kinderen onder de drie tweemaal onderstellen. Natuurlijker wijze worden dezelve door eene eenige dagen aanhoudende koorts, zij moge voor het overige zijn van welke soort zij wil, geprikkeld — want de koorts is het grootste prikkelend middel der wormen, — gebrek aan voedzel en de honger maaken dezelve nog onrustiger, en op deeze wijze word nu behalven de algemeene prikkeling der koorts ook die der wormen gaande, welke schielijk geheel nieuwe en ongewoone toevallen kan verwekken. Op deeze omstandigheid heeft mij de ondervinding geleerd, altoos, wanneer de koorts eenige dagen heeft voortgeduurd, oplettend te zijn, en hieromtrent doet het gebruik van deeze middelen eenen geheel bijzonderen dienst.

Is echter deeze koorts werkelijk eene *Worm-koorts*, d. i. mijns bedunkens, waarin de toevallen der wormen de voornaamste en de eigenaartige kenmerken der ziekte uitmaaken, alsdan klimt derzelve waarde hooger. Men heeft het bestaan der worm-koorts in latere tijden begonnen in twijffel te trekken; maar ik begrijp niet, waarom. De ondervinding heeft mij zeer dikwijls geleerd; dat 'er koortsen zijn, waarin of de veelvuldige aanwezigheid der wormen door derzelve prikkeling, en het van dezelve voortkomende rottig bederf de eenigste oorzaak is, of waarin, al ware de eerste oorzaak der koorts van eenen anderen aart, nogthans dezelve door de thans verwekte prikkeling der wormen en de bijzondere medegevoeligheid

heid van dezelve eene eigenaartige, en van allen anderen onderscheidene gedaante en rigting verkrijgen kan, en nu als eene bijzondere aart aantemerkten en te behandelen is. Ik kan mij hier ter plaatse daarover niet verder uitlaaten. Kortom, het bestaan van eene worm-koorts, en de gepastheid van deezem naam, zo wel ten opzichte van derzelve oorzaaken als geneeswijze, is bij mij buiten twijffel gesteld. — In deezem koortsen nu heb ik deezem olieagtige middelen niet kunnen ontbeeren. Dezelve namen niet alleen de prikkeling — dat hier de hoofdzak is — weg, doodden de wormen, openden de krampagtig saamengetrokken wegen en schuulhoeken van deezem gasten, waar door dezelve des te eerder konden ontlast worden, maar ook, het geene bijzonderlijk van belang is, dezelve waren het beste hulpmiddel, om de sterkere, en meer prikkelende middelen tegen de wormen met des te meerdere zekerheid te kunnen gebruiken. Het is dikwijls zeer gevaarlijk, om wanneer reeds de onrustigheid en prikkeling der wormen zeer vermeerderd is, zodanige middelen aantewenden, die dezelve nog meer aanzetten, en de opschudding kan daardoor geducht worden. In dit geval is het dikwijls beter; inzonderheid wanneer pokjes, mazelen of andere ziekten der kinderen daar mede gepaard gaan, door olieagtige middelen en het drinken van veel melk zich een wapenstilstand te verschaffen, om men verëenige deezem worm-drijvende middelen zelve met olieagtige; dezelve verliezen daardoor niets van hunne worm-drijvende eigenschap, en slechts derzelve prikkelende en aantastende werkingen.

Een jonge van zes jaaren, welke reeds meer door wormen was aangetast, kreeg eene hevige koorts, was den eersten dag geheel bedwelmd, tusfchen beiden met stuiptrekkingen, eene korte benaauwde ademaaling, oprijzende pols — een voor mij steeds gewigtig kenmerk van wormen, — en klaagde fountijds over de buik, die eenigzins gezwollen was. Hij kreeg den volgenden dag een braakmideel, en een klijfsteer. Het braaken ontlastte onder een hevig opstooten eenen leevendigen rondèn worm, en hij was daarop zeer ziek, klaagde geweldig over de buik, had stuiptrekkingen en ijde, en zeer weinig stoelgang. Hij gebruikte een verkoelend drankje met *Salpeter* en *Manna*; doch op den derden dag had hij eene zeer hevige koorts, de buik was zeer opgespannen en pijnlijk, de stoelgang moeielijk, en hij fleep veel met de oogen half open, zeer dikwijls veranderde de kleur van het aangezicht, en alle toevallen waren verergerd. Ik liet nu zes lood water met een drachme *Senebladen* en een half lood *Zeverzaad* aftrekken, en bij het doorzijgend vogt een lood *Amandelolie*, zo veel flijm van *Arabifche Gom*, als tot een Emulfie vereischt word, twee lood *Syrupus Emulfivus* en één drachme *Salpeter* doen, en daarvan alle twee uuren een eetlepel vol gebruiken; daar bij nog des avonds een van de Hoffmansche pokken-pillen, dagelijks twee klijfsteeren van melk en fukker, tot den gewoonen drank niets dan melk en water, en op de onderbuik aanhoudend pappen van *Salie*, *Camilbloemen*, *Alsem* en *Reinvaar* met melk gekookt. Daar men op deze wijze vier en twintig

uuren

uuren lang voord gevaaren had, waren alle omftandigheden ongemeen veranderd. Hij was vrolijk, zonder eene bijzondere hitte, het hoofd en de borst waren ruimer; het krampagtige was bedaard, de buik was zacht, hij had eene fterke ontlasting gehad, en was zes ronde wormen kwijt geraakt. Nu wilde hij niets verder inneemen. Ik fchreef derhalven slechts voor een poeder van fuiker met twee grein *Calomel* en *Zinkbloemen*. Doch hierop verergerde den zesden dag wederom alles; hitten, benaauwdheid, onrustigheid, drooge hoest, en fluiptrekkingen waren wederom ten voorschijn gekomen, en de buik was opgezeten en pijnlijk, daarbij openbaarden zich oprispingen en walging. Ik liet wederom eenige lepels van het braakmiddel gebruiken, waardoor hij eenig slijm overgaf, en hierop de gemelde Emulfie met drie grein *Extrakt Hyoscyam* verbonden neemen, waarop alle die toevallen allengskens verdweenen, nog eenige doode wormen ontlast werden, en hij binnen twee dagen zo ver op zijn verhaal kwam, dat slechts nog zwakheid, des avonds een weinig koorts, drooge hoest, en eenige ongerustheid in den flaaap over bleef, het welk door herhaalde ontlastingen met *Jalappen* en *Calomel* en het voordduurend gebruik van een koud aftreksel der *Kina* met hui, en een Spaansche vliegen pleister tusfchen de fchouderen gelegd, ten eenemaale verdween.

Een jonge van vijf jaaren, die zeer met wormen gekweld was, kreeg eene hevige koorts, waarbij de borst zeer aangedaan was, en bij iedere ademhaaling een hevige steek in de linker zij-

de gevoeld werd. — Ik heb bijna altoos in wormkoortsen ondervonden, dat deeze kramp pijn in de linker zijde, de borst, somtijds tot in den hals, ja zelfs tot het oor toe besloeg. — Hier bij was hij slaaperig, nu en dan met fluiptrekkingen en ijhoofdigheid. Hij nam een braakmiddel in, en daarop een drankje van *Glauberzout*, *Salpeter*, *Senebladen* en een weinig *Braakwijn*, waarvan hij dikwijls ontlasting had, doch zonder wormen kwijt te raken. Hij bleef slaaperig, de hitte, de pijnen op de borst en kramp trekkingen waren weinig verminderd. Ik liet de vluchtige *Campher* zalf (*) op de pijnlijke plaats invrijven; verzachtende pappen daar over leggen, mostert-pappen aan de kuiten brengen en klijstereen van melk zetten. Doch de toestand bleef tot op den vierden dag dezelve, behalven dat de pijnen derzelve eerste zitplaats verlaaten, en zich meer op de uitwendige deelen geplaatst hadden, en dat zich een moeielijk gehoor en doofheid — insgelijks een dikwerf voorkomend toeval bij wormen — openbaarden. Door middel der klijstereen werd slechts een enkele doode worm ontlast. Ik liet nu met de voornoemde worm-drijvende Emulsie een begin maaken, niet dan water met *Kwiksilver* gekookt met een bijvoegzel van melk drinken, en op de buik aanhoudend de boven gemelde pappen leggen. Hij geraakte hierop meer in rust, kreeg verscheide ontlastingen van een stinkend slijm en van twee wormen, de hitte en pijnen verminderden, en slechts

(*) Het gewoone vluchtige smeerzel met *Campher*-olie bereid.

in de linker borst, vlak onder de korte ribben, bleef nog iets over. Uit hoofde van het taaië slijm voegde ik nog twee scrupel *Ammoniak zout* bij de Emulsie, en liet klijsteeën aanbrengen van *Camilbloemen* met een eetlepel vol *Wijn azijn*. Daar zich de koorts den volgenden dag merklijk gebeterd had, en ik dit tijdstip als gunstig beschouwde, om een meer vernogend middel tot ontlasting van het slijm en der worm-nesten aantewenden, schreef ik een half drachme poeder van *Jalappen* met twee grein *Calomel* voor; dan ook hierop volgde geen enkele ontlasting, daar toch de olieagtige middelen zulke gemakkelijke stoelgangen veroorzaakt hadden, ten duidelijken bewijze, dat in deeze koortsen de sterk prikkelende middelen, door de hevige kramptrekking, welke dezelve verwekken, eerder verstoppingen kunnen te wege brengen dan ontlasten, en van hoe veel nut het bijvoegzel der olie is. — Kortöm, in plaats van verligting volgde eene vermeerdering van pijn in de zijde, en des avonds eene geweldige braaking met koorts verzeeld. Hij gaf alles over, dat hij gebruikte, en was zeer benaauwd en onrustig. Ik liet hem terstond wederom een begin maaken met de olieagtige Emulsie, veel melk met water drinken, *Theriak* op de maag leggen, en klijsteeën van melk, smeer en olie aanbrengen. Hierop stilde terstond het braaken; hij ontlastte twee ronde wormen, welken naar alle waarschijnlijkheid dit gansche verschijnzel veroorzaakt hadden (*). Van nu af aan werd hij met

iede-

(*). Ik heb ook eenige reizen de proef genomen met de

V. 4.

B.

iederem dag beter. Ik liet, daar de ziekte hem zeer verzwakt en uitgemergeld had, en het gedarmte zeer prikfelbaar was, een afkookfel van *Islandsche Mos*, met hui bereid, een begin maaken, welke ik bij langduurige worm- en klier-koortsen verzeld met vermagering en eene geneigdheid tot teering van een uitmuntend nut gevonden heb, dewijl hetzelfde de prikfelbaarheid bedaart, voedt, versterkt, en te gelijk door deszelfs bitterheid als een worm-middel werkt. Zijne borst raakte daardoor volmaaktlijk bevrijd, de ingewanden werden versterkt, nog eenige wormen ontlast, en hij binnen drie weeken volkomen hersteld.

Ik zoude meerdere voorbeelden kunnen bijbrengen, welken echter slechts hetzelfde zouden bevestigen. Inzonderheid herdenke ik nog met vermaak aan twee beminnenswaardige zusters, welken door eene slepende worm-koorts met menigvullige stuiptrekkingen aangetast waren, en bij welken de olieagtige Emulsie altoos twee zeer goede dagen bewerkte, alle toevallen tot bedaaren bragt, en mij in staat stelde, om werkzaamere worm-drijvende middelen aantewenden, welken zij buiten dien wegens de geweldige prikkeling der koorts in 't geheel niet verdraagen konden. Zij werden door deeze verëeniging van middelen volkomen hersteld.

Ik moet tot besluit van deeze klasse nog de volgende aanmerking bijvoegen; In de ziekten der kinderen

heeft

Ricinus olie; doch ik moet bekennen, dat de gemelde Emulsien dezelve volkomenlijk vergoeden, en zelfs overtreffen.

heeft zeer gewoonlijk het geval plaats, dat of de oorzaak onbekend, of, — gelijk b. v. in het tanden krijgen — niet weg te nemen is, of dat de ziektestof te naauw met het zenuw-gestel verëenigd, of dat evenwel dit reeds door de koorts, door de krampagtige bewegingen enz. in verwarring geraakt is, en het tijdperk der raauwigheid lange aanhoudt. In alle deeze gevallen is het gevaarlijk sterk doorzettende middelen te waagen. Hieromtrent is eene langzaame verwerking noodzaaklijk; en het eenigste en heilzaamste, dat den Arts verrigten kan, bestaat in het zenuw-gestel en deszelfs verrigtingen in eene goede overeenstemmende werkzaamheid te bewaaren, de hevigheid der prikkeling der koorts te maatigen, en de afscheidingen, inzonderheid die van de huid, open en werkzaam te houden, maar voor het overigē het aan de natuur over te laten, welken weg dezelve kiezen, en welke scheiding dezelve bewerken wil. Hieromtrent heeft derhalven eene onbepaalde aanwijzing plaats, alhier verschaffen die soort van middelen, voords afleidende, en die, welken op alle afzonderingen vermogend zijn te werken, een ongelooflijk nut, en de laatsten kunnen in die gevallen de heilzaamste, bedaarende en verzachtende middelen worden. Zo is dikwijls de *Magnesia* of *Kreefts-oogen*, met geringe giften *Tartar. Tartaris. (*)*, of *Spiritus Minde-*
re-

(*) Ik heb zelfs het *Ammoniak-zout* in geheel geringe giften aan de kleinste kinderen, wanneer het ligchaam zeer slijmd was met het grootste nut toegediend, en hetzelfde heeft

veri, of braakingen, en dergelijken; in zuik eenen onbepaalden toestand van eenen uitnemenden dienst, en bewerken nog allengskens de heilzaamste afzonderingen, waar weinig hoop meer schein over te zijn.

IV. BIJZONDERE KRAMPBEDAARENDE EN VERDOOVENDE MIDDELEN.

Ten opzichte der ziekten der kinderen is het zeer noodzaaklijk, die geenen, welken door eene prikkelende en verwarmende kragt werken, van die te onderscheiden, welken dezelve niet, of slechts in eenen geringen graad bezitten. Van de eerste soort zijn: *Valeriaan-wortel*, *Castoreum*, *Muscus*, *Saffraan*, *Campher*, *Liquor C. C. Succin zout van Barnsteen*, *Heulsap*. Tot de tweede behoort inzonderheid de *Extrakt van Bilsenkruid* en *Zinkbloemen*. — Natuurlijker wijze behoort men aldaar, waar veel koorts, hitte, en ophooping van bloed plaats heeft, met de eerste soort behoedzaam te zijn, en liever de laatsten te kiezen.

- De

heeft te gelijk dien voorrang, dat het ook aldaar de wateragtige en verzwakkende buikloop tegengaat. Een mengzel van een halve tot een geheele scrupel *Ammoniak-zout*, twee oncen *Venkelwater*, en zes drachmen *Amandel-sijroop*, telkens een Theelepel gebruikt, verschaft in de zo moeielijke langduurige reutel der kinderen slijmagtigen hoest, buikloop — ook wanneer, gelijk gewoonlijk plaats heeft, dit alles gevolgen zijn van het tanden krijgen — eenen ongemeen goeden dienst.

De zachtſten van de eerſte klasſe zijn volgens mijne ondervinding, *Camil-bloemen*, *Valeriaan-wortel*, en *Saffraan*. Een dun aftreksel van *Camil-bloemen*, of *Valeriaan-wortel*, of ook de laaſte in poeder met andere middelen verëenigd, zijn in alle foorten van kramptrekkingen van zeer veel nut. In het bijzonder verdient de *Saffraan* in zeer geringe giften — een zesde of een agtſte grein — in de ziekten der kinderen meer aangewend te worden. Dezelve bedaart op eene uitmuntende wijze, zonder verſtoppingen te veroorzaaken, en bezit te gelijk het vermogen, het ſlijm op de borst en in den onderbuik opteloſſen, den hoest en zinkingagtige toevallen te bedaaren. Hetzelve is het voornaamſte beſtanddeel van het *Pulvis pueror. klein.*, dat ik hier boven aangepreezen heb.

De *Campher* kunnen kleine kinderen niet wel inwendiglijk verdraagen; men gebruike dezelve liever uitwendiglijk en in klijſteeren. *Muscus* blijft altoos een dier middelen, dat bij uitſtek de kramptrekkingen bedaart, inzonderheid, wanneer men te gelijk een vluchtig grondbeginſel van nooden heeft, om de zenuwen van prikkelende ſcherpheden te bevrijden. Maar men durft denzelven even zo min als den *Campher* gebruiken, wanneer nog vuiligheden in de eerſte wegen en over het algemeen veele kwaade ſtoffen in het ligchaam aanwezig zijn. In dit geval heb ik geringe giften van *Zinkbloemen* of *Zout van Barnſteen* altoos heilzaamer gevonden.

Men neeme in de ziekten der kinderen niet al te dikwerf zijnen toevlucht tot eigenaartiglijk verdoovende middelen, en slechts niet dan met de grootſte voorzich-

zichtigheid. Eene al te sterke gifte — en het al te rijklijke is hier dikwijls zeer moeielijk te bepaalen — kan zeer gemaklijk toevallen van beroerte verwekken. Voords ben ik overtuigd, dat een al te veelvuldig gebruik van dezelve in de kindfche jaaren eene zekere zwakte en flompheid van gevoels- en ziels-vermogens agterlaat. en inzonderheid aan de zenuwen die noodwendigheid kan mededeelen, om derzelver gebruik te herhaalen. Echter komt het ook hier op deezen regel aan, dat men, wanneer reeds een zeer hevige graad van kramptrekking aanwezig is, derzelver fchadelijke werkingen vrij minder gewaar wordt, dan in den natuurlijken toestand. — Het zaehtfte en gepaste is het *Extract* van *Bilsenkruid*. Hetzelve doet bijna geene merklijke prikkeling blijken, veroorzaakt geene opzetting en ophooping van bloed, verhindert den stoelgang niet, en bezit ongemeene eigenschappen, om de prikkelbaarheid te verdooven en de kramptrekkingen te bedaaren. Ik geeve hetzelve daarom in de ziekten der kinderen verre den voorrang boven het *Heulfap*, dewijl hetzelve het heilzaame daarvoor zonder dezelfs fchadelijke eigenschappen bezit. Het heeft mij zeer dikwijls de uitnuntendfte dienften beweezen in de hevigfte ftuiprekkingen en opfpringingen; en nog onlangs heb ik in een geval ondervonden, waar ik bij een kind van drie vierendeel jaars, het welk reeds verfeheide dagen door eene hevige koorts bij het tanden krijgen, met trekkingen, verftikking en krampagtige toevallen op de borst was aangetaft geweest, en waar bij alle tot hier toe aangewende ontlastende, krampstillende, en tegenwerkende middelen,

len, zelfs *Muscus*, *Zinkbloemen* enz. vruchtloos gebruikt waren, ten laafsten eene oplossing van één lood *Manna*, één drachme *Magnesia*, één half drachme *Salpcter*, twee grein *Extract* van *Bilsenkruid*, en twee oncen *Venkelwater* met *Peoni* sijroop vermengd, alle uuren tot twee theelepels voorschreef, en wel ras de heilzaamste werkingen daarvan ondervond; de krampagtige toevallen waren bedaard, de koorts verdween, en het kind werd door dit middel volmaakt hersteld. — Ongemeen werkzaam is hetzelfde in alle foorten van hoest, die bij kinderen zo ligtlijk eene krampagtige gedaante aanneemt, en zeer noodlottige gevolgen verwekken kan. Ik verbind e als dan zeer gaarne de boven aangewezene middelen met een weinig *Extract* van *Bilsenkruid*, en ik heb b. v. het volgende mengzel in den hevigsten krampagtigen hoest met een' ongemeen goeden uitslag aangewend:

℞ Pulv. Rad. Salep dr. S.

Solve in Aqu. Foenicul. calid. unc. iij.
adde.

Mann. elect. unc. S.

Extr. Hyoscyam. gr. jj

Syrup. Croc. unc. j

M.

Om daarvan dikwijls een theelepel vol te gebruiken.

Men schrijve het *Heulsap* bij kleine kinderen met de grootste voorzichtigheid en slechts in den uitersten nood voor, want deszelfs werkingen evenaaren zeer aan die van den wijn. Het verwekt volmaakt eene foort van roes, en terwijl het te gelijk de hier zo noodzaaklijke ontlasting van het gedarmte verhindert,

dert, kan hetzelfde de gevaarlijkste ophoopingën veroorzaaken. Ik laat daarom hetzelfde slechts zelden inwendiglijk gebruiken; en niet anders, dan wanneer ik zeker zijn kan, dat in de eerste wegen geene vuiligheden meer aanwezig zijn — uit dien hoofde is die regel van zeer veel gewigt; nimmer *Opium* toedienen, wanneer de stoelgang een sterken stank van zich geeft, — en slechts in die gevallen, waarin een lang aanhoudende krampagtige toestand, en de werkloosheid van andere middelen ons daartoe noodzaakt, en de gemeenlijk daarmede gepaard gaande verslapping, uitputting en gebrek aan dierlijke warmte deszelfs werking zachter en de ophoopingën minder gevaarlijk maakt. En zelfs behoort men nog in dit geval door verëeniging met verkoelende en ontlastende middelen en klijsteeren deszelfs nadeelige werkingen voortekomen. — Ik maak liefst van hetzelfde gebruik uitwendiglijk of in klijsteeren, waaromtrent men vrij minder van deszelfs nadeelige eigenschappen te vreezen heeft, en nogthans de heilzaamsten zeer werkzaam houdt. Bijzonderlijk heb ik van de aanwending van hetzelfde op de voetzoolen de schoonste werkingen ondervonden, gelijk ik in de afdeeling van de uitwendige middelen breedvoeriger zal verhaalen. — 'Er is een geval, waarin het gebruik des *Heulsaps* niet kan vermijd worden, en waar hetzelfde het eenigste en grootste middel is; en dat is die soort van langduurige en verzwakkende buikloop, welke niets dan wateragtige, slijmige vogten, zonder kleur en reuk en onverteerd voedzel ontlast, en welken gemeenlijk op het einde de gevolgen zijn van

van eene slechte ongeregelde leefwijze, van eene veelvuldige verwisfeling van drank, van het fchielijk fpeenen in de eerfte maanden, van eene konftige opvoeding zonder behoorlijke zorgvuldigheid, of ook van eene aanhoudende prikkeling bij het tanden krijgen. Dezelve berooft de kinderen ten laaftten van alle rust, warmte, kragten en vogten, en het gedarmte van alle natuurlijke flijm, verplaatst eindelijk het gedarmte in den hoogften graad van ziekelijke prikkelbaarheid; en kan door uitteering, of ook door ftuiptrekkingen en ontfteeking doodlijk worden. Ik heb' zulk een geval beleefd, waarin deeze geftradige ontlasting bij een kind van drie maanden reeds over de vier weeken had voordgeduurd, en de heilzaamfte verzachtende, inwikkellende, aanhoudende, en verfterkende middelen vruchtloos waren gebruikt geworden, tot dat men ten laaftten het *Heulfap* zo wel uitwendiglijk op de buik, in vereeniging met uit fpecerijen faamengeftelde pappen, als ook inwendiglijk, dagelijks drie tot vier droppels *Laudanum* met *Salep* voorfchreef, waarop als dan eene fpoedige hulp volgde, en het kind zich volkomenlijk herftelde. Aanmerklijk is het dat de kinderen in die gevallen vrij meer zonder nadeel verdraagen kunnen, dan buiten dezelve.

Zo ook kan men in hardnekkige afgaande koortfen zonder het *Heulfap* niets uitrigten, wanneer de oorzaak meer in het zenuwgeftel gelegen is, of dat de koorts, na dat de oorzaak weggenomen is, enkel als eene zenuwziekte voordduurt. Ik heb' twee zulke gevallen waargenomen bij één kind van drie

drie en één van vijf jaaren, waarbij de stoffelijke oorzaken, als verslijming en wormen, volmaaktlijk weggenomen waren, en nochtans de koorts, in spijt van het aanhoudende gebruik van *Kina* en *Ammoniak-zout*, niet verdween, en de kinderen eindelijk zeer verzwakte. Ik liet derhalven voor het begin van iedere verheffing der koorts agt grein *Dovers*-poeder gebruiken, en de daarop volgende was zeer flauw, de tweede nog minder, en de derde bleef geheel weg.

V. AFLEIDENDE EN TEGENWERKENDE MIDDELEN.

De afleidende geneeswijze behoort in de ziekten der kinderen onder de voornaamste, en dezelve vergoed dikwerf de krampbedaarende, welke somtijds niet ééns zonder de eerste eenige werking zoude doen. Derzelve grooter voordeel steunt hier inzonderheid daarop, vooréerst, dat de ophooping en bij kinderen — gelijk reeds boven aangetoond is — naar het hoofd en de borst vrij gemaklijker ontstaan, en gevaarlijkere gevolgen veroorzaken kunnen; en ten tweeden, dat uit hoofde der groote aandoenlijkheid en tedere medegevoeligheid der deelen de afleidingen vrij gemaklijker en vrij volmaaktlijker mogelijk zijn. Wij weten, dat het hoofd, inzonderheid in het tijdstip van het tanden krijgen, zich bijna altoos in eenen staat van ophooping en volbloedigheid bevin, welke door de minste koortsagrigte prikkeling zeer vermeerderd en gevaarlijk worden kan.

Van

Van hoe veel belang is het derhalven aldaar, om terstond, en vooral bij de geneezing, op afleiding bedacht te zijn? De geschikteste middelen daartoe zijn ontlastende en klijfsteeren, uitwendige door prikkeling en verslapping werkzaame middelen, en ontlastingen van bloed.

Deeze eigenschap zet aan de ontlastmiddelen eene nieuwe waarde bij, en de natuur zelve toont ons derzelve noodzaaklijkheid aan, daar dezelve bij de meeste kinderen, gedurende het tanden krijgen, buikloop verwekt, en deeze kinderen altoos het gemaklijker doorstaan, en van slijptrekkingen, stikking in de borst, koorts, enz. meer bevrijd blijven dan anderen. Wat kunnen wij derhalven beter doen dan de natuur naarte volgen? Het is, wel is waar, zeker, dat door het aanhoudende laxeerren, het moge nu door de natuur of door de konst bewerkt zijn, en de daardoor te wege gebragte afleiding van het hoofd, ook het werk van de ontwikkeling der tanden eenigzins vertraagd word; doch dit gering nadeel word door de vermindering van het gevaar ten vollen vergoed, en het spreekt derhalven van zelve, dat men alleenlijk alsdan, wanneer zich toevallen openbaaren, welken een werkelijk gevaar dreigen, daarna grijpt.

Het nut der klijfsteeren ten opzichte van derzelve afleidend en krampbedaarend vermogen is te bekend, dan dat ik iet daarvan zoude behoeven te zeggen.

Eene voornaame plaats verdienen alhier ook de onderscheidene middelen waardoor de huid geprikkeld word, welker mindere of sterkere graad zich

naar de gesteldheid van het voorwerp, van het toeval, en de meer of minder dringende noodwendigheid der hulpe voegen moet. In het bijzonder zijn daar, waar eene spoedige hulp vereischt word, mostertpappen van eene onschatbaare waarde. Ik heb dezelve reeds dikwerf in de hevigste stuiptrekkingen, in de hitte der koorts, benaauwde ademhaaling, in eene volkomene bedwelming en ijhoofdigheid, aan de kuiten gelegd, binnen den tijd van een half uur den dienst der heilzaamste verkoelende en krampbedaarende middelen zien doen; het hoofd werd ruimer, de ademhaaling gemaklijker, de stuiptrekkingen hielden op, en de brandende hitte veranderde in eene zachte algemeene uitwaasfening. — Zeer gaarne laat ik dezelve in zulke gevallen een kwartier of half uur vóór het gebruik van het Braakmiddel aanleggen, ten einde daardoor reeds vooraf de ophooping en naar de bovenste deelen afteleiden, en al het soms mogelijke nadeel, dat het braaken in eenen zodanigen toestand zoude kunnen verwekken, te verhoeden — dezelfde reden, waarom men ook vooraf gewoon was klijsteeren te zetten; alleenlijk veroorzaakt zulks dikwerf die onaangename gevolgen, dat het Braakmiddel, in plaats van naar boven, naar beneden werkt. Zuurdeeg met een weinig mostert is daartoe reeds voldoende, en men kan door bijvoeging van meer of minder mostert de prikkeling vermeerderen of verminderen; men geeve nogthans zorgvuldiglijk acht, om hetzelfde, zodra de huid begint rood te worden, weg te neemen, ten einde de prikkeling niet al te sterk te doen worden. Bij geheel

heel jonge kinderen, van één tot twee maanden, is reeds zuurdeeg met een weinig azijn voldoende.

Tot het zelfde einde heb ik ook het wasfchen en vrijven van de voeten met een afkookfel van mostert uitmuntend gevonden, of dezelve met fenel in dit afkookfel of ook enkel in warme melk gedoopt, omzwachteld. Zij vergoeden de, in die jaaren niet bruikbaare, voetbaden, en verrigten, wegens derzelve voordduurende werking, nog vrij meer dan deezen. In de hevigste foort van krampagtige toevallen, in koortfen, waar de huid geheel faamengetrokken en door niets te openen was, in ftikzinkingen, heb ik van het gebruik van zodanige, alle nuren versch aangelegde melkpappen, binnen den tijd van vierëntwintig uren de uitneemendfte werkingen ondervonden, daarop volgde bedaaring, de heilzaamfte uitwaasfeming en eene oplossing der kramp. Ook is het dagelykfehe en dikverf herhaalde wasfchen der voeten met een aftrefsel van mostert in eene langduurige krampagtige hoest, zelfs in de kinkhoest — zie hier onder — van een zeer groot nut.

Dan niet alleenlijk tegenwerking, maar ook eene werkelijke afleiding is fomtijds noodzaklijk, en in dit opzicht zijn de blaatrekkende middelen onvermijddijk. Het doet mij leed, dat mijne ondervinding mij noodzaakt, hier den grooten Stoll tegen te moeten fpreeken, die voor dezelve in die levensjaaren en bij het tanden krijgen bevreesd is. Doch de natuur zelve geeft ons daartoe de beste aanleiding, doordien dezelve bij veele kinderen in dit tijdstip een

zweerende en draagende uitslag verwekt, en daardoor voor fcherpheden den weg baant. En als dan komt alles op het tijdstip en de wijze van aanwending aan, en ik wil gaarne toestaan, dat de gewoone Spaansche vliegen pleister voor tedere kinderen te fcherp zijn kan; en misfchien steunt hierop de ondervinding van Stoll. Ik maake altoos slechts van eene flauwe zalf gebruik — van één lood *Unguent. pomat.* en één scrupel tot een half drachma Spaansche vliegen poeder — waarvan ik de grootte van een erwt of boon laat in de huid vrijven, en een lapje linnen daarover leggen, hetwelk te gelijk dat voordeel aanbrengt, dat hetzelfde niet, even als het pleister, door de geduurige woelagtigheid der kinderen, afvalt. Deze geneeswijze werkt zeer zacht, en verwekt dikwerf slechts eene soort van uitslag, hier en daar met kleine blaasjes vermengd, welken ik als dan eenige dagen met het *Emplastr. Citrin.* draagend houde. Dezelve heeft mij reeds dikwijls het uitmuntendst nut verschaft, waar eene afleiding der prikkeling en te gelijk de ontlasting van eene wateragtige fcherpheid vereischt werd, welke, gelijk bekend is, zo gemaklijk bij kinderen ontstaat, en ik heb in veele gevallen ondervonden, dat het gebruik van dezelve in eenen aanhoudenden zorglijken toestand den gunstigsten uitlag had te wege gebragt. Echter wende ik dezelve nimmer in den beginne aan, maar eerst als dan, wanneer de eerste wegen door het gebruik van ontlastmiddelen genoegzaam gezuiverd zijn, en slechts nog eene al te gevoelige prikkelbaarheid der zenuwen en watervaten,

met

met zwakte gepaard, de toevallen gaande houd en optelosen is, kortom, meer in het tweede tijdperk der ziekten. Het best werkten dezelve in de volgende gevallen.

a. In kramp- en stuipagtige toevallen, inzonderheid door eenen naar binnen geslaagen uitslag, en door de prikkeling van het tanden krijgen verwekt. Ik merkte op, hoe heilzaam het voor de kinderen was, wanneer zij in die tijd ergens een uitslag, draagende ooren en dergelijken kreegen; en ik liet derhalven, om dit te vergoeden, somtijds geringe invrijingen van de blaartrekkende zalf tuschen de sehouderen en in den nek te werk stellen, en ondervond daarvan de beste hulp.

b. In Borstziekten, wanneer 'er eene sterke kug en benaauwde ademhaaling aanwezig is. Wanneer dezelve eenige dagen voorddueren, en de zuiverende en andere inwendige middelen niet veel hulp verschaffen, laat ik altoos deeze zalf tuschen de sehouderen invrijven. Dezelve lost de kramp en de ophooping in de longen geheel uitneemend op, verhoedt of verdeeldt de ontsteeking, en bevoordert eene heilzaame ontlasting.

c. In allen lang aanhoudenden en geweldigen hoest. Hier verdient ook nog gewag gemaakt te worden van de bloedzuigers, welken ik reeds hier boven in het algemeen aangepreezen heb. Door dezelve is men in staat in stuip- en kramptrekkingen door het tanden krijgen veroorzaakt, wanneer het voorhoofd zeer warm, het aangezicht rood, en het kind over het algemeen volbloedig is, de spoedigste hulp te

kunnen verschaffen, wanneer men één of twee bloedzuigers agter de ooren legt. In het bijzonder zijn dezelve geschikt bij kinderen, welken een dik hoofd hebben. Men verkrijgt daardoor te gelijk dat voordeel, dat men alsdan sterkere krampstillende middelen des te zekerder en geruster kan aanwenden. Aan dezelve weet ik de redding dank van veelen, die door de hevigste borstziekten en verstikkingen waren aangetast, wanneer twee of drie van dezelve aan de korte ribben werden gelegd. — Bij een kind van vier jaaren, dat door de hevigste zijde-weet, met koorts verzeld, was aangetast, waren alle ontlastende, verkoelende, en zachtlik de uitwaaseming bevoorderende middelen, Spaansche vliegen pleister, zalven, klijstieren, een dun afkooksel van *Senega*-wortel met *Oxym. simpl. Tartar. Tartarif. nitrum, vinum Antim. Huxh* en *Mansa* — een middel, dat mij anders zelden verlaat — te vergeefs aangewend. De ademhaaling was op den vierden dag buitengemeen kort en moeielijk, hij had eenen onophoudelijken hoest, de steek in de zijde hield niet op, en het was niet mogelijk de uitwaaseming te herstellen. Twee bloedzuigers werden op de pijnlijke zijde gelegd; dezelve ontlasteden veel bloed, en daarop volgde een gerustere nagt en eene ruimere ademhaaling. Edoch op den volgenden dag was alles verergerd, en op den zesden dag had de benauwdheid op de borst, de koorts, het ijlen wederom ongemeen toegenomen. Omtrend den middag liep het gevaar van te zullen slikken. Men legde derhalven op nieuw bloedzuigers aan; en thans volgde met

met den zevenden dag eene volkomene beterfchap; de borst werd los, het gaf fluimen op, waasfemde uit, en was gered.

Van hoe veel belang de afleidingen door de konst te wege gebragt, in de ziekten der kinderen zijn, en hoe gaarne de natuur van deezen weg gebruik maakt, heeft mij het volgend merkwaardig voorbeeld geleerd. Een zeer zwaklijk kind eene gefladige neiging tot uitflag, koortfen, verflijming, en kramptrekkingen hebbende, kreeg in het derde jaar eene hevige borstziekte, waaraan het reeds meermaalen was onderhevig geweest. Men legde het mostert-pappen op de kuiten, welken de huid zeer rood maakten. De koorts verliet hem hierop in vereeniging met andere middelen; doch hoe meer de ziekte verminderde, des te meer nam de ontsteking aan deeze plaatsfen toe, en bij eene volkomene ontlasting volgde op dezelve eene verplaatfing, welke in fchurftagtige en vogtige blaasjes bestond. Dit duurde zelfs na de volkomene geneezing voort. Dan eens waren die plaatsfen meer, dan wederom minder rood, vogtig en fchurftagtig. Bij ongunstig weêr, flechten leefregel, en op die tijden van het jaar, waarin anders altoos hevige koortfen aanwezig geweest waren, vermeerderde altoos deeze natuurlijke ontlasting, en het kind bleef voor het overige gezond, en nam ook zichtbaarlijk in wasdom en krachten toe. Ontstond 'er eens een aanval van koorts, dan waren deeze plaatsfen gemeenlijk meer ontstoken, zwooren, en werden daardoor afleiders van de geheele koortsstoffe. Dezelve hadden geheel de

gedaante van een uitflag dat naar daauw-wurm geleeek. Op deeze wijze verliepen drie jaaren, zonder de minste aanmerkelijke ziekte — dat te voren ongehoord was — uitgezonderd dit uitwendige, fomtijds zekerlijk pijnlijke en de helft van den voet beslaande ongemak van de huid. Men had dikwerf grooten zin hetzelfde door uit lood bereide en andere middelen opredroogen; dit liet ik echter volstrekt niet toe, en verzocht slechts, nog zo lang te wagten, tot de natuur genoegzaame vastigheid en sterkte zoude verkreegen hebben, zo dat dezelve deeze afleiding niet verder behoefde. Men stelde niet anders in het werk, dan dat men deeze plaatsen dagelijks eenige reizen met versch water afwaschte en zuiverde, en, wanneer dezelve al te pijnlijk waren, een lapje linnen, met harte-vet gesmeerd, oplegde. Om nu eindelijk de natuur met des te meerdere zekerheid daarvan te kunnen ontwennen, liet ik in het zesde jaar eene Fontanel aan het dikke van het been leggen, dikwijls met kwikmiddelen ontlasten, en alle weeken eenige reizen zeepbaden gebruiken. Thans duurde het niet lang, of dit ongemak verminderde, en na verloop van een half jaar waren de voeten volmaaktlijk zuiver, en daarentegen droegen de Fontanellen sterk. Dit werd nog tot dat hij zeven jaaren oud was gaande gehouden, en nu, daar het ligchaam tot eenen behoorlijken graad van kragten en vastigheid geraakt was, ook in het warme jaargetijde, toegeneezen, en het kind geniet thans de beste gezondheid.

Van het groote nut der laauw - warme baden, als een afleidend middel, zal ik verder beneden gelegenheid hebben meer te zeggen. Hier ter plaatze zal ik slechts herinneren, dat ik dezelve in aanhoudende stuipagtige toevallen als één der vermogendste middelen befchouwe, dat nimmer behoorde verzuimd te worden.

VI. UITWENDIGE MIDDELEN, EN HET UITWENDIGE GEBRUIK VAN INWENDIGE GENEESMIDDELEN.

Het uitwendige gebruik der middelen is voor den Kinder-arts ten uitersten belangrijk, daar het vooreerst, ondanks alle pooging, dikwerf geheel onmogelijk is, kinderen door den mond iets bijtebrengen, en bij gevolg de geheele hulp uit deeze foort van middelen moet bestaan; voords daar veele middelen, inwendiglijk gebruikt, voor kinderen te sterk zijn, echter uitwendiglijk toegediend eene zachtere, dikwijls geheel nieuwe, werking verkrijgen; en eindelijk daar de huid der kinderen nog vrij tederer, aandoenlijker en gevoeliger is, en men bij gevolg vrij meer werking van het uitwendige gebruik te verwagten heeft. Het ware in de daad zeer te wenschen, dat men een begin maakte langs dezen weg verder voorttegaan, en door proeven te onderzoeken, of men niet door de uitwendige invrijvingen, oplegging, kortom door den weg van de gevoeligheid der huid en opslurping der huidvaten nog vrij meer zoude kunnen uitrigten, in verscheidene gevallen inwendige

middelen geheel ontbeeren, en mischien geheel nieuwe uitwerkingen en geneeskragten door deze aanwending zoude kunnen ontdekken. Ik ben dikwerf van de waarheid deezer stellingen klaarblijkelijk overtuigd geworden, en zie hier den uitslag van eenige mijner ondervindingen.

Tot het uitwendige gebruik van een middel rekene ik de aanwending van hetzelfde door drooge of vogtige stovingen, zalven, baden, pleisters, waassem, berookingen, en door klijsteeren; 'er is echter aan te merken, dat het gebruik van klijsteeren ten deele reeds onder de inwendige middelen behoort, — want geheel kan men dezelve niet daaronder rekenen, dewijl het eigenlijke denkbeeld van een inwendig geneesmiddel wezenlijk eene uitwerking op de maag in zich bevat, — en bij gevolg ook ten deele naar de voorschriften van het inwendige gebruik moet worden bepaald, ten minsten meerdere voorzichtigheid vereischt, dan de enkelijk uitwendigen.

Daar het inwendige gebruik van het *Heulsap* bij kinderen, gelijk wij hier boven gezien hebben, gevaarlijk is, en eene groote omzichtigheid vereischt, heb ik zeer dikwijls hetzelfde uitwendiglijk met het beste gevolg toegediend, en met vrij minder nadeel ten opzichte van de verstopping in den buik en de bedwelming. Ik liet of de gewoone *Althæa*- of *Campher*-zalf met *Laudanum* vermengen, en op de borst, den onderbuik, of ruggraat — naarmaate de zitplaats der kramp zulks voorderde — invrijven, of ik liet één tot vier droppels — voor kinderen van één of twee jaaren — *Laudanum* bij een klijsteer
men-

mengen, of een pleister met *Opium* gemengd aan de ballen van den voet leggen. Van deeze laatste aanwending heb ik eenige reizen merkwaardige werkingen waargenomen, en ik ben overtuigd, dat dezelve eene der zachtsten en nogthans weldaadigsten geneeswijzen is, dit middel bij jonge kinderen in hevige stuiptrekkingen aantewenden. Ik breng mij nog een kind van een vierendeel jaars te binnen, dat reeds meer dan agt dagen aan de hevigste stuip-trekkingen door het tanden krijgen was onderhevig geweest, in den uitersten graad verzwakt was, en daarbij eene gestadige koorts had. Men begrijpt, dat de vermogendste krampstillende en afleidende midde-len in dien tijd waren aangewend. Ik liet uit dien hoofde nu aan beide ballen van de voeten een pleis-ter van het *Empl. de Galban. croc. unc. j. Camphor. Opium aa scrup. f.* leggen, en daarbij het gebruik van inwendige middelen voordzeten. De stuiptrek-kingen werden van dien tijd af minder, verdweenen eindelijk geheel en al, en na verloop van eenige da-gen openbaarde zich een heilzaam uitslag, welke de zenuwen geheel bevrijdde, en waartoe zekerlijk dee-ze pleisters, welken de huid in eene zachte prikke-ling hielden, zodat in dezelve in het geheel geene krampagtige saamentrekking plaats vond, het hunne hadden toegebracht. Reeds het invrijven van een-vouwige olieën en zalven in den onderbuik en rug-graat verschaffen in kolijken, in eene hardigheid en spanning van de buik, en in stuiptrekkingen zeer veel nut. Ik verkieze echter het liefst gekookte olie van *Camillbloemen* of *Bilsenkruid*, een zalf van *Althaea*,
naar

naar vereisch der omstandigheden met een weinig *Campher*, vluchtige zouten en dergelijken vermengd.

De hevigste wateragtige en langduurige buikloopen heb ik bij kinderen door het dikwijls aanleggen van den warmgemaakten en door Hofman aanbevolen leevens-balsem op den buik weggenomen.

Het nut der verzachtende pappen — van *Camillbloemen*, *Melissen*, *Vlierbloemen*, en *Lijnzaad* met melk gekookt — op den buik gelegd is bekend, en ik houde dezelve in alle koortsen, waarin de onderbuik bijzonderlijk aangedaan of opgezét is, voor onontbeerlijk. Dezelfen verzachten de plaatselijke krampagtigheid op eene voortreffelijke wijze, en verspreiden over het geheel eene zeer heilzaame ontspanning, verzachting en uitwaasfeming.

Maar minder is bekend en word gebruikt het uitwendig toedienen van met drooge kruiden gevulde kussens. Ik heb daarvan in langduurige koortsen, ontstaande uit vervuilde stoffen in den onderbuik, in zenuw- en worm-koortsen, in aanhoudende stuiptrekkingen, inzonderheid in inwendige kramptrekkingen, wanneer het niet zo veel op verzachting en ontspanning — waaromtrent de pappen den voorrang verdienen, — maar daarop aankwam, om te bedaaeren, de krampagtigheid en winden te verdeelen, en te gelijk de werkloosheid van het gedarmte en der buiks-ingewanden weg te neemen, en aan de zenuwen eene zachte prikkeling te verschaffen, om dezelfen tot geneezende afzonderingen optewekken, — kortöm bij flappe, bleeke, en werklooze voorwerpen
een

een groot nut ondervonden. Ik liet gemeenlijk een groot kusfen met *Melissen*, *Camill-bloemen*, *Vlierbloemen*, een weinig *Wijruit*, en *Kruis* en *Munt*, zeer fijn gefneeden en gestampt, opvullen, zo dat hetzelfde niet slechts den geheele buik, maar ook den rug ingeslooten hield. Daardoor werd het grootste en gevoeligste gedeelte van de buik aanhoudenlijk in eenen verwarmenden, krampstillenden, en versterkenden dampkring onderhouden, waardoor zeer spoediglijk eene algemeene uitwaasfeming, een heilzaam uitflag, geregelde werkingen der onderbuiks- ingewanden, kortom eene nieuwe en gunstige omkeering der ziekte te wege te brengen is, daar de natuur reeds in eene soort van werkloosheid en onvermogen weggezonden was. In het bijzonder is dit middel voor jonge kinderen geschikt; bij welken wegens eene gestadige woelagtigheid de pappen niet wel leggen blijven, en al te ligtlijk koud worden.

Onwaardeerbaar is het gebruik van uitwendige middelen in ziekten door wormen veroorzaakt, waarin gelijk bekend is de afkeer tegen het inneemen zo groot is, en de middelen zelven zo onaangenaam zijn. Hieromtrent moet men verbaasd staan, hoe zeer een pap van *Alsem*, *Wormkruid*, en *Camillbloemen* met melk gekookt, en op den buik gelegd, in staat is om de toevallen te bedaaren, en de ontlasting der wormen te bevoorderen.

Zo is ook het invrijven van de *Oleum Tanaceti* en *Petroleum* van groote waardij, inzonderheid, wanneer de wormen bepaalde plaatselijke pijnen verwekken, en men te duchten heeft, dat dezelve zich op

ze-

zekere plaats zullen vastzetten, en gevaarlijke kramp-trekkingen en ontsteekingen veroorzaaken, of wel geheel en al den darm doorbooren mogen.

Hieromtrend heb ik ook zeer werkzaam bevonden eene zalf van *Osegal*, *Zeep*, en *Althaea*-zalf, in den buik gevreeven, welke behalven het vermogen, om de wormen afte drijven, ook nog in staat is, om den stoelgang te bevoorderen, het slijm en andere verstoppingen op te lossen, en de werking der ingewanden van de buik en van de vaten te vermeerderen, weshalven ik dezelve in slijm- en wormkoortsen, en verstoppingen, uitteeringen, en dergelyken menigvuldiglijk laat gebruiken. Van het heilzaam nut van eene pap uit *Kina* warm op den buik gelegd, en van klijstereen uit *Kina* saamgesteld in afgaande koortsen heb ik ook eenige reizen gelegenheid gevonden mij te overtuigen.

Voortreffelijke middelen zijn vervolgens eenvoudige, of met geneeskragten bezwangerde dampbaden in borstziekten, ontsteekingen der longen, keelziekten, droogen en krampagtigen hoest. Gemeenlijk laat ik *Vlierbloemen* met water en een weinig azijn afgekookt, in eene door *Mudgesch* aangepreezene dampregter voor houden; of een spons daarin doopen en voor den mond leggen, zo dat de ingeademde lucht gestadiglijk met zodanige deelen bezwangerd is. Een kind, het welk door eene kwaadaartige scharbaken koorts met ontsteeking in de keel werd aangetast, en bijna niets meer konde doorslikken, werd daar door alleen behouden en gered, dat men eene gestadige dampkring van *Myrrhe* en *Vlierbloemen*,

men, in wijn azijn kookend voor den mond onderhield.

Ook is het gebruik van berookingen uit *Mastix*, *Succinum*, *Storax* enz. in eene zwakke kwaadsappige gesteldheid, in eene hebbelijkheid tot uitteering, Engelsche ziekte, en verslijming niet genoeg aan te prijzen. Men kan gedeeltelijk het linnen daar mede laten doortrekken, gedeeltelijk wollen doeken daar mede bezwangeren, en het ligchaam dikwerf met dezelveu vrijven.

Men zal zo ik vertrouw zonder mijne herinnering inzien, dat ik hier geen oogmerk heb, nog konde hebben, eene volledige lijst van geneesmiddelen voor kinderen te leveren, ik wilde slechts eenige stukken tot dezelve voor kinderen, slechts, mijne waarnemingen over sommigen der belangrijkste foorten mededeelen. Vindt deeze proef eenige goedkeuring dan gevee ik mischien eene volledige algemeene geneeswijze voor kinderen in het licht, naar de bijzondere aan die jaaren eigene betrekkingen bewerkt.

T W E E D E H O O F D S T U K .

Doodlijke toevallen van jonggeboorenen in de eerste veertien dagen van het leeven.

De overgang van het bepaalde leeven eens kinds uit het ei tot een geheel op zich zelf staande leeven, waar-

waarbij het in gemeenschap gebragt word met eene tot hier toe aan hetzelfde geheel vreemde waereld, deeze herschepping uit eene beslotene pop, uit een afhanklijk, slechts een gedeelte van een ander uitmaakend, in een zelfstandig aan zich zelve overgelaaten weezen, verdiend in de daad alle onze verwondering. Welk eene menigte van nieuwe en ongewoone verrigtingen, van veranderde bewegingen, welk eene waereld van nieuwe gevoelens, bestormen dit teder scepzel, het welk nog daarenboven voor de eerste reize van dien vreemden levens-invloed be-roofd is, welke hetzelfde tot hier toe bezielde en droeg, dat nu voor de eerste reize alle kragt, alle tegenwerking uit zich zelve verkrijgen moet!

Deezen overgang te verligten, en zo veel mogelijk, trapsgewijze te doen geschieden, zich op de behoeften en gevaaren van denzelve toeteleggen, en de van buiten en binnen zo ligt mogelijke stooring van een zo zwak leeven te verhoeden, moet billijker wijze een voornaam onderwerp van onze zorg uitmaaken, en hoe zelden word echter in de saamenleving op het belang van dit tijdstip en de teerheid der plant, waar mede wij te doen hebben, acht gegeven! Aan hoe veele afwijkingen van de natuur maaken wij ons hieromtrent niet in de hoogere standen schuldig, enkel om der hooffschen gebruiken en der mode hulde te bieden.

Men veroorloove mij derhalven, om eenige gevaaren van dit tijdstip naauwkeuriger te onderzoeken, en de gepaste middelen ter verhoeding en geneezing aan de hand te geeven.

Het

Het gebeurt niet zelden, dat kinderen of dood schijnen ter waereld te komen, of echter, wanneer dezelve reeds eenigen tijd, in het leeven gebleeven zijn, eensklaps wederom bleek en koud worden, ophouden adem te haalen en sterven.

Dit toeval leidt men gewoonlijk van eene groote verzwakking der leevens-kragten, of van eene volbloedigheid en overlaading der longen en het hoofd met bloed, of van eene ophooping van slijm in de borst af.

Hoe zeer ik ook van oordeel ben, dat deeze oorzaken veel daartoe kunnen medewerken, zijn 'er toch nog eenigen, waarop men tot hier toe weinig of in het geheel geen acht geslaagen heeft, en die mij evenwel een voornaam deel aan de stooring van het reeds aangevangen leeven schijnen te hebben; en deeze zijn: Vooreerst, *eene zekere werkloosheid, een onvermogen der longen*; en ten tweeden, *een nieuwe ongewoone indruk der lucht en andere dekkingen op de jonggeboorenen, gepaard met een al te schielijke afzondering van de moeder*. Ik zal mij hierover breedvoeriger verklaren.

Voor zeker behoort 'er zeer veel toe eene zo saamgestelde werktuiglijke beweging, als dat der ademhaaling is, het eerst aan den gang te brengen, en daarin te onderhouden. Ik zal mij hier niet over de oorzaak der eerste ademhaaling uitlaaten, welke hoogst waarschijnlijk moet gezocht worden in het indringen der lucht in de luchtpijp, en de daardoor veroorzaakte prikkeling; het is echter bekend, dat de voordgang van dezelve gedeeltelijk eene gedwon-

dwongene werking is. Op het eerste, de werking van de ziel daar bij gerekend, kan men hier nog in het geheel geen staat maaken. Het tweede, het werktuiglijke en onwillekeurig aandeel, is hier omtrend ook nog van geene betekenis; *vooreerst*, uit hoofde van de ongewoonte der werktuigen, welken thans voor de eerste reize daartoe worden gebruikt, en nog zo menigen tegenstand in hunne beweging ontmoeten, waarvan ik slechts de groote strotklier en de omslagtige leever aanhaalen wil; en *ten tweeden*, uit hoofde van gebrek aan het vereischte, want het bloed kan nog, zonder door de longen te gaan, zijnen omloop vervolgen door de eivormige opening en het slagaderlijke kanaal.

Eene werking derhalven, welke, tot dus verre nutteloos, nog nimmer aan den gang gebragt was, en waartoe ook thans nog geene dringende behoefte drijft; moet in dit eerste tijdstip zeer onvolkomen en onregelmatig geschieden, ja zeer gemakkelijk geheel agter wege blijven. Men heeft, wel is waar, wegens den om dezelfde redenen daardoor geenzins verhinderden omloop van het bloed terstond geene verstikking of eene beroerte te vreezen; edoch het tweede, kort na de geboorte plaats hebbende, voornaame nut der ademhaaling, de afzonderende verbetering van het bloed door de gestadige inwendige aanraaking der lucht, en de daarmede ontegenzeggelijk gepaard gaande inzuiging van eenen, levenskrachten en warmte verwekkend grondbeginzel, houdt thans op. — Tot hier toe genoot de vrucht dit voordeel door de ademhaaling van de moeder; thans be-
staat

staat het op eenmaal op zich zelve, en daar mede word ook tevens het ademhaalen voor dezelve zeer noodzaaklijk en onontbeerlijk. — Bij gevolg moet hetzelfde door gebrek aan ademhaaling een belangrijker gebrek aan levensvoedzel (*), aan levenskrachten, en inzonderheid, voor den jong geboorenen zo noodwendige, en tot hiertoe altijd ontleende warmte gebooren worden, de gesteldheid van het bloed bedorven, en hetzelfde tot den onloop onbekwaam worden, en derhalven de gevolgen zijn van eene geheel bijzondere, slechts in het begin van het leven meer mogelijke, ziektenaartige toestand, een *bijzonder gebrek aan levens-vermogens, dierlijke warmte, en van de tot het leven zo noodzaaklijke geschikte menging van het bloed*; en op deeze wijze kan dit levens-vonkje terstond in de eerste uren wederom in zich zelve uitdooven, zonder dat men eene andere blijkbaare oorzaak van den dood zoude kunnen aanwijzen.

Men geeve slechts op een jong-gebooren kind acht; en men zal ondervinden, dat in de eerste uren en da-

(*) Menigen aankleever aan deeze of geene Scheikundige bespiegeling zal deeze uitdrukking al te onbepaald voorkomen. Doch juist daar de bespiegelingen thans zo menigvuldig, en de verwarringen van de taal in de Scheikunde zo groot zijn, blijft aan den onzijdigen kenner der menschelijke natuur niets verder over, dan zich alleenlijk aan het geene, dat de ondervinding van nabij onwederzeggelijk aantoot, te houden, en voor het overige zoodanige algemeene uitdrukkingen te verkiezen, dat een ieder dezelve als dan gemaklijk in de taal van zijn' famenfelzel overzetten kan.

dagen van het leeven eene gestadige afwisseling van rood- en bleekheid, van warmte en koude plaats heeft, dat somwijlen de geheele ademhaaling schijnt stil te staan, het kind eenen geruimen tijd zonder adem te haalen ligt, eene doods kleur heeft en koud wordt, tot dat hetzelfde eindelijk — naar alle waarschijnlijkheid door een gevoel van ontevredenheid en pijn — uit zijne sluimering ontwaakt, en daardoor de ademhaaling, die op het punt stond van gantschlijk terug te blijven, met geweld wederom aan den gang brengt.

Doch op deeze wijze kan ook in de daad het levens-vermogen geheelijk gestoord en belet worden, en werkelijk eene naar den dood gelijkende toestand, welke bij gebrek aan behoorlijke hulp in eenen waaren dood verandert. Deezen zijn als dan, helaas! de slechts al te menigvuldige gevallen, welken gewoonlijk enkel aan de vroedvrouwen worden overgelaten, en waarvan men in de slaam-pleeving zegt: Het kind was te zwak om in het leeven te kunnen blijven, het is uit hoofde van zwakheid wederom gestorven. — Zekerlijk is het aan zwakheid van levenskrachten gestorven; doch deeze zwakheid was eerst het gevolg der gebrekkige en al te slaauwe ademhaaling, en zoude welligt door sommige middelen, welken de ademhaaling — de voornaamste bron der levenskracht en diergelijke warmte — in beweging bragten, zeer gemaklijk weg te neemen geweest zijn, gelijk ik daar van verscheiden voorbeelden gezien heb. Heeft eindelijk bovendien nog eene ophooping van slijm in de longpijpen plaats, dan zal het adem-

ademhaalen nog meerderen tegenstand ontmoeten, en des te ligtlijker geheel stilltaan. — Ik zie het uit dien hoofde zeer gaarne, en houde het werkelijk voor eene door deeze belemmering veroorzaakte en derzelver verdeeling bedoelende gesteldheid, waneer het jong-gebooren kind somtijds niest, of gaapt, of braakt, en de ondervinding heeft mij geleerd, dat hier juist tot bevoordering der ademhaaling en des omloops van het bloed door de longen, zachte braakmiddelen, de kragtdaadigste hulp en de gepastste prikkeling verschaffen, ten einde de longen uit derzelve werkloosheid optewekken. Heeft 'er eindelijk nog eene groote ophooping van slijm plaats, dan kan men dezelve nog des te minder ontbeeren, en onteelbaare kinderen zouden voor zeker behouden zijn, wanneer men deeze hulp in tijds hadden aangewend. Zo ras als ik derhalven bemerkte, dat bij een kind zich tekenen van groote zwakheid en gebrek aan warmte openbaaren, dat de ademhaaling flauw en afgebroken of in het geheel niet te bespeuren is, de stem of geheel ontbreekt, of zeer schor is, en de natuur zich zelve niet door braaking te hulp komt, dan staa ik geen oogenblik in beraad, om bij ieder gifte van *Rhabarber-* of *Manna-sijfloop*, die het in den beginne krijgt, vijf, zes of meerdere druppels *Huxhamfchen Braakwijn*, of een tot twee grein *Ipecacuan-wortel* daaronder te mengen, en hier mede zo lang aantehouden, tot daarop braaking volgt. Dikwerf is te des eene Thee van *Camillbloemen* alleenlijk voldoende, om het braaken te bewerken. En ik heb altijd bemerkt, dat als dan eerst de ademhaaling volkomenlik

aan den gang geraakte, dat nu dat geheele kleine werktuig eerst in beweging en werkzaamheid gebragt werd, en dat dit dus het sterkste middel was om alle levens-kragten optewekken. — Was de toestand reeds bederklijker, en reeds eene werkelijke flooring van het leeven of eene schijnbaare dood aanwezig, als dan waren insgelijks die middelen, welken het naast op de werktuigen der ademhaaling werkten, de voornaamsten, inzonderheid behalven de braakmiddelen — welken, wanneer dezelve niet konden worden ingeflokt, moesten ingespuit worden, — het voorzigtiglijk inblaazen van lucht in de longen, het druppelen van koud water, of wijn op de borst en den omtrek van het hart, het zachte vrijven van de ribben, en het verwekken van het niezen door het kittelen van de neus met eene veêr, of het inblaazen van een poeder van suiker en *Majoraan*, zelfs de Electriciteit. Van de spoedige en voortreffelijke werking deezer middelen heb ik meerdere overtuigende ondervindingen gehad, en ik zal nimmer een kind vergeeten, dat geheelijk aan den dood gelijk ter waereld kwam, en waarmede men zich reeds lang vruchteloos had bezig gehouden; het druppelen van koud water van eene zekere hoogte op den omtrek van het hart werkte even als een Electricke schok op de werktuigen der ademhaaling, de borst begon zich te stonden saamentetrekken, het hart begon te kloppen, en een flauw geschreeuw kondigde een tweede geboorte aan.

De tweede niet minder gewigtige oorzaak, welke voor het leeven van den jong-geboorenen gevaarlijk

worden kan, is *de nieuwe en ongewoone indruk der lucht, hitte of koude, der kleeding, kortom de drukking van den dampkring op deszelfs oppervlakte*. Men vertegenwoordige zich zulk een teder schepzel, dat zedert zijnen eersten oorsprong in eenen gestadigen gelijkfoortigen trap van vogtige warmte heeft doorgebracht, en dat thans eensklaps op eene zo gevoelige, half ontvelde huid den geheel nieuwen indruk der lucht, die hier gelijk de sterkste prikkeling werken moet, ondervind, welken men nog daarboven dikwijls door te veel broeïng — een omstandigheid, waarin men gewoonlijk niet te ver meent te kunnen gaan — vermeerderd; hier bij komt nog de prikkeling van geheel ongewoon, dikwerf zeer grof linnen op deeze tedere huid, ja, dat nog vreeslijker is, het al te vast zwachtelen en binden. Moet dit alles niet eene prikkeling der geheele opperhuid voortbrengen, die de hevigste kramptrekkingen in de huid verwekt, die in staat is alle vogten naar binnen te jaagen, en door dezelver sterk medelijdend gevoel zeer ligtlijk toevallen van beroerte en verftikking te bewerken? Moet men zich niet veel meer verwonderen, dat niet nog vrij meerder, dan wij gewoonlijk zien, voor deezen aanval bezwijken?

Het behoort daarom in zulke gevallen onze voornaamste zorg te zijn, het kind zo ras mogelijk van deeze vreemde prikkelingen te bevrijden, en hetzelfde in eenen toestand te verplaatsen, die zoo veel mogelijk met dien, welken het tot hier toe genooten heeft, overeenkomt. En waar vinden wij deeze vereenigd, dan in laauw warme baden, in de hoofdstof-

fe, waarin het tot hier toe aanhoudelijk geleefd heeft (*).

Hier word de indruk van de lucht in ééns weggenomen, wij zijn in staat zonder de prikkeling van het kleeden en zwichtelen eenen vrij gepasteren en doordringenderen graad van warmte te verschaffen, en zulks is geene drooge saamentrekkende, maar eene weekmakende, verzachtende en de fijnste vaatjes openende warmte. Te gelijk worden alle verstoppingen daar door opgelost, zelfs de ontlasting van den eersten drekstof word daar door bevoorderd, de alhier onafscheidelijke krampagtige toestand der zenuwen, en de bij deezen overgang onvermijdelijke saamentrekking van alle vezelen, word het best weggenomen, en met een woord, het eerste leeven word in dien toestand van slapheid, verzachting en oplossing onderhouden, welke voor hetzelfde het geschikste is; niet te vergeeten, dat het bad, deels door de daar door bewerkte opening van alle vaten, deels door de drukking van het water zelve, tot bevoordering van den omloop van het bloed en der ademhaaling sterk mededewerken, en derhalven ook deeze eerste aanwijziging uitnemend volbrengen moet. — Ik houde uit dien hoofde het baden voor een der gewigtigste middelen tot verhoeding en geneezing der doodelijke toevallen
in

(* In dit opzicht was ook het denkbeeld van den Heer van Mohrenheim — in zijn werk *über die erbinungs-kunst* — niet kwaad om zulk een kind in een versch gesl. ge. dier te stecken, aldus aan hetzelfde een wezenlijk dierlijk bad te verschaffen.

in den beginne van het leeven, en men behoorde zich niet te vergenoegen, het zelve éénmaal te onderneemen, maar zulks in de eerste dagen dikwijls te herhaalen, inzonderheid bij kinderen, waar zich zwakheid, koude, verminderde levenskracht, en kramp-trekkingen openbaaren, en de ademhaaling belet werd.

Het is dikwijls droevig te aanschouwen, hoe men bij dood schijnenden, opgehangenen, verdrinkenen, en dergelijken, alles in het werk stelt, en daarbij juist de hoofdzak, den grondslag van het geheele leeven, de warmte verwaarloost, ja zelfs onmogelijk maakt; want hoe kan al dat vrijven, klijsteeren, ader'aaten, het branden, het koppen, enz. geschieden, zonder aanleiding te geeven tot een gestadig vatten van koude? Misschien is in deeze driftige handelwijze een voornaame oorzaak der zo zelden gelukkende redning deezer ongelukkigen te zoeken. Ik ben van oordeel, en voorbeelden staaven zulks, dat het zeer dikwijls vrij beter ware, den op sterven liggenden, in plaats van al het vrijven, geheel stil en gerust in een warm bad van water, asche, zand en dergelijken te leggen, en op deeze wijze het flauw levens-vonkje zich zelve te doen ontteeken; waarbij men alsdan tevens het tweede voornaame middel, het inblaazen der lucht, zoude kunnen aanwenden (*). — Ten minsten bij jong gebo-

(*) Het volgende voorbeeld kan tot een bewijs strekken. In het voorgaande jaar viel een ruiter geheel naakend uit een venger van het militaire Hospital te *Straatsburg* in den

booren, waarbij gebrek aan warmte de hoofdzak is, ben ik hiervan ten vollen overtuigd geworden. En men kan het bad zelve prikkelende inrigten; trouwens, welke prikkeling kan wel voor dit zo teêre leeven beter en geschikter zijn, dan die van het warme water?

De derde voornaame reden, waarom het leeven der jong geboorenen in de eerste dagen dikwijls zo wankelbaar blijft, ja zelfs dikwijls geheelijk wederom uitdooft, schijnt mij toe gelegen te zijn *in de al te spoedige afzondering van de warme dampkring der moeder en deszelfs uitwaasfeming*. Hoe kan men verwagten, dat een kind, dat tot hertoe slechts nog een geleend en afhankelijk leeven geleid heeft, en niet dan een gedeelte van een ander wezen uitmaakte, waarvan het warmte, voedzel en kragt ontving, thans in eens zo geheel uit zich zelve kon

den Rhijn. Eerst na verloop van een half uur kon men hem daaruit haalen, en hij scheen geheel dood. Men stelde niets verder in het werk, dan dat men hem in een wel warm gemaakte bad, met het hoofd om hoog, de armen dicht aan het lijf, en de beenen vast aan elkander legde, en geduuriglijk op nieuw met warm gemaakte doeken, inzonderheid op het hartekuiltje, stooft. Ook werden in verscheide plaatsen van het bad heete steenen, in doeken ingewikkeld, gelegd. Na verloop van zeven of agt minuten bemerkte men eene geringe beweging aan de oogleden. Eenigen tijd daarna opende zich het tot hertoe vast geslooten bovenste kaakebeen, 'er kwam schuim uit den mond, hij kon eenige lepels wijn doorflikken, de pols herstelde zich, en eenigen tijd daarna kon hij spreken. Hij werd volmaaktlijk hersteld.

kon bestaan, en met deszelfs nog zo geringen voorraad van warmte en levens-kragt kon toekomen? Kan men wel de hoop voeden, dat een teder plantje, het welk men, zodra hetzelve uitgesprooten is, uit den moederlijken grond rukt, en op eenen vreemden verplant, zich staande houden, ten minsten goed opgroeien kon?

Daar vindt werkelijk iets zeer onnatuurlijks plaats in de gewoonte, van een jong gebooren kind terstond na de geboorte, afgezonderd en aan zich zelve overgelaaten, in zijn eigen bed neder te leggen, en te begeeren, dat het thans, even als een volwasfen mensch — die het nog niet is — het vermogen zoude bezitten, voor zich alleen te leven. Aan ieder eenen is het bekend, dat de natuur geene sprongen bemint; en evenwel noodzaaken wij dezelve gemeenlijk in dit geval tot een der grootsten en gevaarlijksten. Hieromtrent behoorde vooral de traspwijze afzondering voor ons eene heilige en onschendbare wet te zijn. Ieder dier blijft na de geboorte nog inniglijk aan deszelfs moeder verknogt, en in haaren, aan hetzelve zo lang gewoonen, dampkring. Zelfs bij armen, geringen, en bij alle wilden menschen in de natuur, geniet het kind dit zo natuurlijk voorrecht. Alleen de aanzienlijkere Standen, in die landen waarin eene gekunstelde en onnatuurlijke leefwijze plaats vind, overtreedt men deeze heilige natuur-wet. — Daar laat zich niets dat het leven kragtdaadiger ondersteund, niets versterkenders, niets noodzaaklijkers voor het teêre leven van eenen jong geboorenen uitdenken, dan de leevendige dampkring,
de

de uitwaasfeming zijner moeder, die zo langen tijd de eenige bron van zijn leeven en ziner kragten was, de zachte mededeeling van haare natuurlijke leevens-warmte, die het oomogelijk in staat is reeds aan zich zelve te verschaffen. Men moet eene zeer geringe kennis van den gewigtigen invloed der dierlijke leevens-warmte op onze natuur hebben, om zulks niet te begrijpen; en ik behoef slechts daaraan te herinneren, dat men den afgeliefen ouderdom, eenen toestand, die in allen opzichten zo veel overeenkomst heeft met het begin van het leeven, door niets zo zeer versterken en verkwikken kan, dan door den dampkring en bepaalde nabijheid der uitwaasfeming eener gezonde en sterke jeugd. — Men verbeelde zich toch niet, dit gebrek door eene kunstige warmte — gelijk men gemeenlijk doet — te willen vergoeden. Wie kan zo goed den gepasten graad van warmte bepaalen, als de natuur denzelven aan de borst der moeder verleent? Men zal denzelven of te sterk of te flauw maaken, en reeds deeze afwisseling is nadeelig. En het blijft evenwel niet dan eene kunstige warmte, welke volstrektlijk met de natuurlijke en dierlijke niet te vergelijken is, en die tevens eene zekere het leeven versterkend vermogen bevat. — Zelfs de dampkring van een vreemd mensch, niettegenstaande dezelve altijd veel beter is dan de kunstige, kan het geene niet geheel vergoeden, dat de dampkring van de moeder uitwerkt, die nog het voorrecht van gelijkflagtigheid heeft, dat voor zulk een teder wezen, als een jong gebooren kind is, zekerlijk aandoenlijk en gewigtig zijn moet.

Ik heb dikwijls met innig genoegen opgemerkt, hoe kinderen, welken door de magt der gewoonte en der mode afgezonderd, bleek en half dood daar neder laagen, zo ras als dezelve wederom met hunne moeder vereenigd waren en eenigen tijd in haare armen gelegen halden, als het ware een nieuw leven kreegen; een leevendige blos en warmte verspreidde zich over hen, de oogen stonden wederom helder, en alle verrigtingen van het leeven gingen rasler voort. Ik houd het derhalven voor pligtmatig, en voor een wezenlijk deel ter behoudenis van jong gebooren kinderen, dat men dezelve den meesten tijd nog aan de zijde der moeder liggen, en van derzelve leeven en warmte gebruik maaken laate. — Zekerlijk is zulks een voornaam voordeel van het zelf zoogen; — inzonderheid eenter wanneer het kind bleek en zwak word, en men voor gevaarlijke toevallen te vreezen heeft, is dit dierlijk bad, als een der gewigtigste versterkende en leeven opwekkende middelen, niet te verwaarloozen.

Van de baden en braakmiddelen heb ik zeer dikwijls bij jong geboorenen in dergelijke gevallen gebruik gemaakt, en gezien, dat zelfs dezulken, die reeds eene prooi voor den dood scheenen te zijn, daardoor behouden werden. Slechts eenige voorbeelden ten bewijze: Een tamelijk wel geschaapen en vrolijk, doch met ongemeen veel slijm bedekt kind, werd door eene gemaklijke verlosing ter wereld gebragt. In de eerste uren scheen het zich geheel wel te bevinden, het gat geluid, en gebruikte eenige theelepels sjirop van *Rhubarber*, waardoor

veel

veel drekstof ontlast werd. Doch met het begin van den nagt werd het zwak, de ademhaaling afgebroken, en dikwijls in eenen langen tijd in het geheel niet hoorbaar, dan wederom eenige minuten geweldiglijk saamengetrokken, reutelend; de stem deed zich slechts zelden hooren, en was trillende en heesch; de oogen stonden strak en verdraaid, de leden lagen onbeweeglijk en eenigzins verlijft; het wilde in het geheel niet zuigen, en het slikken geschiedde met moeite en langzaam, en altoos werd de zwakheid daarna grooter en de ademhaaling langzamer; de kleur van het aangezicht wisselde gestadiglijk af, en op hetzelfde, zo wel als op de geheele linkerzijde, openbaarden zich eindelijk blaauwe vlakken. — Alles bewijzen van eene aanmerkelijke stooring en moeielijkheid der ademhaaling, en van eenen nabij zijnde dood onder de gedaante van beroerte, welken zo veel te zorgelijker waren, daar deeze moeder reeds twee kinderen op zulk eene wijze weinige uren na de geboorte verlooren had. Ik liet terstond bij ieder theelepelt sijroop van *Rabarber* nog zes droppels *Braakwijnsteen* mengen, en daarmede alle halve uren aanhouden, een klijsteer van *Camillen*-nat en boter zetten, het hoofd met den damp van *Mastix* doortrokken — een in dergelijke toevallen van jonge kinderen zeer werkzaam middel — bedekken, en het kind in een laauw bad, dat met *Camill-bloemen* en *Kruis* en *Munt* afgekookt, en nog met een pint *wijn* vermengd was, brengen, waarin als dan het ligchaam gestadiglijk zachtjes gevreeven, en gestreeld werd. Naauwlijks
was

was het daarin of de beweging der spieren werd ook reeds ligter en vrijer, de ademhaaling sterker, en het begon wederom overluid en sterk te schreeuwen. Na dat het bijna een kwartier uurs in hetzelfde had doorgebracht, volgde daarop eene overvloedige braaking van slijm. Het werd daarna warm ingewikkeld en bij zijne moeder gelegd, bij welke het warinte en uitwaasfening kreeg, en kort daarna openbaarde zich reeds een begin van geluw; mede eene heilzaame uitwerking van het baden, want dit toeval behoort men altoos als eene soort van scheiding te beschouwen, en dikwijls belet eene de vaten van de huid verstoppende vuiligheid en krampagtigheid, dat deeze galagtige vette stoffen niet daartoe kunnen afgeleid worden. Des niettegenstaande openbaarde zich na verloop van eenige uren wederom tekenen der voorgaande zwakheid, en het scheen ieder oogenblik nabij den dood te zijn. Het baden werd herhaald, en terstond bespeurde men wederom beterschap. En op deeze wijze werd toen, door om de zes uren herhaalde baden, het leven, dat geduuriglijk wilde ophouden, van tijd tot tijd in de eerste twee dagen wederom aan den gang gebracht; en door het voorduurend gebruik der *Rhabarber-sijroop* met *Braakwijnsteen* en klijsteeren, werd nog eene menigte taaië drekstof ontlast. Op den derden dag veranderden de tot dus verre blaauwe vlakken in roode, en verdweenen daarna spoediglijk, het kind was vrolijk, zoog goed, en bleef gezond. Het is thans een vaste, gezonde, en vierjarige jonge.

Een ander zeer zwaklijk kind, wiens moeder in de laatste maanden van haare zwangerheid gestadiglijk ziekelijk was geweest en koortsen gehad had, kwam in eenen volmaakt kragtloosen en dood schijnenden toestand ter waereld. Het werd op dezelfde wijze, als het vorige, behandeld. Het baden in water en wijn verwekte ten eersien geluid, daarop volgde spoediglijk, door het gebruik des *Braakwijns*, eene heilzaame braaking, en aldus werden de levenskrachten ten vollen hersteld.

Onder de gevaarlijkste toevallen in de eerste dagen en weken van het leeven behoort ontegenzeggelijk de krampagtige saamentrekking der onderkaak, welke, schoon niet menigvuldig, toch somtijds bij ons ten voorschijn komt, en naar alle waarschijnlijkheid dikwijls de onbekende oorzaak des doods van verscheide jonge kinderen is. Ik geloof vast, dat een loep al te dicht afbinden der navelsring, en eene soms daardoor veroorzaakte werktuiglijke prikkeling, dit ongemak kan doen gebooren worden, en dat het de pligt altoos vereischt, daarop vooral acht te geven, en bij het minst vermoeden het windzel weg te neemen, en verzachtende krampstillende middelen, inzonderheid *Althæa*-zalf met *Opium* daarop te leggen. Menigvuldiglijk ontslaat dit ongemak echter in onze landstreeken zekerlijk uit eene prikkeling der in de maag opgeslootene vuiligheden en scherpheden, en uit eene door de lucht, de hitte of koude, en door de kleeding enz. bewerkte kramptrekking der huid, en daardoor verwekte saamentrekking der vezelen, en word derhalven het best door de zo even ge-

gemelde middelen, braakmiddelen en baden wegge-
 nonen, gelijk zulks ook op de veiligste wijze door
 eene behoorlijke voorzorg omtrend de zuivering der
 eerste wegen en door het baden kan worden ver-
 hoed. Men houdt dit toeval gewoonlijk voor dood-
 lijk, en ik ben ook van dat gevoelen, wanneer het-
 zelve den hoogsten top bereikt heeft; en de kaake-
 beenen reeds vast aan elkander getrokken zijn. Maar
 in het begin, in deszelfs oorsprong, is het zulks
 zekerlijk nog niet; alsdan is men nog altoos in staat
 middelen aantewenden, en men heeft ook van het
 braaken niets te vreezen, dat anders bij eene vol-
 maakte affluiting gelegenheid konde geeven om te
 stikken. Alles komt derhalven daarop aan, om de
 eerste kentekenen te ontdekken, en men behoort bil-
 lijker wijze, zodra het kind niet wel begint te zu-
 igen, op dit toeval zijnen aandacht te vestigen, en
 de kaakebeenen goed te onderzoeken, of de oorzaak
 in de tong en in den mond, of in het gewrigt der
 onderkaak gelegen zij.

Ik heb drie gevallen van deeze soort waargenomen.
 In het eene was het de agtste dag, in de twee ande-
 ren de tweede week, dat dit ongemak ten voorschijn
 kwam. De kinders toonden over het geheele uiter-
 lijke eene groote zwakheid, gaven bijna geen geluid
 of deden slechts eene schorre stem hooren, som-
 tijds kreegen zij stuip- en saamentrekkingen, zij kon-
 den niet zuigen en even zo min gaapen, en men was
 niet in staat den vinger, wegens den tegenstand der
 onderkaak, in den mond te brengen. De kaauw-
 spieren waren cenigzins gezwollen, en hard bij het
 be-

betasten. De stoelgang was bij allen weinig saamenhangende en droog. Ik maakte een begin met een verzachtend klijsteer, en diende vervolgens een af-trekfel van *Ipecacuan*-wortel toe, tot dat 'er genoegzaame braaking op volgde, ik liet alle zes uren een laauw warm bad, met melk en water, *Camillbloemen* en *Zemelen* gekookt, gebruiken, en de nek, als mede de slaap- en kaauw-spiereu, zeer dikwijls met een mengzel van *Camille*-, *Kervel*- en *Majoraan*-olie, waarbij nog twee droppels *Laudanum* gevoegd werden, bestrijken. Reeds het menigvuldige zachte strijken der kaauw-spiereu werkte ongemeen veel mede tot oplossing der kramp, en ik houde zulks voor een uitneemend middel. Ook werden gestadiglijk warme pappen van wittebrood met melk gekookt en een weinig *Saffraan* op de wangen gelegd, en vlijtiglijk *Rhabarber*-sijroop gebruikt. Dit alles deed de gewenschte werking. Het braakmiddel en de klijsteeren bewerkten eene menigte van ontlastingen naar boven en naar beneden, en het baden had den klaarlijklijkten invloed op de vermindering der kramptrekking. 'Er werd alsdan het — onder de middelen voor de kinderen aangepreezene — poeder van *Magnesia*, *Rhabarber* en *Pulvis pueror. kleinii*, te gelijk met eene thee van *Vlierbloemen* en *Peoni*-wortel nog eenige dagen voordgebruikt, en eene warme behandeling in acht genomen, — want de volkomene geneezing werd door het zweeten volbragt, — en met het vrijven van de wangen en van de gewrigten der kaakebeenen, tot de volmaakte herstelling voordgevaaren.

D E R D E   H O O F D S T U K .

Herinnering aan eenige zeer wezenlijke, en nogthans zeer verwaarloosde, artikelen der natuurlijke opvoeding in het eerste tijdperk der kindsheid.

Nergens kan men wel de voorderingen der rede en der beschaaving in onze dagen sterker in de oogen vallend waarneemen, dan in de *behandeling van Kinderen*; en een tijdvak van omtrend twintig jaaren heeft hieromtrend — gedankt zij het dien onsterfelijke mannen, welken de eerste aanleiding daartoe gaven! — eene omkeering bewerkt, die des te verwonderings-waardiger, doch ook des te roemrijker is, hoe meer dezelve het werk der gezonde rede en betere kennis was, en hoe meer het vooroordeel, het bijgeloof, en eene aloude gewoonte voor elke verbetering den weg naar de kinder-kamers moeielijk maakten. Men is wederom nader bij de natuur gekomen, waarvan men zich zo vreeslijk verwijderd hadt, en men is thans overtuigd, dat het, om uit kinderen gezonde en bruikbaare menschen te vormen, de eenigste weg zij, dezelve vroegtijdiglijk met die hoofdstoffen en invloeden bekend te maaken, waarin zij eens leven moeten, alle geweld, alle kunst, en alles, wat eene al te spoedige rijpheid zoude kunnen bewerken, te vermijden, het verstand niet ten koste van het ligchaam te beschaaven, en met een woord, de zo lang miskende *rechten der*

natuur en kindschheid te eerbiedigen. — Uit dit punt moet onbetwistelijk de natuurlijke herstelling van den mensch haar begin neemen, welke noodwendigheid zich met iederen dag zichtbaarer vertoont; en men kan zich na ons met zekerheid een geslacht belooven, het welk aan krachten en aan natuurlijk welvaaren aanmerkelijke voorrechten zal bezitten, en waarbij jigt, hypochondrie, zwakheid op de zenuwen, kramptrekkingen, en die geheele schaare van zwakheden vrij zeldzaamer zullen aangetroffen worden, dat voornaamlijk ons, door die helaas! te beurt gevallen teedere en verzwakkende opvoeding eigen geworden is.

Hoe onloochenbaar ook deeze voorderingen zijn; is het nogthans zeer natuurlijk, dat men hieromtrent nog niet tot de volmaaktheid gekomen is. De denkbeelden zijn nog te nieuw, de vooroordeelen der groote menigte zijn nog te sterk, dan dat men reeds eene algemeene en Practicaale uitoefening van deeze verbeterde opvoedings-wijze zoude mogen verwagten. — Maar zelfs bij hun, die verstands genoeg bezitten, om derzelver voordeelen te erkennen, en de beste voorneemens hebben dezelve aantewenden, vinden nog zekere *dwaalingen* en *gaapingen in de behandeling* plaats, welken den nadeeligsten invloed hebben, en des te gevaarlijker zijn, om dat dezelve gemeenlijk niet daarvoor erkend, en geheellijk over het hoofd gezien worden. Op eenigen daarvan oplettend te maaken, en aantetoonen, hoe men dezelve zouden kunnen vermijden, is mijn tegenwoordig oogmerk.

Eene der gewigtigste en meestendeels onbekende mislagen is deeze, dat men, wel is waar, veel van de nieuw verbeterde opvoeding der kinderen aanneemt, in verscheide stukken echter uit onkunde of uit eene verkeerdlijk begreepene tederheid nog het oude leerstelsel getrouwlijk aankleeft; waaruit alsdan eene ongelijkheid en tegenwerking in de onderscheiden punten der behandeling gebooren word, die niet dan zeer nadeelig voor het kind kan zijn. Aldus maakt men b. v. geene zwaarigheid, om het kind den geheelen dag met het bloote hoofd en borst en met de lichtste kleeding aan het guurste weêr bloot te stellen; en evenwel word het, wanneer den avond nadert, in de warmste veebedden ingepakt, en tien tot twaalf uren in de heetste vertrekken opgeslooten; of men laat het, in de volkomene overtuiging, van het daardoor te verharden, vlijtiglijk in koud water baden, buiten dien echter het kind zijne bonte muts, warme kleederen en wolse kousen aanhoudend draagen. Zulke tegenstrijdigheden vindt men in de tegenwoordige tijd in oneindigen getalle, en dezelve hebben deeze ten hoogsten onaangenaame gevolgen, dat, voor eerst, het heilzaame, dat deeze hardmakende en versterkende indruk bewerkt had, door den tegenovergestelden wederom word weggenomen, en dan, het welke nog erger is, dat die zelfs gevaarlijk en nadeelig worden kan, dewijl de natuur altoos verhinderd word, zich daaraan te gewennen. Men denkt niet, hoe veel daaraan gelegen is, bij de eerste opvoeding — indien ik mij zo uitdrukken mag — *gelijkmatig te handelen*, en de natuur niet, ge-

lijk zo menigmaal geschiedt, door eene eeuwige vermenging van tegenstrijdige indrukzelen, van eene al te verwijfde opvoeding en van verharding, op den doolweg te helpen. Eene op deeze wijze behandelde natuur zal zekerlijk nimmer eenen vaste en bestemde houding aanneemen.

Doch de het sterkst in de oogen vallende tegenstrijdigheid, en de voornaamste oorzaak van menigvuldige kwaalen, meen ik in de verkeerde handelwijze ontmoet te hebben, welke gemeenlijk tusfchen de behandeling van de kinderen in het eerste halve of geheele jaar en de daarop volgenden plaats heeft. De verbeteringen in onze opvoeding raaken meestal slechts de latere jaaren, en in het eerste tijdperk van het leeven, in het rijk der minnen en bakkers, zijn dezelve nog op verre na niet genoegzaam doorgedrongen, en misfchien hebben ook onze hervormers zelve dit tijdstip nog niet behoorlijk behartigd. Kortom, hieromtrent speelen nog vooroordeel en aapen-liefde hunnen vrijen rol, en daardoor ontstaat eene gevaarlijke gaaping in de opvoeding, welke alsdan altoos eenen sprong noodzaaklijk maakt — een wezenlijke doodlijke sprong, wanneer de afstand der twee uiterften te groot is. — In plaats dat men terftond van den beginne af een aanleg tot eene sterkere en met de natuur meer overeenkomstigere opvoeding behoorde te maaken, gebeurt het menigmaal, ja zelfs is het gewoonlijk het geval, dat men de kinderen geduurende het eerste jaar zeer warm en teêr houdt, derzelve vezelen ten uiterften flap, en voor iederen indruk vatbaar maakt, en nu,

zo ras als het begint te loopen, of meer in aanmerking te komen, zeer schielijk den overgang uit het broeiën in de kinder-kamer in een naar de mode koud en luchtig leeven waagt, en wel zelfs van zulk een arm en teër opgevoed schepzel vergt, dat het de jonge Rusfen zal naarbootzen.

Wat kan hiervan wel anders het gevolg zijn, dan dat vooreerst door dit eenjarige leeven in eene broeikas — juist in het belangrijkste tijdstip der eerste ontwikkeling — de grond tot zwakheid, teërheid en verslapping voor het geheele volgende leeven gelegd word, die door niets wederom geheel uitteroeijen is, en dat, ten tweeden, door deeze kwaade gewoonte de volgende overgang tot eene hardere leefwijze een zeer gevaarlijke stap word. Een plant, die van den beginne af in eene warme broeikas gekweekt werd, zal nimmer zulk eene kragt en vastigheid verkrijgen, als de geene die op den natuurlijken grond in de open lucht haaren wasdom ontvangen heeft; het minste ruwe weër zal dezelve doen verwelken. En een kind, dat van zijne geboorte af bijna niet uit de veeren-bedden en uit de warme kleeding komt, de open lucht slechts zelden genooten heeft, en wiens teere opperhuid geen anderen indruk dan dien van eene gestadige warmte ondervindt, zoude thans op eenmaal eene guure lucht, koud water, ligte kleeding, zonder nadeel kunnen verdraagen? — Uit dien hoofde is derhalven niets gewoonlijker, dan dat in dit gevaarlijk tijdperk — het welke nog daarenboven gemeenlijk met dat der tanden saamenloopt, — zeer erge toevallen, stikzinkingen en beroertens, borst-

ziekten, kolijken en buikloopen ten voorschijn komen, waardoor menig kind weggesleept, of men ten minsten huiverig gemaakt word daarmede voortdgaan; en hierin is de voornaamste reden der niet zeldzaame verbeelding gelegen, dat over het algemeen eene harde opvoeding voor onze luchtstreek, of ten minsten voor deeze voorwerpen in het bijzonder niet gepast zij. Men zegt: eene harde opvoeding is nog niet geschikt voor deeze teêre eerste kindsche jaaren; en men heeft gelijk, wanneer men dezelve in haare geheele uitgebreidheid daaronder verstaat. Maar men behoorde toch niet juist het *tegendeel* te doen; men moest de *wijzigingen* opspeuren, waarin dezelve ook op dit tijdperk toepasselijk te maaken is; men behoorde ten minsten reeds het ligchaam daartoe vooraf te bereiden. — Dit is nu zekerlijk de knoop; en het is bij lang niet gemakkelijk, in de uitoefening dit punt naauwkeuriglijk te bepaalen, waardoor men even zo wel het te veel als het te weinige vermijden kan. Ik zal het beproeven, eenige gedachten en middelen, uit de reden en ondervinding afgeleid, hiertoe aan de hand te geeven. Men verwagte hier derhalven over het algemeen geene handleiding tot eene natuurlijke opvoeding der kinderen, welke reeds anderen vollediger en beter geleeverd hebben, dan ik in staat ben te kunnen doen; maar slechts een voorstel van de beste handelwijze, waardoor men de *gewoonlijke gaaping* tuschen de eerste en daarop volgende opvoeding vermijden, en het ligchaam reeds in de eerste jaaren

de

de behoorlijke rigting en den geseiktsten graad van versterking zoude kunnen geeven.

De voornaamste denkbeelden, welken men in dit opzicht als den grondslag der eerste opvoeding behoort te omhelzen, en die tevens het onderwerp der behandeling reeds in zich bevatten, zijn de volgende: Men trachte aan de verslupte vezelen van het kind de meest mogelijke vastigheid en sterkte te geeven, en derzelve prikkelbaarheid binnen de behoorlijke paalen te houden, echter zonder dezelve ook door eene al te overdreevene verharding geheel ongevoelig of stijf te maaken; men gewenne hen door eene trapswijze opklimming meer en meer aan die hoofdstoffen, en zelfs schadelijke, invloeden, waarin zij toch ééns leeven moeten; men trachte altoos eene *gelijkmatige* wijze van behandeling te houden; men verwijdere alle beletselen der natuurlijke ontwikkeling, en ondersteune dezelve, echter op zulk eene wijze, dat dezelve niet overdreeven worde; en inzonderheid zoeke men terstond van den beginne af dat voortreffelijk evenwigt der kragten en bewegingen, der ziele en des ligchaams, te vestigen en te onderhouden, waarin alleenlijk de wezenlijke gezondheid van ligchaam en ziel gelegen is. — Men kan verzekerd zijn, dat men door eene, met deeze grondbeginzelen overeenkomstige natuurlijke opvoeding, niet alleenlijk het ligchaam, maar ook de ziel vormt, en dat men daardoor zelfs reeds in het eerste jaar aan de werktuigen van de ziel eene ongemeen voorspoedige rigting geeven kan, welke de daarop volgende zedelijke vorming onbeschrijflijk

verligt, ja, mijns bedunkens, een wezenlijk deel daarvan uitmaakt. — Want hoe veel verkeerdheden omtrend de denkwijze en het zedelijk gevoel zijn wezenlijk niet anders, dan ziekelijkheid en bederf der ziels-vermogens! en ik ben ten vollen overtuigd, dat een gezonde toestand van het ligchaam en eene met de natuur overeenkomstige verdeeling en overeenstemming der kragten, de wezenlijkste grond van die edele natuur-gave is, die men met den naam van gezond menschenverstand, — *bon sens*, — bestempelt, en welke eigenlijk in niets anders bestaat, dan in een behoorlijk evenwigt en in eene overeenstemmende nuttige aanwending der ziels-vermogens. Men zal het den arts verschoonen, wanneer ik meen te bemerken, dat om dezelfde redenen, vernuft, een vlotte geest, eene verhitte verbeeldingskragt, dwepelij, enz. onder ons geslacht vrij menigvuldiger gevonden worden, dan een zuiver natuurlijk verstand en een regelmatig oordeelend vermogen, wanneer ik deeze blinkende hoedanigheden van den tegenwoordigen tijd niet als eene uitwerking van kragt, maar als bedenkelijke toevallen van eene ziekelijke en ontaarte prikkelbaarheid van de ziel beschouwe, en wanneer ik de hoop durf voeden, dat men door eene aanhoudende betere en met de natuur meer overeenstemmende behandeling van den natuurlijken mensch ook eene volmaaktere gesteldheid der ziel kon te verwagten hebben.

Men veroorloove mij thans, eenige der voornameste middelen, waardoor men deeze denkbeelden reeds van den beginne af in oefening kan brengen,
aan

aan de hand te geeven. Schön dezelveu zeer eenvoudig en niet unbekend zijn, heb ik toch, he-
laas! ondervonden, dat dezelveu nog altoos of in
het geheel niet, of toch niet op de rechte wijze
en in het behoortijk verband aangewend worden;
en ondertusfchen zijn het juist deeze middelen,
waarvan ik ten vollen overtuigd ben, dat door de-
zelveu het meest het voornaame doelwit, om ge-
zonde, duurzaame en bruikbaare menschen te vormen,
kan worden bereikt.

Het eerste en belangrijkste voorschrift bestaat
hierin: *Men wasfche het kind alle morgen van
het hoofd tot de voeten met koud water.*

Het is ongelooflijk van welk eene ongemeene
werking dit eenvoudig middel is. Hetzelve zuivert,
verhardt ongemerkt de opperhuid, en maakt dezelve
ongevoeliger, versterkt het geheele zenuwgestel, ver-
fchaft vaste vezelen, en legt den eerften grond tot
eene gezonde fterke huid, welker verzuim eene voor-
naame bron der ongemakken van onzen tijd is. Ge-
woonlijk laat ik daarmede reeds in de derde of vier-
de week een begin maaken, zo dat men het tot
daartoe gebruikte warme wasch-water van tijd tot
tijd al koeler, en koeler aanwendt, tot dat men
eindelijk zich van geheel koud water bedient. De
kinderen gewennen zich zeer daar fpoedig aan. Men
denke niet, dat het minfte gevaar hiermede gepaard
gaat; ik verzoeke slechts op twee zaaken acht te
fiaan: men wasfche hen niet zo ras, als zij uit het
bed komen, nog warm zijn en de uitwaasfeming
nog zeer fterk is, maar eerst na dat zij een half
uur

uur wakker geweest zijn en zich verfrist hebben. Ten tweeden, men maake allen spoed met het waschen met koud water. Het — gelijk zulks gemeenlijk bij het waschen gebeurt — langwijlige onwerkzaame bevoctigen van de huid houde ik voor nadeelig. Want hierdoor word de huid niet door het vrijven tot eene tegenwerking aangemoedigd, en het water verkrijgt daarentegen tijd om te vervliegen, waardoor een wezenlijk *vatten* van *koude* kan bewerkt worden; verrigt men zulks echter spoediglijk, en vrijft men tevens de huid, dat dezelve terstond droog en warm word, alsdan bereikt men het heilzaam oogmerk het welk men door eene koude prikkeling veroorzaakt heeft, men vereenigt daarmede het groote voordeel der vrijving, en is toch te gelijk door de vermeerderde tegenwerking van de huid tegen alle ongemakken beveiligd, welken het naar binnen slaan der vogten kon verwekken. — Bij zeer zwakke en aandoenlijke kinderen is het nog beter, het waschen met koud water tegen den avond in het werk te stellen, en dezelve daarna terstond in bed te leggen. — Gelukkig zijn die menschen, bij welken men deeze gewoonte van zich dagelijks van hunne kindsheid af met koud water te waschen eigen en werkelijk tot eene behoefte gemaakt heeft! Zij vinden daarin een der grootste bolwerken tegen jigt, verkoudheden, zwakheid op de zenuwen, zinkingen, enz. een der vermogendste middelen ter bewaaring hunner gezondheid; en zij zullen zekerlijk geduurende hunnen geheelen leeftijd het den geenen dank weeten, welken hun deeze heilzame behoefte

opgelegd hebben. Men kan zich vertegenwoordigen, van welk eene kragt dit middel, van den beginne aangewend, zijn moet, daar ik verscheiden voorbeelden weet van zwaklijke en onophoudelijk met jigt en kramptrekkingen gekwelde lieden, welken nog in laateren aaren daartoe hunnen toevlucht namen, en zedert dien tijd van alle deeze ongemakken bevrijd zijn, en eene sterkte en gezondheid genieten, waarvan zij zich te voren geen denkbeeld konden vormen. Edoch hierbij heeft eene voornaame voorwaarde plaats, dat men zulks geen éenen dag uitsstelle, ten einde de huid gestadig daaraan te blijven gewennen. Geringe ongesteldheden zelfs mogen dit niet verhinderen. Slechts in hevige zinkingen, uitslag, buikloopen en koortsen, is het raadzaam warm water te gebruiken, of het eenige dagen geheel agter wege te laten.

Van even zo veel gewigt en volstreckte noodzaaklijkheid tot de eerste natuurlijke vorming is de wet: *Men bade het kind van den beginne af alle weeken ééns of tweemaal.* Word 'er ergens een middel gevonden, dat in staat is alle vereischen van dit tijdperk te vervullen, en gezondheid, sterkte, overeenstemming, en eene zuiwere gelijkvormige ontwikkeling der kragten zo wel als der zintuigen te bewerken, dan is het zekerlijk dit. — Laat ons deszelfs werkingen in dit eerste tijdperk van het menschelijk leeven een weinig naauwkeuriger beschouwen! Dezelfen verdienen onze meeste oplettenheid, en zijn evenwel nog zo weinig ontwikkeld, zo zeldzaam uit het rechte oogpunt beschouwd.

I. Niets

1. Niets onderhoud de zuiverheid van het ligchaam, dien grond-pilaar der gezondheid, zo volmaaktlijk als het *baden*. De sterke uitwaasfeming benevens andere ontlastingen, vereenigt niet de gewoone nalaatigheid om van linnen en andere deelen der kleeding te veranderen, maaken de kinderen tot de onreinite schezels, en overtrekken hunne huid met eene scherpe vuiligheid, die zich wel ras bij de minste agtelootheid door een bijzonderen zeer onaangenaamen reuk te kennen geeft. — Men verbeelde zich toch niet, dat men met het gewoonlijk ter loops over heen vrijven, dat men waschen hiet, deeze tot in de zweetgaten van de huid ingedrongene vuiligheid weg neemen en dezelve zuiveren kan. De baden alleen vermogen zulks te bewerken, en, waar men dezelve verzuimt, word deeze vuiligheid de bron van veelvuldigen uitslag, schurft en ontvellingen der huid, welken wij waarneemen, en besmet eindelijk de vogten zelve met scherpheden. —

2. Het baden verfrist en versterkt de vaten van de huid, welke al te ligtlijk door de gewoone handelwijze derzelve werkzaamheid verliest, en deels eene doodlijke slapheid, deels eene tot ziekte neigende prikkelbaarheid aanneemt. Een kind derhalven, dat zich vlijtiglijk baadt, verkrijgt daar door een grooter, in het tegenwoordig gellacht bijna verloorren voordeel, *veérkragt, sterkte en eene natuurlijke werkzaamheid van de huid*. Het zal derhalven niet slechts van de gewoonlijke huidziekten, welken een gevolg van slapheid zijn, bevrijd blijven, en de niet te vermijdenden, als kinderpokjes, mazelen enz.,
vrij

vrij beter en gemaklijker doorstaan, maar ook door het bekend medelijdend gevoel der uitwendige oppervlakte met de uitwendige, met de versterking van de huid ook te gelijk versterking der inwendige deelen verkrijgen. Het is zekerlijk geene vergrooting, wanneer men onderstelt, dat het derde gedeelte van alle ziekten ons door de huid medegedeeld wordt: hoe veelen is men derhalven niet in staat door eene vroegtijdige versterking van dit werktuig te verhouden!

3. Geen middel is zo sterk in staat de verstoppingen optelosfen, de wanorde der bewegingen en van den omloop te verbeteren, leven en werkzaamheid in alle, zelfs in de ver afgelegenste werktuigen en verrigtingen, gevolglijk eene overeenstemming over het geheel te verspreiden, en, dat het voornaamste is, het in dit tijdperk van het leven zo belangrijke werk der ontwikkeling en vorming der zintuigen en vermogens te regelen, en voor de gelijkvormige verdeeling van het laatste zorg te draagen, dan dit. — Voor zeker een groot miskend voorrecht, wanneer men in overweging neemt, hoe algemeen deeze wanorde en onvolmaaktheden in de ontwikkeling thans plaats hebben, en welk eene verbaazende menigte van kwaalen daar uit ontstaan. Hoe menigvuldig zijn thans niet de misgewassen en vergroeningen der leden, gezwollen, klieren, uitteering, engelsche ziekte, het te vroegtijdig of te laat tanden krijgen, gebrek aan kracht in de voeten, en het daaruit voortspruitend onvermogen van te kunnen loopen, al te vroegtijdige of ongeregelde vorming der

der zielsvermogens, der spraak, het waterhoofd? En alle deeze ongemakken zijn meestendeels, zo niet altoos, gebreken der ontwikkeling en ongeregelde vorming der zintuigen en der ongelijke verdeling der kragten, en kunnen door niets veiliger worden verhoed, dan door dit middel, het welke door zijn openend en versterkend vermogen, en door den invloed der levensgeesten en der voeding op alle deelen gelijkvormig en evenrediglijk te verspreiden, het eenigste in zijne soort is.

4. Een hoofdzaaklijker en tot hier toe geheellijk over het hoofd gezien voordeel der vroegtijdige gewoonte van het baden is eindelijk hier in gelegen, dat daardoor aan de geheele natuur, dat is aan het leevend werkende vermogen en werktuigen, meerder rigting en werking naar de oppervlakte en in de uitwendige deelen gegeven word, en dat bij gevolg zelfs de geneezende natuur in ziekten meer dat vermogen en die gewoonte ontvangt, om haare herstellende afzonderingen naar de huid te bepalen, en van de afscheiding van de huid tot verdeling en wegneeming der ziekten voordeel te trekken. Ik ken niets verderflijker, niets dat het denkbeeld van zwakheid en ziekelijkheid zo volkraaktlijk in zich bevat, als de in onze tijden bijna algemeen geworden aart der menschlijke natuur, om van buiten naar binnen te werken, alle nadeelige indrukzelen naar binnen afteleiden, en alle verplaatfingen der ziektestofse zo wel als derzelve ontlastingen op de maag en ingewanden te bevoorieren; het is eene wezenlijke omkeering der natuurlijke orde, wanneer de inwen-

dige oppervlakte de werkzaamheder der uitwendige verrigt, daar toch in eenen geregelden natuurlijken toestand het geheele gestel juist het tegengestelde, en de rigting der bewegingen van het middenpunt naar buiten behoorde te geschieden. Men slaa eens den tegenwoordigen loop der ziekelijke natuur wat nauwkeuriger gade. Alles, zelfs de verschillendste oorzaken der ziekte, verhitting, het vatten van koude, schrik, vreugde, alles werkt op de maag, alles brengt ziekten der eerste wegen voort, de verafgelegenste ziekten maaken haare afzondering door de maag en ingewanden, en 'er zijn weinige ziektestoffen, welken wij thans niet in den eigenlijken zin verdouwen moeten. De oorzaak van deeze nadeelige beweging is in de zwakheid en werkloosheid van de huid en in de ontbrekende terugwerking der inwendige deelen gelegen. Het is hier de plaats niet om aantetoonen, hoe veel aandeel het zittend leven, de warme dranken, en de bijna gestadige zedelijke en natuurlijke prikkelingen van ons inwendig gestel daaraan hebben. Ik zal hier alleen daarop oplettend doen zijn, dat de grond tot deeze regennatuurlijke gesteldheid reeds in de eerste kindschheid gelegd word, en wel door de verwaarloozing der baden en der versterking van de huid, en door het menigvuldige gebruik van het gedarmte verzwakkende en prikkelende levens- en geneesmiddelen bij kinderen. Men bedenke eens: door eene gestadige dikwijls overdreevene warmte draagen wij alles bij, om van den beginne af de huid recht slap en kragtloos te maaken; niets word in het

werk gesteld tot derzelver werkzaamheid en versterking; daarvoor laat men niet na, reeds bij de tenderste kinderen door een verflappend voedzel, heete dranken, koffij en dergelijken: inzonderheid door het menigvuldige gebruik van ontlast- en braakmiddelen, den geheelen toevloed der vogten naar het gedarmte heen te leiden. Wat kan hiervan anders het gevolg zijn, dan dat even hier heen — de zwakste en aanhoudend geprikkeld wordende plaats — ook alle vuile en scherpe stoffen van ons ligchaam trekken, dat alle schadelijke invloeden zo wel als alle geneezende afzonderingen zich hier naar toe wenden, en op deeze wijze de *buiks ingewanden* de plaats worden, waarin doorgaans de voornaamste werking der deelen, zo wel in eene gezonde als ziekelijke gesteldheid, plaats grijpt? Men beleefde eenen tijd, waarin men alle ziekten door zweetmiddelen trachtte wegteneemen; toen namen ook alle ziekten deezen aart aan, en ongemakken van de onderbuik kwamen zeldzaam voor. Thans daar men alles, zelfs de vreemdste toevallen, terstond van den beginne af met ontlastmiddelen behandelt, — dat eigenlijk zo veel wil zeggen, als, men dwingt de natuur om haare afscheiding door het gedarmte te bewerken, — wanneer men de kinderen bij niets betekenende voorvallen terstond ontlastmiddelen laat gebruiken, worden ook alle ziekten als die van den onderbuik aangenomen, en de maag en ingewanden zijn het steedsduuread strijdperk, waarin om leeven en dood, ziekte en gezondheid, gestreden word. En dat zulks niet altoos de geschikste plaats

plaats zij, zal ik nauwlijks behoeven te herinneren. De maag heeft eene gewigtigere en edelere bestemming, dezelve behoorde de bronader der voeding, der overbrenging, de grondslag van alle versterking en gezondheid te zijn. Hoe is zij 'er echter in staat toe, wanneer zij op deeze wijze tot eene gestadige verwerkster van ziekten gemaakt word? Dezelve word nimmer zuiver, zij verkrijgt nimmer dien toestand van kragt en vastigheid, dien dezelve van nooden heeft, en geduurige wanorde der spijsverteering, kwaadspappigheid, hypochondrie, zwakheid der zenuwen, zullen de onmiddelijke gevolgen daarvan zijn. — Ten einde nu deeze geheele ziekelijke geneigdheid voor te komen, der natuur van den beginne af een beter evenwigt, meer vermogen ter uitdrijving, en den aanleg tot eene natuurlijke eenvoudige afscheiding der ziekten door de huid te verschaffen, weet ik geen veiliger middel, *dan de kinderen minder ontlastmiddelen te geeven* (*), *en zo veel te meer te baden.*

Men

(*) Men gelieve dit niet als eene tegenstrijdigheid met het voorgaande hoofdstuk te beschouwen. Daar beoordeelde ik de kinderen, zo als dezelve, helaas! werkelijk zijn, hier ter plaats echter, zo als zij behoorden te zijn, en hoe zij door een behoorlijk gebruik der baden en door betere reiniging van de huid ook zekerlijk te verkrijgen waren. Bij zodanig een kind kan men aan de natuur en derzelver vermogen ter uitdrijving reeds iets toebetrouwen, en overlaten, en het is vrij zeldzaamer noodzaaklijk tot het gebruik der ontlastmiddelen overtegaan, gelijk ik zulks bij ondervinding weet, Zekerlijk het eene uatelaaten, zon-

Men verbeelde zich niet, dat dit onderstellingen en uit de lucht gehaalde voorstellen zijn. Ik zoude waarlijk niet met die overtuiging en warmte daarvan gewag maaken, indien mij niet de ondervinding, ja eene herhaalde ondervinding, van derzelve waarheid overreed hadden, en dagelijks heb ik aan mijne eigen kinderen de heuglijkste voorbeelden voor oogen. Dezelve werden van den beginne af dagelijks van het hoofd tot de voeten met koud water gewaschen, en ten minsten ééns in de week gebaden, en zij genieten de volmaakste gezondheid. Niet alleen is daardoor — in vereeniging met de hierna volgende voorschriften — de oorsprong van toevallen uit ziekten van den onderbuik ontstaande, tot hertoe verhoed geworden, zo dat 'er reeds halve jaaren verloopèn zijn, zonder dat een ééning ontlastend middel noodzaaklijk ware geweest; maar de natuur is ook zo regelmatig en eenvoudig in haaren bijstand, dat zelfs oorzaaken van ziekten, welken bij andere kinderen terstond de spijsverteering verhinderen, en ontlastmiddelen noodzaaklijk maaken, als verkoudheden, geringe mislaagen tegen den leefregel, zinkingen, hoest, en dergelijken, geenen aanmerklijken invloed daarop hebben, en meestendeels in twee dagen zonder eenig geneesmiddel, ja zelfs zonder merklijke ontlastingen, bijgevolg door den eenvoudigen weg der onmerkbaare uitwaasfeming en afscheiding door de nieren weggenomen worden. Nog dit

det het andere in het werk te stellen, zoude zeer ongepast zijn, en kwaade gevolgen na zich slepen.

dit voorjaar, wanneer 'er eene hevige hoest onder de kinderen heerschte, en wanneer zij insgelijks door den algemeenen invloed besmet raakten, bleeven zij daarbij vrolijk, zonder koorts, zonder vervuilde maag, genoten dagelijks de open lucht, hadden niet de minste geneesmiddelen van nooden, en waren binnen den tijd van vier of vijf dagen wederom hersteld, daar integendeel de meeste andere kinderen zo veele weken aan dezelve onderhevig waren. Zelfs het tanden krijgen, dat gemeenlijk alle deelen, en inzonderheid de maag en darmen pleegt aantetasten, heeft daarop zo weinig invloed gehad, dat zij daarbij niet eens de eetlust verloren hebben, en doorgaans niet ziekelijk daarbij geweest zijn. — Ik ben ten vollen overtuigd geworden, dat door de vroegtijdige gewoonte van het baden en van alles, wat tot zuiverheid en werkzaamheid der huid behoort, niet alleen de geneigdheid tot toevallen uit ziekten van den onderbuik voorkomende vermindert, maar ook de reeds werkelijk ontstaande, enkelijk door de kragtadaidige werking der natuur naar de oppervlakte weder kunnen weggenomen worden. Ontelbaare reizen is de oorzaak van de ziekten der kinderen eene sijne zenuw-prikkelende stof, welke eerst door eene ontbrekende tegenwerking naar buiten en eigen behandeling den tijd verkrijgt, zich op de maag en darmen vast te zetten, en aldaar die wanorde en ophooping te verwekken, welken men alsdan verkeerdlijk voor de grond-oorzaak houdt. Worden echter in tijds aan de natuur door het gewoonlijke baden algemeene wegen geopend, dan kan

de prikkeling der ziekte terstond in den beginne, vóór dat dezelve nog wezenlijke ongeregdheden en vermeerderingen van ziekte-stoffen verwekken kan, opgelost, beweeglijk gemaakt, en op de eenvoudigste wijze afgescheiden worden. En aldus kan de gewoonte van het baden, hoe vreemd zulks ook luide, de ontlast-middelen vergoeden en zeldzaamer doen worden, en wanneer dezelve, benevens eene geheel verbeterde zuivering en werkzaamheid van de huid, gelijk, ik van herten wensch, steeds algemener en terstond van de eerste kindsche jaaren af in zwang geraakt, dan zal het gewislijk de zo zeer de overhand neemende geneigdheid tot galagtige en andere ziekten der onderbuiks-ingewanden tegengaan.

Maar welke soort van baden is tot het geregeld dagelijksch gebruik bij kinderen de geschiktste? Volgens mijne ondervinding de *laauw-warme*, van omtrend 24 tot 28 graad n op de Thermometer van Réaumur. Men verbeeldde zich toch niet, dat de ijs-koude baden alleenlijk eene versterkende kragt bezitten. Het bad op zich zelve, de kragtige indruk van het water, eene hoofdstoffe, welker inwendige wezenlijke deelen en vermogens tot hiertoe altijd niet genoegzaam bekend waren, — reeds maakt de laatere Scheikunde een begin, de levens-lucht als' een voornaam en wezenlijk deel van hetzelfde daartestellen, — vereenigd met de daardoor bewerkte reiniging en opening, is reeds een groot en uitmuntend middel ter versterking. Men overweege toch, wat een laauw voetbad bij zeer vermoeiënde reizen te voet aan de vermoeide voeten voor krag-

ten en voor een nieuw leeven geeft, hoe bijna in een oogenblik vernocidheid en gevoelloosheid verdwijnen. Strekt zulks niet genoeg ten bewijze dat in hetzelfde een versterkend vermogen huisvest? Bruce bemerkte, dat hem, zelfs in de hitte van *Abijsfinien*, een laauw-warm bad meer verkwikte en versterkte, dan een koud. Bovendien hebben wij het hier met zulke teêre en niet dan warmte gewoon zijnde voorwerpen te doen. Het koude bad behoort reeds onder de soort van geweldige prikkelende versterkende middelen, en grenst het naast aan de Electriciteit. Wij weten echter dat de graad der versterkende middelen voltrektelijk naar den graad der levenskrachten moet worden afgemeten, dat een zwakke vonk door een al te hevigen rukwind eer uitgebluscht dan ontstoken kan worden, en dat voor een zwak ligchaam die graad van prikkeling en versterking verderfelijk worden kan, die een meer tegenstand biedend ligchaam wel bekomt. Waagt men derhalven niet zeer veel, wanneer men bij een zo teêr en zwak scepzel een middel aanwendt, daar zich zelfs volwasfenen niet altijd zonder nadeel van bedienen? Veelen hebben het, wel is waar, gelukkiglijk doorgestaan, — gelijk ook de doop bij de Rusfen in de *Neva*, — maar hoe veelen hebben dit ook met verlies van hun leeven moeten boeten, waarvan droevige voorbeelden voor handen zijn? — Ja, dat nog meer is, het koude bad is niet alleen gevaarlijk, maar ook met ons tegenwoordig oogmerk strijdig. Deszelfs voornaamste werking is gelegen in eene sterke saamentrekking

der geheele oppervlakte, in eene geweldige terugdrijving van alle vogten naar binnen, in prikkeling, en schokking. Moet derhalven niet bij een zo zwak, met zo weinig inwendige tegenwerkende kracht voorzien ligchaam, eene ongelijke verdeeling der vogten en vermogens, verstopping, ophooping — inzonderheid van het hooft, dat alleen van deezen geweldigen indruk uitgezonderd is, — het noodzaaklijk gevolg daarvan zijn, in plaats van eene evenredige ontwikkeling, verdeeling en opening, welke het laauwe bad bewerkt, en waarop het ons alhier het meeste aankomt?

Men laate derhalven de kinderen in laauw-warm water baden, voor een dat sterker is meer koud, en voor een zwakliker warmer, toch zo, dat men met toeneemende jaaren en kragten den graad van warmte altijd vermindere. Men verzuime vooral niet, om in den zomer het water tot het baden den geheelen dag in de zon te zetten, dezelve verschafte de aangenaamste en nuttigste warmte. Het beste is het regen- of rivier-water daartoe te neemen, en wanneer men put-water moet gebruiken, dan laate men heet, met een half lood *zeep* en *tarwe zemen* gekookt water, of warme melk daarbij gieten. Met opzet raad ik, niet de geheele hoeveelheid van water te kooken, dewijl hetzelfde anders te veel van zijne wezenlijke lucht in zich bevattende deelen zoude verliezen, welken zijnen geest uitmaaken. — In de eerste wecken en maanden laate men het kind een half, langzaamerhand een geheel kwartier, en bij het einde van het eerste jaar nog eenen langeren
tijd

tijd in het bad, en, dat eene hoofdzaak is, men laate geduurende het baden niet na, het ligchaam zachtlijk te strijken, en met een warm spons bedaardlijk aftevrifven. — Vooral is het van gewigt, dat men op het tijdstip van het kind daaruit te neemen wel acht geeve, want hieromtrent word het meeste gedwaald, en ik bemerkte bijna altoos, wanneer het bad niet wel bekomen was, dat de schuld daarin lag. Men moet naamlijk het afdroogen zo spoedig mogelijk verrigten, en het beste is, warme doeken bij de hand te hebben, waarin men het kind, zo ras als het uit het water genomen word, inwikkeld, en daarmede afvrijft. Want, gelijk bekend is, verwekt niets eene zo doordringende en nadeelige koude, dan de uitwaasfeming van het water, en het is een verbaazend onderscheid, tusfchen werkelijk in het water te zijn, of wanneer het water slechts de huid aanraakt. — Eene verkoeling, die zo veel te nadeeliger zijn moet, daar dezelve onmiddelijk op eenen toestand van verwarming en opening van de huid volgt.

Ook durf men het kind niet terstond op het eeten baden, en hetzelfde niet dadelijk na het baden bij guur weêr in de open lucht te brengen. Het best geschied zulks des avonds, waarna men het alsdan te bed kan leggen.

Maar 'er schiet nog eene derde, en even zo noodzaaklijke foort van bad over: naamlijk het *luchtbad*; want zo moeten wij het genieten van de open lucht bij kinderen noemen en beschouwen. Gewoonlijk hegt men daaraan het denkbeeld van eene

uitspanning, van eene wandeling, en daar deeze gedachten op kinderen van een jaar niet toetepasien zijn, ook dikwerf het weér niet gunstig is, begaat men eenen onvermijdelijken mislag, met de kinderen wel geheele weken lang niet uit het vertrek te brengen. — Doch zo ras wij ons het genot van de lucht, als de voornaamste bron, waardoor de fijnste en edelste vermogens van den mensch gevoed worden, vertegenwoordigen — dat het toch in de daad is, — dan volgt hieruit, dat hetzelfde zo ontbeerlijk is als eeten en drinken, en dat het niet zo zeer de schoonheid en aangenaamheid van de lucht is, waarop het aankomt, maar de open lucht op haar zelve, zonder op derzelver toevallige gesteldheid te letten. — Wij behoorden derhalven billijker wijze het ons tot eene heilige en onschendbare wet te maaken, *geenen dag voorbij te laaten gaan, zonder aan het kind dit ten hoogsten gewigtig ondersteunend genot verschaft te hebben.* En juist dit regelmaartige dagelijksche gebruik is tevens het veiligste middel, het ligchaam zelfs aan eene guure onaangename lucht te gewennen, en dezelve niet nadeelig te doen worden. Bereids om deeze redenen behoorde men voltrektelijk ten minsten geenen dag te laaten voorbijgaan zonder een klein genot van de open lucht gehad te hebben; want het is ongelooflijk, hoe spoedig het ligchaam zich van deezen gemeenzaamen ommegang ontwent, en eene onthouding daarvan van agt dagen is werkelijk reeds voldoende, om den indruk nieuw te maaken, en om wederom van vooren te moeten beginnen. —

In de eerste maanden moet men volstrektlijk alle voorzichtigheid gebruiken, en de kinderen in het voorjaar en in den zomer gebooren, hebben hieromtrent een groot voorrecht, dewijl men hen eerder met deeze hoofdstoffen bekend maaken, en daarin onderhouden kan. Ik raade ten minsten om in dit tijdstip het winderige en vogtige weêr te vermijden. Zijn echter de twee eerste maanden verloopende, en het kind in dien tijd zo veel mogelijk aan de lucht gewend, dan stoore men zich niet verder aan het weêr, om het kind dagelijks, al ware het ook slechts een half uur, aan den heilzaamen indruk der open lucht blootstellen, welke voor hetzelfde zo veel als een dagelijksch versterkend geneesmiddel zal zijn. — Hierbij durf ik het belangrijke nut niet vergeeten, dat daarin vóór het gezicht gelegen is, en dat inzonderheid in de tegenwoordige tijden, waarin het menschedom klaarblijkelijk van deeze zijde eene aanmerkelijke vermindering bespeurt, van het grootste gewigt is. Zo zekerlijk als de grond der overhandneemende bijzienigheid en der zwakheid van de oogen — welke even deswegen eene eigenschap van het stad leeven zijn — voornaamlijk daarin gelegen is, dat men de kinderen in de eerste jaaren bijna altoos binnen vier muuren opgeslooten houdt, waardoor het oog, dat niet dan nabij zijnde voorwerpen beschouwt, ook voor voorwerpen in deszelfs nabijheid zijnde bekwaam word, en op het laatst geheel en al het vermogen verliest, om het brandpunt van meer afgelegene voorwerpen behoorlijk te treffen: zo zekerlijk is men in staat om door

een

een vroegtijdig, en dagelijksch leeven in de open lucht en door eenen uitgebreideren gezichts-kring het vermogen om te zien terstond van den beginne af — en zekerlijk in den eersten tijd het meest — te versterken, verder uittestrekken, en den besten grond tot gezonde en ver ziende oogen te leggen. — Voorzeker eene nieuwe gewigtige reden, om de kinderen zo dikwerf en zo spoedig mogelijk uit de gevangenis der kinder-kameren te verlossen! — Uit het zo even gemelde kan men ook opmaaken, van hoe veel gewigt het zij, zorg te draagen dat de kinder-kameren, zo wel in den winter als in den zomer, dagelijks behoorlijk gelucht worden. Beslootene, onzuivere lucht is een wezenlijk doodend vergift voor kinderen, en het is bewezen, dat zulk eene lucht alleen in 'staat is om de hevigste stuiptrekkingen te verwekken, en eene der voornaamste oorzaaken is, waarom zo veele kinderen in de eerste maanden aan stuipen sterven. Hoe heilzaam ware het, wanneer men niet, gelijk gewoonlijk plaats heeft, het slechtste, maar het beste vertrek in een huis tot een kinder-kamer maakte! Ten minsten behoorde dezelve van eene genoegzaam hooge verdieping te zijn, en de zon te hebben, welker verkwikkende stralen een groot versterkend middel voor kinderen, en een zuiveringsmiddel voor de lucht der kinder-kameren zijn.

Het is werkelijk buitengemeen en ongelooflijk, wat deeze eenvoudige middelen, het vroegtijdige gebruik van het *wasfchen met koud water*, het *baden*, en het *genieten van de open lucht*, voor eenen

eenen heilzaamen invloed op de geheele natuur en natuurlijke opvoeding van het kind hebben, en hoe blijkbaar zulks in zijne geheele gesteldheid boven anderen uitmunt. Ik heb mét oplettenheid de eigenaartigheden en voorrechten der op deeze wijze behandelde kinderen gade geslagen, en ik kan het volgende als een getrouw tafereel van eene op die wijze van den beginne af wel ingerigte en gewende natuur ten toon stellen. Het is de ondervinding allèenlijk, die hier spreekt.

1. Zulk een kind is vaster en aandoenlijker tegen den invloed en de afwifelingen van het weer.

2. Deszelfs ligchaam is regt en sterk, en zijne leden evenrediglijk gevoed en gevormd.

3. De tijdperken zijner ontwikkeling volgen ordenlijker en regelmatiger op elkander; geen vermogens, geene uitzetting der leden komt den andere te vroeg voor; het krijgt niet al te vroeg tanden — een groot nadeel der gewoonlijke al te warme opvoeding — en niet ongeregeld; het begint niet te vroeg en ook niet te laat te loopen. Even zo is het met de spraak gelegen. Zelfs de zielsvermogens ontwikkelen zich regelmatiger, niet te schielijk, eerst na de gewigtigste ontwikkelingen van het ligchaam. Alles neemt trapswijze eenen met de natuur overeenkomstigen loop, en het kind blijft eenen langeren tijd een kind.

4. De omloop der vogten, alle inwendige bewegingen, gelijk als de gewoonlijke ontlastingen, gaan hunnen natuurlijken en geregelden gang. — Inzonderheid is het baden voor die kinderen van gewigt

wigt, welken eene geneigdheid tot hardlijvigheid en verstopping hebben; een ongemak, dat de schadelijkste gevolgen, niet alleen voor de kindsche jaaren, maar voor het geheele leeven hebben kan. Kinderen, die het bad gebruiken, blijven daarvan volkomenlijk bevrijd.

5. Het samenweefzel der spieren is van eenen vasten aart, en de kleur is bloeiend, — even zo zeer van eene wateragtige opgeblaazenheid, als van eene dorre magerheid verwijdert. De huid heeft eene leevendige, frische gedaante. Noch het hoofd noch de onderbuik zijn te groot, of naar evenredigheid te sterk gevoed, en de daar in bij andere kinderen gelegen zijnde geneigdheid tot uitteering en engelsche ziekte bemerkt men hier geheel niet.

6. Het zenuw-gestel bezit geenen te grooten invloed; deszelfs werkingen zijn evenredig, niet overdreeven. Nergens ontmoet men die overgrootte prikkelbaarheid, die thans zo menigvuldiglijk in stuipen kramptrekkingen ontâart, en reeds in de kindsche jaaren den grond tot die ongelukkige menschen legt, welken geduurende hun geheele leeven niet anders zijn, dan — wandelende weerglaafen, al te prikkelbaare gestelletjes, die alleenlijk voor het gevoel, en niet voor daaden schijnen daar te zijn.

7. Het is meer bevrijd van huidziekten, uitslag, zinkingen, roggelen, bederf en verslijming der eerste wegen, en schoon een kind door zulk eene ziekte word aangetast, dan is dezelve van eenen korten duur en de afzonderingen geschieden gemaklijk en op eene natuurlijke wijze.

8. In-

8. Inzonderheid de eigenlijke zo genaamde gevaarlijke ziekten, als pokken, maazelen, scharlakenkoorts, welken toch in den grond huidziekten zijn, worden daardoor ongemeen verligt en beter doorgestaan, dewijl zulk een kind eene gezonde, kragtige, en volmaaktlijk werkzaame huid heeft; daar dezelve daarentegen bij de gewoone behandeling deeze eigenschappen verliest, en daarin voorzerkelijk de voornaamste oorzaak der groote doodlijkheid en het gevaar deezer ziekten moet gezocht worden.

9. Een vroegtijdig gebruik van het waschen en baden verschaft aan de kinderen niet alleen eene zuiverheid van de huid, maar ook dat dierbaar, onder ons, helaas! zo zeldzaam geworden gevoel voor zuiverheid, dat vermogen, dat bij alle volkeren, die zich niet baden in het geheel niet meer plaats vindt, het te gevoelen, zo ras als de huid met onreinigheden als vervuld is, en derzelve zweetgaten verstoppt zijn, dat ons deezen toestand onverdraaglijk, en het ons tot eene behoefte maakt, om in het bad reiniging en zuivering te zoeken. De *Rus*, hoe zeer ook voor het overige de fijnheid van zijn gevoel voor het onze wijken moet, overtreft ons nogthans hieromtrent bij verre na, juist dewijl hij vroegtijdiglijk aan het baden gewoon is; zijn eigen gevoel zegt het hem, wanneer zijne huid deeze reiniging behoeft, en ik las nog onlangs met vermaak, hoe een gemeene *Rus*, welke zich als voerman bij eenen reiziger verhuurd had, denzelven knielenden bad, om hem toch eenige uuren verlof te geeven, ten einde, dat hij reeds

zo lang had moeten misfen, — een bad te gebruiken. Voor zekerlijk eene fijnheid van gevoel in de huid, die de netste vrouw bij ons niet meer heeft (*)!

Dit zijn, mijns bedunkens, genoegzaame bewijzen, hoe, gepast, ja, hoe onontbeerlijk de aange- toonde behandeling zij, om het voornaame doel der natuurlijke opvoeding te bereiken, dat is, om *gezonde, vaste, wel gemaakte en bruikbaare menschen* te vormen. Zekerlijk echter, wanneer de boven gemelde middelen hunne werking zullen doen, komt alles hier op aan, dat ook de overige handelwijze daar mede overeenstemme en eene gelijke maat houde. Buiten dat worden dezelve nutteloos, en zelfs schadelijk. Derhalven is het daarbij volstrektelijk noodzaaklijk, de *Vederbedden, de al te warme kleeding, en de warme vertrekken te verbannen.*

Ik ken in de daad niets schadelijker, niets waardoor de vermogens en de levens-kragten van den mensch terstond in de eerste ontwikkeling zo deerlijk

(*) Hetzelfde bemerk ik bij kinderen, welken daar aan gewoon zijn. In plaats dat veele andere kinderen daar voor schrikken en beeven, wanneer zij het water van het bad in het gezicht krijgen, houden deeze werkelijk veel van deeze hoofdstoffe, het baden behoort bij hen onder de grootste vermaaken, en zij kunnen het tijdstip niet afgwagten, waarin zij in hetzelfde gebragt worden; zij gevoelen nureeds het heilzame van dit middel, en die neiging tot zuiverheid van de huid en de noodwendigheid deezer middelen zal voor hun een altoos duurend onwaardeerbaar vereischte blijven.

lijk kan vernield worden, dan de droevige gewoonte, het jong-gebooren kind terstond onder eenen hoop van wraae vederkussens te begraven. Daar door word de huid en de geheele gesteldheid ten sterksten verzwakt, en den zekersten grond tot eene al te weeke huid gelegd; een ongemak, dat de bronäder is van ontelbaare andere, in het bijzonder van gestadige verkoudheden, tand- en hoofdpijnen, zinkingen enz. Ik heb een kind gezien, dat uit eene kwalijk geplaatste teerhartigheid van zijne moeder, de eerste agt weeken van zijn leeven in zodanig een aanhoudend dampbad in het hoekje van den haard had doorgebracht; het was het elendigste schepzel geworden, zijne huid was aanhoudend kleefagrig, en altoos met een scherpe uitslag bedekt, zijn hoofd was boven mate groot, en de ruggraat reeds gekromt. Niet dan door eenen langzaamen en voorzichtigen overgang tot een lichtere en luchtigere leefwijze kon hetzelfde langzaamerhand van deeze ongemakken bevrijd en weder hersteld worden. — Ik kan daarom die handelwijze niet genoeg aanprijzen, die ik bij mijne en andere kinderen met het klaarlijkste voordeel heb aangewend, met dezelve van den beginnen af alleenlijk in eene met katoen doornaaide matras intewikkelen, die het ligchaam niet hindert, de handen vrij laat, en nimmer eenen al te hoogen graad van warmte aanneemt. Het bed kan of uit dergelijke matrassen bestaan, of in den beginne, inzonderheid wanneer het in den winter en het kind zwaklijk is, kan een lichte veder deken dienstig zijn, die echter, zo ras als het warmer weer of het kind

sterker word, wederom moet weg blijven. — Het grootste nadeel der Vederbedden is in de vuile stank en in de onzuiverheid gelegen, welke dezelve eindelijk aanneemen. Zulk een kussen word werkelijk eene verfaaming, die tot eene schadelijke rottende uitwaasfening gelegenheid geeft, en het kan niet anders dan van de nadeeligste gevolgen zijn, een jaar lang op zulk eenen — misthoop te moeten slaapen. Ook dit kan men zeer wel vermijden, wanneer men de kinderen op kussens, met zacht geklopt fijn kaf — kaf van haaverstroo is het beste — gevuld, laat leggen. Zij hebben dit voorrecht; dat alle vogtrigheid door dezelve heen trekt, bij gevolg het kussen altijd droog blijft, zij laten zich ook zeer gemakkelijk van tijd tot tijd hernieuwen, en verkrijgen slechts eene matige graad van warmte.

De *zuiverheid* bekleedt onder de hoofdstukken der natuurlijke opvoeding de eerste plaats; welligt is dat het eenigste, waaromtrent wij nimmer te veel kunnen doen. — Al het tot hier toe verhandelde bedoelt ook derzelver mogelijkste onderhouding; men verzuime echter niet, om ook daar mede het dikwijls herhaald verschoonen te verëenigen. Een kind waasfemt vrij meer uit, en het linnen word bij gevolg veel eerder onbruikbaar, dan bij volwasfenen, en evenwel is men in dit stuk nog altijd zeer achteloos. — Een ieder, *die 'er toe in staat is, behoort zijn kind alle dagen, schoon en droog linnen te geeven*, en men laate het liever aan iet anders ontbreeken, om aan hetzelfde deeze groote weldaad te kunnen bewijzen. Men zal hetzelfde daar-
door

door werkelijk een grooteren en wezenlijkeren schat aan gezondheid en krachten medegeeven, dan wanneer men voor hetzelfde door zulk eene kwaalijk geplaatste zuinigheid nog zo veel geld oplegde. — Ik kan het uitnemend nut dezer gewoonte door niets beter bewijzen, dan met te verzekeren, dat ik reeds verscheiden kinderen van het begin der Engelsche ziekte alleenlijk daar door geneezen heb, dat ik hen dagelijks versch, en met reukpoeder wel doortrokken, volmaaktlijk droog linnen geeven liet. — Voor het overige moet de kleeding licht en niet wollig zijn, het hoofd en de borst ongedekt, zo ras als het haar op het hoofd genoegzaam gegroeid is, om eene natuurlijke bescherming tegen de zon en de koude te kunnen verleenen. Het hoofd verkrijgt daar door eene ongemeene vastigheid; Herodotus verhaald, dat, zo dra als na den slag der Perstaanen tegen de Egiptenaaren onder Cambyfes, de wederzijdsche dooden afgezonderd waren, men verbaasd stondt, dat men het bekkeneel der Perstaanen zo week vond, dat men hetzelfde met een kleine steen konde doorboren, daar in tegendeel de hoofden der Egiptenaaren zo hard waren, dat men dezelve nauwlijks met een grooten steen kon verpletteren; en hij oordeelt dat de oorzaak van dit verschijnzel te zoeken is in de gewoonte der Egiptenaaren, om hun hoofd terstond van der jeugd af geschooren en ongedekt bij allerlei weer te houden, daar in tegendeel de Perstaanen hun hoofd altijd zeer warm en bedekt hielden.

Men zal uit het tot hier toe gezegde reeds opmaaken, dat mijne denkbeelden omtrend de natuurlijke opvoeding der kinderen met die overeenstemmen, welken de Hofraad Faust in zijn uitmuntend werk: *Wie der Geschlechtstrieb der menschen in ordnung zu bringen, und wie die menschen besser und glücklicher zu machen sind*, von D. Faust. 1791. voorgedraagen heeft, en ik verblijde mij, gegerheid te hebben, om deezen verdienstlijken man alhier openlijk mijnen dank te betuigen voor deszelfs kragtdaadige medewerking tot de herstelling der menschlijke natuur, en mijne hartelijke hoogachting voor den geest, die hem daartoe bezielde, te betoonen. Wij grondyesten beiden onze voornaamste denkbeelden op reiniging, versterking, en verbeterde behandeling der huid; en zekerlijk is 'er daaromtrend niets werkzaammer, dan het waschen, baden, de open lucht, en eene ligte, zindelijke, de lucht niet al te zeer belettende kleeding. Ik onderschrijvè derhalven van gansch harte alles, wat daar over in dat werk gezegd is, en ik wensch niets meer, dan dat de zedelijke gesteldheid van het tegenwoordige geslacht wel ras zulk eene heilzame verbetering moge verkrijgen, dat men het zoude durven waagen, dat stuk der kleeding, dat ook naar mijne overtuiging de bronwader van veelvuldige en groote ongemakken is, geheel afgeschaffen. Men behoorde ten minsten die redenlooze gewoonte, van de arme jongens, zo dra zij slechts loopen kunnen, de slavernij der brocken opteleggen, in het geheel te vernietigen, en aan hun zo lang het mogelijk is, en

ten

ten minften tot in het zesde of zevende jaar, deeze heilzaame vrijheid vergunnen, en hun als dan eerst, wanneer de welvoeglijkheid zulks onvermijdelijk maakt, broeken te geeven, echter zo dun, wijd en luchtig, dat zij enkel den naam daar van draagen, en wel is waar eenige dekking, doch geene van die nadeelen veroorzaaken, die de verflappende warmte en de verhindering der gewoone onvermijdelijk moet voortbrengen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Waarneemingen over den Kinkhoest.

Mij zijn weinige ziekten der kinderen bekend, die door derzelve aanhoudenheid, door het angstvolle en vreeslijke van derzelve toevallen, en door de geweldige verstooring der verteerings - werktuigen, zo lastig, smertelijk, en het geduld vermoeiend worden, en tevens het geheele ligchaams - gestel van het voorwerp zodanig kunnen ontfellen, als even dit noodlottig ongemak. Ik heb gelegenheid gehad, hetzelfde in de jaaren 1786 en 1787 in deszelfs gansche hevigheid waarteneemen, en mij van het zo even gemelde, zo wel als van de werkzaamheid, en werkloosheid van meenigerleie middelen tot mijn genoegen te overtuigen.

Deeze ziekte is bijna altijd algemeen heerschend, en men kan niet ontkennen, dat dezelve als dan iets

befmetlijks heeft. Soortgelijke krampagtige hoesten met braaking verzeld ontmoet men, wel is waar, buiten dien ook; doch de wezenlijke kinkhoest met alle deszelfs onderscheidende toevallen, die wij terftond nader zullen bepaalen, fchijnt volftrektlijk met eene algemeen heerschende gefteeldheid gepaard te zijn, en als dan ook eene befmetting te ontwikkelen, die zich mededeelt. Ik ontmoette ten minften geen huisgezin, waarin niet verfcheiden kinderen daar door aangetast waren, en waarin niet eindelijk alle de overigen, en zelfs volwasfenen, die veel met hun verkeerden, daar mede overvallen werden. Nogthans zijn 'er de volwasfenen minder vatbaar voor, en inzonderheid mansperfoonen, op welken alzo dat befmettend vermogen minder invloed heeft. Ook heb ik geen geval waargenomen, dat een mensch, die den waaren kinkhoest reeds eenmaal gehad had, voor de tweede reize daardoor aangetast werd.

Opmerkenswaardig is het, dat deeze algemeen heerschende ziekte der kinderen dezelve vrij zeldzaamer bezoekt, dan de mazelen, kinderpokjes en dergelijken. 'Er waren vijftien jaaren verloopfen, waarin men niets van deeze kwaal in *Weimar* bemerkt had, en het fchijnt derhalven eene zeldzaamere verëeniging van omftandigheden, eene ongewoonere ligchaamsgefteeldheid daartoe noodig te zijn, om de tot die ziekte vereifchte geneigdheid algemeen voord te brengen, of ook wel de daar bij werkzaame ziekteftof te ontwikkelen. De laafte Epidemie van den jaare 1786 was eene der algemeenfte, langduurigfte en hevigfte, die men zich zedert langen tijd kon te binnen brengen.

gen. Niet alleen was de stad *Weimar* met zulke zieken opgepropt, maar ook het gansche land, wijd en zijd, daar aan onderhevig. Na dat dezelve reeds eenigen tijd op het land gewoed had, vertoonde zich dezelve eindelijk in het begin van October in deeze stad, en duurde tot in den herfst van het volgende jaar voort, dus bijna een geheel jaar. In de wintermaanden was die ziekte het menigvuldigst en gevaarlijkst. De voorgaande zomer was vogtig en koud, desgelijks ook de herfst en de winter. Daardoor ontstond eene algemeene slijmägige gesteldheid, met eene verbaazende taaiheid van slijm gepaard; daar bij was meerdere geneigdheid tot ontsteeking dan tot bederf, en daarom waren borstziekten, zijde- weën en onrsteekingen der longen zeer menigvuldig. Te gelijk vertoonde zich bijna algemeen eene zwervende zinkingstof, — een natuurlijk gevolg van de zo lang belette en onderdrukte uitwaasfeming, — welke met dat taaië slijm verbonden, de zwaarste en hardnekkigste toevallen voortbragt. — Merkwaardig was het, dat, het geene men reeds meermaalen bemerkt hadt, ook hier eerst de mazelen en de scharlaken koorts vooraf gingen, en de kinkhoest onmiddellijk daarop volgde, ja zelfs nog daar mede vermengd was; eene waarneeming, die allezins eenige gemeenschap der ziektestof met denzelfven schein te kennen te geeven. — Dan nog gewigtiger schein mij ten opzichte van de praktijk die omstandigheid toe, dat reeds eenige maanden te voren, en ook te gelijk met deeze ziekte, pijnen en krampen in de maag van de hardnekkigste en hevigste foort, ook de maaghoest bij

volwasfenen zeer algemeen waren. Derzelve grondoorzaak was, behalven de reeds gemelde verslijming, vooral gelegen in de zinniglijke stof, welke thans ongemeen de beledzelen van de maag verkoos, en door het taale slijm zich aldaar nog meer vestigde; daar van daan dat de maagpijn zeer dikwerf met tandpijn en pijn in de leden afwisselde, en door niets zo zeker, als door het leggen van Spaansche vliegen op de maag, kon verdreeven worden. Dit ongemak had klaarblijkelijk met de kinkhoest dezelfde zitplaats en kenmerken, en leverde gewigtige ophelderingen op omtrend de wezenlijke oorzaken daarvan. Welligt konde dezelfde stof, welke bij volwasfenen eene kramp in de maag verwekte, in de zeer prikkelbare gefeldheid der kinderen tot kinkhoest overgaan. — Tevens was ook bij de kinderen een groote voorraad van wormen aanwezig, welken in deeze ziekte een voornaame rol fpeelde. Men behoeft den waaren kinkhoest slechts eenmaal gehoord en gezien te hebben, om denzelven het zekerst van iedere andere foort van hoest te kunnen onderscheiden. De aanhoudende op el anderen volgende korte ademhaalingen, — ik zou dezelve eerder ligte krampagtige flamenrekkingen der longen willen noemen, — die eindelijk door eene eigenartige piepende indeming — naar het balken van een ezels of haelen der hoenderen gelijkenis — afgebroken worden, de in den hevigsten graad van het hoesten ten voorschijn komende plofclijke verslijving of gheele flijland der longen, gepaard met eene onwillekeurige loezing van water, van pis en den stoelarg, en de iederden aanval van den hoest ten laetsten besluiten-

de

de braaking, ten minsten walging, zijn eigenschappen, welken denzelven van alle andere borsziekten onderscheiden (*), en inzonderheid maakt de piepende inademing een zoo doordringend jammerlijk geluid, dat ik reeds op de trappen wist, of 'er in het huis de kinkhoest heerschte of niet.

De aanhoudenheid en het gevaar waren onderscheiden; evenwel werd bij ons ook zo veel waarheid, dat Sydenham en Werlhof volmaaktelijk gelijk hebben, wanneer zij zeggen, dat het bijna onmogelijk is denzelven binnen minder dan vier weeken te geneezen. Gewoonlijk moest men te vrede zijn, wanneer de aanvallen met de derde week slechts zeldzaamer en draaglijker werden. Nogthans volgde ook deeze ziekte de bij andere Epidemicën gewoonlyke wetten. In het begin der Epidemie was dezelve van korten duur, minder gevaarlijk en gemaklijker wegteneemen, in het midden — December, Januarij, Februarij, Maart — was dezelve algemeener, gevaarlijker en langduuriger, en ik heb toen gevallen ontmoet, dat kinderen 8, 10, ja zelfs 12 weeken daaraan onderhevig waren. Het gevaarlijkste was dezelve voor kinderen

be-

(*) En welken volstrekt allen behooren aanwezig te zijn, wanneer men het eenen wezenlijken kinkhoest nemen wil. Want 'er zijn ook krampagtige hoesten, welken ongemeen veel overaenkomst daarmede hebben, en welken mij dikwerf inzonderheid door die waarneemers, welken denzelven zo dikwijls bij enkelden willen gezien hebben, met den kinkhoest schijnen verwisfeld te zijn.

beneden het jaar; in de eerste maanden van het leven was de zwakheid niet vermogend een zo geweldig ongemak lang te kunnen uithouden, en in het vervolg maakten de daar mede verzeld gaande kramp-trekkingen bij het tanden krijgen hetzelfde gevaarlijk. In dit tijdstip kwamen daar zeer ligtlijk stuipen en stikzinkingen bij, welken doodlijk werden. — In de eerste maanden van het jaar sloeg de ziekte ligtlijk tot borstziekten en ontsteekingen der long over — uit hoofde der toenmaals heerschende algemeene gesteldheid, — welken dikwijls den dood veroorzaakten. In latere tijden der Epidemie en bij oudere voorwerpen, ontstonden, door eene lange aanhoudenheid der ziekte, meer sleepende gevolgen, inzonderheid eene langduurende slijmhoest, groote zwakheid der eerste wegen en der longen, welken aan eene uitteering grensden, vermaageringen, geheel bedorve spijsverteering, welke zich eerst langzaam herstelde, kliergezwellen en doofheden. — In den aanval van den hoest zelve is mij geen sterfgeval bewust, hoe zeer ook somwijlen het vooruitzicht verschriklijk, en eene volkomene stikking onvermijdelijk scheen, het welke ik inzonderheid aan die omstandigheid toeschrijve, dat in de werking van het ongemak zelve deszelfs werkzaamst reddingsmiddel, naamlijk het braaken, gelegen was, dat altijd alsdan, wanneer de krampagtige saamentrekking den hoogsten top beklommen had, en de ademhaalings-werktuigen in eene geheele werkloosheid verplaatst waren, ter hulpe spoedde, en door eene tegenovergestelde prikkeling de zo even geheel op-

tehouden dreigende werktuigen wederom in beweging bragt. (*)

Het begin was altijd eene gewoone zinkinghoest, welke bij eenigen spoedig, bij anderen langzaammerhand tot den kinkhoest overging. Altijd was daar mede een weinig koorts verzeld, welke in de eerste dagen zeer aanmerkelijk en altoos den eenen dag sterker dan den anderen was, in het vervolg echter meestendeels verdween, niettegenstaande de aanval, den eenen dag veel sterker dan den anderen wordende, den hoest bijbleef. — De kentecken, dat de zinkinghoest tot den kinkhoest wilde overgaan, waren, wanneer de hoest bij nacht menigvuldiger werd, en de kinderen bij iederen aanval met benaauwdheid in het bed overënd gingen zitten. Altijd waren de aanvallen van den hoest na den eten en in den nacht menigvuldiger en heviger. Merkwaardig was het, dat, zo ras als het ongemak eenen hoogen graad bereikt had, de elendige kinderen altoos kort voor iederen aanval een zeker voorgevoel, eene benaauwdheid kreegen, welke hen onverhoeds overviel, en hen noodzaakte op-

(*) Deze ziekte geeft ons klaarlijk eene beslissende wenk der natuur, dat de hevigste stikkingen en krampen in de borst op geene met dezelve meer overeenstemmende wijze kunnen worden weggenomen, dan door braaking te verwekken, en hoe verstandig en met de natuur overeenkomstig de tegenwoordige geneeswijze is, om bij alle zodanige toevallen, de oorzaak moge al in de maag gelegen zijn of niet, door braakmiddelen te hulp te komen.

optespringen, en naar hunne oppaster, of naar iets anders te loopen om zich te kunnen vasthouden — een voortgelijk gevoel als men bij verscheiden toevallen van vallende ziekte en anderen op de zenuwen waarneemt. — En vreeslijk was het aan te zien, hoe geduurende het hoesten het aangezicht opzwol, bruin en blaauwd werd, en het bloed uit de neus en mond stroomde, de ademhaaling eindelijk geheel stil stond met de hevigste stuipagtige saamentrekking van alle deelen, en men alle oogenblikken moest verwagten, dat thans de verstikking den hoogsten top bereikt hadde, — tot dat eindelijk, echter welligt eerst na dat het toeval 4, 5 en meerdere minuten voordgeduurd had, eene heilzaame braaking volgde, en aan de benaauwdheid voor ditmaal een einde maakte. In de daad voor tederen moeders de verschrikkelijkste en finertelijkste vertooning, en dat wel 10 of 12 maal des daags, en meerdere weken agter elkander! Dikwijls hield, wel is waar, de aanval op zonder braaking; doch dan was het werkelijk slechts eene tuschenpoozing, daar bleef eene zekere bevaauwdheid en belatte ademhaaling over, en na verloop van eenige minuten begon de hoest wederom op nieuw; en op deeze wijze werd dezelve 2 of 3 maal naar elkander herhaald, tot eindelijk het braaken uitbrak, dat altijd vereischt werd, om een volkomen ophouden der kramp te bewerken. Bij verscheidenen was de prikkelbaarheid der longen zo groot, dat zij, zo lang als de ziekte met hevigheid aanhield, niet eens konde geeuwen, zonder dat zij terstond door deeze

ge-

geweldige inademing tot hoesten geprikkeld, en het geeuwen afgebroken werd. Op dezelfde wijze volgde bij veelen de hoest oogenbliklijk, zo ras als zij het minste nuttigden. — Dikwijls ontstond 'er te gelijk met het hoesten een hevig niezen. — Het braaken ontlastte de gebruikte spijsen en drank, slijm — dat dikwijls zo taai als vogelslijm was — en somwijlen ook gal. — In het begin der ziekte was de eelust gemeenlijk gering, en de tong beflaagen; in het vervolg echter verdween dezelve, en 'er openbaarde zich een ongemeene onverzadelijke honger, die ook zeer ligtlijk optehelderen was, wanneer men in aanmerking neemt, dat geen voedzel bijna langer dan een uur in de maag bleef, en derzelve bekleedzelen zelfs van hun slijm beroofd, en veel prikkelbaarder werden. Nogthans heb ik deezen onverzadelijken honger ook bij verscheiden volwasfenen waargenomen, welken niet braakten, en het schein derhalven gedeeltelijk eene gelijksoortige werking van de prikkeling der zenuwen te zijn. Alle ontlastingen moesten natuurlijker wijze bij deeze, alle vogten en voedings-sappen door braaken en hoesten uitwerpende ziekte, zeer spaarzaam en gering zijn, en 'er verliepen daarom dikwijls verscheidene dagen, dat de lijdens in het geheel geene stoelgang hadden en slechts weinig pis loosden. De ligchaams-kragten hadden daaronder ongemeen veel te lijden, doch de zielsvermogens des te minder; ik nam integendeel bij veele kinderen waar, dat zij door dit gestadig braaken en geweldige schudding vrolijker en te vreedener werden. —

Bij

Bij allen, die veel braakten, was de hoest draaglijker.

Wezenlijke afzonderingen der ziekte volgden zelden. Het zweeten kon even zo min als andere ontlastingen uit gebrek aan vogten ontstaan; echter nam ik eenige reizen een huiduitslag van gierstagtige of scharlaaken-vlakjes waar, die, zo lang als dezelve plaats had, de hoest ongemeen verlichtede, en de ziekte over het algemeen verkortte. Ook openbaarde zich bij veelen in het beloop der ziekte eene moeilijke en pijnlijke waterloozing van eene troebele pis, dat, wel is waar insgelijks door het gebrek aan verdunning, en dus daardoor opgehoopte scherphheid, der pis, als mede door het bekend medegevoel der longen met de blaas, kan verklaard worden, echter zekerlijk in de meeste gevallen eene geneezende afzondering tot grondslag heeft, daarom ook deeze moeilijke waterloozing niet bij alle voorwerpen aangetroffen word, en altoos een voorbode van verlichting en beterschap was. Men kon derhalven deeze omstandigheid met recht als eene wenk tot de daarna ook werkzaame middelen beschouwen.

Opmerkenswaardig was het, dat een schurftächtig uitslag en een sterke daauw-wurm op het hoofd een behoedmiddel tegen dit ongemak scheenen te zijn. Ik heb geheele huisgezinnen, welken met schurft behebt waren, zien bevrijd blijven; en zelfs in zodanigen, waarin de ziekte heerschende was, bleeven die geeren, welken uitslag hadden bevrijd, of werden slechts zeer matiglijk door dezelve aangestast.

Wat

Wat nu de naaste oorzaak en den aart deezer ziekte betreft, kan ik dezelve onmogelijk als een enkele slijmziekte, en als een voordbrengzel van onverteerde stoffen beschouwen. Hoe was het anders mogelijk, dat door de gestadige menigvuldige ontlastingen van slijm — welke zelfs het noodzaaklijk slijmagtig bekleedzel ten laatsten wegneemt — die kwaal niet af maar altijd veel meer toeneemt, dat oplosfende en ontlastmiddelen op zich zelve nimmer de geneezing bewerkten, ja zelfs, wanneer men die te verre dreef, dezelve verergerden, dat deeze ziekte niet zeer dikwijls bij groote ophooping van slijm ontstaat, en dat eindelijk, gelijk ik veeltijds waargenomen heb, de hoest met een uitflag van de huid kon afwischen (*). Ik houd de zelve veel meer voor eene zenuw-ziekte, en de wezenlijke oorzaak voor eene fijne, en eigenaartige prikkeling der zenuwen. Wij zien toch, dat, gelijk bij andere zenuw-ziekten, zo ook hier, voor den aanval zekere voortekenen voorafgaan, en dat het toeval zeer ligtlijk tot stuiptrekkingen, verlammingen en andere toevallen op de zenuwen overflaat. Deeze tot ziekte neigende vermeerderde prikkel-

(*). Hier toe behoort ook deeze merkwaardige omstandigheid, dat de kinkhoest door de kinderpokjes kan worden afgebroken, doch, zo ras als deeze voorbij zijn wederkeert. — **3. Marburgs Bemerkungen.** — Zelfs ook bij de inëntingen, welken gedurende den kinkhoest gedaan werden, hield dezelve zo lang op. — Even zo als ziektestoffen zich tegen elkander gedragen.

kelbaarheid heeft klaarblijkelijk derzelver zitplaats in de zenuwen van de borst en van de maag, inzonderheid in het *agste paar*, dat beide deeze ingewanden met zenuwen voorziet, en in de *Zenuwen des Middenrifs*. Door deeze in die zenuwen en derzelver vlechten vermeerderde prikkeling wordt deeze verbaazende menigte van slijm daar naar toe gelokt, daar door ontstaat deeze algemeene krampagtige trillende beweging der longen, die deeze onophoudelijke uitpersing des adems voortdrengt. Dat de zenuw van het middenrif inzonderheid daar bij aangedaan is, bewijst in het bijzonder ook de aan dit krampagtig toeval geheel eigenaartige en deeze piepende inademing voortbrengende krampagtige saamentrekking van het strottenhoofd, welke, gelijk bekend is van deeze zenuw verscheiden takken ontvangt. Natuurlijker wijze moet als dan, hoe langer deeze stuipagtige toestand der longen aanhoud, het middenrif des te meer tot deszelfs tegengestelde werkzaamheid geprikkeld worden, gelijk men zulks ook uit de den hoest zo menigmaal afbrekende geweldige en geluid geevende ademhaaling waarneemt. Er ontstaat derhalven eene tegengestelde werkzaamheid der deelen tot de in en uitademing behoorende; het geprikkelde middenrif, moet derhalven, benevens de buikspieren deeze geweldige saamentrekkingen in deszelfs uiteinde voordozetten. Klimt deeze prikkeling tot den hoogsten top, dan moet dezelve zich eindelijk noodwendiger wijze aan de daar mede zo naauw vereenigde en op haar zelve reeds aandoenlijke krop van de maag mededeelen, en de uitflag

slag zal eene saamentrekking van de maag, het braaken zijn, eene tegenstrijdige stuiptrekking, waar door de onderste vlakke van het middenrif tot eene nog kragtdaadiger werking gebragt, de borst alzo verwijderd, de prikkeling van de zenuwen der longen afgeleid, en derzelver stuiptrekking weggenomen word. Derhalven is het braaken hier de wezenlijke tegenwerking tegen de kramp der longen, offchoon het uit eenerlei oorzaak ontstaat. (*). Waarom zulks niet eerder geschied, of veel meer niet terstond het eerst, kan wel daar van daan komen, dat de vaten van de longpijp oneindig aandoenlijker en ligter te prikkelen zijn, dan de zenuwen van de maag, waartoe reeds een meerdere graad van kramp vereischt word.

De verslijming der maag en darmen werkt derhalven in zo verre mede, dat dezelve welligt tot de eerste ontwikkeling, ten minsten tot oplossing van deeze zeer sijne en de zenuwen prikkelende scherphheid iet bijdraagt, en deeze kwaal langduuriger, hardnekkiger en moeielijker te bereiken maakt; dezelve is echter niet de eenigste en voornaamste oorzaak. Ik ben veel meer overtuigd, dat die in de meeste gevallen, en inzonderheid in het verdere be-

(*) Daarom laat het zich zeer gemakkelijk oplossen, waarom bij eenen hevigen en aan verstikking grensenden aanval eene door konst met eene veer of met den vinger verwekte braaking terstond den kramp wegneemen kan, waarom die kinderen, die veel en gemakkelijk braakten, geen zo sterke hoest hadden, en de hoest en het braaken altoos in een omgekeerd verband stonden.

beloop der ziekte, eerst een gevolg van deeze prikkeling was, welke noodzakelijk eene menigte van vogten hier na toe lokken, de geheele spijsverteering ten sterksten in wanorde brengen, en dienvolgens daar door altijd tot aankweeking van nieuwe onverteerde en taaië vogten aanleiding geeven moet. — Ongemeen veel aandeel hadden ook de wormen aan deezen hoest; doch niet, om dat zij alleen in staat waren denzelven voorttebrengen, maar om dat zij denzelven verergerden, langer deden duuren, en gevaarlijker maakten. Natuurlijker wijze moesten dezelve door de gestadige schokkingen, en door gebrek aan voedzel in beweging gebragt worden.

• Een onvermijdelijk gevolg der lange duurzaamheid van deeze ziekte is eene hooge graad van werkloosheid, eene steeds toeneemende prikkelbaarheid, algemeene kwaadsappigheid en zwakheid der zenuwen, en eindelijk eene krampagtige vatbaarheid der aangedaane deelen, welke eindelijk het toeval hebbelijk, en zelfs na wegneeming der prikkelende oorzaken door de gewoonte doet voorduuren.

In deeze denkbeelden kon ik thans zeer gemakkelijk de aanwijzing ter geneezing vinden. Voor het eerste moesten 'er oplosfende en ontlastmiddelen gebruikt worden, deels om een gedeelte der prikkeling wegte nemen, deels om voor de eigenaartige geneesmiddelen den weg te baanen en gemakkelijk te maaken, om op deeze fijne prikkeling der zenuwen werkzaam te kunnen zijn. Daar na en reeds te gelijk moest door tegenwerkende middelen, door afleidingen en inwendige krampstillende middelen alles in het werk gesteld

wor-

worden, om deeze krampagtige prikkeling afteelden, te minderen en te bedaaen, en hierop moest zo spoedig mogelijk door versterkende, opwekkende middelen de zwakheid weggenomen, of veel meer deeze tot ziekte neigende en hebbelijk geworden prikkelbaarheid gedempd, en de herstelling van zachtere en meer balsemieke vogten op allerlei wijze bevoorderd worden (*). Vooral moest men op de wormen en terug gedreevene scherpheden van de huid acht geven.

Vooreerst moest ik nog, wat de verhoeding van deeze ziekte betreft, aanmerken, dat dezelve alzins somwijlen, en wel door het uitwendiglijk draagen (†) van *Campher*, *Muscus*, en soortgelijken sterk rieken- de zenuw-middelen mogelijk was, en dit bevestigde op nieuw de hier bovengemelde gedachten van den krampagtigen aart deezer ziekte, of veel meer van eene fijne op de zenuwen werkende ziektestof. Ik liet aan verscheiden kinderen zakjes met dusdanige ingredienten in het harte kuiltje leggen, of ook gordels met *Camillbloemen*, en *Campher* gevuld draagen

(*) De overeenkomst tuschen den aart en de behandeling van deeze ziekte en der anderen daagsche koorts, is waarlijk in de oogen vallend. De om den anderen dag terugkeerende aanval, der eigenaartige, op zekere tijden wederkeerende zenuw-kramp, met eene groote verslijming gepaard gaande, de nadeelen van het menigvuldige gebruik der ontlastmiddelen, der *Kina*, van het *Opium* en dergelijken, bewijzen zulks op eene voldoende wijze.

(†) Men heeft zodanige bewaarmiddelen zelfs in de kinderpokjes en andere besmettelijke ziekten met nut gebruikt.

gen, en fomwijlen een braakmiddel neemen, en zij bleeven geheel bevrijd. Indien 'er zich slechts het geringste begin van eenen prikkelenden hoest openbaarde, dan diende ik terstond een eenigzins sterker braakmiddel toe, en belette daar door dikwijls de geheele verdere ontwikkeling der ziekte.

Gelijk zich de geheele ziekte in drie voornaame tijdperken, 1. dat van verslijming, somtijds met eene neiging tot ontsteeking, 2. van kramp trekking en vermeerderde prikkelbaarheid, 3. van zwakheid, laat verdeelen, zo laaten zich ook de middelen na deeze drie voornaame aanwijzingen verdeelen, en op deeze wijze het best overzien.

I. OPLOSSING, ONTLASTING EN ZUIVERING.

Deeze middelen waren in den beginne altijd noodzaaklijk, inzonderheid echter in de winter maanden der Epidemie, waar in de taaiheid buitengewoon was, en altijd eene geneigdheid tot ontsteeking daar mede gepaard ging. Dezelfen moeten ook daarom, naar de omstandigheden, dan eens meer met ontsteeking-weerende, dan eens weer met krampstillende verbonden worden.

Van eene voortreffelijke werking waren hier vooral *Ammoniak-zout*, *Senega-wortel*, *Sijroop van Zee ajuin*, — gelijk over het algemeen alles, wat te gelijk op de waterloozing werkte, — kleine giften *Braakwijnsteen* en *Calomel*, *Tartar. Vitriol.*,
Tar-

Tartar. tartaris. Dezelven maakten het slijm vloeibaarer, stonden de ontsteekingagtige geneigdheid tegen, bevorderden alle afscheidingen, en verligten de werking der braakmiddelen. In dit opzicht was ook de *Gom Ammoniak* en de *Harst van Pokhout* uitneemend, wanneer men met zodanige voorwerpen te doen had, die door slijm, konden slapheid afgemat werden.

De bovenste plaats verdienen hier echter de *braakmiddelen*. Dezelven werkten onmiddelijk op den oorsprong der ziekte, zij ontlastten dit lastig slijm langs den kortsten weg, bewerkten de gepastste, door de natuur zelve aangewezen tegenwerking, en waren het best in staat om de fijne scherpheden beweeglijk te maaken, en naar hunne behoorlijke afscheidingswerktruygen te leiden. Ook behoefde men in het geheel niet te vreezen, dezelve te dikwijls te herhaalen, daar de ziekte zelve als een aanhoudend braakmiddel werkte, en men door eene naar konst te wege gebragte braaking, de door de natuur voordgebragte over het geheel merklijk verminderde. Gewoonlijk liet ik alle twee of drie dagen één dat uit *Ipecacuanwortel*, *Braakwijnsteen* en *Sijroop van Zee-ajuin* bestond, gebruiken. In den tuschen tijd werden de gemelde oplosfingsmiddelen voordgezet. Minder geschikt waren de ontlastmiddelen, ja zelfs verergerden dezelve dikwijls den krampagtigen toestand. Men moest zich derhalven bij derzelve gebruik wagten, geene al te verzwakkende en verkoelende, maar meer verwarmende en versterkende te kiezen, en dan nog dezelve met krampstillende middelen verbinden. *Rhabarber* met *Manna*, *Magnesia*, *Valeriaan-*

wortel of *Castoreum* vermengd, waren hieromrend van de beste werking, zelfs vervulden dikwijls de reeds hier boven gemelden oplosfende middelen in eene eenigzins sterkere gifte derzelve gebruik. De gewoone uitwerp-middelen, zoete borst-fijroopen en dergelijken waren van een groot nadeel, doordien dezelve de flapheid nog vermeerderden.

Klijsteeren waren vrij gepaster dan de eigenlijke ontlastmiddelen, en behoorden door alle tijdperken der ziekte heen mede onder de gewigtigste middelen. Derzelve nut was zeer veelvuldig. Zij ontlastten het slijm en andere vuiligheden, en losten de meer afgelegenen op; zij bragten de inwendige kramp-trekkingen tot bedaaren, en inzonderheid bevoorderden zij de natuurlijke werking der onderbuiks-ingenwanden, welke bij deeze ziekte door het gestadig hoesten en braaken gewoonlijk lijdt; zij bedaarden eindelijk het best de dikwijls zo gevaarlijke prikkeling der wormen, en waren dikwerf het eenigste hulpmiddel, waardoor men voedzel en ook geneesmiddelen in het ligchaam kon brengen.

Met oogmerk om optelosen en afteleiden liet ik in den beginne het liefst klijsteeren van *Zeep*, en een aftreksel van *Valeriaan-wortel* met *Manna*, *Tartar. Tartarif.* of kleinere giften *Braakwijnsteen* toe lienen.

Bloed-ontlastingen, waarop Huxham en anderen zo ongemeen bouwen, waren alzins in dit eerste begin, waarin taaiheid en eene geneigdheid tot ontfteeking heerschten, dikwijls zeer dringend aangewezen, inzonderheid bij volbloedige voorwerpen met
op-

opgezette vaten, en waarin een menigvuldig bloeden uit neus en mond de toevallen gewoonlijk verzelde, wanneer eene hevige koorts en korte ademhaaling met den hoest gepaard ging, of dat de toevallen zo geweldiglijk aantastten, dat men voor eene verstikking te vreezen had. — Dezelfen werkten in dit geval gedeeltelijk door de vaten te ontheffen van drukking en ophooping van bloed, gedeeltelijk als wezenlijk krampstillende middelen. Aldus was ik meermaalen ooggetuige, dat de hoest niet eerder ophield, voor dat daardoor een menigvuldig neusbloeden ontstaan was; dit was altijd een gunstige gebeurtenis. — Ik denk derhalven ook, dat een wezenlijk aderlaaten op den arm die krampstillende werking het best zoude te wege gebragt hebben. Echter had ik bij de meestendeels tedere jaaren mijner lijdereu noch gelegenheid noch vrijheid daartoe, en maakte derhalven van bloedzuigers gebruik, die insgelijks zeer heilzaam waren, en ten minsten het gevaar van ontsteeking en stikking op eene kragt- daadige wijze verhoedden. Doch men draage vooral zorg voor het weder open breeken en bloeden der wonden, dat bij dien geweldigen hoest ligtlijk mogelijk is, en gevaarlijk kan worden. Ik ben van zulk een geval ooggetuige geweest, dat een kind van vier jaaren vier bloedzuigers op de kant der ribben werden gezet. De wonden bloedden sterk uit, men bemerkte na verloop van een uur geen bloeden meer, en men legde thans het kind onbezorgd te bed. Des nagts verscheen de hoest eenige reizen, vroeg in den morgen vond men hetzelfde doodlijk

bleek en half flauw in het bed, en bij een naauwkeuriger onderzoek zwom het in bloed, dat in den slaap uit de door het hoesten wederom opengescheurde wonden gevloeid was. Het bloeden werd spoedig gestremd, en ik was nieuwsgierig, welke uitwerking een zo sterk verlies van bloed, dat wel twee ponden beliep, op den hoest zoude hebben; doch ten klaarsten bewijze van zijnen krampagtigen aart werd dezelve daardoor niet verminderd, maar veelmeer verergerd en langduurender. Het kind herstelde zich slechts langzaam van zijne magtelooosheid, en behield nog langer dan een jaar eene bleeke kleur.

Ook werd de *Calomel* mede als een middel tegen de wormen en tegen het ilijm, tuschen beiden toegevend, van zeer veel nut. Ware mij in dien tijd reeds de *Terra ponderosa salita* bekend geweest, dan zoude ik dezelve zekerlijk met het grootste voordeel gegeven hebben.

II. VERZACHTING EN AFLEIDING DER PRIKKELENDE STOFFE, BEWAARING DER KRAMP.

Deeze aanwijzing, zonder twijffel de gewigtigste van allen, moest altijd te gelijk met de voorgaande vereenigd worden; want eene eigenaartige prikkeling der zenuwen van de borst en van de maag maakte het wezenlijke der ziekte uit. Men konde niet oplossen en zuiveren, zonder daarmede tevens de bewaaring der prikkeling en der kramp te paaren, wel-

welke zelfs zo noodwendig waren om de stof beweeglijk te maaken; en hoe meer men door oplosfende middelen het slijm wegnam, en de vaten zuiverde, des te meer vermeerderde dikwijls derzelve ziekelijke prikkelbaarheid. — Ook zijn de meeste middelen, die in deeze ziekte eenigen roem verworven hebben, *krampstillende*; doch het gaat hier, gelijk met alle ziekten, waartegen zó veele middelen aangepreezen zijn, men weet op het laatst niet, waarnaar men tasten moet, en de menigte dier middelen is reeds een bewijs, dat geen daarvan lang en altoos helpt. Ik volgde dus ook hier de bijzondere aanwijzingen. Was 'er meerdere drift van het bloed en opgezette vaten aanwezig, werden verkoelende, bij zwakheid en koude verwarmende en prikkelende zenuwmiddelen verkoozen, te gelijk moest men daarop acht geeven, dat niet alleenlijk verzachting der kramp, maar ook de beweeglijkmaking en uitdrijving van die scherpe en zenuw-prikkelende ziektestof, indien men het zo noemen wil, vereischt werd; en derhalven moesten inzonderheid die vluchtigere naar buiten drijvende krampstillende middelen uitgezocht worden. Het uwendige gebruik had hier den voorrang, voor eerst, dewijl het gestadige braaken den inwendigen middelen geen lang verblijf toestond; en, ten tweeden, wijl de aanloenlijkheid der zenuwen van de maag en van de borst zo groot was, dat zelfs menig krampstillend middel, inwendiglijk gebruikt, prikkelde, en men ook meestendeels met kinderen te doen hadt, welken men dikwijls in het geheel niet tot inneemen kon overhaalen. —

Dikwijls werkte een krampstillend middel, dat inwendiglijk niet wel bekomen was, uitwendiglijk voortreffelijk. De aan deeze aanwijzing voldoende middelen maakten derhalven twee voornaame foorten uit, *tegenwerkende*, en eigenlijke *krampstillende* middelen.

I. TEGENWERKENDE EN AFLEIDENDE MIDDELEN.

Ook in dit opzicht verdienden de *braakmiddelen* de eerste plaats. Wij hebben hier boven gezien, dat de *prikkeling* van het *braaken* alhier de eigenaartige, door de natuur zelve aangewende, en de onmiddelijkste tegenwerkende prikkeling van de kramp der longen was. Hier had derhalven het geval alleen plaats, dat het voornaamste nut van het braaken niet zo zeer in de ontlasting als in de werking van het braaken zelve gelegen was, en dat men dienvolgens het braaken niet zo zeer als een middel, maar ook als het doelwit zelve moet beschouwen. Hetzelve moest derhalven ook als dan nog, wanneer de tong zuiver, en geene kentekenen van vuiligheden aanwezig waren, van tijd tot tijd herhaald worden, wanneer de hoest wederom krampagtiger begon te worden, en men voor eene stikking bevreesd was, en inzonderheid als dan, wanneer, gelijk ik zulks bij kinderen beneden het jaar dikwijls bemerk heb, de hoest zeldzaamer met braaking gepaard was. — Tot deeze aanwijzing was de *Ipecacuanwortel* uitneemend geschikt, daar integendeel in den beginne bij eene nog plaatsgrijpende taaiere verslijming

ming de *Braakwijnsteen* de voorkeur verdiende. — Altijd vond ik de hoest daarna zachter, zeldzaamer, en den krampagtigen toestand van het geheele zenuwgestel en van de huid verminderd; eenige reizen kwam onmiddelijk naar het braaken een prikkelende uitslag ten voorschijn. Meestendeels waren bij kleine kinderen eenige greinen *Ipecacuan-wortel* reeds voldoende, welke ik alsdan gewoonlijk, ten einde de kramp nog meer te bedaaen, met een weinig *Zinkbloemen* vermengde.

De tweede, bij deeze kwaal zeer werkzaame, tegenprikkeling was die van de huid. Ook deeze moest niet verwaarloosd worden, en was dikwijls van een ongelooflijk nut, inzonderheid dewijl dit aanleiding gaf, dat zich de inwendige scherpheden naar de huid verplaatsten, en dit weldaadig uitslag bewerkt werd, dat dikwijls de natuur zelve tot merklijke verligting der ziekte voordbragt.

Spaansche-vliegen pleisters en *Zalven* waren van eene ongemeene uitwerking. Ik liet dezelve met het beste gevolg in het hartekuiltje of tuschen de schouderbladen leggen. Dezelve verminderden de inwendige prikkeling op eene voortreffelijke wijze, en verstrekten alsdan, eenigen tijd open gehouden zijnde, tot eene zeer heilzaame afleiding voor de verdunde prikkelende scherpheden.

Zeer heilzaam waren ook *Mostert-pappen* op de kuiten, voetbaden met mostert, inzonderheid ook het dikwijls waschen der voeten met een sterk afkooksel van mostert des avonds bij het naar bed gaan, en de inwikkeling van dezelve in de daarin

gedooper flannel. Zulks had eenen grooten invloed op de rust in den nagt.

Het invijven zelve der *Tinctuur* van Spaansche vliegen in de borst en de voeten deed een voortreffeliken dienst, waarbij onbetwistlijk de opslurping medewerkte.

Eenige reizen liet ik laauw-warme baden gebruiken. Dezelfen deden, wel is waar, ook goede diensten, vooral bij kleine kinderen, bij welken krampagtige stuiptrekkingen met den hoest gepaard gingen; de buitengewoone voordeelen echter, welken eenige Franschen daarvan roemen, volgens welken zij bijna alles doen, heb ik daarvan niet waargenomen. De heilzaamste uitwerking bestond altijd in eene rijklijke uitwaasfeming, die daarop volgde.

Nog moet ik hier ter plaatze een middel herinneren, hetwelk eigenlijk tot de klasfe der huismiddelen behoort, doch somwijlen van een zeer groot nut was; en dit bestond in het vrijven van de voerzoolen met *sap* van *ajuin*, of met eene zalf van *knoflook* en *varkens-reuzel*. Het doet zijne uitwerking door zijne prikkelende en te gelijk door dezelfs krampstillende eigenschappen, en deed de rocvallen zeer bedaaren. Ik was echter genoodzaakt dit middel eenige reizen agterwege te laten bij lijders die met wormen behebt waren, dewijl door derzelve gebruik de wormen geprikkeld, en in eene hevige beweging gebragt werden.

De derde zeer heilzaame tegenprikkeling was eindelijk *die der nieren en der piswegen*. Dezelve werd insgelijks van de natuur zelve aangewezen, —
die

die in verscheiden gevallen eene van zelve ontstaande moeielijke waterloozing met verligting der toevallen voordragt, — en was tot afleiding der inwendige prikkeling van het uiterste gewigt, en dikwijls van eene zeer spoedige uitwerking. — Het uitmuntendste middel tot dat einde was de *Tinctuur van Spaansche vliegen*, welker nut in deeze ziekte reeds door de ondervinding genoegzaam bevestigd is, doch welker wijze van werking hier, daar alleenlijk krampstillende en bedaarende middelen scheenen geschikt te zijn, enigzins onverklaarbaar was. Wanneer wij echter in het oog houden, dat 'er zich bij alle borstziekten een eigenaartig medelijdend gevoel tuschen de borst en de nieren openbaart (*), en geneezende afzonderingen, zelfs verplaatsingen van etter daar van daan op de gemaklijkste wijze naar de nieren geschieden, voords dat juist bij den Kinkhoest eene prikkeling der nieren en pijnlijke waterloozing geene ongewoone toevallen zijn; alsdan kan het ons niet duister vallen, hoe een middel, dat onder allen de zekerste en eigenaartigste prikkeling op de piswegen bezit, deeze geneezende pooging op de beste wijze te hulp komen, en eene heilzaame afleiding der prikkeling en der scherpheden te gelijk door
deeze

(*) Ik heb eenen vriend, bij welken dit medelijdend gevoel zo groot is, dat hij, door zinkingen aangetast wordende, niets anders van nooden heeft, dan eene zeer flappe thee te drinken. Daarvan krijgt hij eene ongemeen sterke waterloozing, en zo, als deeze ontlasting toeneemt, vermindert ook de verkoudheid.

deezze wegen bewerken kan, inzonderheid daar ons de *Spaansche vliegen* ook als een zeer vermogend en op de zenuwen werkend oplofend middel bekend zijn, en het in het geheel niet onwaarschijnlijk is, dat zij zelfs door hunne eigenaartig prikkelende fcherpheid in de zenuwen van de maag en van de borst, welken zij onmiddelijk aanraaken, eene geheel eigenaartige prikkeling, eene geheel nieuwe werking voordbrengen, welke met de prikkeling der ziekte regelregeft strijdig is, en dezelve veranderen en wegneemen kan (*). — Ik floeg zelf in den beginne geen geloof aan dat middel, en vreesde veelmeer voor nadeel van deszelfs gebruik, tot dat ik eindelijk hetzelfde in een zeer langduurig en voor geen middel zwigtend geval aanwendde, en eene zo spoedige en aanmerklijke hulp daarvan ondervond, dat ik hetzelfde daarna vlijtiglijk gebruikte: echter mag dit middel in eenen nog volbloedigen, geprikkelden en tot ontsteeking geneigten toestand niet toegediend worden. Het best werkte hetzelfde, wanneer de ziekte eenigen tijd geduurd had, bij een zeer taai slijm, groote flap- en werkloosheid der vezeler. Waren echter deezze laatste eigenschappen reeds van den

(*). Dat de tegenprikkeling der piswegen gewislijk veel toebrengt tot wegneeming van den hoest, en de *Tinctuur* der *Spaansche vliegen* daardoor inzonderheid werke, ondervond ik in een geval zeer klaarblijkelijk, waarin een kind, dat reeds eenige dagen dit middel zonder merklijk nut gebruikt had, onverhoeds eene groote hitte bij het waterloozen kreeg, en de hoest verdween toen bijna oogenbliklijk.

den beginne af te bemerken, dan kon men ook terstond tot dezelveu zijnen toevlucht neemen. — Ik vermengde gaarne andere krampstillende en versterkende middelen daarmede, dewijl ik altoos onder vond, dat zij alsdan vrij kragtdaadiger werkten. Dezelveu verkreegen daardoor, indien ik mij zo uitdrukken mag, eenen eigen, op deeze ziekte passenden aart. — Aan kinderen van één tot twee jaaren gaf ik de *Tinctuur van Spaansche vliegen* eenige reizen des daags tot twee droppels, en zo vervolgens alle twee jaaren eenen droppeel meer; echter kon men ook naar tijds omstandigheden daarmede opklimmen, en ik heb nimmer gevaarlijkere toevallen of eene heviger prikkeling daarvan bespeurd; wellicht volgens die, ook bij andere middelen bevestigde waarneeming, dat eene sterkere prikkeling in het ligchaam de mindere verzwakt, en dat b. v. het *Heulsap* in hevige kramptrekkingen of prikkelingen toegediend, ook in de sterkste giften, vrij minder van zijne verdoovende vergiftigende uitwerkingen openbaart, dan in den gezonden staat. Eene weinig betekenende hitte bij het waterloozen en eene herhaalde persing daartoe was een gewoonlijk gevolg, en te gelijk eene aanwijzing, dat men thans met de gift niet verder behoefde opteklimmen; want tot die hoogte liet ik de giften altijd vermeerderen. Eenige reizen schreef ik de door Biker aangepreezene Emulsie van *Spaansche vliegen* met veel vrucht voor. Nogthans vermengde ik bijna altijd een weinig *Heulsap* daarmede, ten einde de prikkelende eigenschappen cenigzins te verzachten.

De tegenprikkeling door klijfsteeren behoorde mede hiertoe, en was zeer onontbeerlijk, ten einde de verkeerde werking der ingewanden wederom in orde te brengen, en de kramp afte leiden. Ik liet met dat oogmerk, behalven de boven gemelde openende verzachtende en krampstillende middelen, ook somwijlen een weinig mostert mede afkooken, en ondervond daarvan eene heilzaame uitwerking tot afleiding der prikkeling en oplossing van het slijm. — Doch de hoofdzak behoord in het dikwijls herhaalen der klijfsteeren; twee, drie, vier klijfsteeren 's daags deden dikwijls de spoedigste en beste uitwerking, waar een enkel in het geheel niets bewerkt had.

2. EIGENAARTIGE KRAMPSTILLENDEN MIDDELEN.

Van het hieromtrent zo noodzaaklijk onderscheid tusschen de verwarmende en de verkoelende, als mede van de voorkeuze der geenen, welken het vermogen bezitten, om sijne de zenuwen prikkelende scherpe stoffen in beweging te brengen, en uittedrijven, is reeds hier boven gewag gemaakt. Over het algemeen moet ik slechts hier ter plaatse nog aanhaalen, dat het met deeze middelen, even zo als in andere zenuw-ziekten gelegen was. Het hing verbaazend veel van eene zekere aangeboorene hebbelijkheid af, en een middel had b. v. op het eene zenuwgestel eene voortreffelijke, en op een ander in het geheel geene werking. Voord's moest 'er merk op de gewoonte gelet worden, en een middel kon zelfs door het voortgezet gebruik zijne kragt verlie-

liezen. Men moest derhalven niet alleen de gift vermeederen, maar hetzelfde eindelijk ook geheel agter wege laten, en eenigen tijd iets anders toedienen, en als dan met het eerste wederom beginnen; op deeze wijze werkte het weder met eene nieuwe kracht. — Het was daarom altijd dienstig, meerdere middelen in gereedheid te hebben, en zelfs ook meerdere te vereenigen, gelijk men b. v. bij hijsterieke lijdens om dezelfde redenen verplicht is te doen.

Het *Heulzap* was het gewigtigste van alle middelen, en werkelijk tot de geneezing onontbeerlijk. Welk eene onwaardeerbare weldaad was het niet reeds, in eene ziekte, die dikwijls alle uren de hevigste krampagtige toevallen en het gevaar van te zullen stikken voordragt, daartegen een middel te vinden, waardoor men ten minsten de hevigheid der toevallen verminderen, en tusschenpoozingen tot beterschap kon bewerken! In de grootste hevigheid van deeze ziekte liet ik ten minsten alle avonden een gedeelte van *Dovers* poeder, of een mengzel *Sijroop* van *Zee-ajuin*, *Elix. pest. Wedel. Tinct. Canthar. en laud. liquid.* gebruiken. Doch het kwam mij dikwijls voor, dat hetzelfde uitwendiglijk en in klijfsteeren eene nog betere werking deed. Ik liet daarom gestadig een pleister van de *Theriac. Androm.* of *Empl. de Galb. Croc.* met *Petrol. Camphor, Sal. volat C. C. Opio malax.* rond om den geheelen rand der ribben, — den geheelen omtrek van het middenrif — draagen, en ik ondervond eene ongemeene heilzaame werking van dit middel, zo dat ik daar mede bijna de geheele geneezing door liet voortvaaren.

Het *Extract* van *Bilzenkruid* was ook van eene ongemeene waarde. Meestendeels liet ik tien grein in twee drachmen Huxhams braakwijn oplossen, en van hetzelfde zo veel gebruiken, dat een kind van één jaar dagelijks twee greinen, en zoo naar evenredigheid meerdere innam, en men kon dikwijls zonder nadeel tot ongelooflijk sterke giften opklimmen. Ik weet, dat kinderen van zes jaaren allengskens zes en meer greinen dagelijks gebruikt hebben en wel met de voortrefflijkste uitwerking. Hetzelve had dien voorrang boven het *Heulsap*, dat het meer verkoelend werkte, derhalven ook bij koortsen en neiging tot ontsteeking zonder nadeel kon worden aangewend, en geene verstopping veroorzaakte. — In klijsteeren kon men het zelfs gebruiken; men vergeete slechts ook aldaar niet, dat de gift niet onverschillig is. Ik zag van een half lood *Bilzenkruid*, tot een klijsteer gekookt, de allerhevigste toevallen, ijlen, moeielijk slikken, verduistering van het gezicht bij eenen volwasenen ontstaan. Derhalven kan voor een kind twee of drie grein van het *Extract* daar bij gemengd reeds voldoende zijn.

De *Zinkbloemen*, waren ook van eene heilzame uitwerking. Ik liet dezelve aan kinderen van drie of vier jaaren alle vier uren tot twee greinen toedienen, en ondervond daarvan eenige reizen de spoedigste hulp, enz. inzonderheid, wanneer de wormen daar bij hunne rol speelden.

Eene bijzondere aanprijzing verdiende de *Miscus* in onze Epidemie. Ik heb bemerkt, dat dezelve na het behoorlijk gebruik van braak- en oplofende midde-

de-

delen alleenlijk de geneezing volbragten, en hij bezat die bijzondere eigenschap, te gelijk sijne scherpe stoffen los te maaken en door de huid uittedrijven. Onder anderen een kind van één jaar, dat te gelijk aan hevige kramptrekkingen door het tanden krijgen onderhevig was, en meermaalen te gelijk met het hoesten krampagtige stuiptrekkingen kreeg, gebruikte eenige dagen naar elkander des morgens vroeg en des avonds twee grein *Muscus*, hetzelve had daarop altoos eene geruste nagt, en geraakte daar na aan het zweeten, waarop een roodagtig uitflag volgde, en na drie dagen dit middel te hebben voord gebruikt, werd hetzelve bijna geheel van den hoest bevrijd, en de tanden braken gemakkelijk door.

Doch niet alleen de natuurlijke, maar ook de door de konst bereide *Muscus* verdiende deezen lof; dezelve scheen mij zelfs in sommige gevallen nog werkzaam, en bezat dit groote voorrecht, dat dezelve wegens de geringe prijs voor arme lieden vrij dienstiger was. Dit tot hier toe nog te weinig bekend zijnde middel (*), verdiende werkelijk in alle soorten van toeval-

(*) Daar de wijze van bereiding van dit door Marggraaf uitgevondene, en door v. Swieten en Stoller aangeprezene middel nog niet algemeen mogt bekend zijn, zal ik hier hetzelve aanhaalen: Men neeme *Ol. Succin. rectific.* een drachma, *acid. nitr. concentr.* drie en een half drachma, vermeng hetzelve in een wijnglas, zo dat men het laatste bij het eerste giet. Wanneer het omgeschud word, begint het sterk te rooken, en word warm. Wanneer het 24 uren stil staat, word dit mengzel geheel harstagtig; van onderen bevindt zich

vallen op de zenuwen gebruikt te worden, en ik kan hetzelfde volgens mijne ondervinding, als een der voornaamste middelen in den kinkhoest aanprijzen. Het is bekend, dat hetzelfde uit *Barnsteen-olie* en *Salpeter-zuur* bereid word, en uit deszelfs geheel *Muscus*-aartige reuk laat zich reeds de kragt daarvan verwagten. Daar hetzelfde eene wasch en harstagtige stof is, liet het zich in eene Emulsie het best gebruiken. 'Er werden tien of twaalf greinen met amandelen en vijf of zes oncen water gevreeven, en met amandel-sijroop vermengd, en daarvan een kind van één tot twee jaaren alle twee uren twee theelepels, aan grooteren een halve en geheele spijslepel toegedied. Mij zijn zeer veel zieken bekend, welken door niet dan eenige braak-middelen en het voordgezet gebruik van dit middel geneezen zijn. Het bewerkte ook zweet, eenen zeldzaameren en gemaklijkeren hoest, en meermaalen een uitslag, die dikwijls gheellijk de gedaante van eene netelkoorts had.

Voords behoorde de *Ipecacuan-wortel* in kleine giften onder de uitneemendste krampstillende middelen, inzonderheid bij zeer jonge kinderen. Een kind

een zuur vogt, boven echter een geele, sterk naar de *Muscus* riekende harst. Men scheidte die van het zuur; waschte dezelve eerst met koud, daarna met kokend water af, zo dat het van al het zuur bevrijd word; als dan verkrijgt men op deeze wijze een geelagtige, naar de sterkste *Muscus* riekende harst, welke zich in *alcohol* volkomenlijk ontbindt, door water even als andere harsten op den bodem nederzinkt, en altijd den reuk van *Muscus* behoudt.

kind van drie maanden werd op eene vreeslijke wijze door de kinkhoest aangetast. Het was zeer zwak, het had de borst zijner moeder niet, het was slechts met Haver-gort pap opgevoed, en veel — het gewoonlijk gevolg van dit voedzel — met slijm en zuur gekweld. Ik liet het *Magnesia* met *Rhabarber* gebruiken, Kleins poeder voor kinderen en *Zinkbloemen*; het werd hierop niet veel beter. Ik schreef braakmiddelen voor; dezelve deden in het geheel geene werking. Daar ik zulks op rekening van het taaië slijm stelde, verëenigde ik nog bovengemelde middelen met *Tartar. Tartaris*, en *Oxijm. Squill.* en herhaalde als dan het braakmiddel weder; doch hetzelfde werkte even zo min, en de hoest duurde op de vreeslijkste wijze voort. Het kind kreeg eindelijk eenen zo hevigen aanval, dat dezelve naar een stikzinking geleek; want het kind werd blaauw in het aangezicht, de leden waren stijf, en door krampagtige saamentrekkingen aangedaan. Terstond werd 'er een klijsteer met *Valeriaan-wortel* gezet, de borst met *Campher-olie* gevreeven, en dertig droppels *Braakwijn* ingenomen. Daar deezen geene werking deden, eene oplossing van twee grein *Braakwijnsteen* in water, lepelsgewijze, en daar hier op geene braaking volgde, — klaarblijkelijk eene uitwerking van den zeer krampagtigen toestand — liet ik het ten uitersten afgematte kind in een laauw warm bad — met *Camillbloemen* afgekookt en met een weinig wijn gemengd — zetten, en klijsteeren toedienen, waar door het bedaarder en eenigzins vrolijker werd. Den volgenden dag

kreeg hetzelfde weder meer kragten, doch de hoest duurde nog even zoo hevig voort, en het had eenen benaauwdcn ademhaaling. Ik liet nu een sijroop van tien grein *Ipecacuan-wortel*, vijf grein *Muscus* en twee lood sijroop van *Slaapbollen* klaar maaken, en daar van alle uren gebruiken, wederom een bad nemen, en met krampstillende klijfsteeren voortvaaren. Den volgenden dag ondervond ik eene geheele verandering. Het had dien nacht vijf uren zonder te hoesten geslapen, dat zedert veertien dagen niet gebeurd was, het had flerk uitgewaasend, en na dat reeds vroeg op het inneemen van den sijroop braaking gevolgd was, was ook de adenhaaling ruiner geworden. Onder het voorlgezet gebruik van deeze middelen nam de beterschap na eenige dagen meer en meer toe, doch het hoesten hield niet op. Een af-trekfel van drie drachma *Kina*, een half drachma *Ipecacuan-wortel* met drie oncen kookend water en met vier grein *Muscus* en een once *Sijr. de Mecon.* vermengd, nam denzelven eindelijk volkomen weg, en gaf aan dit elendig kind, dat meer dan een maal na bij de dood geweest was, zijne gezondheid volmaakt weder.

Het Extract der *dolle Kervel* heb ik meer dan eenmaal voorgescreeven, ik heb echter die groote werkingen daarvan niet ondervonden, welke Butter van dezelve roemt. Aan het extract van *Bilzenkruid* geef ik hier bij verre de voorkeur, en hetzelfde is mede oplosfend.

De *Stinkende Asand* liet zich wegens den onaangenaamen smaak bij kinderen niet aanwenden; ook is de-

dezelve meestendeels te verhittend en te prikkelend. Nogthans heb ik daarvan in klijlteenen eenige reizen eene heilzaame uitwerking ondervonden; 'er moesten echter geene wormen aanwezig zijn, dewijl dezelven daar door ongemeen sterk in onrust gebragt, en tot gevaarlijke prikkelingen gelegenheid gegeven werd.

Men heeft ook de *Belladonna* aangepreezen, en ik ontken niet, dat derzelver uitstekende kragt om op de krampagtige stof te werken en derzelver prikkeling wegteneemen, mij zeer tot het gebruik daarvan overhaalde. Doch eenige mislukte proeven maakten mij daarvan afkeerig. Men hadt naamlijk aan eenige kinderen des avonds de poeder van *Belladonna* ingegeven. Het is bekend, dat het aan dit middel eigen is, om eene bijzondere droogte in de keel en dikwijls eene krampagtige saamentrekking daarin te verwekken. Dit gebeurde hier ook. Te gelijk ging hier mede eene stikking dreigende kinkhoest gepaard, en hier uit ontstond een zeer benaauwde en gevaarlijke aanval. — Dezelve had, wel is waar, bij sommigen eene heilzaame uitwerking; doch de mogelijkheid van zulk een gevaar verboodt mij reeds derzelver gebruik (*).

Onder de voornaamste krampstillende middelen behoorden ook die, welken de prikkeling der wormen
be-

(*) Ik heb zedert dien tijd ook het *Extract nuc. Vomic.* en het *Extract Nicotian.* tot een half of één grein eenige reizen des daags bij den Kinkhoest zeer heilzaam bevonden.

bedaaften, die bij deeze ziekte dikwijls zeer hevig en gevaarlijk was. Gaf men eindelijk nog middelen, die den wormen tegentonden en dezelve moesten afdrijven, als dan werd de beweging nog sterker, en het was niet raadzaam, in eenen zo geprikkelden toestand zulks te waagen. Hieromtrent maakte ik met het beste gevolg gebruik van Emulfien uit olie, van melk klijfteen, van het drinken van melk, en ongemeen was de verligting, welke de geheele toestand van den lijder en de hoest zelve door deeze bedaaring van de prikkeling der wormen verkreeg. Inzonderheid waren deeze middelen noodzaaklijk, wanneer, gelijk in deeze ziekte niet zeldzaam gebeurde, de wormen uit gebrek aan voedsel naar de maag opklimmen. Aldaar konden zij alleenlijk tot de hevigste en stikking dreigende kramp-trekking aanleiding geeven, en op het einde moesten ook aldaar de braakmiddelen het beste uitwerken. — Een meisje van twee jaaren, was vreeslijk met de kinkhoest gekweld. Bijna elk half uur kreeg zij eenen aanval. Men hadt reeds eene menigte van middelen aangewendt. Zij was bovendien bloedrijk, had eenen benaauwdten adem, tamelijk sterke koorts, klaagde zeer over den buik, had dikwijls knersfingen der tanden en geringe stuiptrekkingen, en was reeds te vooren met wormen behebt, geweest. Ik liet haar twee bloedzuigers op de borst en verzachtende pappen op den buik leggen, klijfteen van melk met suiker, en inwendiglijk eene Emulfie van *Amandel-olie* met eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid* gebruiken. Den volgenden dag was zij

zij veel gebeterd; het krampagtige was merklijk verminderd; doch het hoesten hield aan, en zij kon niet op den rug liggen, zonder te gelijk meerdere prikkeling daar bij te krijgen. De Emulsie werd, met vier droppels *Laudanum* vermeerderd, bij vervolg gebruikt. Zij sliep den geheelen nacht door zonder te hoesten, doch des morgens kwam dezelve tamelijk hevig wederom ten voorschijn. Zij braakte niet meer daar bij, had eenen onverzadelijken honger, en het water liep gestadig in den mond. Dit deed mij wormen in de maag vermoeden. Ik schreef een braakmiddel voor, en zij gaf eene menigte slijm, en eenen wel een halve ell langen ronden worm over, waarop de toevallen te gelijk ongemeen verminderden. Zij gebruikte nu de *Kina* met *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* en *Laudanum*, het welk zij ook zeer wel verdraagen kon en spoedig herstelde.

De hulp in den aanval was zeer eenvoudig. Jongere kinderen, wanneer zij lagen, moest men slechts terstond overënd nemen, en wanneer den aanval zo erg was, dat zij in de hoest steeken bleeven en dreigden te stikken, als dan was het kloppen op den rug, en het inbrengen van eenen vinger of van eene in olie gedoopte veêr in de keel voldoende om braaking te verwekken, en op deeze wijze den aanval te doen eindigen.

III. WEDERHEPSTELLING DER VEERKRAGT EN OPLEFFING VAN DEN KRAMPAGTIGEN AART IN DE ZENUWEN.

Zelden konden echter deeze krampagtige toevallen geheel en al weggenomen worden, en ten minsten duurzaam geneezen worden, indien men niet door *Kina* en foortgelijke middelen de zeer verzwakte veêrkracht der vezelen wederom herstelde, en den krampagtigen aart der zenuwen ophefde, dien krampstillende middelen wel is waar bedaaeren, echter, wanneer dezelve door het lang duuren hebbelijk geworden was, niet geheel vernietigen konden. Ik ben zelfs zeer genegen te geloven, dat de *Kina* het voornaamste middel tot wegneeming der wezenlijke eigenaartige oorzaak — der bijzondere ziekelijke prikkelbaarheid — was (*). Hoe eerder ik hen dezelve kon toedienen, des te zekerder en spoediger was de geneezing mogelijk, en de waardij der voorafgaande oplossende en krampstillende middelen scheen mij toe, behalven de verligting, die zij op zich zelve verschaffen, daarin inzonderheid gelegen te zijn, dat dezelve het ligchaam geschikt en vatbaar maakten om de *Kina* beter te kunnen verdraagen. Ten einde de *Kina* met vrugt te kunnen geeven, moest het ligchaam

(*) Eene gissing, welke mij daardoor nog waarschijnlijker voorkomt, dat ik verscheiden kinderen door braakmiddelen en het gebruik van een koud afkookfel van de *Kina* voor den hoest konde behoeden.

ligchaam niet alleen van alle verdikte slijm- en galagtige stoffen gezuiverd, en de te groote ophooping der vaten door aderlaatingen verminderd, maar ook moest door krampstillende middelen de al te hooge graad van aandoenlijkheid en prikkelbaarheid weggenomen worden, waar bij anders de *Kina* zelve als een prikkelend middel werkte, en de toevallen verergerde; en hoe eerder ik het ligchaam in dien toestand konde brengen, des te spoediger en gelukkiger was de geneezing. De voornaamste kunst bestond daarin, om het rechte tijdstip aantetreffen, doch zulks was niet gemakkelijk. Liet men dezelve vroeger gebruiken, als dan verwekte zij nadeelige toevallen, vermeerderde den hoest, veroorzaakte stikking, toevallen van ontsteking; diende men dezelve te laat toe, als dan deed men het ongemak langer duuren en hetzelfde werd hebbelijker. De tijd bepaalde hieromtrent in het geheel niets, want veelen verdroegen dezelve zeer spoedig, anderen slechts zeer laat. Zekerlijk gaven eene zuivere tong, een goede smaak en eetlust, de vermindering van den krampagtigen toestand, het zeldzaamere hoesten, inzonderheid de vermindering der prikkelbaarheid tegen uitwendige indrukzelen, nog de zekerste aanwijzingen tot derzelver gebruik. Echter bedroegen deezen ook dikwijls, en anderendeels kon men ook door dezelve afte wagten verleid worden, al te lang te wagten, dewijls zelfs de voordduurende onzuiverheid der tong en de prikkelbaarheid eerder een gevolg van zwakheid zijn, en juist door de *Kina* konden worden weggenomen. Hier moest men zich derhalven, ge-
lijk

lijk zo dikwijls in de Praktijk, met eene voorzichtigte proef trachte te helpen. Ik vermengde dezelve met oplosfende en krampstillende middelen — *Tartar. Tartarif. Sal Ammoniac, Kastoreum, Extract. Hijoscyam., Valeriaan-wortel, Laudanum.* — en floeg acht op derzelve uitwerking. Werd de ademhaaling hierop benaauwder, de hoest scherper, de hitte sterker en drooger, of verzelden zich daar mede nog pijnen in de borst, alsdan was het nog te vroeg, en ik staakte dezelve, en hield eenigen tijd wederom alleenlijk met oplosfende en krampstillende middelen aan. — Gewoonlijk ondervond ik het van het meeste nut, dezelve terstond na het braakmiddel te laten gebruiken, dewijl alsdan ten minsten het even voor handen geweest zijnde slijm en de scherpe stoffe ontlast waren, en de *Kina* des te eerder derzelve wederaankweeking kan verhoeden. Dikwijls heb ik dezelve ook, wanneer zij door den mond ingenomen niet wel wilde bekomen, of ook aan eigenzinnige kinderen, in klijfsteeren laten toedienen. Pappen daarvan in het harte kuiltje en op den buik leggen, en ondervond daarvan de beste gevolgen. Offchoon zij echter wel bekwam, behoorde het toch tot voordduuring van derzelyer heilzaame werking, dat men tusfchen beiden nog braakmiddelen liet gebruiken, en altijd krampstillende middelen daar bij voegde. En het was ongelooflijk, hoe zeer haare werking door een gering bijvoegfel van *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* en *Laudanum* kon bevoorderd en vermeerderd worden. Mij zijn gevallen bekend, waarin men dezelve veele weeken vruchtloos gebruikt

bruikt had, en eindelijk, na dat men de *Tinctuur* van *Spaansche vliegen* daar bij gevoegd had, binnen weinig dagen hulp verschafte (*). — Gemeenlijk schreef ik een afkookfel voor van de *Kina*, *Valeriaan-wortel*, ook wel *Senega-wortel* met *Extr. Gramin. Oxijm. Squill. Tartar. tartarif. Sulphur Antim. aur. Tinctur. Canthar.* en *Laudanum*. Bij eene groote verslijming en slapheid waren de bittere *Extracten*, inzonderheid de *Extr. Taraxac* en *Mar-rub. alb* van zeer veel nut. Somwijlen ondervond ik, inzonderheid waar meer verwarmende middelen vereischt werden, de *Rad. Carijophijll.* in plaats van de *Kina* of daarmede vermengd zeer heilzaam. Ook was de *Cortex Winteran.* of een bijvoegfel van de *Tinctur Castor.* hier toe zeer dienstig.

Het gebruik der *Kina* en der bittere *Extracten* waren niet alleenlijk nu tot dat de hoest volkomen weggenomen was, maar ook nog eenigen tijd daarna noodzaaklijk, dewijl een kwaal, dat dikwijls door eenen zo langen duur en door zijne hevigheid de edelste deelen van het gestel geschokt had, op het

ein-

(*) Het is eene bekende waarneeming, dat bij alle versterkende middelen, inzonderheid bij de *Kina*, somwijlen vluchtige bijvoegfelen noodzaaklijk zijn, om dezelve des te werkzaammer en te gelijk voor de zenuwen prikkelbaarder te maaken. Men weet, welke uitneemende werkingen bij groote zwakheid op de zenuwen, wanneer gevoelloosheid met krampagtigheid gepaard gaat, bij kwaadaartige koortsen enz. de *Tinctuur* van *Spaansche vliegen*, vluchtige zouten en dergelijken met de *Kina* vereenigd, verschaffen.

einde ook eene versterkende geneeswijze vorderde, waartoe ook versterkende en specerijagtige baden veel bijdroegen.

Insgelijks behoorde hier toe nog de herstelling van zachtere, kragtige en galciagtige sappen door eenen gepasten leefregel (*). Gezondheids-chocolade, het *Decoctum album*, soep van kruiden, een afkooksel van tarwe zemelen, *Salep* enz. waren inzonderheid zeer gepast. — Het beste vereenigde het *I'slandsche Mos* beide aanwijzingen, naamlijk de versterkende en weder herstellende, in zich.

Bij eene zeer hardnekkige kinkhoest heb ik eenmaal van de verandering van woonplaats de spoedigste beterfchap waargenomen; gelijk ik over het geheel genomen dit middel voor kinderen nog vrij werkzaammer houde dan voor volwasfenen, en ik geloof, dat het bij zeer veele langduurige ziekten met groot nut kan worden aangewend. Op deeze wijze nam ik eens waar, dat zeere oogen, waar op geen middel iets vermogt, in korten tijd verdweenen, zo dra het kind slechts eenige wecken een uur van hier op het land doorbragt. Natuurlijker wijze moet dit middel bij eene ziekte, die klaarlijk uit de lucht nog eenig voedsel verkrijgt, gelijk de kinkhoest, nog werkzaammer zijn.

Eene der gewoonlijkste gevolgen van den kinkhoest

(*) In alle tijdperken van den kinkhoest, vond ik een afkooksel van *ongebränden koffijboonen*, met suiker en een weinig melk, van zeer veel nut.

hoest was, dat kinderen naar het eeten altijd braakten, en dikwijls het gebruikte wederom overgaven. Hier tegen vond ik niets beter, dan onmiddellijk voor den maaltijd twee theelepels vol van de door Darels aangepreezene *Tinctuur* van *Rhabarber* met wijn bereid of twee pillen van poeder van *Rhabarber* met eene siroop bereid, te laten gebruiken (*).

V I F D E H O O F D S T U K .

Iets over de Mazelen en Scharlaken-Koorts.

In de laatste mazelen-epidemie te *Weimar* in den jaare 1785 en 1786. heerschten dezelve in menigte, zij waren echter goedaartig, en weinigen stierven aan dezelve. — Die geenen raakten 'er het beste door, bij welken met den zesden of zevenden dag een maatige buikloop ontstond, en zulks was het meest gewoonlijk geval. — Mijne geneeswijze was zeer eenvoudig. Het warm houden, een drankje van *Manna*, *Tartar. Tartarif.* *Salpeter*, *Tamarinden* met kleine giften *Braakwijnsteen*, daar bij een thee van *Vlierbloemen*, *Arnica*, *Zoethout*,
Ven-

(*) Eene volledige verzaameling van alle in deeze ziekte vereischt wordende middelen en van derzelver geneeswijze, vindt men in 'Danz., *Versuch einer geschichte des Keichhustens.* 1791.

Venkelzaad bij de zulken, bij welken weinig hitte, en weinig werking in de huid was, *Salpeter Cremor Tartar.* met *Bloem van Zwavel* verbonden; bij eene hevige kug het *Extract* van *Bilzenkruid*, en tusfchen de fchouderbladen een Spaanfche vliegen pleister, en den damp van verzachtende kruiden door de longen ingeädemt, volbragten gemeenlijk de geneezing, en, wanneer de lijder zich slechts veertien dagen uit de open lucht hield, zonder de geringfte nadeelige gevolgen. — Edoch ontmoette ik eenige gevallen, waar mede eene ontfteeking der long verzeld ging; en hier omtrend verfchafte eene van zelve ontftaane neusbloeding, of bij gebrek van dezelve eenige bloedzuigers aan de ribben gelegd, de beste hulp. — Het gevaarlijkfte tijdstip was altijd dat der affchilfering, en ik nam hier eenige reizen, zelfs zonder het vatten van koude of eenige andere aanleidende oorzaak, alleenlijk door verzuimden behoorlijken bijftand bij het werk der herftelling de hevigfte ontfteeking der long waar, dewijl thans de niet genoegzaame uitgedreevene, en onverhoeds door de opdrooging van de huid naar binnen geflaagene mazelstof zich op de long plaatfte.

Over het algemeen waren de geneezende afzonderingen dikwijls te zwak, en moesten door de konst, inzonderheid door de hier bij vooral dienende *Kampher* onderfteund worden. Buiten dat volgden of naar binnen of naar buiten verplaatsingen, of een ander verfchijnzel, dat men bij eenige Schrijvers onder de benaaming van *herhaalde mazelen* opgetekend vindt, welker oorfprong ik voor mij echter al-

altijd op deeze wijze kon ophelderen. Ik ontmoete naamlijk meerdere, inzonderheid jonge, kinderen, welken alle toevallen der mazelen kreegen: op den behoorlijken tijd kwamen 'er ook eene menigte vlakken in het aangezicht, op den hals, aan handen en voeten ten voorschijn, echter zonder eene sterke roodheid te verkrijgen, en zonder zich uittezetten. De koorts duurde omtrend drie dagen met verkoudheid, pijn in het hoofd en in de keel, doch *zonder hoest*, dit eigenaartig kenteken der mazelen. Zij bevonden zich hierop volmaaktlijk wel, en de vlakken verdweenen, na dat dezelve eenigen dagen bestaan hadden. Twee, drie, ja zelfs bij éenen vier weeken daarna, werden zij op nieuw door een vrij heviger koorts aangetast, welke met slaapzuchtige toevallen, roode druipende oogen en benaauwdheid op de borst gepaard ging, en waar bij zich thans ook de zo getrouwe gezellin der mazelen, de *hoest* openbaarde. Op den derden dag kwamen ontelbaare vlakken over het geheele ligchaam ten voorschijn, zetteden zich spoediglijk uit, en hadden menigvuldige puntige gierstagtige blaasjes — *Morbille miliares*. — De koorts duurde zelfs naar de uitbotting voort, tot aan de afschilfering, welke op de gezette tijd volgde, en de ziekte eindigde. — Het schein hier klaarblijkelijk, dat de eerste mazelenkoorts de stof niet genoegzaam uitgedreeven en afgezonderd hadt, en 'er bleef een overblijfsel terug, dat nu, na dat de natuur nieuwe kragten verzaameld had, op nieuw eene koorts verwekte, en thans niet eene vermeerderde terugwerking uitgedreeven werd. Bij

de bekende meer sleepende geartheid der mazelenstof is eene zulke onvolmaakte scheiding des te ligter mogelijk.

Zoude echter zulk eene tusfchenpoozing niet ook langer kunnen duuren, en daardoor het denkbeeld van tweemaal wederkeerende mazelen hebben doen gebooren worden? En zijn wij nu niet in staat, uit de overeenstemming foortgelijke mogelijkheden bij de kinder-pokjes te ondersteunen?

Onder de heilzaamste middelen tot wegneeming der overblijfselen en verplaatsingen der mazelen behoort de *Campher*, en dezelve schijnt mij werkelijk toe hieromtrent iets bijzonder werkzaam te bezitten. Inzonderheid word de langduurige hoest, de zo gewoonlijk en zo ligtlijk tot teering overflaande gevolgen der mazelen, het beste door *Salpeter* met *Campher* gemengd, selzerwater met melk, en door konst veroorzaakte etterdragten weggenomen.

De Scharlaken-Koorts behoort mede tot die ziekten, welken ligtlijk eene rottige, kwaadaartige en brandagtige geartheid kunnen aanneemen, en men heeft redenen, om zelfs hoe gemakkelijk zij zich ook voordoen, altijd op zijne hoede te zijn. 'Er kan onverhoeds eene zulke rottende gesteldheid ontstaan, dat de ontsteeking in de keel tot koud vuur overgaat, en de dood spoediglijk volgt. Hierom heeft men ook altijd redenen, om met aderlaatingen bij eene scharlaken-koorts zeer voorzigtiglijk omtegaan, en altijd meer op het galagtige en rottige zijnen aandacht

dacht te vestigen. Ik zag een kind van vier jaaren wegens de hevigste ontsteeking in de keel twee bloedzuigers aan den hals leggen; doch 'er volgde zulk een sterk bloeden op, dat zich wel meer dan een pond opgelost bloed uit de gemaakte openingen ontlaste; de toevallen der rotting openbaarde zich nu sterk en met eene altijd toeneemende hevigheid, en den volgenden dag stierf hetzelve.

Van een ongemeen nut zijn hier in den beginne de braakmiddelen; dewijl bijna altijd eene galagtige stof de grond-oorzaak is, en het is naauwlijks te zeggen, welk eenen gunstigen invloed dezelve op de geheele ziekte, inzonderheid op den toestand van de keel hebben. — Nogthans behoeft men niet bescroomd te zijn, dezelve ook in het vervolg der ziekte, zo ras als men aanwijzingen daartoe ontmoet, te herhaalen. Deezen benevens verkoelende ontlastmiddelen uit de *Tamarinde*, gepaard met eenen de uitwaasfeming bevoorderenden leefregel, zijn meestendeels de voornaamste middelen; echter verbindt ik dezelve, zo dra als de onzuiverheden zulks toelieten, zeer gaarne met de *Kina*, ten einde de hebberlijkheid tot rotting somwijlen tegentegaan.

Van veel meer belang en noodzaaklijker dan ontlastingen van bloed zijn hieromtrent in de meeste gevallen de Spaansche vliegen; de hevigste ontsteeking in de keel verdween bijna geheellijk, zoo ras men om den hals een halsband van Spaansche vliegen legde. Het was echter opmerkenswaardig, dat dezelve, tot afleiding der geweldige ophoopingten naar het hoofd en de borst, digt aan het aangediende

deel gelegd, niet zo veel nut aanbragten, dan verder op de kuiten geplaatst.

Eenige reizen werd ik bij eene hevige ontsteking in de keel en gevaar van te stikken, de spoedigste hulp gewaar, van een pap van verzachtende kruiden met water gekookt, *Ammoniak-zout* en een weinig *loodsuiker*.

Offchoon het vatten van koude en het te koel houden in den geheelen loop der ziekte de gewoonlijkste oorzaaken waren, zag ik echter eene huid-waterzucht eenige reizen zonder deze oorzaaken, alleenlijk door verzuimde ontlastmiddelen ontstaan, inzonderheid wanneer in de ziekte een weinig of slechts geen voldoende ontsteking was ten voorschijn gekomen. — Meestendeels ontstond de zwelling den elfden dag met nieuwe koortsagtige bewegingen en met eene dikwijls ongelooflijke snelheid. Ik ontmoette een kind, dat zekerlijk de geheele ziekte door niet veel in het bed gekomen was, den elfden dag met een opgezwollen aangezicht; des avonds was het reeds over het geheele ligchaam sterk opgezet, kon slechts met moeite ademaalen, ijde en bevond zich in den gevaarlijksten toestand. Het bleef nog drie dagen in het leven, en bij de opening was niet alleen de holte van de borst, maar ook de holligheden der hersenen met water opgevuld.

Bij sommigen kwam deeze zwelling reeds voor het uitbreeken van den scharlaken uitslag. Eenige reizen zag ik, tot een klaarblijkelijk bewijs van den galagtigen aart deezer ziekte, reeds voor de uitbotting

ting de geheele huid geelagtig gekleurd, en deezen werden doodlijk ziek.

Een man, welke benevens zijn zoon veertien dagen lang het rauwe *Spiesglas* voor de schurft gebruikt had, werd ook door de scharlaken-koorts aangetast, en beiden stonden dezelve zo gemakkelijk door, als ik naauwlijks iemand ontmoet heb. Zoude dit welligt als een behoedmiddel aantemerken zijn?

Tegen de daarop volgende waterzucht heb ik van de *Zee-ajuin*, bittere *Extracten*, *Arcan. Duplic. Spiesglas*, *Zwavelmelk*, *Senega-wortel* *Colomel*, Spaansche vliegen en het dikwijls vrijven de heilzaamste werkingen gezien; nogthans was het verbinden van dezelve met de *Kina* steeds van zeer veel nut. Bij een kind, wiens korte ademhaaling, drooge hoest en kugchen genoegzaam te kennen gaf, dat ook de borst niet bevrijd van water was, heb ik door deze middelen de waterzucht gelukkiglijk weggenomen. Daarop volgde doofheid, en de klieren agter het oor zwollen op, en hierop een vogtige hoest met aamborstigheid. Ik liet kleine giften *Braakwijnsteen* met *Arcan. Duplic.* alle vijf dagen eene gift *Falappen* met *Calomel* gebruiken, de bast van *Guarou* op beiden de armen leggen, melkspijzen gebruiken, en ten laatsten het *Yslandsche Mos* drinken, en het zelve werd volkomenlijk hersteld. — Bij een ander, waar bij insgelijks alle tekenen van het water in de borst aanwezig, en alle boven gemelde middelen vruchtloos waren, wendde ik eindelijk de door Herwig aangepreezene Emul-

tie van *Spaansche vliegen* (*), en daarbij een afkookfel van de *Kina* aan. Reeds den volgenden dag volgde eene zeer sterke ontlasting van pis, welke voortduurde, en het kind volmaaktlijk daarvan bevrijdde.

Welk eenen vreeslijken en invreectenden graad van kwaadaartigheid de in deeze ziekte ontwikkelde scherphheid verkrijgen kan, wanneer dezelve geheel en al aan zich zelve word overgelaaten, daarvan heb ik een schriklijk voorbeeld gezien. Een meisje van agt jaaren was heviglijk door deeze ziekte aangetast geworden, en men oordeelde het niet noodzaaklijk, — zij was op het land — haar noch in den beginne noch op het einde iets te laten inneemen. 'Er ontstonden derhalven verplaatsingen van deeze opgehoudene en scherp gewordenne stoffen, en het gevolg daar-

(*) Deeze Emulsie van Spaansche vliegen, laat ik op de volgende wijze bereiden:

℞ *Cantharid. Scrup. j*

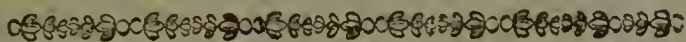
Amygd. dulc. excor. unc. I S

Sacch albif. unc. S.

*In mortareo marmoreo probe conterantur et lenta aqua ca-
zida unc X affusione paretur Emulsio. Coletur sine expres-
sione.*

Hier van geeft men, na 'verscheidenheid van jaaren en tijdsomstandigheden, alle 3 of 4 uren een halve of geheele spijslepel vol. — Het is een der vermogendste pisdrijvende middelen, en kan te gelijk als een prikkelend en doordringend oplosfend middel gebruikt worden in verlammingen, inzonderheid van de blaas, in sleepende Rheumatismen, de witte vloed enz. Ik vond dit middel het eerst in Herwig *Selectus Medicamentorum rationalis Fene 1771.*

daarvan was, dat zij den *twaalfden* dag na de uitbotting, wanneer ik haar voor de eerste reis zag, reeds de volgende vreeslijke verwoestingen had aangeregt. Het verhemelte in den mond was weggevreten, de neusbeenderen waren zodanig verrot, dat dezelve bij het niezen stukswijze mede uitvlogen. De spraak was derhalven geheelijk onverstaanbaar, en gelceek naar die bij de geweldigste venusziekte, de drank liep bij het doorslikken voor het grootste gedeelte wederom den neus uit. De oogen waren zo donker geworden, dat zij niet meer kon leezen. Daar bij was nog eene zwakheid en stijfheid der onderste leden ontstaan, zo dat zij slechts met moeite en niet dan geheelijk krom gaan kon. Er was derhalven te gelijker tijd de kwaadaartigste verplaatting op het verhemelte, de neusbeenderen, de oogen en voeten geschied, en dit geheel droevig gevolg hadde welligt door een enkel braakmiddel, en door behoorlijke ontlast-middelen kunnen verhoed worden.

ZESDE HOOFDSTUK.

Eene op zekere tijden wederkeerende spraakloosheid, hartkloppingen, St. Vitus dans, door wormen.

Offchoon men het na de verantwoording van Rusch en Akkermann omtrend de wormen

naauwlijks zoude durven waagen, van derzelve na-
deelige uitwerkingen te spreken, ontmoet toch de
beoefenende Arts slechts al te veel gevallen, waar
hij de aller ongewoonlijkste en gevaarlijkste toeval-
len uit die bron ziet voordspringen, en ik houde het
derhalven altijd voor pligtaartig, om bij zeldzaame,
onbegrijpelijke en andere middelen wederstreevende
ziekten der kinderen, tot eene aanwezigheid van le-
vendige oorzaken te besluiten.

Zie hier eenige voorbeelden:

Een jonge van agt jaaren, van een zwak en
aandoenlijk gestel, welke reeds langen tijd aan
veelerlei ongemakken van slijm en krampagtige toe-
vallen was onderhevig geweest, geraakte eindelijk
in den volgende toestand: Hij gevoelde het eerst
eene opzetting en spanning in den onderbuik, ge-
paard met duidelijk hoorbaare geluiden; hij werd
daardoor benaauwd en bang, het klamme zweet brak
hem uit, veel water liep hem uit den mond, hij
werd misfelijk en braakte dikwijls; dikwerf kreeg
hij aan de linker voet eene verlamming; eindelijk
klom de kramp opwaards, 'er ontstond bedwelming,
duizeling, en ten laatste eene kramptrekking in de
tong, waar bij dezelve in den mond allerlei rigtin-
gen aannam. Onverhoeds hield nu, gelijk door
eenen elektrischen schok deeze stuiptrekking op, en
de spraak was weg. Deeze spraakloosheid duurde
alsdan één of twee uren, en verdween even zo
plotsling weder. In den beginne kwam het toeval
slechts zeldzaam ten voorschijn, doch eindelijk bijna
alle dagen, het meest des namiddags of des avonds;
dik-

dikwijls zonder eenige voortekenen, echter kon ook het Schrikken, vatten van koude en ergernis, dezelve verwekken. De voornaamste grond-oorzaak van deeze kwaal was klaarblijkelijk in verstoppingen van slijm en wormen der onderbuiks-ingewanden gelegen. 'Er waren reeds veele ontlastende en worm-drijvende middelen zonder vrucht aangewend geworden. Alle zes dagen werd 'er derhalven een ontlastend middel van *Jalappe* met *Calomel*, en dagelijks het gebruik van een poeder uit *Vijzel* van *Staal*, suiker en *Caneel* met een aftreksel van *Kina*, *Valeriaan-wortel*, *Carijophyllata* en *Oranje-bladen*, uitwendiglijk het invrijven van *Notemuscaat-olie* in de wortel van de tong, versterkende klijsteeën, en bij ieder voorteken van kramptrekking, drie grein *Extract* van *Bilzenkruid*, en een klijsteer van melk voorgeschreeven. — Deeze middelen bewerkten na verloop van eenige weken zo veel, dat de toevallen geheel verdweenen. Echter was zulks alleenlijk het gevolg der bedaaring en verbeterde toestand van het zenuw-gestel, en een half jaar daarna kwam deeze kwaal met eene meerdere hevigheid wederom ten voorschijn. De geringste aanleiding was in staat dit toeval te verwekken, en hetzelfde hield dikwijls zeer lang aan. Wormen waren 'er nog niet ontlast. 'Er werden pappen van *Alsem*, *Wormkruid*, *Camillbloemen*, *Valeriaan-wortel* en *Lijnzaad* met melk gekookt, op den buik gelegd, dagelijks twee klijsteeën van melk, met *Camillbloemen*, en een halve drachma *Bilzenkruid* gekookt, en driemaal des daags drie grein *Extract* van *Bilzenkruid* met

twintig tot dertig droppels *Liquor C. C. Succin.* voorgeschreeven. De kramptrekkingen verminderden, wel is waar, hielden echter niet geheellijk op. Toevalliger wijze had men een middel ontdekt, na wiens gebruik de kramptrekking, offchoon dezelve nog zo hevig was, terstond verdween, en dit bestond in eene versch open gesneden e uije onder den neus gehouden. Zo dra dit geschiede, herstelde zich de spraak terstond. Ten einde nu met meer recht op de wormen — welligt den lintworm, — te werken, werd 'er eene poeder van twee lood *Rad. filic. mar.* twee drachme *Valeriaan-wortel* in drie dagen ingenomen, en den vierden dag geheel vroeg een poeder van de *Gom Guste*, *Calomel* van ieder zes grein *Rad. Jalap. Sacch alb.* van ieder een scrupel, eerst de helft, en wanneer deeze geene genoegzaame werking deed, ook de andere helft gebruikt, en te gelijk dagelijks een begin gemaakt met laauw warme zeepbaden. De uitwerking van het laatst gebruikte poeder was, dat 'er een zeer hevige aanval ontstond, welke eindelijk door de reuk van de uije weggenomen werd, en daar volgde eene zeer rijklijke ontlasting op van een brokkige, en draadige slijm, waarin zich een tot de lintworm behoorende maaie — *Ascaris Lumbricoides* — bevond. — Hierop werden pillen van *Afa fetida*, *Galbanum*, *Extract absijnth. Aloes aquos*, om van dezelve tweemaal des daags tien te gebruiken voorgeschreeven, daarbij des voor- en namiddags dertig droppels van een mengzel uit *Liquor C. C. Succin Spirit. Volat. fœtid. Esfent Valerian. Castor.* van ieder ge-

lij-

lijke deelen, benevens het voorgaande aftreksel der *Valeriaan-wortel* en klijsteeren. — Hij bevond zich daarbij draaglijk, doch onverhoeds ontstond de hevige stuiptrekking naar het gebruik van een klijsteer van melk, suiker en zeep; en zo dikwijls als 'er naderhand klijsteeren, van welke soort dezelve ook zijn mogten, toegediend werden, verwekten zij dezelfde toevallen, en moesten geheel en al agter wege gelaaten worden. Dit deed op nieuw vermoeden, dat 'er wormen moesten aanwezig zijn; bij de vorige middelen werd derhalven nog dagelijks een scrupel poeder van *Jalappe* met even zo veel *Tart. Vitriol.* gevoegd. Daar door werd eindelijk eene menigte van slijm en wormen ontlast, en de hevige aanval met spraakloosheid kwam niet weder ten voorschijn. Slechts geringe aanvallen met opzwellings van den buik, benaauwdheid en beeving ontstonden somwijlen. — Nu nam men de proef met de *Ol. Ricini*, dagelijks driemaal een spijslepel vol, en den vierden dag werd het voorgaande poeder van de *Gom. Gutte* enz. toegediend, en daar bij de wormdrijvende pappen op den buik gelegd. Twee ronden wormen werden 'er ontlast. Hierop werd met het poeder van *Jalappe* en de vorige pillen van de *Asa fetida*, met vijzel van *Staal* nog vermengd, dagelijks voordgevaaren, alle vier dagen eene gifte Hoffmansche pok-pillen voorgeschreeven, en te gelijk bestendiglijk op den navel een pleister van *Galbanum*, *asa fetida*, *ol. Tanacet.* en *Menth. Crisp.* gelegd, dewijl de buik nog altijd opgezwollen bleef. Onder deeze behandeling ontlasteden zich

zich nog meerdere grootere ronde wormen, en het opgezette lijf, en alle voorgaande toevallen verdweenen. Een poeder van *Kina*, *Oranje-bladen*, *Valeriaan-wortel* en *Vijzel* van *Staal* volbragten de geneezing, en kwamen eene weder-instoring voor, waarvan zich zedert dien tijd verder niets heeft geopenbaard.

Een jongeling van vijftien jaaren was reeds zedert eenige jaaren aan de volgende toevallen onderhevig: Wanneer hij omtrend één uur lang te bed gelegen had, en in de diepste rust lag, kreeg hij eene zo hevige hartklopping, dat die geenen, welken voor het bed stonden het somwijlen konden hooren, daar bij eene groote benaauwdheid en bangheid, onrustigheid en geringe stuiptrekkingen; dikwijls rees hij in het bed overënd, en begon te ijlen. Zeer dikwijls ontstond dit toeval, en verdween ook weder, zonder dat hij daardoor ontwaakte, of den volgenden morgen enige bewustheid daarvan had; wanneer echter het hartkloppen sterk vermeerderde, als dan ontwaakte hij met een benaauwd zweet en eene groote beklemdheid van het hart. Dezelve duurde halve, ja zelfs geheele uren voort, kwam echter ook somwijlen gedurende den nacht nog eenmaal wederom ten voorschijn. Over dag verfehen dezelve niet. Noch het loopen, noch het spreken, noch gemoeds-aandoeningen, verwekten bij hem hartkloppingen of slechts kortademigheid; veel meer waren bij alle deeze gelegenheden alle bewijzen voor handen van eene gezonde borst. De pols was vol echter niet opgezet, ook was hij voor deezen dikwijls

wijls en sterk met neusbloedingen gekweld geweest. Hij had eene gezonde eelust, was bij kragten, en zag 'er goed uit. Nog een klein kind zijnde, was hij met uitslag op het hoofd behebt geweest, welke zonder eenig middel verdweenen was. — Voor dezen hadt men wormen bij hem bespeurd, doch in de twee laatste jaaren, waarin veelvuldige middelen, zelfs tegen de wormen gebruikt waren, had hij geenen ontlast. Na rijpe overweeging kon ik dit toeval doch voor niet anders dan voor een dat door wormen veroorzaakt was, houden. Dat 'er geen gebrek der ingewanden zelve aanwezig zijn konde, bleek door de vrije ademhaaling bij dag, bij het loopen enz. en door de afwezigheid van den hoest. In de gedachte aan de wormen bevestigde mij ook inzonderheid het op vaste tijden wederkeerende toeval, en de omstandigheid, dat dezelve altijd in den nacht ontstond, het daar mede verzeld gaande ijlen, herhaalde neusbloedingen, en het voormalige bestaan der wormen. — Ik schreef derhalven voor, om alle morgen een half lood *Gläuberzout* in water opgelost, en namiddags en des avonds pillen van *Osfe gal*, *Extract van Asem*, *Calomel*, *Extract van Bilzenkruid* en poeder van *Valeriaanwortel* te gebruiken, als mede voetbaden. Hierop ontlasteden zich veele maaien, en het toeval verminderde eenigzins aan hevigheid en duurzaamheid. Doch wanneer hij des avonds een weinig te veel at, moest hij zeer veel uitstaan. *Zeverzaad* en andere worm-middelen waren ook van geene uitwerking. Ik nam derhalven mijnen toevlucht tot *Luis-*
kruid

kruid, en liet des morgens vroeg en des avonds een poeder van 15 grein met suiker en eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid* gebruiken. Doch het eerste poeder verwekte eenen zo hevigen brand in de geheele flokdarm en de maag, en wel langer dan een uur, dat hij het slechts waagde de helft inteneemen, en deeze was reeds in staat, dat geene uittewerken, wat alle andere middelen niet gedaan hadden. Op den derden dag raakte hij op eens zes groote ronde! wormen kwijt, en van dien tijd af bevond hij zich veel beter. Na eene tusschenpoozing van eenige dagen liet ik met het gebruik van dit middel weder een begin maaken, en hetzelfde dreef wederom verscheiden van deeze gasten af. Tot besluit gebruikte hij het *Elix. acid. Haller.*, en nog des avonds eenige greinen *Extract* van *Bilzenkruid*, om deeze aan het zenuw-gestel hebbelijk gewordenene geneigdheid tot kramptrekkingen volkomenlijk wegteneemen, en hij volmaaktlijk hersteld. Slechts zelden bespeurde men nog somwijlen omtrend middernagt, het gewoone tijdstip van het toeval, eene eenigzints snellere en ongeregelde ademhaaling.

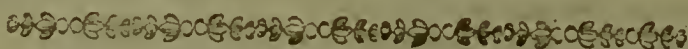
Eene met de St. Vitus dans het naast overeenkomende gelijkfoortige verplaatfende kramptrekking heb ik tot twee reizen bij kinderen waargenomen. Zij waren niet in staat een lid stil te houden, het geheele ligchaam was in alle zijne deelen in eene gestadige onrust, en beweging; dan eens werd deeze, dan de andere voet, dan deeze, dan geene arm om hoog geligt, en op eene wonderbaare wijze ver-

verdraait; ieder enkele vinger, iedere spier van het aangezicht, ja zelfs de tong werd onwillekeurig in allerlei rigtingen bewogen, zo dat de zonderlingste en belachelijkste gedaante daaruit ontstonden, en zulk een arm schepzel niets vasthouden, niets verrigten, niet gaan, staan, rusten, ja niet duidelijk spreken kon. Bij het eene kwam het toeval op vaste tijden ten voorschijn, bij het andere echter bleef hetzelfde ten laatsten, doch in eenen meerderen graad aanhouden; zelfs in den slaap hielden deezen bewegingen der ledenen der tong niet geheel op. — Bij dit soort van verplaatsende kramp-trekkingen moet men volstrektlijk altoos het eerst tot wormen besluiten. Den eersten lijder genas ik door het door Stork aangepreczene *Corserf* tegen de wormen, dat veele wormen afdreef; den anderen, bij welken deeze kwaal hardnekkiger was en noch voor deeze noch voor andere middelen wilde wijken, door pillen van de *Asa foetida*, *fell taur. in-spisf. Extr. Valerian. Spirit. Calomel*, benevens een aftreksel van frische *Oranje-bladen*. Over het algemeen kan ik de *Osfegal* in soortgelijke stuip-trekkingen niet genoegzaam aanprijzen; dezelve drijft niet alleenlijk de wormen af, maar is ook een vermogend *krampstillend* middel, waarop mij inzonderheid het voorbeeld der Laplanderen en Finlanderen oplettend gemaakt heeft, welker gewoon huismiddel tegen de vallende ziekte in *Beeren-gal* bestaat. (*).

Voor

(*) Zedert eenigen tijd heb ik bij deeze soort van stuip-trekkende ziekte ongemeene uitwerkingen van de *Visc. Quercin.*

Voor het overige is mijne gewoontlike geneeswijze tegen de wormen zeer eenvoudig, en voor mij altijd nog de werkzaamste. Ik laat alle maanden — want dezelve moet ten minften een half jaar herhaald worden — bij de afneemende maan vier dagen lang het *Zeverzaad* in sterke giften, en den vijfden dag een poeder van *Jalappe* met *verzochte Kwik*, of pillen van het *Extr. Panchijmag. Croll. Extr. Aloes aquos.* en *Merc. dulc.* gebruiken.

Z E V E N D E H O O F D S T U K .

*Het groote nut der verdoovende middelen in
sleepende ontsteekingen der oogen.*

Het is van het uiterste gewigt, om bij langdurige inzonderheid klieragtige, oogziekten der kinderen op eene vermeerderde en tot ziekte neigende prikkelbaarheid van dit deel acht te slaan; want deeze alleen is in staat de pijn, krampagtige faamentrekking, ontsteeking, zelfs na wegneeming der stof-

cin. ondervonden, dagelijks tot eene halve once in zelfstandigheid of eene geheele once in een afkookfel; desgelijks ook van het volgende mengzel.

Rx Extr. nuc. Vomit. drachm. j et S.

Vitriol. alb. drachm. S.

m. f. pil. gr. j

Driemaal des dags twee pillen, en daar mede dagelijks opklimmende, tot dat 'er misfelijkeid ontstaat.

stoffelijke oorzaken, te doen voortduuren; ja men is dikwijls niet vermogend de oorzaak eerder wegteneemen, dan na dat men door krampstillende, en de prikkelbaarheid verdoovende middelen derzelver krampagrige saamentrekking heeft opgelost. Zelfs de regen de oorzaak ingerigte wezenlijke geneesmiddelen, als *Kwik* en dergelijken werken dikwijls als nieuwe prikkelingen, indien men dezelve niet met krampstillende middelen vermengt, waar door zij eerst werkelijk heilzaam worden. — Welk eene vreeslijke aandoenlijkheid ontstaat in zulk een, zo langen tijd, welligt veele weken en maanden geprikkeld oog? Bij de minste lichtstraal trekken zich de oogleden krampagtig te saamen, ja blijven dikwijls gestadiglijk gesloten, en de daar door teruggehoudene ontlasting van het traanen vogt verwekt wederom eene nieuwe prikkeling. Hoe dikwijls heb ik daar niet van eenvoudige warme stoovingen, uit *Kaasjes-bladen* in zoete melk gekookt, en met een spons vlijtiglijk daarop gedoopt, de spoedigste, onbeschrijflijk heilzaame hulp ondervonden, en de geneezing daar door ongemeen verhaast! Dan somwijlen zijn deeze middelen niet voldoende, en men is verplicht tot de sterkste verdoovende middelen zijnen toevlucht te neemen.

Een kind van agt jaaren, dat kliergezwellen en ook de Engelsche ziekte had, was reeds zedert eene maanden aan eene klieragtige loopende ontsteking der oogen, voornaamlijk van het rechter oog, onderhevig geweest, zonder dat men naar een behoorlijk middel had omgezien. De krampagtige faa-

mentrekking der oogleden was zo sterk, dat dezelve bijna niet konden geopend worden. Ik schreef voor stoovingen met warme melk, alle agt dagen een ontlastmiddel van *Kwik*, en voor den gewoonlijken drank eene thee van *Graswortel*, *Bardana*, *Sassafras* en *Pokhout* met kleine giften *Braakwijn*. Dit verminderde, wel is waar, de toevallen der ontstekking, de krampagtige prikkelbaarheid en saamentrekking bleeven echter nog aanhouden. Ik liet met deeze middelen voordvaaren, en daarbij nog herhaalde compresen met een verzwakte, warm gemaakt, water met *Loodsuiker* en *Laudanum* opleggen. Dit bewerkte, wel is waar, beterfchap aan het zieke oog, daarentegen begon echter het gezonde meer aangedaan en rood te worden, en na verloop van agt dagen waren beide oogen zeer ongesteld, ontstoken, en de oogleden krampagtig gesloten, en te gelijk openbaarde zich een sterk schurfagtig uitflag in het aangezicht. Met bovengemelde middelen werd voorgedaaren, de roode oogen-zalf tot hulp genomen, en herhaalde reizen Spaansche vliegen-pleisters gelegd. Alles zonder de minste beterfchap. De oogleden bleeven thans onophoudelijk vast gesloten, en konden wegens groote gevoeligheid voor geen oogenblik geopend worden; daar bij waren zij gestadiglijk uit hoofde der ontlasting van een fcherp weigagtig vogt druipende en zweerende. Er werden stoovingen van *dolle Kervel* aangewend; doch ook deezen vergerden de kwaal. Na dat aldus op nieuw vier weeken met vruchtloos in het werk gestelde proeven doorgebracht waren, floeg ik de volgende

geneswijze in: Vooreerst, werden zes bloedzuigers gelegd, om de opgepropte vaten eenigzins te ontlasten, hierop van de *Tinctura Stramonii* — zekerlijk het vermogendste verdoovend middel, dat wij bezitten (*), — een half lood met een half pond water vermengd, gestadiglijk koel omgeslaagen, en daar bij inwendiglijk niet dan een koud afreksel van *Kina* gebruikt. Dit deed terstond een verwonderlijke werking. De prikkelbaarheid der oogen verminderde zodanig, dat dezelve reeds den anderen dag tamelijk veel licht, zonder zich te sluiten konden verdraagen. Met deeze stoovingen werd derhalven geheele vier weken lang aangehouden, de betterenschap nam iederen dag toe, en de geneezing werd door dit eenvoudig middel alleenlijk, en door eenige laxeer-middelen voleindigd.

Ook in het volgende voorbeeld was de uitwerking der kramp en aandoenlijkheid van den onderbuik zeer klaar-

(*) Het voorschrift is het volgende:

℞ Pulv. Semin Stramon unc jj

Vini hispan unc. Vjjj

Sp. Vini unc. j.

Digere per aliquot dies leni calore et filtra.

De gift is van 6 tot 10 en 20 droppels. De *Datura Stramonii* is veeltigt het sterkste verdoovend middel, en het zaad der *Datura*, inzonderheid deszelfs vliessen schijnen het werkzaam grondbeginzel het meest in zich te bevatten. Derhalven is deeze *Tinctuur* een der sterkste verdoovende middelen, die mij bekend zijn; dezelve overtreft dikwijls het *Heulsap*, en heeft daarbij nog het voorrecht, dat dezelve niet verhit of verstoppt. Ik heb daarmede alle hardnekkige gemoeds-aandoeningen en stuiptrekkingen geneezen.

klaarblijklijk: Een kind was insgelijks reeds langen tijd met eene hevige en loopende ontsteeking der oogen gekweld geweest. Ten laatsten waren de oogen geheellijk gesloten, en met geen geweld open te krijgen. Ik liet gestadig een pap van *Bilsenkruid*, met melk gekookt daar op leggen, en vlijtiglijk ontlastmiddelen uit *Kwik* bereid gebruiken. Het raakte eene menigte wormen kwijt, en het ongemak aan de oogen verdween. De oogen openden zich, en waren, uitgezonderd eene geringe duisterheid volkomenlijk gezond.

A G T S T E H O O F D S T U K .

Eene geschiedenis van twee inwendige Waterhoofden, waaryan het eene geheellijk naar eene wormkoorts geleek.

Een jonge van drie jaaren, die op het oog zeer gezond uitzag, behalven, dat hij somwijlen bij het trappen klimmen, hoestte en kortademig was, die tevens een uitmuntend goed verstand bezat, werd onverhoeds door een hevig braaken aangetast, dat men als het gevolg van eene voorgaande verkoudheid en overlaading van de maag beschouwde. Het had reeds twee dagen geduurd, toen ik geroepen werd. Hij gaf alles over, wat hij gebruikte, klaagde over niet dan hoofdpijn en over eenige bedwelming, had een donker en eenigzins strak oog, en het

aan-

aangezicht was een weinig opgezwollen, de pols was vol, langzaam, tusfchen beiden opgezet; hij wilde het liefst op den buik leggen, doch hij bleef niet lang op eene plaats; de tong was met eene wit geelagtige huid beslaagen, en de oogäppels waren eenigzins verwijderd. Dit waren nu niet dan de gewoonlijke tekenen van wormen, behalven, dat de volle en langzaam pols eene drukking op de hersenen deed vermoeden. Het gestadige braaken en de beslaagen tong vereischten een braakmiddel. Hij gebruikte hetzelfde zonder veel vuile stoffen kwijt te raaken; doch hield het vrijwillige braaken daarna op. Ik liet thans water met *Kwik* gekookt, met melk drinken, alle drie uren een klijsteer van melk en zeep zetten, pappen op den buik leggen, en eene olieagtige Emulsie met een aftreksel van *Zeeverzaad*, *Manna* en *Sal polijchr.* gebruiken. Den volgenden dag braakte hij slechts eenmaal, de overige toevallen bleeven gelijk gisteren, de tong was nog onzuiver, de slaaperigheid vermeerderde, en hij bedekte dikwijls in den slaap — waar bij de oogen slechts ten halve gesloten waren — met zijn hand het aangezicht, als of hij iets wilde wegneemen. Hij had daar bij eene natuurlijke warmte en ademhaaling. Ik schreef hem *Magnesia* met *Rhabarber*, *Zeeverzaad* en een weinig *Calomel* voor. Naauwlijks had hij eene gifte ingenomen, of 'er ontstonden krampagtige stuiptrekkingen. 'Er werden bloedzuigers aan den slaap van het hoofd gelegd, en een laauw warm bad gebruikt, herhaalde klijsteeren gezet, en alle twee uren één grein *Zinkbloemen*.

met suiker genomen. Hier door bedaarden de stuip-trekkingen; des nagts kwamen zij echter wederom ten voorschijn, en 'er bleef een kramp van den onderlaak agter, welke evenwel ingelijks door een bijvoegfel van *Opium* bij het klijsteer, en het vluchtig *Kampher* smeerzel met *Laudanum*, in den nek en rüggraad ingevreeven, en het inwendige gebruik van één grein *Muscus* weggenomen werd. — In het algemeen kwamen de stuiptrekkingen nu niet wederom, uitgezonderd eene herhaalde krampagtige faimentrekking van den linker arm. Echter was voor het overige de staat der zaaken zeer veranderd. De pols was snel en sterk, de hitte hevig, met eene roosagtige ontsteeking en opgezwollenheid van het aangezicht, en een gestadig sterk zweeten, inzonderheid aan de bovenste deelen. De ademhaaling was niet snel, maar zwaar, zugtende, en ongelijk; het slikken was niet moeielijk; het braaken hield gebreellijk op. Hij sliep daar bij onophoudenlijk, sprak in het geheel niet, hij scheen ook verder niet meer te gevoelen, zelfs het sterkste licht maakte geenen indruk neer op de oogäppels, die zeer verwijderd waren. Des namiddags kon hij wat beter zien, hij sprak, echter verward, en de dood volgde nog op denzelfden — den vijfden — dag des avonds. Bij de opening vond men de vaten der hersenen zeer groot en van bloed sterk uitgezet, echter geen buitenvaats bloed. Aan de linkerzijde was het hersenvlies, de hersenen en het bekkeneel omtrend de grootte van eenen Gulden vast gegroeid, en daaronder de hersenen van eene bijzondere korrelige grijs-

agtige zelfstandigheid, welke zich nog eenige lijnen diep in de herstenen uitstrekte. In de holligheid der hersenen en des ruggraads bevondt men over de zes spijslepels vol met water. De long was op verscheiden plaatsen met het borstvlies saamengegroeid, had veele knubbeltjes, en op de oppervlakte verscheiden waterblaasen, ook was dezelve zeer met bloed opgevuld. Het hartzakje bevatte ingelijks water, en het hart eene bloedprop. De leever was zeer groot, en gezond, uitgezonderd eene geringe ontstoken plaats op het regter gedeelte. De galblaas was opgevuld met eene dikke zwarte gal. De maag was ledig, en had eenige rood-bruine vlakken. De darmen waren ledig, en 'er waren nog twee groote ronde wormen in het dunne gedarmte. Zo wel in de holte van den buik als onder de huid in den vetrok vondt men water.

(*) Een meisje van zes jaaren, van een zeer teêr gestel, en wiens geest vermogens zich ongemeen vroeg ontwikkelden, uit een geslacht, dat aan kliergezwellen onderhevig was, dat nimmer ergens eene soort van uitslag gehad had, echter van de eerste jaaren af dikwijls over pijn in het hoofd, in den nek en over tand-

(*) Ik trek deeze waarneeming uit de Schriften van wijlen mijnen Vader, een man, wiens aandenken als een waar en de voetstappen van Hippocrates drukkende Geneesheer, en als een edeldenkend man zekerlijk bij nog verscheiden van mijne lezers niet in vergetelheid zal geraakt zijn, en wiens naam ik niet noemen kan, zonder met ontroering aan het geene te rug te denken, dat hij voor mij was.

tandpijn geklaagd had, werd, na dat zij het jaar te vooren eene hevige met sterk ijlen en met doofheid verbondene schariaken-koorts doorgesiaan had, ingeënt, en stond de kinderpokjes volgens derzelver behoorlijken loop zeer wel door, behalven dat zij dikwijls door alle de tijdperken van dezelve, over *pijn in het hoofd, die haar noodzaakte te gaan liggen, klaagde*. Zij was door behoorlijke middelen naderhand volkomen gezuiverd en gesterkt geworden. Zes weken daarop werd zij door eene koorts aangetast, die naar eene zinkingagtige geleek, waar bij zij sterk over hoofdpijn klaagde, en men op den derden dag spooren van slijm-ontlasting bespeurde. Op den *vijfden* dag bemerkte men eenige bedwelming in het hoofd en eene al te groote verwijdering der oogäppellen. De hoofdpijn duurde aanhoudend voort met een gestadig klaagen daarover. Zij gebruikte geduuriglijk verkoelende en ontlastende middelen, en 'er werden Spaansche vliegen pleisters agter de ooren gelegd. — Op den *agisten* dag openbaarde zich eene verstopping van den stoelgang en spraakloosheid. Spaansche vliegen-pleisters aan de kuiten, het vluchtig smeerzel om de keel, en *Liquor C. C. Succin* werden hij de voorgaande middelen gevoegd, ook dagelijks twee klijsteeren met *Oxijn. Squill* gezet, dewijl men reeds eene ophooping van water in het hoofd begon te vermoeden. — De toevallen bleeven aldus tot den *tienden* dag; de pols was dan eens snel, dan eens langzaam; de koorts geleek volkomen naar eene zenuw-koorts. Eene herhaalde roosagtige ontsteking wisselde met een dor vermagerd uitzicht af. Zedert

een-

ge dagen was de neus gestadiglijk droog, en de neusgaten waren rood en jeukten, gelijk bij de wormen. Geduurende haare spraakloosheid greep zij dikwijls met de hand in den mond, als of zij iet uit het verhemelte wilde haalen. Het klaagen over pijn in het hoofd en in den nek hield niet op; thans werd bij de voorgaande middelen nog Extract van *Kina* gevoegd, en tusfchen beiden kleine giften van de *verzoete Kwik*. — Van den *twaalfden* dag af vermeerderde de koorts, de hoofdpijn duurde voort, niettegenstaande zij veelvuldige ontlastingen gehad had. De Spaansche vliegen-pleisters werden open gehouden, en bij de voorige middelen nog poeder van *Valeriana-wortel* gemengd. De gevoelloosheid vermeerderde, de spraak was eenigzins beter. Tot op den *vijftienden* dag duurde de hoofdpijn, de sleepende koorts, en de bedwelming op dezelfde wijze aanhoudend voort; somwijlen kwamen 'er geringe aanvallen van kramp in de onderkaak ten voorschijn, dikwijls was het geheele aangezicht rood en opgezwollen; zij kreeg nu geen en stoelgang zonder klijfteenen. Aan den slaap van het hoofd werden bloedzuigers gelegd. Ook werd het door *Stork* aangepreezene afkookfel tegen de wormen met kleine giften *Spiesglas-wijn* aangewend. — Den *zestienden* dag ontftonden geringe toevallen van kramptrekkingen, die omtrend een half uur duurden, en de koorts vermeerderde. Men nam klijfteenen met *Muscus* te hulp. Den *agtienden* dag zwol de rechter wang, en de kaabebeenen-klieren op. Des avonds ontftond 'er eene sterke knersfing der tanden en fuiptrekkingen, en in den mond open-

baarden zich voorboden der spruw. Den *één en twintigsten*, na dat de zwelling van de wang spoediglijk geslonken was, en de gevoelloosheid zich vermeerderd had, kwamen des avonds eene sterke raazende ijlhoofdigheid, roggelen, en kramp in de boisten voorschijn. *Muscus*, *Spiesglas-Zwavel*, *Campher* en klijsteeren werden in menigte aangewend. Deeze toestand duurde voort, en op den *vier en twintigsten dag* stierf zij, onder eene langzaame verstikking — of veel meer eene verlamming der long. —

Bij de opening vindt men de hersenen buitengewoon dik, en de naaden der beenderen zeer vast saamengegroeid. Alle vaten van het zachte hersenvlies waren opgepropt met bloed en even als opgespoten. In de eene zijdelingfche holte der hersenen vindt men een bloedprop van de groote van een kleine ronde worm. — Het eeldagtig ligchaam was opgezet, en zo zacht als room van melk, en alle holligheden der hersenen waren opgehoopt met helder water, dat ook menigvuldiglijk in de binnenste holte van het bekkeneel gevonden werd. Alle de kleine hersenenscheenen te drijven in even zulk een water, zo dat het al te saamen wel zes oncen bedroeg. Even zo was ook de geheele holte des ruggraads daar mede opgevuld. — Verder durfde men niets openen. Opmerkenswaardig is het, dat dit kind in deszelfs *derde* jaar een hevige val op het voorhoofd gedaan had, zedert welke tijd men eene groote verandering, in de trekken van het aangezicht bespeurd had. Zoude daardoor een zekere werkloosheid en weekheid der hersenen ontstaan

staan zijn, welke tot deeze ophooping van water aanleiding gaf? Of was dezelve het gevolg van eene verplaatsing van scherpe klierstoffen, daar deeze ziekte dat geslacht eigen was, en nimmer op de klieren of de uitwendige deelen was verplaatst geworden?

NEG ENDE HOOFDSTUK.

Geneezing van eene door klier-scherpheden veroorzaakte Kanker aan de Lip, inzonderheid door vluchtig Loogzout en afkooksel van de uitspruitzels des Pijnbooms.

Een Jonge deed in zijn tweede jaar eenen val, en beet zich daarbij in de onderlip. 'Er bleef een knobbeltje over, die ieder jaar toenam. Na verloop van eenige jaaren kreeg hij de hevigste toevallen in de klieren der mond, overal verhardingen der klieren en een schurftagtig uitslag, en te gelijk werd ook de knobbel aan de lip op eenmaal aanmerklijk-grooter, pijnlijker, breidde zich uit, brak eindelijk door, en verpligtte de ouders om de hulp van een geneesheer te zoeken, daar de hulp der oude wijven en kwakzalveren niet verder baaten wilde. — Hij was elf jaaren oud, toen men hem bij mij bragt. Ik vond de geheele onderlip knoestgezwelagtig, opgewollen, kautig, op veele plaatsen doorgebrooken, met scherpe punten en een onaangename kleevrige stof uitwaasemende. Deeze knoestgezwellen besloegen

gen den geheelen omtrek van de lip, en strekten zich binnewaards uit tot het tandvleesch. Bij het betasten waren zij weinig pijnlijk, doch klaagde hij somwijlen over steeken daarin. Daarbij was de geheele hals met kliergezwellen bezet, en inzonderheid waren de onderkaakebeens- en de tong-klieren opgezeten en verhard, zelfs op eenige plaatsen doorgebrooken.

Ik vertoonde den lijder aan éenen van onze bekwaamste heelmeeesters, welke de opening volstrekt onmogelijk vond, deels dewijl het geheele kliergestel met eene bijzondere aan haaren aart eigen giftstoffe besmet was, deels om dat dit ongemak reeds zulke diepe wortelen geschoten had, en men de geheele lip tot aan de kin had moeten wegneemen. — Ik beproefde derhalven, wat men door geneesmiddelen zoude kunnen uitgrigen, en gaf eerst een poeder van twee grein *Belladonna-wortel* met even zo veel *Rhabarber* en *Suiker*, in het begin den eenen avond om den anderen, vervolgens alle avonden, en daarbij een drank van de *Rad. Bardan. Lapath. acut. Juniper. Stip. Dulcam.* en *Rad. Liquirit.* en raadde het gebruik van melkspijzen aan. Alle agt dagen werd een ontlastmiddel, uit de *Kwik* bereid, ingenomen. Daar hierop in den tijd van veertien dagen geene verandering volgde, liet ik nu dagelijks drie grein gebruiken, en uitwendiglijk eene oplossing van drie drachmen *Campher* in twee oncen slijm van *Arabische gom* daar op leggen. Hierop ontstond, wel is waar, eene uitwaasfeming, die voor hem iets geheel onge woon's was, 'er kwam een meerder uitslag in den
nek

nek ten voorschijn; doch het knoestgezwel aan de lip bleef dezelfde, veelmeer ontlastte hetzelve eene meer kleevrige etter en bloedde dikwijls. Ik klom thans tot vier grein op, en liet hem te gelijk den bast van *Guaron* op beide armen leggen. Deeze gift tastte hem sterk aan, hij was den volgenden dag zo afgemat, bleek, en huiverig daarop, dat hij dezelfde slechts den eenen dag om den anderen kon gebruiken. Ook had hij daarop eene tamelijke ontlasting. Na verloop van veertien dagen kreeg hij eenen tamelijk sterken aanval van schurft op het hoofd, de lip bleef echter in den vorige staat, doch bijna geheel zonder pijn. — Nadat hij nog veertien dagen daarmede aangehouden had, en ik geene verandering ondervond, veelmeer uitwendiglijk aan het knoestgezwel groote ligtlijk bloedende rooven zich plaatsten, en ook de onderkaaks-klieren begonnen doortebreeken en kwaadaartige zweeren te vormen, liet ik deeze middelen agter wege, en schreef thans pillen voor van twee lood *Extr. cicut. Sulph. Antim. aur.* en *Calomel*, van ieder een half drachme om des morgens vroeg en des avonds vier te gebruiken; en dagelijks met één te vermeerderen, met den drank en *Guaron-bast* liet ik voortvaaren, en uitwendiglijk in het geheel niets opleggen. Na verloop van drie weken scheen het knoestgezwel iet kleiner en minder pijnlijk, doch bleef deeze roof nog altijd daarop, dezelve viel somwijlen af, wanneer de oppervlakte de gedaante kreeg van aardbeziën, en alsdan kwam het wederom ten voorschijn. Ik liet met het gebruik van deeze pillen, waarvan hij nu tweemaal

des

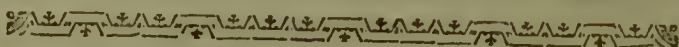
des daags vijftien innam, voordvaaren, en wyl het juist in het voorjaar was, dagelijks een kopje versch uitgeperst nat van *Taraxac. Becabung. Gchærefol* en *Naslurt. aquat.* drinken; uitwendiglijk werd eene oplossing van een half drachme *Extr. saturn.* met even zo veel *Zinkbloemen* in slijm van *Arabische gom* opgelegd. — Niettegenstaande met deeze middelen drie weken voordgevaaren werd, volgde 'er echter niet de minste merklijke verandering. Thans wendde ik pillen aan uit de *Asa foetida* en *Extr. Dulcamar.* om driemaal 'sdaags van dezelve twaalf te gebruiken, en telkens twee van de door Plenck aangepreezene *Kwik-pillen* daarop te neemen, benevens een afkooksel van *Sassafras, Zoethout* en *Cicuta*, en uitwendiglijk het *Loodmiddel.* — Hierop werd, wel is waar, het knoestgezwel kleiner, het vormde echter een dikker naauw bepaalder knobbel. Bij de bovengemelde middelen werd nog tweemaal 'sdaags dertig droppels van de *Tinct. Anim. acris* gebruikt. Dan ook hierop wilde binnen drie weken geene verandering volgen, de hardigheid wilde niet verdwijnen, en de opene kliergezwellen aan den hals niet geneezen. Ik meende derhalven, eene doordringend, sterkere prikkeling noodig te hebben, welke met meerdere kragt op het geheel werklooze water- en kliergestel, inzonderheid echter op de aangedaane, reeds gedeeltelijk bedorvene deelen, konde werken, en de reeds ten halve onbruikbaar gewordenen vaten op nieuw in werking konde brengen; en schreef derhalven den *vluichtigen geest* van *Ammoniak-zout* voor, om driemaal 'sdaags daarvan tot vijftien droppels met veel

veel water te gebruiken, en dagelijks met vier drop-pels opteklimmen, daarbij een afkookfel van een handvol *Turion. Pini* — een voortreffelijk middel tegen de scheurbuik en in kliergezwellen — dagelijks te drinken, alle morgen een kopje versch uit-geperst *bieten-nat*, en om den anderen dag een laauw-warm zeepbad te gebruiken. Daarbij liet ik eene oplossing van een scrupel *Braak-wijnsteen* in vier oncen water menigmaal des daags in den mond neemen, en ook de aangedaane plaats daarmede be-vogugen, een middel, dat ook uitwendiglijk aange-wend onder de zeer werkzaame oplosfende en prik-kelende middelen behoort, en van wiens dadelijke opflurping door de water-vaten ik mij veel beloof-de. — Naauwlijks waren deeze middelen vier wee-ken aanhoudend voord gebruikt, of 'er liet zich eene merklijke beterschap zien, het knoestgezwel werd zachter en kleiner, de korst verminderde; en de ongelijke plaatsen werden vlakker. Hij klom drie-maal des daags tot 40 droppels *geest van Ammoniak-zout* op, zonder de minste onaangenaamheid; inte-gendeel nam de geneezing met iedere vermeerdering der gifte klaarblijkelijk toe, en, na dat hij daarmede op deeze wijze drie maanden had aangehouden, was de lip weder tot haaren natuurlijken toestand gebragt, alle harde deelen waren opgelost, en ook de klieren van den hals voor het grootste gedeelte verdweenen.

Ik ontkenne niet, dat de vooraf aangewende mid-delen reeds veel tot het openen van het klier-geftel en tot vernietiging van dit gift kunnen hebben toe-gebragt; ik zoude echter zekerlijk daarmede alleen

de

de geneezing niet volbragt hebben, en men ziet, van hoe veel belang het in zulke gevallen, waar inzonderheid reeds eene sterke verstoorring dier werktuigen aanwezig is, voor ons behoorde te zijn, sterk en doordringend, doch vluchtig prikkelende middelen aantewenden, welken aan de zenuwen van het water en klier-gestel eene nieuwe werking en veêrkragt verschaffen kunnen.

T I E N D E H O O F D S T U K .

Doorslikking van ongewoone dingen bij Kinderen.

Daar deeze gevallen bij kinderen niet zelden voorkomen, en de Kinderärts daarop inzonderheid behoort gevat te zijn, verbeeld ik mij, dat men de volgende geschiedverhaalen niet nutteloos zal vinden.

Een kind van drie jaaren had een der grootste koperen penningen doorgeslikt, en dezelve was in den flokdarm steeken gebleeven. Hierop volgde de hevigste walging, braaken, en de hik, het klaare water liep het onophoudenlijk uit den mond, de bloedvaten aan het hoofd waren opgezet, en alles, wat het gebruikte, gaf het wederom over. Ik belastte om veel olie en melk te drinken, om die wegen glibberig en daardoor welligt den doorgang van dit vreemd ligchaam mogelijk te maaken, en om tevens de oplossing der koperagtige deeltjes te verhoeden. Echter vruchtloos. 'Er werden verzachtende pappen, sterk prikkelende klijstee-
ren,

ren, en warme baden aangewend, en het dikwijs doorslikken van vaste spijszen aanbevolen. Het bragt eenen zeer benaauwden nagt door, en den volgenden dag bleef nog deeze onaangenaame gast op dezelfde plaats steeken. Vogtigheid kon, wel is waar, daar voorbij, maar alle vaste spijszen werden terstond door een geweldig wurgen der keel wederom uitgeworpen. — Van eene balijne Sonde, die echter outegenzeggelijk het noodwendigst was, had de lijder zo wel als de ouders eenen onoverwinnelijken afkeer. Ik besloot derhalven, om eer dat ik met geweld de aanwending van dezelve doorzette, nog één braakmiddel te beproeven. Of het stuk gelds kon daardoor uitgeworpen worden, of het kon ten minsten eene betere plaats daardoor verkrijgen, en door de sterke spier-bewegingen en saamentrekkingen der flokdarm volkomenlijk tot in de maag zelve nedergeperst worden, waarna het in het geheel niet moeielijk kon vallen hetzelve verder uittedrijven. Dit laatste gebeurde. Hij braakte na het gebruik van agt grein *Ipecacuan-wortel* eenige reizen sterk, en terstond was die moeielijke wurgende persing volkomenlijk verdweenen. Hij kon wederom onverhinderd eeten en drinken, en bevond zich volmaaktlijk wel. Ten einde nu dit ligchaam zo spoedig mogelijk uittedrijven, en te verhoeden dat 'er geen koperrood uit ontstaan zoude, werd 'er alle twee uren een half kopje van eene Emulsie van olie, en alle morgen een scrupel poeder van *Jalappe* ingenomen, daarbij dagelijks een bad en twee klijsteeren gebruikt, en op deeze wijze bereikte ik mijn oogmerk gelukkiglijk, dat het den

den dag den koperen penning door den stoelgang kwijt raakte, zonder dat men eenige blijken kon bemerken dat dezelve aangevreeten was.

Een jonge van zes jaaren geraakte aan eene kist vol van slaapbollen-zaad; waarvan hij een ongemeen groot liefhebber was. Hij meende van deeze zeldzaame gelegenheid het beste gebruik te kunnen maaken, en nuttigde in den tijd van een half uur, zonder iets daarbij te drinken, ten minsten drie pond daarvan. Het gevolg daarvan was, dat hij eenen verbaazend opgezwollen en steen harden buik, eene hevige perssing en volmaakte verstopping kreeg. Deszelfs darm-kanaal was natuurlijker wijze met eene harde drooge prop opgevuld, en het kostte niet weinig moeite, om deeze klomp optelosfen en daaraan eenen doorgang te verschaffen. Het menigvuldig drinken, herhaalde sterke klijsteeren en ontlastende dranken, bewerkten eindelijk op den derden dag den stoelgang, waarbij geheele groote stukken van deeze verharde stoffen afgingen. — Opmerkenswaardig kwam mij in dit geval die omstandigheid voor, dat ondanks de ongelooflijke menigte zaad van slaapbollen, welken dat kind zo langen tijd in het lijf had, hetzelfde niet meerder, maar werkelijk minder dan naar gewoonte sloop; dat evenwel een stellig bewijs is, dat dit zaad niets van het slaapverwekkend vermogen van het kruid en der *Maankoppen* bezit.

Een kind van vier jaaren kwam van eene wandeling naar huis, met een hevig braaken en alle tekenen van een gebruikt vergift. Door het toedienen van eenige greinen *Ipecacuan-wortel* gaf het vier Lau-
rier-

rier-besfen over, welker schoone roode kleur het kind verleid had daarvan te eeten, en welker vergiftige hoedanigheden zich zeer spoediglijk geopenbaard hadden. Het werd hierop volmaaktlijk hersteld.

Een ander kind gebruikte eene ongeschilde peer, en klaagde onder het eeten op eenmaal over de allergevoeligste pijn in den mond en in de keel; de mond en tong zwollen oogenbliklijk op, en hierop volgden pijnen in den buik. Ik kon niets anders besluiten, dan dat het eene bije of eene wesp, welken zich gelijk bekend is in de peeren nestelen, moest doorgeslikt hebben; ik schreef het terstond een braakmiddel voor, en liet veel olie en melk drinken. Het braakte hierop eenige reizen, zonder dat men in het geen het overgegeeven had iets ontdekken kon, en na dat hem nog een klijsteer van olie en melk bijgebracht was, verdweenen de toevallen. — Men ziet hieruit, hoeveel acht men daarop behoorde te slaan, om aan kinderen geen ander dan geschild fruit toetestaan, dewijl de schil ook menige andere nadeelige vuiligheid bevatten kan.

Nog moet ik van eene zeer erge mistasting gewag maaken, welke boven alle verwagting goed afliep. Een jongeling hield een gedeelte roode oogenzalf — uit roode *præcipitaat*, *smeer* en *wasch* bereid — voor pillen, welken den stoelgang bevoorderen, dewijl men gelijk bekend is dezelve somwijlen met *cinnaber* kleurt, bereiddede uit dezelve pillen, en slikte ten minsten omtrend twee drachmen door. De misflag werd eerst na verloop van drie uren ontdekt, en daar hij ten minsten dertig grein van het roode

precipaat doorgeslikt had, kon ik niet anders dan voor de slechtste gevolgen bevreesd zijn. Ondertus-
schen was ik verwonderd, dat dezelve nog niet aan-
wezig waren; hij gevoelde noch pijnen noch iet an-
ders. Een braakmiddel was reeds te laat; ik liet
hem derhalven veel olie en melk drinken, en een
weinig *Jalappé* gebruiken, en zie daar, hij raakte de
zulf onveranderd, en zonder het geringste nadeel, ja
zelfs niet eens krimpelingen in den buik verwekt te
hebben, door den stoelgang kwijt. — Voorzeker een
groot bewijs van het ongemeen vermogen der vette
ligchaamen, om aan scherpe vergiften, wanneer dezelve
zeer naauw daarmede verbonden zijn, hunne na-
deelige eigenschappen te beneemen, en van welk een
gewicht het ons behoort te zijn om bij eene voortge-
lijke vergiftiging niet alleenlijk olicagtige, maar ook
werkelijk veragtige middelen — inzonderheid *schaapen-*
harten-vet — aantewenden (*).

(*) Op deeze wijze laat het zich ook werkelijk verklaren,
hoe een zeer wel en voorzichtiglijk bereid *Vitrum Antimonii*
Ceratum de onschadelijkste en zelfs heilzaame uitwerkingen
in de roode loop heeft kunnen te wege brengen, welken
toch niet geheel te ontkennen, en waarvan mij zelve latere
waarneemingen bekend zijn.

E L F D E   H O O F D S T U K .

Stuipagtige toevallen met verslikking bij een Kind van zes jaaren, door aderlaating en Witte Vitriool geneezen.

Een jongetje van zes jaaren, zeer volbloedig, met een dik hoofd en eenen korten hals, dat reeds dikwerf aan kleine aanvallen van stikkingen en kramp-trekkingen was onderhevig geweest, kreeg na eene hevige verkoudheid en overlaading van de maag, de hevigste krampagtige naar beroerte zweemende toevallen, waarmede hetzelfde reeds een half uur had doorgebracht, toen ik geroepen werd. Hetzelfde lag buiten kennis, met strakke oogen, gestadige stuiptrekkingen, en eene moéielijke reutelende ademhaaling. Het kon weinig of niet doorslikken. Men hadt het reeds gevreeven en klijsteeren gezet, doch vruchtloos. Daar ik het aangezicht rood en opgezwollen, en de pols vol en sterk vond, was ik overtuigd, dat men eerder niets kon aanwenden, voor dat door de ontlasting der bloedvaten de voornaamste deelen, het hoofd en de borst, meerdere lucht zouden gekreegen hebben. Ik liet dienvolgens, om zulks ten spoedigsten werkstellig te maaken, terstond eene aderlaating op den arm doen, en omtrend vier oncen bloed aftappen, waarop de pols reeds merklijk bedaarder, zachter, en de ademhaaling eenigzins ruimer werd. Ook kon hij nu beter slikken. De hoofdzaak bestond thans hier-

in, om spoediglijk eene genoegzaame braaking te bewerken; doch zulks viel moeielijk. Vier grein *Braakwijnsteen* van tijd tot tijd ingenomen, waren zonder uitwerking. Ten einde derhalven geene tijd te verliezen, verkoos ik terstond de *Witte Vitriool*, — dien ik altijd, wanneer de *Braakwijnsteen* niet voldoende is, de oorzaak moge nu in eene verlamdende staat der zenuwen van de maag of in een taai slijm gelegen zijn, van eene voortreffelijke uitwerking onderhouden heb, — en liet daarvan drie grein, in anderhalf once water opgelost, alle kwartier uurs één spijslepel gebruiken. Dit deed eene spoedige werking; 'er volgde eenige reizen eene rijklijke braaking van eene menigte taai slijm en andere raauwigheden, en thans begon hij zichtbaarlijk te beteren. Hij geraakte volkomenlijk bij zijne kennis, zijne spraak en ademhaaling herstelde zich, de stuiprekkingen verdweenen geheellijk, de geweldige pols en hitte bedaarden. Het gebruik van eenen verkoelenden ontlastenden drank, eenige klijsteeren en *mostertpappen* op de kuiten genazen hem volkomenlijk, en verhoedden de wederinstorting.

In zulke gevallen, waarin klaarlijklijk volbloedigheid en eene opgezetheid der vaten met bloed, en te gelijk ophooping in de maag aanwezig zijn, is mij geen verhogender middel bekend, dan de vereniging van eene aderlaating met braakmiddelen spoediglijk op elkanderen. Het eerste verligt de werking van de laatste, komt het gevaar voor, dat dezelve soms zoude kunnen verwekken, neemt reeds den kramp weg, en de laatste kunnen thans op de stoffelijke

en

en prikkelende oorzaaken met des te meerdere gewisheid en kragt werken, en eindelijk de zo noodwendige verandering in het geheele zenuwgestel voortbrengen. En alhier moet de vrijheid tot aderlaaten volstrektlijk niet naar den ouderdom, maar naar het dringend gevaar, der algemeene gesteldheid, naar den staat der pols, en andere bijzondere omstandigheden, bestemd worden.

T W A A L F D E H O O F D S T U K .

Mengelwerk.

Men heeft de gewoonte om zuigende kinderen, welken door eene hardnekkige ziekte aangetast zijn, te speenen, meenende, dat het zog hiervan de oorzaak zij, en de daarop volgende beterschap schijnt zulks te bevestigen. Ik ben echter van gevoelen, dat dit middel niet altoos daarom, wijl het eerste zog schadelijk en het nieuwe voedsel beter ware, maar dikwijls als eene verandering van voedsel over het algemeen gewigtig en voordeelig zij. Want het is ook aldaar van nut, waar men juist geene nadeelige eigenschappen in het zog van de moeder of van de minne ontdekken kan, en het laat zich zeer gemakkelijk begrijpen, dat eene geheele verandering van voedsel bij zulke teere en prikkelbaare scepzelen eene groote omkeering inwendiglijk moet verwekken, waardoor eene geheele verandering van alle deelen, en

alzo de geneezing van menigvuldige ,ingewortelde toevallen kan bewerkt worden. — Wij weeten immers, wat een geheel nieuwe leefregel, verandering van lucht, en dergelijken, bij volwasfenen voor ongemeene uitwerkingen kan voortbrengen, en hoe veel te meer moet dit het geval bij kinderen zijn! Het blijft derhalven bij langduurige en moeilijk te geneezen kwalen alhier ontegenzeggelijk een zeer gewigtig middel.

De gevoelens der Schrijvers, of men het kind terftond van de borst zal afneemen bij het weder ten voorschijn komen der maandelijksche zuiveringen, zijn taaelijk verdeeld. Sommigen houden het voor na-deelig, anderen niet. Volgens mijne ondervinding is het volftrektlijk van fchadelijke gevolgen, uitgenomen die gevallen, wanneer deeze ontlasting van bloed toevalliger wijze, door uitwendige oorzaken, verhitting, bewegingen, en door te veelvuldige bijflaap, en dergelijken, ontftaat, of door aambijen veroorzaakt word, en bij sommige zeldzaame gellen, bij welken over het algemeen niets op het zog fchijnt invloed te hebben. Zijn het echter wezenlijke maandelijksche zuiveringen, en zo dezelve op den bepaalden tijd wederom verfchijnen, dan haastte men zich om het kind te fpeenen; want ik heb zeer dikwijls de onaangenaamfte gevolgen, ftuiptrekkingen, eenen langduurigen hoest, geneigdheid tot kramp-trekkingen, inzonderheid een hardnekkig uitflag op de huid daarvan zien gebooren worden. Gemeenlijk
raadt

raadt men aan om geduurende de vloeing acht te geven hoe of het kind zich bevindt; doch zulks bedriegt zeer, want ik heb kinderen ontmoet, welken zich geduurende dit tijdpoint zeer welvaarende bevonden, — dit hangt van de meerdere of mindere prikkelbaarheid af, — en evenwel volgden daarna veelerlei moeielijke en hardnekkige ongemakken.

De *opzwellling der gewrigten*, het *witagtig gezwel*, inzonderheid het *gezwel aan de knie*, is bij ons eene geheel niet zeldzaame kwaal der kinderen, en gemeenlijk een gevolg van eene geneigdheid tot klier-gezwellen en Engelsche ziekte. Behalven aan de knie ontstaan ook foortgelijken, in den beginne zonder pijn, maar bij het vervolg pijnlijk wordende, en het gaan bezwaarlijk maakende gezwellen in het gewrigt van den enkel, op beide zijden van den bovenhiel. Ik heb eenige reizen het geluk gehad, dezelve, daar zij reeds van eene merkelijke groote en pijnlijk waren, en het gaan met deezen voet onmogelijk maakten, door de volgende middelen volkomenlijk te geneezen: Ik liet inwendiglijk eene oplossing van drie drachmen *Extr. Dulcam.*, twee drachmen *Senega*-wortel, en een drachme *Cicuta* in eene once Huxhams *Spiesglas-wijn*, en even zo veel *Caneelwater* dagelijks vier maal tot 40 en 80 droppels gebruiken, eenen gepasten verkoelenden drank daar bij drinken, en alle agt dagen een ontlastmiddel van *Falappe en verzoete Kwik* neemen. Uicwendiglijk werd het *Unguent de Digital. purpur.*
en

en *Neapolit.* gelijke deelen herhaalend ingevreeven, het *Empl. Diaphoret. Mijnsicht* gestadiglijk daarover heen gedraagen, en dagelijks een half bad van *ongebluschte* kalk en zwavel — van ieder drie lood te saamen gekookt, en de loog tot het bad gebruikt — genomen. Te gelijk werd in den omtrek van het gezwel een fontenel of garou-bast gelegd, dat ik voor een wezenlijk vereischte der geneezing houde. — Tot besluit waren alsdan de baden met *Vitriol. Mart.* zeer dienstig. Mij is een geval van een gezwel aan de knie bekend, waar het geheele bedekken van hetzelfde met eene groote Spaansche vliegen-pleister reeds den tweeden dag eene merklijke vermindering der grootte, en de verscheiden weken onderhouden verzwearing de volmaakte geneezing daarvan bewerkte.

Zelfs de door Bernhard geroemde *Roet-pleister* (*) is hier een niet genoegzaam aanteprijzen middel. Mij is een voorbeeld bekend, waarin dezelve een zwamagtige uitzetting aan de knie, dat reeds 24 jaaren geduurd had, en van eene aanmerklijke grootte was, volkomenlijk genas, en het geen hier bij de meeste opmerking verdiende, was, dat hetzelfde slechts *eenmaal* daarop gelegd werd. Hetzelfde lag zo vast, dat men niet in staat was, die

(*) De bereiding geschied op de volgende wijze. Men laat eenige ponden harst bij het vuur zachtlijk smelten, roert daaronder zo veel zwartfel, als mogelijk is, en smeert alsdan dit pleister met heet water op linnen lappen of papier. Z. Bernhards *Chemische versuche und erfahrungen.* p. 190.

die daarvan afteneemen, en daar dezelve na verloop van drie weeken afviel, was het ongemak weggenomen.

Het gebruik van de *Gom Ammoniak* in azijn van *Zee-ajuin* gekookt, heb ik insgelijks in deeze, als ook in andere verhardingen en knobbels der klieren zeer werkzaam gevonden.

Ook verdient het volgende als een zeer vermoëgend middel, eenige herinnering: Op drooge en zeer digt te saamen gerolde hennip strooit men een vinger dik *Spiegel-harst* tot een fijne poeder bereid, bevochtigt het met overgehaalden brandewijn, en legt hetzelfde daarop. Indien het begint te droogen, alsdan bevochtige men hetzelfde op nieuw zonder het 'er afteneemen. Na verloop van eenige dagen word het geheel vernieuwd wederom opgelegd, en op deeze wijze voordgevaaren. Het gezwel, wanneer hetzelfde niet al te zeer verouderd is, verdwijnt dikwijls reeds op de derde of vierde aanlegging. Men heeft reeds voorbeelden, dat braakmiddelen in een gezwel aan de knie van groot nut waren, gelijk dezelve ééns na het verhaal van Riverius, eene waterbreuk genazen. Ik kan hiervan een nieuw opmerkenswaardig voorbeeld bijbrengen. Een jongeling van veertien jaaren was reeds zedert eenen geruimen tijd aan een gezwel van de knie onderhevig, dat eindelijk zo aanmerklijk werd, dat het hem in het gaan hinderde. Om eene andere reden nam hij een braakmiddel in, en ik verbeeldde mij daarop eene vermindering van het gezwel te bespeuren. Ik liet derhalven met het gebruik des braakwijnsteens in kleine giften voordvaaren, en
na

na verloop van agt dagen wederom een sterk braakmiddel inneemen. Met verwondering nam ik waar, dat den volgenden dag het gezwel een halve duim verminderd was. Met de geneeswijze werd derhalven in diervoegen aangehouden, het braakmiddel werd alle agt dagen herhaald, en het gezwel met de gewoonlijke pikpleister bedekt. Klaarblijkelijk verminderde voords hetzelfde, en de lijder werd binnen zes weken volkomen hersteld.

Het openen van een gezwel aan de knie is altijd eene zeer gevaarlijke en gewaagde onderneeming, dat ik niemand zoude aanraaden. Ik zal nimmer het voorbeeld van zulk een ongelukkig kind vergeeten, waar bij deeze operatie werd ondernomen. 'Er ontlastte zich weinig weiagtig vogt; in deszelfs plaats ontdekte men eene sponsagtige zelfstandigheid. Binnen kort kwam uit de wond ten voorschijn eene zeer kwaadaartige, ten laatsten kankeragtige verzwearing, deeze sponsagtige zelfstandigheid groeide zodanige aan een, dat dezelve eindelijk in de groote van een klein kinderhoofd boven de opening uitstak, en derzelve vermogen om zich op nieuw uittezetten was zo sterk, dat, toen men ééns een stuk, dat een vierde van het geheel bedroeg, had afgesneden, zulks in den tijd van 24 uren wederom aangegroeid was. De stinkendste stof ontlastte zich daaruit, ten laatsten onstonden 'er menigvuldige verzwakkende bloedingen, en, dewijl men tot het afzetten, het eenigste reddings-middel, niet wilde besluiten, stierf dit elendig schepzel in den vreeslijksten en pijnlijksten toestand aan eene uitteering.

Aan

Aan de steeds vermeerderende verspreiding der *Kliergezwellen* heeft ontegenzeggelijk de buitensporige leefwijze der ouden veel aandeel (*). Hoe zeer men ook de onmogelijkheid des overgangs van Venerieke ziekten van den Vader op het kind getracht heeft te bewijzen, en ik zelf gaarne geloof, dat de eigenlijke Venerieke ziekte nimmer op deze wijze word voordgeplant, ben ik toch des te vaster overtuigd, dat de elendige afstammelingen de zonde hunner ouden menigvuldiglijk onder de benaming van kliergezwellen en kwaadsappigheid van het kliervogt draagen moeten. Wanneer wij bedenken, dat het zaadvogt, het welk toch den voornaamsten grondslag der krachten en zwakheden van het jonggebooren schepzel in zich bevat, dat zelfs de stof van bepaalde ziekten — steen, jigt, longteering, kortom van zulken, welker grond-oorzaak zo wel in de vaste als vloeibaare gesteldheid gelegen is — door hetzelfde kunnen voordgeplant worden, dan laat het zich mijns bedunkens, zeer liglijk begrijpen, dat het voordbrengzel van een dun, door losbandigheid van zijne kragt en balsem beroofd zaadvogt, noodwendiglijk van de voor de vrucht van een onbedorvene en leevendiger manlijk vermogen verschillend uitvallen, en dat inzonderheid slapheid en werklousheid

(*) Ik wijze hierover naar mijn prijschrift *uber die Skrophelkrankheit*, 2de auflage. Jena in der Akademischen buchhandlung.

heid de aangeboorene en bijzonder eigene gesteldheid van zulk een, uit zondig zaad geteeld, en dikwijls nog daarbij in zonden ontvangen mensch zijn moct. — En daar, gelijk bekend is, het geene, dat wij met den naam van kliergezwollen en eene hebbelijkheid daartoe bestempelen, zijnen voornaamsten oorsprong in verflapping en werkloosheid der water-vaten en daaruit ontstaande gebrekkige afscheiding der vogten gelegen is, en deeze kwaal in de meeste gevallen niet toevallig, maar eigenaartig aan het gestel zelve is, daarom hetzelfde ook zo zeldzaam geheelijk uitterocien is (*); maak ik gene zwaarigheid om deeze zichtbaarlijk de overhand neemende ziekte der kinderen als het onmiddelijk gevolg der insgelijke zo zeer toeneemende buitenspoorigheden, niet alleenlijk voor *Veneriek*, maar ook als door *Zelfsbevekking* veroorzaakt te verklaren. — Doch ik begrijp waarlijk de onmogelijkheid nog niet, waarom het Venerieke gift, dat zich in de ontvangenis met het zaadvogt vermengt, niet werkelijk eenen nadeeligen invloed op de eerste vorming van den toekomstigen mensch hebben, en tot eene slechte gesteldheid der vaten en kwaadsappigheid iet bijdraagen kan. Men behoorde ten minsten vooreerst iet meer van het eigenlijke werk der ontvangenis en voortteeling, en de daarop invloed hebbende omstadigheden te weeten, voor en al

(*) Ook daarom is deeze ziekte inzonderheid aan groote en aileen zulke steden eigen, waar zedeloosheid en losbandigheid in zwang gaan, en de hoerhuisen zelfs de bescherming der wet genieten.

al eer men over zulke zaaken beslisschend vonnisde, en daardoor de al reeds zo groote litzinnigheid der onkundige lieden thans nog meer vermeerderde. — De Schrijvers zouden zekerlijk veel beter doen, in plaats van op deeze gemaklijken en geruststellenden trant, liever met meerderen ernst, gestrengheid en bezorgdheid daarvan te spreken, de geheele reeks van onvoorziene gevolgen van dit dikwijls zo gering en in den beginne niet veel betekend ongemak voortestellen, aan het algemeen oprechtlijk te belijden, hoe moeielijk de volmaakte geneezing en uitroeing van dit sleepend vergift in ons ligchaam zij, en dat de Artsen zelve nog geene tekenen kunnen aan de hand geeven, waaruit de volkomene uitroeiing zich met zekerheid laat bepaalen, — kortom, om de afschuwelijkheid van eene losbandigheid regt treffend voortestellen, welke zich niet alleenlijk aan hem, die dezelve bedrijft, maar ook nog aan het toekomstig onschuldig geslacht wreekt.

Bij een meisje van tien jaaren had zich de scharlaken-stof op de spieren van den hals en klieren verplaatst. Het hoofd was geheel naar de linker schouder om laag en voorwaards getrokken, en volmaakt stijf en onbeweeglijk, de klieren aan den hals waren aanmerkelijk opgezwollen en verhard, en door het lang aanhouden van dit ongemak — het was reeds een vierendeel jaars oud, toen ik het zag, — veeligt zelfs door een gedeelte der op de banden der beenderen geplaatste scherpe stof, was ook de ruggraad

graad zijdwaards krom getrokken, en de linker schouder zo wel als de rechter heup, stonden aanmerkelijk hooger. Zij gevoelde dikwijls hevige pijnen in den hals, welken zich tot in de borst uitstrekten, en bij de geringste pooging om denzelven te beweegen onlijdelijk waren. — Ik schreef pillen voor uit de *Merc. dulc. Resin. Jalapp. Extr. panchym. Croll.* om de zes dagen te gebruiken, en dagelijks een afkookfel van een lood *Stipit. Dulcam. en Lign. Sassafras* met *Spiesglas-wijn*, uitwendiglijk herhaalde vrijvingen met het vluchtig smeerzel, *Tinctuur van Spaansche vliegen* en *Laudanum*, op beide armen de *Garou-bast*, en dikwijls de damp van kokend water langs de stijf geworden deelen te laten optrekken, en dezelve ook gestadiglijk met groen gewascht doek bedekt te houden. — Na verloop van veertien dagen waren de pijnen reeds geheel verdweenen, de beweeglijkheid merklijk hersteld, en het hoofd minder scheef. Men moest nu inzonderheid op de krampagtige klieren van den hals werken, welken dit ongemak nog onderhielden. Ik liet derhalven tweemaal 'sdaags *gebrand Zeeschuim* met *Oesterschulpen*, en des avonds tien pillen van *Sapo Antim. Kæmpf. en Asa foetida* gebruiken, daarbij met het afkookfel voordvaaren, en om den geheelen hals een leere lap met *Haazen-vet* — dat ik bij onvermogene lieden met een heilzaam gevolg, tot verdeeling der klieren, gebruike — bestreeken leggen. Door dit middel werden alle hardigheden binnen drie weken opgelost, de hals volkomenlijk regt, en ook de kromte van den ruggraad geheel wegge-

nomen. — Vertoont zich hier niet andermaal eene vereeniging van het klier-gift met de overblijfszelen van de mazelen en het scharlaken-uitslag, en dat de regen deeze ontaarte klierstoffen ingerigte middelen bij alle deeze overblijfszelen meerder verdienden aangewend te worden.

Een kind stierf in de vierde week zijns leevens, na dat het altijd eene eenigzins piepende ademhaaling, en de laatste agt dagen veel hitte, en eene benaauwde ademhaaling gehad had. Bij de opening vondt men eene aamerkelijke bloedprop in de regter holligheid van het hart, welke van eene zulke vleeschagtige vastigheid was, dat dezelve onmogelijk eerst in de ure des doods kon ontstaan zijn. — Het schijnt derhalven, dat dezelve kunnen aangebooren zijn, en zulks is bij den onvolmaakten omloop in de vrucht en bij gebrek aan genoegzaame beweging in het geheel niet te verwonderen.

E I N D E.

L E S

in de Kalverstraat, bij de Heilige Weg, N°. 96, te
Amsterdam, geeft heden uit:

- GENEESKUNDIGE Staats-Regeling voor de Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, als mede voor ALLE Medicinac Profesoren, Doctoren, Genees-, Heel- en Vroedmeesters, Chirurgijs, Apothekers enz., waarna zig elk in 't bijzonder moet gedragen, in het Koninkrijk Holland, Amst. 1806. . . . . f : 12 :-
- K. G. HAGEN, Leerboek der geheele Apothekerskunst, waarin alles wat tot een kompleete kennis der gantsche Apotheek, noodzaaklijk behoort geweten te worden, 2 deelen, gr. 8vo. . . . . - 6 : 10 :-
- Het is onnodig de nuttigheid en algemeene graagte, waarmede dit Werk ontvangen is, te willen bewijzen. Negen Uitgave alleen in *Duitschland*, kunnen zulks genoegzaam bevestigen; ook heeft de Commissie van GENEESKUNDIG TOEVOORZICHT voor *Amsterdam*, hetzelve mede waardig gekeurd, om het de Leerlingen aan te beveeien.
- C. H. à Roy, Verhandeling over de Inënting met de Koepokstof, waarin onwederस्प्रेkelijk aangetoond word dat er in ruim 400 jaren, niets zoo nuttig voor het Menschdom ontdekt is, Amst. 1806. gr. 8vo. - - : 16 :-
- ZAKBOEK voor Practiserende Artzen, ter vermindering van Scheikundige en Pharmaceutische mislagen in 't voorschrijven van Geneesmiddelen door B. TROMSDORFF, Hoogleeraar te Erfurt. Benevens J. P. DORING, over zommige dwalingen, welke men in het voorschrijven der Geneesmiddelen moet vermijden, en S. FOCKEMA, over de voornaamste Mercuriaale Geneesmiddelen, door B. TIEBOEL, 1804. gr. 8vo. . . . . - 1 : 16 :-
- J. J. PLENK en H. A. BAKE, Natuur- en Scheikundige Verhandeling over de Vochten des Menschelijken Lighaams, vermeerdert met eene verklaring der daarin voorkomende Scheikundige Konstwoorden, Amst. 1807. gr. 8vo. . . . . . 1 : 10 :-
- T. WHITE en E. J. THOMASSEN à THIESSINK, over de Ziekten en Ontaarding der Watervaten en Klieren, gewoonlijk *Struma* of *Scrophula* genoemd, Amst. 1807. . . . . . - 1 : 5 :-
- J.

- J. VAN DER HAAR, over de Natuur en Aart van de Klier-,
Knöest- en Kanker-Gezwellen, Amst. 1761. gr. 8vo. f.: 12 :-
- J. MACQUET, Pathologie, of Ziektenkunde en beschou-
wing van het Menschelijk Ligchaam in den Zieken
Staat, Utr. 1783, 3 deelen, gr. 8vo. . . . - 3: 10 :-
- P. J. MICHELL, over de Catarrhale of Zinkingkoortsën,
welke zich zedert eenige Jaren meer dan voorheen in
de Nederlanden verтоond hebben; van dit werk, het-
welk in deze dagen van elk dient gelezen te wor-
den, zijn nog maar weinig voorhanden, 1206. - 1: - :-
-
- Natuur- en Geneeskundige Verhandeling
over de oorzaken, den aart en de Geneezing der Ze-
nuwziekten, welke men in de Nederlanden waarneemt,
1783, gr. 8vo. . . . . - 2: 4 :-
-
- over de Borstwaterzucht, gr. 8vo. - 1: 10 :-
- W. GRANT, Waarneemingen omtrent de Natuur en Genee-
zing der Koortsën, uit het Engelsch, en met Aanmer-
kingen vermeerderd door E. J. THOMASSEN à THUESSINK,
's Hage 1789, 2 stukken, gr. 8vo. . . . . - 3: - :-
- A. F. HECKER, Duidelijke aanwijzing om de verschillende
soorten der *Gonorrhoea* naauwkeurig te onderscheiden
en behoorlijk te behandelen, tot aanwijzing eener nieu-
we Geneeswijze voor Genees- en Heelkundigen. Uit-
gegeven door J. W. KIRCHNER, M. D. Amst. 1804, gr.
8vo. . . . . - 1: 10 :-
- J. QUARIN, Oeffenkundige Aanteekeningen over verschie-
de Ziekten, als: de Persloop, de Jicht, de Hoest, Ve-
nus-Ziekten &c. 1789, gr. 8vo. . . . . - 2: 4 :-
- E. J. THOMASSEN à THUESSINK, Verhandeling over de Ver-
stoppingen des Onderbuiks, (getrokken uit het Werk
van de Hoogleeraar KÄMPF) ten nutte van Lijders; door
Doctor MULLER, met Aanmerkingen omtrent de Leere
van KÄMPF, 1790. gr. 8vo. . . . . - 1: 10 :-
- GENEESKUNDIGE Verhandeling over den Dauwworm der
Kinderen; en zijne veiligste Geneeswijze, door Prof.
STRACK, met Aanmerkingen en Waarneemingen van J. C.
KRAUSS, Med. Doctor, Amst. 1791 gr. 8vo. - - : 12 :-
- W. FALCONER, Verhandeling over den invloed der Harts-
tochten, op de Ziekten van het Menschelijk Ligchaam,
Amst. 1791. 8vo. . . . . - 1: 2 :-
-
- over het Graveel en de Steen, Leid. 1796.
8vo. . . . . - 1: 2 :-
- EENVOUDIG Specifiek Middel tegen Kanker, Uitslag en al-
le Venerische Ongemakken, uitgevonden in Noord-Ame-
rika, en beschreven door J. FLOREZ, Med. Doctor en
Profesfor der Geneeskunde, gr. 8vo. ; - - : 12 :-

- GENEESWIJZE der Venerifche Ziekten gemakkelijk en onkostbaar gemaakt, ten dienste van de zulken, die zich zelve, zonder hulp van Doctor of Chirurgijn, genezen willen, voorafgegaan van de gepaste middelen, om zich voortébehoeden, bij een vermoedeijike besmettinge, met de nodige Recepten, om die in de Apotheeken te doen vervaardigen. Tot NUT VAN 'T ALGEMEEN, door een Med. Doctor. . . . . f 1:--
- H. BASS, Grondig Bericht van de Verbanden, verbeterd door H. ULHOORN; en vermeerderd door F. BUCHNER, Amst. 1806. met 20 pl. gr. 8vo. . . . . - 2:16:-
- J. E. DOORNIK, over de Levenskracht, Amst. 1801. gr. 8vo. . . . . - 1:5:-
- Doelmatige in de Natuur, Amst. 1803. gr. 8vo. . . . . - 1:--
- Aanmerkingen op het veronderstelde vermogen der KOEPKSTOF, om, door derzelver Inënting, den Mensch voor de wezenlijke Menschenpokken te beveiligen, Amst. 1801. gr. 8vo. . . . . - -:12:-
- O. C. EICKMA, Verhandeling over het *Graveel* en de *Sicht*, waarin de bronnen van beiden de ziekten naargespoord, en dadelijke middelen tot voorkoming of toewegneeming derzelven aan de hand gegeven worden, in gr. 8vo. . . . . - -:15:-
- N. HULME, J. INGENHOUSZ en J. VAIRAC, Nieuwe, Veilige en gemakkelijke manier, om den *Steen*, den *Scheurbuik*, het *Voetëuvel* enz. te geneezen, en de Wormen uit het Menschelijk Ligchaam te verdrijven; gestaaft met verscheiden gevallen van Ziektens, op die wijze hersteld. Waarbij gevoegd is, eene gereede manier, om het water en andere vogten met vaste lucht te voorzien, door een eenvoudig mengzel der Bestanddeelen, zonder eenigen toestel of saamgesteld werktuig, gr. 8vo. . . . . - -:12:-
- D. HEILBRON, Vertoog ter Verbetering van het *Genees- en Heelkundige* in ons Gemeenbest, gr. 8vo. - 1:4:-
- HUISHOUDELIJK Handboek, waarin de beste middelen ter geneezinge der Verkoudheid en Zinkingpijnen, benevens algemeene regelen, om zich voor Ziekten te bevrijden, naar TISSOT, Amst. 1792. gr. 8vo. . . . . - -:8:-
- J. VAIRAC en B. HUSSEM, twee Verhandelingen over de besmettende *Rotkoorts* op de uitgaande Oost-Indische Schepen; hare duidelijke en onderscheidene kenmerken; hare oorzaken, en de middelen, om dezelve te behandelen, voortekomen, en de voortgang daarvan te sluiten, gr. 8vo. . . . . - 1:10:-

- B. HUSSEM, Beschrijving van een *Verbetrd Werktuig*, tot herstelling van den Ontwrigten Schouder, gr. 8vo. met platen. . . . . f - : 10 :-
- STOLPERTUS, of de Jonge Artz bij het Ziekbed, door de thans met zeer veel roem leerende Heer FR. MAY, Med. Doct. Hofraad en Profesfor op de Academie te *Heidelberg*; waarin de mislagen van jonge Doctoren worden aangewezen, als ook het misbruik en nadeel dat omtrent de slegte Geneesmiddelen in de Apotheek plaats heeft; wijders Aanmerkingen over de Onkunde van Heelmeesters om inwendige Ziektens te geneezen. Alles in een aangename en klare stijl geschreven, is zeer dienstig voor alle Menschen die eenige waarde op hunne Gezondheid stellen, 1801. tweede Druk, gr. 8vo. . . . . - 1 : 5 :-
- TISSOTS en BICKERS Huislijke Geneeskunde of Raadgevingen voor de Gezondheid van de Gemeene Man, door Levenswijze en eenvoudige Geneesmiddelen, in gr. 8vo. . . . . - 2 : 14 :-
-
- Raadgevingen voor de Gezondheid der Groote en Rijke Lieden; gevolgd, vermeerderd en op ons toepasselijk gemaakt, in gr. 8vo. . . . . - 2 : 4 :-
- N. ROSÉN VAN ROSENSTEIN, Handleiding tot de Kennis en Geneezing van de Ziekten der Kinderen, met Aanmerkingen en Bijvoegzelen vermeerderd door EDUARD SANDIFORT, Med. Doct., Hoogleeraar in de Genees, Ontleed en Heelkunde op 's Lands Hogeschool te *Leijden*. Tweede Druk, aanmerkelijk vermeerderd. Waarbij gevoegd is: eene Verhandeling over de Gebreken, welke de Kinderen zomtjids kort na de Geboorte treffen, en tot de Heelkunde betrekking hebben, in twee zwāre Boekdeelen, in gr. 8vo. . . . . - 4 : 10 :-
- NB. Niets is noodzaaklijker voor Ouders en Geneeskundigen, dan in de vroege Jeugd, de Ziektens en Gebreken der Kinderen wel nategaan en te leeren kennen; waaraan dikwijls het behoud hunner Gezondheid voor hun gantsche leven afhangt.
- J. H. STOLTE, Ongelukkige Gevolgen van eene Aderlating, gr. 8vo. . . . . - : 11 :-
-
- Beschrijvinge der Wansehapene Teeldeelen, met platen, gr. 8vo. . . . . - : 12 :-
- F. A. WEIZ, Katechismus der Heelkundige Ontleeding met de Kunstwoorden, in 't Latijn en Nederduitsch. gr. 8vo. . . . . - : 13 :-

270
et

